

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ა. ბენდიანიშვილი

ეროვნული საკითხი
საქართველოში 1801 — 1921 წწ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1980

9(41)
63.3(27)
9(47.222)
ბ 482

ნაშრომში გაშუქებულია ქართველი ხალხის ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის XIX ს. დამდეგიდან 1921 წლამდე. პირველწყაროების საფუძველზეა შესწავლილი XIX ს. პირველი ოცწლეულის სახალხო აჯანყებათა ხასიათი, ოცდათორმეტიანელთა ფარული ორგანიზაციის მიზანი, თერგდალეულთა ეროვნული პროგრამა, „საქართველოს თავისუფლების ღივის“ საქმიანობა, სოციალ-ფედერალისტების ბრძოლა საქართველოს ავტონომიისათვის, ქართველ მენშევიკთა ეროვნული კონცეფციების ევოლუცია, ბოლშევიკების ეროვნული პროგრამის არსი, საქართველოს _ მუშათა კლასის ბრძოლა ბურჟუაზიული სახელმწიფოს დანგრევისა და სოციალისტური სახელმწიფოს შექმნისათვის.

რედაქტორი გრ. მ ა რ გ ი ა ნ ი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ქართველ ხალხს და ქართულ სახელმწიფოებრიობას 20 საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორია აქვს. ეს ოცი საუკუნე ქვეყნის მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების პროცესი როდია. იგი ამავე დროს არის ქართველთა სახალხო-გამათავისუფლებელი ომების ისტორიაც. სპარსელი, რომაელი, ბიზანტიელი, არაბი, მონღოლი, თურქი და სხვა დამპყრობლები ხშირად ახერხებდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის ხელყოფას, ქვეყნის მეტ-ნაკლები ხნით დამორჩილებას, მაგრამ თავისუფლებისმოყვარე ქართველი ხალხი არასდროს არ შეერცებია უცხოელთა ბატონობას, ყოველთვის თავდადებით იბრძოდა დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის.

XIX ს. დამდეგს ქართველი ხალხის ისტორიაში ახალი ხანა დაიწყო. რუსეთის მძლავრმა სახელმწიფომ ათი წლის განმავლობაში თანდათან შეიერთა საქართველოს სამეფო-სამთავროები. რუსული იარაღით დაცულ ჩვენს ქვეყანაში შეწყდა ირანელი და თურქი დამპყრობლების თარეში, ხალხმა მშვიდობიანი ცხოვრების საშუალება მოიპოვა, განვითარების ახალ გზაზე გამოვიდა. მაგრამ რუსეთთან საქართველოს შეერთების ამ პროგრესულ შედეგთან ერთად მალე თავი იჩინა უარყოფითმა ფაქტორებმაც. ქართველი ხალხი ვერ შეურიგდა ბიუროკრატ მოხელეთა თვითნებობა-ბოროტმოქმედებას, ცარიზმის რეაქციულ პოლიტიკას და ხმა აიმაღლა მჩაგვრელთა წინააღმდეგ.

ცარიზმის პოლიტიკამ შექმნა ქართველი ხალხის სულიერი გადაგვარების საფრთხე. რასაც პატრიოტებმა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის დაწყებით უპასუხეს. XIX ს. პირველი ოცწლეულის ანტირეჟიმული აჯანყებები, 1832 წლის, შეთქმულება, თერგდალეულთა მოღვაწეობა, „თავისუფლების ლიგას“ საქმიანობა, ავტონომისტთა პროპაგანდა, პროლეტარიატის გამოსვლა სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის ასპარეზ-

ზე—ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარება-გაფართოების ეტაპებია.

უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ნებისმიერი ხალხის ბრძოლა ყოველგვარ პირობებში ბუნებრივი და საშართლიანი მოძრაობაა, მაგრამ კაცობრიობის პროგრესული განვითარების შესაბამისად იცვლება ამ მოძრაობის სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსი. ფეოდალიზმის ხანაში სახალხო გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი მიზანია უცხოელ დამპყრობელთაგან ქვეყნის განთავისუფლება. ფეოდალიზმის რღვევისა და კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდში, როცა მთავრდება ერების ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა პოლიტიკურთან ერთად იძენს სოციალურ შინაარსსაც. ეროვნული რევოლუცია ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ერთ-ერთი ნაირსახეობა ხდება, იგი წარიმართება როგორც გარეშე დამპყრობი ძალის, ისე ადგილობრივი რეაქციის წინააღმდეგ, მიზნად ისახავს ბატონყმობისა და მისი ნაშთების მოსპობას, დემოკრატიული წყობილების დამყარებას.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა XIX—XX სს. ფართო პრობლემაა. მის დამუშავებაში მონაწილეობენ მეცნიერ-მკვლევართა მთელი თაობები. საკითხის შესწავლა რევოლუციამდე დაიწყო, განსაკუთრებული ინტენსივობით გაგრძელდა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ და დღესაც არ დამთავრებულა.

დღემდე პრობლემის გარშემო გამოქვეყნებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებით დეტალურადაა შესწავლილი თერგდალეულების ბრძოლა ქართული ენის, კულტურისა და დადებითი ტრადიციების დაცვისათვის. მართალია, თითქმის ყველა აღიარებს, რომ ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა პოლიტიკურ შინაარსს ატარებდა, მაგრამ ბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის აქამდე არ გამხდარა დეტალური, მეცნიერული კვლევის საგანი, რადგან მისწრაფება საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობისაკენ რატომღაც ცუდი ტონის მაჩვენებლად იყო გამოცხადებული.

მკვლევართა ერთი ნაწილი თერგდალეულებს, რომელნიც სემდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობისა და ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის საკითხს, სეპარატისტებსა და ნაციონალისტებს უწოდებს. ზოგი მეცნიერი კი ცდება ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალური ბაზისა და ხასიათის გაგებაში. მათი აზ-

რით, დემოკრატიული ინტელიგენციის ბრძოლა არსებითად წარ-
მოდგენდა ბურჟუაზიის ნაციონალურ მოძრაობას—ნაციონალიზმს,
რომელსაც არ შეეძლო ხალხისათვის მიეცა თავისუფლება. ისინი
თერგდალეულებს აცხადებენ „ბურჟუაზიის ნაციონალური საკით-
ხის იდეოლოგებად“.

XIX ს. 50—60-იანი წლების საქართველოში მესამე წოდები-
დან ბურჟუაზიული კლასის გამოყოფა მხოლოდ იწყებოდა. მართ-
ფორმირების პროცესში მყოფ ბურჟუაზიას, რა თქმა უნდა, არ შე-
ეძლო ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლა. ამიტომ XIX ს.
მეორე ნახევრის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ბურ-
ჟუაზიულ მოძრაობამდე დაყვანა შეცდომაა. ზოგიერთ მკვლევარს
ავიწყდება, რომ კოლონიურ ქვეყნებში საერთოდ და საქართველო-
ში კერძოდ ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი
ძალა იყო გლეხობა, თუმცა მასში მეტ-ნაკლები აქტიობით მონაწი-
ლეობდნენ სხვა სოციალური ფენებიც.

ამ ფაქტიურმა ვითარებამ ასახვა ჰპოვა კომუნისტური ინტერ-
ნაციონალის დოკუმენტებში. 1920 წელს კომინტერნის მეორე კონ-
გრესზე ვ. ი. ლენინი ამბობდა: „ჩვენ ვდავობდით იმაზე, პრინციპუ-
ლად და თეორიულად სწორი იქნებოდა თუ არა იმის განცხადება,
რომ კომუნისტურმა ინტერნაციონალმა და კომუნისტურმა პარტი-
ებმა მხარი უნდა დაუჭირონ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ მოძრა-
ობას ჩამორჩენილ ქვეყნებში. ამ დისკუსიის შემდეგ ჩვენ მივედით
იმ ერთსულოვან გადაწყვეტილებამდე, რომ ბურჟუაზიულ-დემო-
კრატიული მოძრაობის ნაცვლად ვილაპარაკოთ ნაციონალურ რე-
ვოლუციურ მოძრაობაზე. არავითარი ეჭვ¹ არაა, რომ ყოველი ნა-
ციონალური მოძრაობა შეიძლება მხოლოდ ბურჟუაზიულ-დემო-
კრატიული იყოს, ვინაიდან ჩამორჩენილ ქვეყნებში მოსახლეობის
მთავარი მასა შედგება გლეხობისაგან, რომელიც ბურჟუაზიულ-
კაპიტალისტური ურთიერთობის წარმომადგენელია“¹.

ამგვარად, საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მო-
ძრაობის ძირითადი ძალა იყო გლეხობა. ამ ბრძოლაში მეტ-ნაკლე-
ბი აქტიობით მონაწილეობდა ბურჟუაზია და თავადაზნაურობა.
უფრო მოგვიანებით გამომქლავნდა ეროვნულ-გამათავისუფლებე-
ლი მოძრაობის წამყვან ძალად პროლეტარიატის გადაქცევის ტენ-
დენცია. ჩვენი აზრით, ცდებიან ის ავტორები, რომელნიც თერგ-
დალეულთა სურვილს—ეროვნულ მოძრაობაში აქტიურად ჩაებათ

¹ ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 31, გვ. 287.

თავადაზნაურობა, უტოპიურს უწოდებენ. თუ პოლონეთის თავადაზნაურობა ახერხებდა ყოფილიყო პატრიოტულად და რევოლუციურად განწყობილი (ვ. ი. ლენინი), რატომ უნდა ყოფილიყო ამ უნარს მოკლებული ქართველი თავადაზნაურობა? ჩვენ მიგვაჩინა, რომ კონსერვატიული შეხედულებების მიუხედავად, ქართველი თავადაზნაურობის საკმაო ნაწილი პატრიოტად რჩებოდა და ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში მისი ჩაბმა სავსებით შესაძლებელი და, შეიძლება ითქვას, უკვე ფაქტი იყო. ამდენად, თერგდალეულები იყვნენ არა „ბურჟუაზიის ეროვნული საკითხის“ იდეოლოგები, არამედ მთელი ქართველი ხალხის, საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელები და იდეოლოგები.

კ. მარქსი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეროვნულ საკითხს. აკრიტიკებდა ყველა მათ, ვინც ერის ცნებას მოძველებულად აცხადებდა, ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას უგულბებლყოფდა. ინგლისის წინააღმდეგ ირლანდიელთა ეროვნულ მოძრაობასთან დაკავშირებით მარქსი წერდა: — „უბედურებაა ხალხისათვის, თუ მან სხვა ხალხი დაიმონა, რეაქციას ინგლისში ირლანდიის დამონება განამტკიცებს და ასაზრდოებს, ინგლისის მუშათა კლასის განთავისუფლების წინაპირობა ინგლისის ბატონობისაგან ირლანდიის განთავისუფლება არის“. მარქსი ურჩევდა ინგლისელ მუშებს მხარი დაეჭირათ ირლანდიის გამოყოფისათვის, ბოლომდე მიეყვანათ იგი თავისივე თავისუფლებისათვის. „ირლანდიისა და ინგლისის პროლეტარიატს,—წერს ლენინი,—მარქსის პოლიტიკა რომ არ მიეღოთ და თავიანთ ლოზუნგებად ირლანდიის გამოყოფა არ წამოეყენებიათ, მათი მხრით ეს იქნებოდა უბოროტესი რპორტუნისში, დემოკრატიისა და სოციალისტის ამოცანების დავიწყება, ინგლისური რეაქციისა და ბურჟუაზიისადმი დათმობა“².

სოციალ-დემოკრატების ერთი ნაწილი შეცდომებს უშვებდა ეროვნულ საკითხში. როზა ლუქსემბურგი, მაგალითად, წინააღმდეგი იყო პროგრამაში ერთა თვითგამორკვევის პუნქტის შეტანისა, რადგან მისი განცხადებით ერთა თვითგამორკვევის უფლების აღიარება ჩაგრულ ერთა ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის მხარდაჭერას უდრის. როზა ლუქსემბურგის საპასუხოდ ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ საკითხის ასე დასმა „ნიშნავს ნაციონალიზმის საკითხში გაღმა შედავებას, ვინაიდან უფროსის რა ჩაგრულ ერთა ბურჟუაზიის ნა-

² ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 20, გვ. 541, 543-544.

ციონალიზმს, როზა ლუქსემბურგი ნამდვილად გამოდის ველიკოროსთა შავრაზმული ნაციონალიზმის ხელშემწყობად³.

ვ. ი. ლენინი გვასწავლის, რომ „განვითარებაში მყოფი კაპიტალიზმი იცნობს ორ ისტორიულ ტენდენციას: ნაციონალურ საკითხში. პირველი—ეროვნული ცხოვრებისა და ეროვნულ მოძრაობათა გაღვივება, ბრძოლა ყოველგვარ ეროვნულ ჩაგვრასთან, ეროვნულ სახელმწიფოთა შექმნა. მეორე—ერთა შორის ყოველგვარი ურთიერთობის განვითარება, ეროვნული ზღუდეების დამსხვრევა, ეკონომიური ცხოვრების, პოლიტიკის, მეცნიერებისა და სხვა ინტერნაციონალური ერთიანობის შექმნა“. ვ. ი. ლენინი იმასაც აღნიშნავს, რომ ორივე ეს ტენდენცია კაპიტალიზმის მსოფლიო კანონია. პირველი სკარბობს ამ ფორმაციის დასაწყისში, მეორე ახასიათებს მომწიფებულ და სოციალისტურ საზოგადოებად გადაქცევასკენ მიმავალ კაპიტალიზმს. „ორივე ტენდენციას უწევს ანგარიშს მარქსისტების ნაციონალური პროგრამა: იგი, ჭერ-ერთი, იცავს ერთა და ენათა თანასწორუფლებიანობას ...და მეორეც, ინტერნაციონალიზმის პრინციპს“⁴... რომ პროლეტარიატი არ დაავადდეს ბურჟუაზიული ნაციონალიზმით.

მთელ მსოფლიოში ფეოდალიზმზე კაპიტალიზმის გამარჯვების ეპოქა ეროვნულ მოძრაობასთან იყო დაკავშირებული. „კაპიტალიზმს სჭირდება, — წერდა ლენინი, — ერთ ენაზე მოლაპარაკე ხალხით დასახლებულ ტერიტორიათა სახელმწიფოებრივი გაერთიანება. ენის ერთობა და მისი დაუბრკოლებელი განვითარება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობაა ნამდვილად თავისუფალი და ფართო, თანამედროვე კაპიტალიზმის შესაფერისი სავაჭრო ბრუნვისა. ...ამიტომ ასეთ ეროვნულ სახელმწიფოთა შექმნა, რომლებიც ყველაზე უკეთ აკმაყოფილებენ თანამედროვე კაპიტალიზმის ამ მოთხოვნებს, წარმოადგენს ყოველი ეროვნული მოძრაობის ტენდენციას. ...მთელი ცივილიზებული მსოფლიოსათვის ტიპიურ, ნორმალურ მოვლენას კაპიტალისტურ პერიოდში ეროვნული სახელმწიფო წარმოადგენს“⁵. ვ. ი. ლენინს მოჰყავს იმის მაგალითები, რომ კაპიტალიზმის განვითარების უკეთესი პირობები ეროვნულ სახელმწიფოებში (ინგლისი, საფრანგეთი, გერმანია, იაპონია და სხვ.) შეიქმნა. მრავალეროვნული სახელმწიფოები (რუსეთი, ავსტ-

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 507.

⁴ იქვე, გვ. 14.

⁵ იქვე, გვ. 483.

რია-უნგრეთი, ჩინეთი და სხვ.) კი ამ მხრივ მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდნენ⁶.

ვ. ი. ლენინი შემდეგ აღნიშნავს, რომ დიდ სახელმწიფოებში უფრო ადვილად წყდება ეკონომიკური პროგრესის ამოცანები და ბურჟუაზიასთან პროლეტარიატის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ამოცანები. მაგრამ ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია მხოლოდ დიდ სახელმწიფოებში გაერთიანებული ერების ნებაყოფლობითი კავშირი. „ყველგან, სადაც კი ძალდატანებითს კავშირს ვხედავთ ერებს შორის, ჩვენ, თუმცა სრულიადაც არ ვქადაგებთ თვითეული ერის აუცილებლად გამოყოფას, მაინც უეჭველად და გადაჭრით ვიცავთ თვითეული ერის უფლებას პოლიტიკურად თვითგამოერკვეს, ვ. ი. გამოიყოს. ასეთი უფლებების დაცვა, ქადაგება, აღიარება ნიშნავს ერთა თანასწორუფლებიანობის დაცვას, ნიშნავს ძალდატანებითი კავშირის არცნობას“⁷.

ზოგიერთი „შემარცხენე“ სოციალ-დემოკრატი, როგორც აღვნიშნეთ, ეწინააღმდეგებოდა ერთა თვითგამორკვევის უფლების აღიარებას იმ მოტივით, რომ ეს გააღვივებს დაჩაგრული ხალხების ეროვნულ მოძრაობას, რაც მშრომელი მასების სოციალური ბრძოლის ინტერნაციონალურ ერთიანობას ვნებას მიაყენებსო. ამ ყაიღის სოციალისტებს ავიწყდებოდათ, რომ ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა საერთო დემოკრატიული მოძრაობის, პროლეტარიატის გამათავისუფლებელი ბრძოლის შემადგენელი ნაწილი იყო და ორივე ერთად ქმნიდა ქვეყანაში რევოლუციურ სიტუაციას. ასეთ როლს ასრულებდა დიდ ბრიტანეთში ირლანდიელთა ეროვნული მოძრაობა, ავსტრიაში — სლავებისა და მაღიარების, ხოლო რუსეთში პოლონელების და სხვა დაჩაგრული ხალხების ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა. ვ. ი. ლენინი წერდა, რომ XIX ს. 50—60-იან წლებში „რევოლუციური იყო სწორედ პოლონეთი მთლიანად, არა მარტო გლეხობა, არამედ თავადაზნაურობის მასაც. ნაციონალური განთავისუფლებისათვის ბრძოლის ტრადიციები ისე ძლიერი და ღრმა იყო, რომ სამშობლოში დამარცხების შემდეგ პოლონეთის საუკეთესო შვილები ყველგან და ყოველთვის მხარს უჭერდნენ რევოლუციურ კლასებს... მაშინ დემოკრატიის სრული გამარჯვება ევროპაში მართლაც შეუძლებელი იყო პოლონეთის აღუდგენლად. მაშინ პოლონეთი მართლაც ცივილიზაციის

6 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20. გვ. 485—487.

7 იქვე, გვ. 265—266.

ბურჯი იყო ცარიზმის წინააღმდეგ, პოლონეთი იყო დემოკრატიის მოწინავე რაზმი. ახლა პოლონეთის გაბატონებული კლასები, გერმანიისა და ავსტრიის შლიახტა, რუსეთის მრეწველი და ფინანსისტი ბობოლები გამოდიან მმართველი კლასების მომხრეებად პოლონეთის მჩაგვრელ ქვეყანაში, ხოლო პოლონელი პროლეტარიატის გვერდით, რომელმაც გმირულად გადმოიღო ძველი რევოლუციური პოლონეთის დიდი ტრადიციები, თავის განთავისუფლებისათვის იბრძვის გერმანელი და რუსი პროლეტარიატი⁸. ამდენად, პოლონეთის ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენის საკითხი დაუკავშირდა საერთაშორისო პროლეტარიატის გამათავისუფლებელ მოძრაობას. მაგრამ ასეთი ვითარება, ლენინის განცხადებით, სულაც არ გამორიცხავდა იმას, რომ პოლონეთის პროლეტარიატს თავის ლოზუნგად წამოეყენებინა პოლონეთის თავისუფალი, დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნა⁹.

ვ. ი. ლენინი ერთა თვითგამორკვევის პრინციპთან მიმართებაში გამოყოფდა ქვეყნების სამ ჯგუფს: 1) დასავლეთ ევროპის მოწინავე ქვეყნები და აშშ. აქ საერთო დემოკრატიული და სოციალისტური მოძრაობის წარმატება მოითხოვდა კოლონიების განთავისუფლებას. 2) რუსეთი, ავსტრია-უნგრეთი, ბალკანეთი. ამ ქვეყნებში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ამოცანები ბოლომდე ვერ განხორციელდებოდა, თუ დაცული არ იქნებოდა ერთა თვითგამორკვევის უფლება. 3) ნახევრად კოლონიური და კოლონიური ქვეყნები. სოციალისტებს მხარი უნდა დაეჭირათ ამ ქვეყნების ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობისათვის, რადგან ეს პასუხობდა როგორც ამ ქვეყნების ხალხთა, ისე საერთაშორისო პროლეტარიატის გამათავისუფლებელი ბრძოლის ინტერესებს. ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ რუსეთში ჩაგრული ერები უმრავლესობას შეადგენენ. ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული და სოციალისტური რევოლუციის წარმატება დიდად იქნება დამოკიდებული ამ ჩაგრული ერების პოზიციაზე. ამიტომ „ცარიზმის მიერ დაჩაგრული ერების რუსეთისაგან თავისუფლად გამოყოფის უფლების აღიარება უეჭველად სავალდებულოა სოციალ-დემოკრატიებისათვის, მათი დემოკრატიული და სოციალისტური ამოცანების გულისათვის“¹⁰.

8 ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 6, გვ. 569—570.

9 იქვე, გვ. 572.

10 იქვე, თხზ., ტ. 22, გვ. 183—188.

ამგვარად, მარქსისტულ-ლენინური თვალსაზრისით, სოციალური და ეროვნული მოძრაობანი ერთმანეთს კი არ ასუსტებენ, არამედ აძლიერებენ. ჩაგრული ხალხებს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა ერწყმოდა საერთო დემოკრატიულ ბრძოლას და ორივე ერთად ქმნიდა რევოლუციურ სიტუაციას. საერთო ნაციონალურ კრიზისს, აადვილებდა ცარიზმისა და კაპიტალიზმის დამხობას. ამდენად, ქართველი პატრიოტების ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის, ცარისტული რუსეთისაგან გამოყოფისათვის სავსებით ბუნებრივი, სამართლიანი და პროგრესული მოვლენა იყო. მაგრამ საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურები ანგარიშს უწყევდნენ არახელსაყრელ საერთაშორისო და რუსეთის შინაპოლიტიკურ პირობებს და ხალხს დაუყოვნებლივი აჯანყებისაკენ არ მოუწოდებდნენ. ისინი კმაყოფილდებოდნენ ავტონომიის მოთხოვნით, ავტონომიური საქართველო მიაჩნდათ მომავალი დამოუკიდებელი საქართველოს საფუძვლად და პირველსახედ.

ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის საკითხი კი ჯერ არაა შესწავლილი სათანადო სიღრმე-სისრულით. ჩვენი ნაშრომი მიზნად ისახავს ქართული საბჭოთა ისტორიული მეცნიერების ამ ხარვეზის შევსებას.

პირველი თავი

რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთება. ქართველი საზოგადოების ბრძოლა ეროვნული სახელმწიფოს შენარჩუნებისათვის XIX ს. პირველ ათწლეულში

1. ქართლ-კახეთის შესვლა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში. ანტირეჟიმული აჯანყებები და ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საკითხი

მუსლიმანური სამყაროს მტრულ გარემოცვაში მოქცეულმა ქართველმა ხალხმა, რომელიც თავდადებით იბრძოდა თავის სახელმწიფოებრიობის და ეროვნული სახის შენარჩუნებისათვის, ადრევე შეამჩნია რუსეთის მზარდი ძლიერება და იმედი მიეცა, რომ დამპყრობლებთან უთანასწორო ბრძოლაში ერთმორწმუნე ჩრდილოელი მეზობელი დახმარებას გაუწევდა.

ქართველი ხალხის ეს რწმენა მარტო იმ ვარაუდზე არ ყოფილა დამყარებული, რომ რუსეთი ქრისტიანული ქვეყანა იყო და მის ვალს შეადგენდა ქრისტიანული საქართველოს დახმარება. ქართველმა პოლიტიკოსებმა სწორად შეაფასეს შექმნილი სიტუაცია, მიხვდნენ, რომ რუსეთის ინტერესები კავკასია-წინა აზიაში საქართველოს ინტერესებს ემთხვეოდა და ორივე მათგანისათვის სასარგებლო იქნებოდა, თუ ისინი გაერთიანდებოდნენ სპარსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ქართველ პოლიტიკოსთა ეს ჩანაფიქრი პერსპექტივაში სწორი იყო. მაგრამ მათი შეეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ გადაჭარბებით შეაფასეს რუსეთის ძალა და მისგან ხსნას ჭერ კიდევ XVI—XVII სს-ში ელოდნენ, როცა ამ სახელმწიფოს ამის შესაძლებლობა არ გააჩნდა.

რუსეთის ცარიზმი კარგად გრძნობდა თავისი ძალების უკმარობას და ირან-თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირეებს ეძებდა. რუსი პოლიტიკოსები ქართველ მეფე-მთავრებს გაერთი-

ანებისა და შეერთებული ძალით ურწმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ. ქართველებს მუსლიმანური გარემოცვის წინააღმდეგ ბრძოლის მრავალსაუკუნოვანი გამირული ტრადიცია ჰქონდათ. ამიტომ რუსეთისაგან მათ სურდათ არა ბრძოლისაკენ მოწოდება, არამედ რეალური დახმარება. მაგრამ რუსეთის დახმარება საქართველოსადმი დიდხანს მხოლოდ მორალური იყო.

ღრო გადიოდა. რუსეთი თანდათან ძლიერდებოდა, ხოლო მისი მოწინააღმდეგეები — ოსმალეთი და ირანი თანდათან სუსტდებოდნენ. კავკასიის სამხედრო ხაზი, შეუჩერებლად, მთელი ფრონტით ეშვებოდა სამხრეთისაკენ და XVIII ს. 60-იან წლებში კავკასიის ქედს მოეხდინა. რუსეთი საქართველოს თითქმის უშუალო მეზობელი გახდა. ქართველი ხალხის რწმენა ერთმორწმუნე ჩრდილოელი მეზობლისადმი კიდევ უფრო გაიზარდა.

XVIII ს. 80-იან წლებში ქართლ-კახეთის მეფის წინაშე რუსეთის მფარველობის მოპოვების საკითხი მეტად აქტიურად დაიწვა. ერეკლე მეფემ თავისი მდიდარი გამოცდილებით იცოდა, რომ საფრთხე სამხრეთიდან კვლავ არსებობდა. ამიერკავკასია იყო რუსეთისა და ირან-თურქეთის შეჯახებათა ასპარეზი, ნეიტრალურ ზონად მოწინააღმდეგენი მას არ დატოვებდნენ. საქართველოს არჩევანი უნდა მოეხდინა. იგი ერთ-ერთ მათგანს უნდა დაკავშირებოდა. ერეკლეს ღრმა რწმენით, საქართველოს მომავალი ერთმორწმუნე რუსეთთან იყო დაკავშირებული, რომ შექმნილ სიტუაციაში მხოლოდ რუსეთს შეეძლო ეხსნა. ქვეყანა სპარსეთ-ოსმალეთისაგან და გზა გაეხსნა მისთვის უკეთესი მომავლისაკენ.

მეფის რუსეთს ქართლ-კახეთი იმპერიის სამხრეთის მიმართი უღლებით გაფართოების პლაცდარმად სჭირდებოდა, ქართველ პოლიტიკოსებს კი ერთმორწმუნე მეზობელი მფარველ მოკავშირედ ეგულებოდათ. ორმხრივი ინტერესების დამთხვევის გამო საქმე დაჩქარდა. 1783 წლის 24 ივლისს ჩრდილო კავკასიის ქალაქ გიორგიევსკში გაფორმდა რუსეთ-ქართლ-კახეთის მფარველობით-სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელიც ორმხრივ ვალდებულებებს ითვალისწინებდა.

ქართლ-კახეთის მეფე უარყოფდა დამოკიდებულებას ირანისა და სხვა სახელმწიფოებისაგან. ამიერიდან მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის უზენაეს ხელისუფლებას ცნობდა და რუსეთის მფარველობაში შედიოდა.

რუსეთის იმპერატორი პირობას დებდა, რომ მფარველობა-დახმარებას არ მოაკლუბდა ქართლ-კახეთის მეფეს, დაიცავდა ქვე-

უნის საზღვრებს. ქართლ-კახეთის ტახტზე ყოველი ახლად ასული მეფე ვალდებული იყო რუსეთის იმპერატორისათვის ეთხოვა დამტკიცება, მფარველისაგან მიეღო სამეფო რეგალიები, ფიცი დაედო მის წინაშე.

ქართლ-კახეთის მეფე კარგავდა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის წარმოების უფლებას. ამ სფეროში იგი რუსეთის იმპერატორს ემორჩილებოდა. ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ინიშნებოდა რუსეთის მთავრობის სრულუფლებიანი მინისტრი, ანუ რეზიდენტი. ქართლ-კახეთის მეფესაც უფლება ჰქონდა რუსეთში გაეგზავნა თავის წარმომადგენელი.

რუსეთის იმპერატორი აღუთქვამდა ქართლ-კახეთის მეფეს, რომ მის მტერს მიიჩნევდა თავის მტრად. ქართლ-კახეთის ტახტზე დაიკავდა უცვლელად ერეკლე ბაგრატიონს და მის მემკვიდრეებს. სამეფოს შინაგან საქმეებში არ ჩაერეოდა, ადგილობრივი ხელისუფლების თანხმობის გარეშე არ შეეცვლიდა ქვეყნის სამხედრო-ადმინისტრაციულ წყობას.

თავის მხრივ ქართლ-კახეთის მეფე აღუთქვამდა რუსეთის იმპერატორს, რომ ყოველთვის მზად იქნებოდა თავის მხედრობით მისი სამსახურისათვის, დაიკავდა რუსეთის ქვეშევრდომთა ინტერესებს, მისცემდა მათ საქართველოში თანამდებობებს.

ტრაქტატს ახლდა საიდუმლო მუხლები: რუსეთის მთავრობა ვალდებულებას კისრულობდა საქართველოს თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცებისათვის ამ ქვეყანაში მუდმივ სამყოფად გამოეგზავნა ორი ბატალიონი ჯარი ოთხი ქვემეხით, ხოლო საჭიროების დროს დამატებითი სამხედრო ძალები. იმპერატორი აღუთქმას დებდა, დახმარებოდა საქართველოს მტრებისგან მიტაცებული ტერიტორიების განთავისუფლების საქმეში².

ასეთი იყო გიორგიევსკის ტრაქტატის პირობები, რომელზეც ერეკლე II და ქართველი ხალხი დიდ იმედს ამყარებდა. სამოკავშირეთ-მფარველობითი ხელშეკრულებით, მართალია, რამდენადმე იზღუდებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს სუვერენიტეტი, მაგრამ ქვეყანა დამოუკიდებლობას როდი ჰკარგავდა, იგი ფართო ავტონომიას ინარჩუნებდა.

რუსეთ-საქართველოს სამეგობრო ხელშეკრულების გაფორმებამ და ქართლ-კახეთში რუსთა ჯარის შემოსვლამ შეაშფოთა ჩვენი

² А. Цагарели. Грамоты и другие исторические документы. т. II, вып. I, 1898, с. 7—14.

მაჰმადიანი მეზობლები. ირანისა და ოსმალეთის მმართველი წრე-
ები ვარაუდობდნენ, რომ, თუ რუსეთი ფეხს მტკიცედ მოიკიდებდა
საქართველოში, აქედან დიდ საშიშროებას შეუქმნიდა მათ სამ-
ფლობელოებს ახლო აღმოსავლეთში. ბუნებრივია, მაჰმადიანი ხელ-
მწიფნი უკმაყოფილო იყვნენ ერეკლე II-ის რუსოფილური პო-
ლიტიკით და მიზნად დაისახეს მისი სამაგალითოდ დასჯა.

მუქარა მალე რეალობად იქცა. ქართველმა ხალხმა თავის
ზურგზე იწვნია მეზობელი ხანების გახშირებული შემოსევები.
ერეკლე II-ისათვის ცნობილი გახდა ისიც, რომ ირანის მბრძანე-
ბელი ალა-მაჰმად-ხანი დიდ ჯარს აგროვებდა ქართლ-კახეთში გა-
მოსალაშქრებლად. ასეთ სიტუაციაში, ბუნებრივია, მეფემ თავის
მთარველ-მოკავშირეს, რუსეთის იმპერატორს, დანხმარე ჯარი სთხო-
ვა. მაგრამ ეკატერინე II-მ არ შეასრულა ტრაქტატით ნაცნობი
ვალდებულება, მიზანშეწონილად არ მიიჩნია საქართველოში დანხ-
მარე ჯარის გამოგზავნა.

მოუხედავად ამისა, საქართველოში რუსული ორიენტაცია თან-
დათან ძლიერდებოდა. 1793 წელს საქართველოს მეფე-მთავრებმა
საერთო წერილი გაუგზავნეს რუსეთის იმპერატორს და მთელი სა-
ქართველოს დაცვა-მთარველობა შესთხოვეს. მაგრამ არც ამ მიმარ-
თვას მოჰყოლია დადებითი შედეგი.

1795 წელს ირანის ჯარი ამიერკავკასიაში შემოვიდა. ალა-მაჰ-
მად-ხანმა ყარაბაღიდან ბრძანება გამოუგზავნა ერეკლეს—რუსეთ-
თან კავშირი გაწყვიტე და ჩემი უზენაესი ხელისუფლება აღიარე.
ქართლ-კახეთის მეფემ უპასუხოდ დატოვა ხანის მოთხოვნა და შე-
ეცადა თავდაცვითი ღონისძიებანი გაეტარებინა.

მოხუცი ერეკლე თავისი ლაშქრით კრწანისის ველზე მამაცუ-
რად შეება 7-ჯერ უფრო მრავალრიცხოვან მტრის ჯარს. საარაკო
გმირობის გამოჩენის მიუხედავად ქართველები დამარცხდნენ. მე-
ფე ლაშქრის მცირე ნაწილებთან ერთად ბრძოლის ველს გაეცალა.
12 სექტემბერს სპარსელთა ჯარი თბილისში შემოვიდა, ქალაქი და-
ანგრია, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაჟლიტა და დაატ-
ყვევა. საქართველოს შინაგან ძალთა დაქსაქსულობა და მთარველ-
მოკავშირის გულგრილობა იყო თბილისის თავზე დატეხილი ამ
ტრაგედიის მიზეზი.

ძალიან დაგვიანებით, 1795 წლის 1 ოქტომბერს მიიღო კავკა-
სიის სამხედრო ხაზის სარდალმა გენერალმა გუდოვიჩმა იმპერა-
ტორის რესკრიპტი საქართველოში დამხმარე ჯარის გაგზავნის თა-
ობაზე. რუსეთის მთარვერობა მიხვდა, რომ თვით რუსეთის ინტერე-

სები მოითხოვდა ქართლ-კახეთის დაცვას, ტრაქტატით ნაყისრი-ვალდებულების შესრულებას. რუსეთის მმართველმა წრეებმა კარგად დაინახეს, რომ ალა-მაჰმად-ხანის პოლიტიკა საფრთხის ქვეშ აყენებდა რუსეთის გავლენას ამიერკავკასიასა და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნებში და ამიტომ საჭირო იყო მისი დასჯა, ირანის მოქცევა რუსეთის გავლენის სფეროში. რუსი პოლიტიკოსები იმედოვნებდნენ აგრეთვე, რომ საქართველოსა და ირანის მეშვეობით მდიდარ ინდოეთს უფრო მოკლე გზით დაუკავშირდებოდნენ, ვიდრე ევროპელები, რომელთაც ამისათვის კეთილი იმედის კონცხის შემოვლა სჭირდებოდათ³.

ასეთ სიტუაციაში რუსეთის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს ხელი შეეწყობთ საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური გაძლიერებისათვის. ისინი ვარაუდობდნენ, რომ საქართველო გახდებოდა რუსეთის ძლიერი მოკავშირე და ფორპოსტი თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამავე დროს იგი უზრუნველყოფდა რუსეთის სავაჭრო კაპიტალის გაბატონებას ირანში.

რუსეთის არმიის შეტევა სამხრეთისაკენ 1796 წლის მაისში დაიწყო. მოკლე ხანში დაიკავეს დაჩუბანდი, ყუბა, ბაქო, სალიანი, შემახია. რუსთა ჯარები გავიდნენ მულანის ველზე და ირანის სიღრმეში შეჭრისათვის ემზადებოდნენ. მაგრამ როგორც ირანში გაბატონების, ისე საქართველოს გაძლიერების გეგმა განუხორციელებელი დარჩა. 1796 წლის ნოემბერში ეკატერინე II გარდაიცვალა. ერთი თვის შემდეგ კი ამიერკავკასიაში მყოფ რუსთა ჯარის სარდლობამ მიიღო პავლე I-ის ბრძანება ყოველგვარი სამხედრო ოპერაციების შეწყვეტის შესახებ. ასეთ პირობებში საქართველო, ვითარცა ფორპოსტი, მნიშვნელობას კარგავდა. რუსეთის მმართველმა წრეებმა საქართველოს ძლიერი სახელმწიფოს შექმნის გეგმა მიივიწყეს. საქართველოში მყოფი რუსთა ჯარის ნაწილები სამშობლოში გაიწვიეს.

რუსთა ჯარის უკან დაბრუნება ალა-მაჰმად-ხანმა თავის გამარჯვებად გამოაცხადა და თავის ჩრდილოელ მეზობლებს (მათ შორის ერეკლე მეფესაც) მრისხანე ბრძანებები გამოუგზავნა მორჩილების შესახებ. 1797 წლის აპრილში ერეკლე იმპერატორ პავლე I-ს ატყობინებდა შაჰის მუქარის შესახებ და 4-ათასიან დამხმარე

---

³ В. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа. т. II, 1869, с. 355.

ჯარს ითხოვდა. ერეკლე მოაგონებდა მფარველს, ირანის შაჰი იმიტომ მტრობს ქართლ-კახეთის მეფეს, იმიტომ დაუნგრია თბილისი და ახალი ლაშქრობით ემუქრება, რომ „იცოდა საქართველოს ქეშმარიტის ერთგულებით ყოფნა თქვენის იმპ. დიდ საფარველს ქვეშე“⁴.

რუსეთის იმპერატორმა ერეკლე II-ის რამდენიმეგზის თხოვნა დახმარების შესახებ უპასუხოდ დატოვა. შინაგანად დასუსტებული და მფარველ-მოკავშირის მიერ მიტოვებული ქვეყანა მკვლელის დანამ გადაარჩინა ახალი აოხრებისაგან. 1797 წლის ივნისში აღამაჰმად-ხანი მოჰკლეს. მიუხედავად ამისა, სპარსელთა შემოსევის საფრთხე საბოლოოდ მაინც არ მოხსნილა. ირანის ახალი მბრძანებელი ბაბა-ხანი საქართველოს მიმართ თავის წინამორბედის პოლიტიკას აგრძელებდა.

1797 წლის ბოლოს ერეკლემ დაავალა თავის ელჩს, რუსეთის მთავრობის წინაშე კატეგორიულად დაესვა საკითხი—ფიქრობდა თუ არა 1783 წლის ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულებას. რუსეთიდან პასუხის მოლოდინში, 1798 წლის 11 იანვარს მეფე ერეკლე II გარდაიცვალა. მან საფლავში ჩაიტანა თავის ესოდენ ნაამაგარი ქვეყნის ჯაფრი, რომლის აწმყო უნუგეშო იყო, ხოლო მომავალი ჯერ კიდევ გაურკვეველი.

გიორგი XII-ის მეფობის დროს ქართლ-კახეთის შინაგანი კრიზისი თანდათან ძლიერდებოდა, სპარსელთა შემოსევის საფრთხე კი იზრდებოდა. ასეთ პირობებში მხოლოდ საკუთარი ძალებით ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუჭირდებოდა მტრის მოგერიება, მაგრამ მფარველ-მოკავშირის დახმარება არ ჩანდა. გიორგი მეფემ დაკარგა რუსეთის იმედი და გადაწყვიტა სპარსეთის წინააღმდეგ თურქეთის ძალა გამოეყენებინა. 1798 წლის გაზაფხულზე მეფემ ასლან ორბელიანი გაგზავნა თურქეთის სულთანთან თხოვნით მფარველობის შესახებ. ა. ორბელიანი უკვე ახალციხეს იყო მისული, როცა რუსეთიდან დავით ბატონიშვილი დაბრუნდა და იმპერატორ პავლეს საქართველოსადმი კეთილგანწყობილების ამბავი ჩამოიტანა⁵.

ქართლ-კახეთის მეფეს კვლავ ყოვლადმოწყალე რუსეთის იმპერატორისაგან დახმარების იმედი დაეზარდა. მან თურქეთისაკენ

⁴ А. Цагарелии. Грамоты... II с. 133—134.

⁵ Н. Дубровни. Георгий XII... с. 61.

გაგზავნილი დესპანი უკან მოაბრუნა და მალე ამის შემდეგ თავის გაქირვება რუსეთის მთავრობას აცნობა. 1798 წლის 30 აგვისტოს წერტილით პავლე I-მა გიორგი XII-ს გამეფება მიულოცა და თან შეახსენა, რომ 1783 წლის ტრაქტატის ძალით იგი მეფისაგან ელოდება ფორმალურ თხოვნას ტახტზე დამტკიცების შესახებ.

გიორგი XII-ს არ დაუყოვნებია. ოქტომბერში მან პეტერბურგს გიორგი ავალიშვილი გაგზავნა. მეფე იმპერატორს სწერდა: „მზავსად უმალღესისა თქვენისა გრამოტისა დაამტკიცეთ ჩემი მეფობა და მემკვიდრედ ჩემად შვილი ჩემი დავით და ნუ ვინ შემომიხდება სამეფოსა ჩემსა გამგეობასა შინა და ნუ ვინ უპატივოჲს თაყადათა, აზნაურთა და გლეხთა ჩემთა თვინიერ ნებისა ჩემისა. დასამტკიცებლად თქვენის ჩემდამი უხვის მოწყალებისა მებოძოს სამი ათასი სალდათი თვისის ზარბაზნებით და ხარჯით“⁶.

ამ დროისათვის რუსეთის მმართველი წრეების ინტერესი საქართველოსადმი კვლავ გაიზარდა. პავლე I-მა გადაწყვიტა დაეკმაყოფილებინა ქართლ-კახეთის მეფის თხოვნა. მან გიორგი XII-ს მეფედ დამტკიცების სიგელი და სამეფო ნიშნები გამოუგზავნა. იმპერატორის სრულუფლებიან მინისტრად ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე კოვალენსკი დანიშნა და საქართველოში მუდმივ სამყოფად გამოიყო ერთი პოლკი ჯარი. ამდენად, რუსეთ-ქართლ-კახეთის ურთიერთობა 1783 წლის ტრაქტატის საფუძველზე აეწყო.

1799 წლის 26 ნოემბერს რუსთა ჯარი გენერალ-მაიორ ლაზარევის უფროსობით თბილისში შემოვიდა. მოსახლეობა აღფრთოვანებით შეხვდა ამ ამბავს. ქვემეხთა სალუტი, ზარების რეკვა მეფისა და ხალხის დიდ სიხარულს გამოხატავდა. კოვალენსკიმ საზეინო ციხარებაში გადასცა გიორგი XII-ს სამეფო ნიშნები, რის შემდეგ ამ უკანასკნელმა ფიცი დადო რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე.

გიორგი XII-მ სამადლობელი წერილი გაუგზავნა იმპერატორს მხედრობის გამოგზავნისათვის, მაგრამ იქვე წერდა, რომ ერთი პოლკი ჯარი მტრის მოსაგერებლად არასაკმარისიაო. სპარსეთის მბრძანებელი ბაბა-ხანი საქართველოს საზღვრებს მოუახლოვდა და მძევლად უფროსი ვაჟი მომთხოვაო. თუ ნათასიან ჯარს არ გამოგიგზავნით სპარსელები „შვილსაც გამოგვართმევენ და სხვა პირობასაც, და მაშინ სრულიად განშორებულნი ვიქნებით თქვენის და-

⁶ А. Цагарелин. Срамоты. т. II. с. 156—157

მოკიდებულებიდან⁷. ამგვარად, გიორგი XII იმპერატორის წინაშე საკითხს კატეგორიულად სვამდა: თუ მფარველ-მოკავშირე ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებას არ შეასრულებს, ქართლ-კახეთის მეფე იძულებული იქნება სხვა მფარველი გამოიხიოს. მაგრამ რუსეთის მთავრობა არ აპირებდა ქართლ-კახეთის სხვისათვის დათმობას. გადაწყდა ხელდებულისათვის საკმაო ჯარების გაგზავნა.

ჯერ კიდევ ერეკლე II-ს სურდა რუსეთის დახმარებით ქართლ-კახეთის მართვა-გამგეობის სისტემის რეორგანიზაცია მოეხდინა. ეს იდეა გიორგი XII-ის დროს კიდევ უფრო მომწიფდა. გიორგი მეფე რეალური პოლიტიკის მატარებელი იყო. მან გამოცდილებით იცოდა, რომ 1783 წლის ტრაქტატმა ვერ უზრუნველყო ქართლ-კახეთის უშიშროება და დიდ ნაყოფს ვერც მომავალში მოიტანდა. ამიტომ მეფემ გადაწყვიტა უფრო მკაფიოდ დაეკავშირებინა თავისი ქვეყანა რუსეთისათვის, გადმოენერგა აქ რუსული მართვა-გამგეობის სისტემა. ამას უნდა აღეკვეთა ბატონიშვილებისა და თავადების პარტიკულარისტული ტენდენციები და ხელსაყრელი პირობები შეექმნა ქვეყნის შინაგან ძალთა გაერთიანებისათვის.

1800 წლის ივნისში, გიორგი XII-ის სურვილის თანახმად, ქართველმა ელჩებმა (გ. ჭავჭავაძე, გ. ავალიშვილი, ე. ფალავანიშვილი) პავლე I-ს წარუდგინეს სათხოვარი პუნქტები—ხელშეკრულების ახალი პროექტი, რომელიც 16 მუხლისაგან შედგებოდა: იქ ნათქვამია: 1. გიორგი მეფეს, ქართლ-კახეთის დიდებულებს, სამღვდელოებსა და ხალხს სურს გახდნენ რუსეთის ქვეშევრდომები და დაემორჩილონ რუსეთის კანონებს. 2. გიორგი მეთორმეტე და მისი მემკვიდრენი შეინარჩუნებენ სამეფო ტახტს, მეფე იქნება უპირველესი ხელისუფალი ქართლ-კახეთში. 3. რუსეთის მთავრობა ქართლ-კახეთის დასაცავად გაგზავნის საკმაო რაოდენობით ჯარს. 4. საქართველოში მოკრილ ფულს ერთ-მხარეს ექნება ქართლ-კახეთის ღერბი, მეორე მხარეს კი რუსეთისა. 5 ქართლ-კახეთის მოსახლეობის ყველა წოდება უფლებებში გაუთანაბრდება რუსეთის შესაბამის წოდებებს. 6. საქართველოს მოსახლეობას რამდენიმე წლით შეღავათი მიეცემა გადასახადებს გაღებაში და სხვ⁸.

ქართლ-კახეთი, რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ რუსეთის იმპერიის ნაწილი ხდებოდა, მაგრამ მეფე ყველა თავის უფლებებზე როდი ამბობდა უარს. უთმობდა რა რუსეთის მთავ-

7 А. Цагарели. Грамоты... т. II, с. 186—187.

8 В. Бутков. Материалы... т. II, с. 461—462.

რობას საკანონმდებლო ხელისუფლებას, გიორგი XII თავისა და ტახტის მემკვიდრეებისათვის აღმასრულებელი ხელისუფლების დატოვებას მოითხოვდა. იგი პირობას დებდა, რომ სამეფოს მართვა-გამგეობის დროს რუსეთის კანონებს დაეყრდნობოდა. ამდენად, გიორგი XII-ის პროექტით აღმოსავლეთ საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში უნდა შესულიყო საკმაოდ შეზღუდული ავტონომიური სახელმწიფოებრივი ერთეულის სახით.

ხელშეკრულების პროექტის შედგენამ და, რაც მთავარია, რუსთა ჯარის შემოსვლამ გიორგი მეფე დაამშვიდა, მისი ძმები კი შეამშოთა. ეს უკანასკნელნი ფიქრობდნენ და უსაყვედურებდნენ მეფეს, რომ რუსთა ჯარი მან მოიწვია არა იმდენად ქვეყნის დასაცავად, რამდენადაც პირადი უშიშროებისა და ძმების უფლებათა უზურპაციისათვის. დარეჯან დედოფლის უფროსი ვაჟი იულონი და მისი ძმები ცდილობდნენ გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ არ დაეშვათ დავითის მეფედ გამოცხადება. 1800 წ. 7 ოქტომბერს ბატონიშვილებმა თხოვნით მიმართეს იმპერატორ პავლეს თავიანთი დინასტიური უფლებების დაცვის თაობაზე. ისინი არწმუნებდნენ რუსთა ხელმწიფეს, რომ ქართველი ხალხის სურვილია დაცული იქნას მეფე ერეკლეს ანდერძი, სამეფო ტახტი გვარში უფროსს ეჭიროსა⁹.

მეფე ერეკლეს შვილები და შვილიშვილები სამეფო ტახტისათვის დაობდნენ, ქვეყნის ბედი კი პეტერბურგში მათი სურვილის საწინააღმდეგოდ წყდებოდა. 1800 წლის ნოემბერში იმპერატორმა პავლემ განიხილა რუსეთ-საქართველოს ახალი ხელშეკრულების პროექტი და მეფე გიორგის აცნობა, რომ თქვენი ელჩების მიერ წარმოდგენილი ნოტა მოწონებულიაო. რუსეთის მთავრობამ საზოგადოარი პუნქტები ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმების საფუძვლად ჩათვალა, მაგრამ ვიდრე იგი საბოლოოდ გაფორმდებოდა, საჭიროდ მიიჩნია ქართველი ელჩების — ე. ფალავანდიშვილისა და გ. ავალიშვილის უკან, საქართველოში გაეზავნა. მათ გიორგი მეფისათვის უნდა წარედგინათ იმპერატორის მიერ მოწონებული ხელშეკრულების პროექტი. მეფეს უნდა დაემტკიცებინა ის, ხოლო შემდეგ მეფისა და ხალხის სრული რწმუნებით აღჭურვილი ელჩები კვლავ პეტერბურგში გაეზავნა, სადაც მოხდებოდა ორმხრივი აქტის გაფორმება.

⁹ Н. Д у б р о в и и. Георгий XII, т. II, с. 145—146.

ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმებით რუსეთის მთავრობას სურდა ყველასათვის ეჩვენებინა, რომ ქართლ-კახეთის შეერთება რუსეთთან ფაქტიურად და ფორმალურადაც ნებაყოფლობით მოხდა, რომ ძალდატანებას რუსეთის მხრით ადგილი არ ჰქონია.

ამ დროისათვის რუსეთის მმართველ წრეებში ქართლ-კახეთის შეერთების საკითხი საბოლოოდ მომწიფდა. იმპერიის ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები მოითხოვდა ამიერკავკასიაში მტკიცე პლაცდარმის შექმნას, რადგან ცარიზმის სამხედრო-პოლიტიკური დახმარების გარეშე რუსეთის სუსტი სავაჭრო ბურჟუაზია ფართოდ ვერ გაშლიდა მხრებს სამხრეთის ბაზრებზე. იმპერატორმა პავლემ იმდენად გადაუდებელ საქმედ ჩათვალა ქართლ-კახეთის შეერთება რომ აღარ დაუცადა ორმხრივი აქტის გაფორმებას, ერთპიროვნული ბრძანებით გადაწყვიტა ქართლ-კახეთის სამეფოს ბედი.

1800 წ. 15 ნოემბერს იმპერატორი კავკასიის სამხედრო ხაზის უფროსს გენერალ კნორინგს სწერდა: «ქართლ-კახეთის მეფის ჭანმრთელობის შესუსტება საბაბს გვაძლევს ველოდოთ მის მალე გარდაცვალებას. ამიტომ დაუყოვნებლივ გაგზავნე იქ ჩემი სახელით განცხადება, რომ უმალლესი ბრძანების მიღებამდე არ დაუშვან მემკვიდრის გამეფება»¹⁰.

მალე ამის შემდეგ, 1800 წ. 18 დეკემბერს იმპერატორმა პავლემ ხელი მოაწერა მანიფესტს ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს დოკუმენტი საიდუმლოდ გამოუგზავნეს გენერალ კნორინგს, რომელსაც იგი თბილისში უნდა გამოეცხადებინა მას შემდეგ, რაც ქართველი ელჩები საქართველოდან ისევ პეტერბურგში დაბრუნდებოდნენ და გიორგი მეფე გარდაიცვლებოდა. ამგვარად, როცა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე სასიკვდილო სარეცელზე იწვა, ხოლო ქართველი ელჩები ორმხრივი ხელშეკრულების პროექტით ჭერ კიდევ სამშობლოში არ ჩამოსულიყვნენ, პეტერბურგში უკვე ითქვა ხელისუფლების სიტყვა.

1800 წლის 28 დეკემბერს გიორგი მეფე გარდაიცვალა. გენერალ-მაიორმა ლაზარევმა გამოაცხადა იმპერატორის ნება იმის შესახებ, რომ უმალლესი ბრძანების გამოსვლამდე ქართლ-კახეთის ტახტი არავის დაეკავებინა. ამ გარდამავალ პერიოდში ყოველგვარი ბრძანება-განკარგულებანი უნდა გამოსულიყო იოანე ბატონი-

¹⁰ В. Б у т к о в. М а т е р и а л ы . . . . т. II, с. 462.

შვილის, ეგნატე თუმანიშვილის და გენერალი ლაზარევის ხელწიწერით¹¹.

ამ განცხადებამ დიდი შემფოთება გამოიწვია საქართველოში. აშკარად უგულვებელყოფილი იყო ქართლ-კახეთის სამეფო საგვარეულოს უფლებები: ამ მომენტისათვის რუსეთის მფარველობაში შესვლას მთელი ხალხი უჭერდა მხარს, სამეფოს გაუქმებასა და რუსეთთან უშუალოდ შეერთებას კი თითქმის არავინ არ მოითხოვდა. ქართველი ხალხის აბსოლუტური უმრავლესობა 1783 წლის ტრაქტატს იწონებდა, უკიდურეს შემთხვევაში იმ კორექტივით, რაც მასში გიორგი XII-ის სურვილით უნდა შეტანილიყო. მაგრამ ეროვნული სახელმწიფოს და ბაგრატიონთა დინასტიის შენარჩუნების მომხრეთა შორის ერთიანობა არ არსებობდა. ერთი ნაწილი იულონ ერეკლეს ძეს უჭერდა მხარს, მეორე დავით გიორგის ძეს. იულონი თავის უფლებას სამეფო ტახტისადმი ერეკლეს ანდერძზე მითითებით ასაბუთებდა, დავითი კი აცხადებდა, რომ რუსეთის იმპერატორის მიერ ვარ დამტკიცებული მემკვიდრედ და ამიტომ მემკვიდრედ მე მეკუთვნისო. შინაღინასტიური, პოლიტიკური ბრძოლა ქართლ-კახეთის ეროვნულ ჯხელს ასუსტებდა, რუსეთის ხელისუფალთ კი მოქმედებას უადვილებდა. ისინი აცხადებდნენ, რომ დინასტიური შუღლის პირობებში ტახტის რომელიმე პრეტენდენტის მეფედ დამტკიცება ქართლ-კახეთში შინა ომს გამოიწვევს, ამიტომ ხალხისათვის უკეთესია სამეფო გაუქმდეს და ქვეყანა უშუალოდ შევიდეს იმპერიის შემადგენლობაში.

პლატონ იოსელიანის გადმოცემით, „მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა, მეფის ძენი—იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხაილ, სარდალი იოანე ყაფლანიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, ეგნატე იოსელიანი, მეითარი თარხნიშვილი და მათ შორის უბრძნესი და ნათლად მხილველი მყობადისა და მომავლისა სოლომონ ლეონიძე სთხოვდნენ და ევედრებოდნენ დავითს წარვიდეს მცხეთას და დაგვირგვინდეს მეფედ“¹². მაგრამ დავითმა ვერ გაბედა ასეთი გაბედული ნაბიჯის გადადგმა, გადაწყვიტა დალოდებოდა იმპერატორის ბრძანებას მეფედ დამტკიცების შესახებ.

ქართველ პატრიოტებს, ბუნებრივია, აღელვებდათ სამშობლოს ბედი. ისინი იკრიბებოდნენ თბილისის ქუჩა-მოედნებზე და მსჯელობდნენ ქვეყნის მომავალზე. საქართველოში განლაგებული რუს-

¹¹ А. Цагарели. Грамоты... т. II, с. 192.

¹² 3. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. თბ., 1936, გვ. 215.

თა ჯარის სარდლობამ, რომელსაც აშინებდა ოპოზიციონერთა საქმინაობა, აკრძალა ქუჩებში ხალხის შეკრება. „წესრიგის“ დამრღვევთ აპატიმრებდნენ¹³, პირველ რიგში დააპატიმრეს სოლომონ ლეონიძე, რადგან იგი პატრიოტული გამოსვლებით ქართველთა ეროვნულ გრძნობებს კიდევ უფრო აღვივებდა, ცდილობდა ხალხის შემწეობით დაეყოლიებია რუსეთის მთავრობა დავითის მეფედ გამოცხადებაზე.

განსაკუთრებით დელავდა დედოფალ დარეჯანის ირგვლივ შემოკრებილი დასი. იულონი, ვახტანგი, მირიანის და ფარნაოზის თავიანთი რაზმებით მუხრანს შეიკრებენ. მათ გადაწყვიტეს მცხეთაში შესვლა, იულონის სვეტიცხოვლის ტაძარში მეფედ კურთხევა და ამით რუსეთის მთავრობის მომხდარი ფაქტის წინაშე დაყენება. მაგრამ რუსთა ჯარმა ბატონიშვილები მცხეთაში არ შეუშვა¹⁴. მაშინ დედოფალმა დარეჯანმა გენერალ ლაზარევს შესთხოვა იულონის მეფედ გამოცხადება, გენერალს კი საამისო არც სურვილი ჰქონდა და არც უფლება. მან დედოფალს თხოვნაზე ცივი უარით უპასუხა, იულონი ბატონიშვილს კი ურჩია ლაშქარი დაეშალა და იმპერატორის ბრძანებას დალოდებოდა.

ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების საკითხი რთულდებოდა. გენერალ კნორინგს ჯარები მზა მდგომარეობაში ჰყავდა, რომ საჭიროებისთანავე საქართველოსაკენ დაძრულიყო. მაგრამ რუსეთის მთავრობა ჯერჯერობით ძალის გამოყენებას ერიდებოდა. იმპერატორი იმედოვნებდა, რომ ყველაფერი მშვიდობიანად მოგვარდებოდა.

ასეთი იყო ქართლ-კახეთის შინაპოლიტიკური მდგომარეობა, როცა 1801 წლის 8 იანვარს ქართველი ელჩები „ორმხრივი აქტის“ პროექტით თბილისში შემოვიდნენ. რაკი მეფე გიორგი ცოცხალი არ დახვდათ, ისინი დავითს წარუდგნენ და საქმის ვითარება გააცნეს. დავითმა ახალი ხელშეკრულების პროექტის ძალით თავი საბეფოს გამგედ გამოაცხადა და აღარ ეპყობდა, რომ მალე იმპერატორისაგან მეფედ დამტკიცების სიგელსაც მიიღებდა. მაგრამ 19 იანვარს იმპერატორის სიგელის ნაცვლად მიიღო წერილი როსტოპჩინისა, რომელიც ითხოვდა ქართველი ელჩების რაც შეიძლება სწრაფად გაგზავნას პეტერბურგს, სადაც საბოლოოდ უნდა გაფორმებულიყო ორმხრივი ხელშეკრულება. ამავე დროს საქართ-

13 Н. Дубровин. Георгий XII... с. 182.

14 З. იოსელიანი დასახ. ნაშრ., გვ. 220.

ველოში მდგარი რუსთა ჯარის უფროსებს მთავრობისაგან დირექტრეა მიეცათ, რომ პეტერბურგში გაეგზავნათ მთელი ქართველი ხალხის რწმუნებით აღჭურვილი დეპუტაცია, რომელიც იმპერატორს შესთხოვდა რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღებას. გენერალმა ლაზარევმა ამ ღონისძიებაში იულონისა და მისი ძმების ჩაბმაც სცადა, მაგრამ მათ უარი თქვეს თბილისში გამოცხადებაზე და ისინი საერთოდ წინააღმდეგი იყვნენ პეტერბურგს ქართველი დეპუტატების გაგზავნისა. მიუხედავად ამისა დეპუტაცია მაინც გაიგზავნა.

იმპერატორ პავლეს განზრახვა კჭონდა მოეწყო ქართველთა დეპუტატების თეატრალური მიღება, მსოფლიოსათვის ეჩვენებინა, რომ მთელ ქართველ ხალხს სურს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა. „ყოვლად მოწყალე“ რუსეთის იმპერატორის ეს განზრახვა სავსებით გასაგებია, მას სურდა ყველა დაერწმუნებინა შეერთების ნებაყოფლობაში, მაგრამ ბევრი სულაც არ იყო ისეთი შეერთების მსურველი და ისეთი ქვეშევრდომობის მომხრე, როგორსაც მას რუსეთის ხელისუფლება უმზადებდა. ქართველი ხალხი იმედოვნებდა, რომ რუსეთის მფარველობა-დახმარება მას დაიცავდა გარეშე მტრებისაგან, თანაც საფრთხის ქვეშ არ დააყენებდა ქართულ სახელმწიფოებრიობას. ერთი სიტყვით, ხალხის სურვილი იყო ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესულიყო ავტონომიური ერთეულის სახით.

1801 წ. 16 თებერვალს თბილისში, სიონის ტაძარში წაკითხული იქნა პავლე I-ის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ამავე დროს რუსეთს გაიწვიეს ბატონიშვილები იოანე, ბაგრატო და მიხეილი. ისინი უნდა დასწრებოდნენ საიმპერატორო კარზე ქართველთა დეპუტაციის საზეიმო მიღებას. მაგრამ როგორც ქართველი დეპუტატების თეატრალური მიღების, ისე ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმების გეგმა ჩაიშალა. ქართველი ელჩებისა და დეპუტატების პეტერბურგს ჩასვლამდე პავლე I შეთქმულთა ხელით დაიღუპა.

მიუხედავად იმისა, რომ პავლე I-ის მანიფესტში ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი, ქართველებს არ დაუკარგავთ სახელმწიფოსა და შინაგანი ავტონომიის შენარჩუნების იმედი. დავით ბატონიშვილი კვლავ ელოდებოდა იმპერატორისაგან მეფედ დამტკიცებას, იულონის მომხრეთა დასი კი ცარიზმის მოხელეთა განდევნის გეგმას ამუშავებდა. იულონმა საქმავო რაოდენობით ჯარი შეკრიბა, ეახტანგმა და მირიანმა კი

სამხედრო გზა გადაკეტეს, რუსთა ჯარის ახალი ნაწილების შემოსვლა რომ დაეზრკოლებინათ, ამ გზაზე მდებარე ხუთი ხიდი დაანგრიეს¹⁵. დარეჯან დედოფალი და მისი ვაჟები ცდილობდნენ ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში იმერეთის მეფე სოლომონ II და მეზობელი მამაქალიანური სახანოები გამოეყენებიათ. ბატონიშვილთა ასეთი განზრახვა ცნობილი გახდა რუსეთის მთავრობისათვის, რომელმაც დამატებით რამდენიმე პოლკი ჯარი გამოყო და ქართლ-კახეთის ყველა ციხესიმაგრე დაიკავა.

მართალია, რუსეთის სამხედრო ხელისუფლებამ არ დაუშვა ქართლ-კახეთში ახალი მეფის გამოცხადება, მაგრამ უარი ვერ უთხრა დავითს განეგო სამეფო, ვითარცა მემკვიდრეს. არ არსებობდა სრულუფლებიანი ხელისუფლება დავითისა და ჯერ კიდევ არ იყო გახსნილი რუსული მმართველობა. 1801 წლის თებერვლიდან 1802 წლის მაისამდე იყო გარდამავალი პერიოდი, ერთგვარი შუალედი დამოუკიდებელ ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის პროვინციას შორის.

ქართლ-კახეთის ბედის საბოლოო გადაწყვეტა წილად ხვდა რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე I-ს. მან 1801 წლის აპრილში ქართლ-კახეთის საკითხი განსახილველად დასვა სახელმწიფო საბჭოში. საბჭოს უმრავლესობამ სურვილი გამოთქვა სახელმწიფოებრივი აქტებით უკვე შეერთებული ქვეყანა შენარჩუნებულყო იმპერიის შემადგენლობაში, რის საჭიროებასაც სამი არგუმენტით ასაბუთებდა: 1. უთანხმოება სამეფო საგვარეულოში ტახტის მემკვიდრეობის თაობაზე ქვეყანას დაპლუბველა შინაომით ეპუქრება. 2. იმპერიის ღირსება მოითხოვს უკვე შეერთებული ქართლ-კახეთის შენარჩუნებას. 3. ქართლ-კახეთის შეერთება უზრუნველყოფს რუსეთის საზღვრების უშიშროებას და საშუალებას მოგვცემს ავლაგმით მთის ხალხების თვითნებობა. სახელმწიფო საბჭოს უმრავლესობას მიზანშეწონილად მიაჩნდა ქართლ-კახეთში დროებითი რუსული მმართველობის გახსნა, მის სათავეში გუბერნატორის ჩაყენება, რომელიც თავის ხელთ გააერთიანებდა სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლებას¹⁶.

არაოფიციალური კომიტეტის წევრები და თვით იმპერატორი არ იზიარებდნენ სახელმწიფო საბჭოს ამ თვალსაზრისს. ალექსანდ-

15 Акты собранные Кавказскою археографическою комиссією, т. I, 1866, с. 315—320 შემდეგ შემოკლებით: АКАК.

16 Н. Дубровин. Георгій XII... с. 216.

რე I-ს ეჭვი ეპარებოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების სამართლიანობაში, რადგან არც ერთი დოკუმენტიდან არ ჩანდა, რომ ქართველები მართლაც ნებაყოფლობით შედიოდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში. ორმხრივი ხელშეკრულება, რასაც ქართველები მოითხოვდნენ, გაფორმებული არ ყოფილა, ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების მანიფესტი კი უკვე გამოქვეყნდა. იმპერატორი სახელმწიფო საბჭოს წინაშე ასე სვამდა საკითხს: „საქართველოს მიღება რუსეთის ქვეშევრდომობაში განა უსამართლობა არ იქნება ამ სამეფოს ტახტის მემკვიდრეთა მიმართ?“ ლეგიტიმისტური გრძნობებით გამსჭვალული ალექსანდრე I თითქოსდა ბაგრატიონთა ინტერესების დამცველად გამოდიოდა, არ უნდოდა წაერთმია მათთვის „ღვთისაგან“ ბოძებული დინასტიური უფლება, მაგრამ ეს მხოლოდ ლამაზი და ამავე დროს ყალბი ფრაზები იყო. იმავე ალექსანდრე I-მა არც კი მოუსმინა ქართველ ელჩებს, რომელნიც ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმებას და ერთ-ერთი ბატონიშვილის ქართლ-კახეთის მეფედ დამტკიცებას სთხოვდნენ. ზემოთ მოტანილ ლამაზ ფრაზას კი სხვა დანიშნულება ჰქონდა. ამით ალექსანდრეს სურდა მსოფლიო საზოგადოებრიობის თვალში ჰუმანისტი ხელმწიფის სახელი მოეპოვებინა.

რამდენიმე დღის შემდეგ რუსეთის სახელმწიფო საბჭომ კვლავ განიხილა ქართლ-კახეთის საკითხი, მაგრამ უმრავლესობა თავის ძველ თვალსაზრისზე დარჩა. ასაბუთებდნენ რა თავიანთ მოსაზრებას, საქართველოს შეერთების მომხრენი აცხადებდნენ. რომ თვით ქართველი ხალხის სურვილია იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლაო. მაგრამ თუ როგორი შეერთება და ქვეშევრდომობა სურდათ ქართველებს (შინაგანი ავტონომიის შენარჩუნებით) ამ საკითხს განზრახ გვერდს უვლიდნენ. ქართლ-კახეთზე პროტექტორატის დამყარება, მისი მიღება მხოლოდ მფარველობაში სახელმწიფო საბჭოს რუსეთისათვის არახელსაყრელად მიაჩნდა. სახელმწიფო საბჭო საკითხს ასე სვამდა: ან ქართლ-კახეთის თავის ბედის ანაბარა დატოვება, ან მისი სრული შეერთება რუსეთთან. ეს არსებითად ულტიმატუმი იყო ქართველი ხალხის მიმართ—ან იწვნიეთ აზიელ დამპყრობთა თარეში, ან რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომი გახდით ყოველგვარი პირობის გარეშეო. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფო საბჭომ მაინც მიიღო ფორმალური დადგენილება—ადგილზე გამოირკვეს შეძლებს თუ არა ქართლ-კახეთი დამოუკიდებელ არსებობასო.

იმპერატორი ალექსანდრე I ამჯერად დაეთანხმა სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებას. მან ბრძანება გამოუგზავნა გენერალ კნორინგს, ჩასულიყო ქართლ-კახეთში და მდგომარეობის ადგილზე შესწავლის შემდეგ პასუხი გაეცა შემდეგ კითხვებზე: 1. შეუძლია თუ არა ქართლ-კახეთს თავისი ძალებით წინ აღუდგეს სპარსეთის პრეტენზიებს, მოიგერიოს მთიელ ხალხთა თავდასხმები და ჩააქროს შინაგანი წინააღმდეგობანი. რაც ქვეყანას შინაომით ემუქრება. 2. საკუთარი რწმენით და სამშობლოს სარგებლიანობის სურვილით მივიდა თუ არა ქართლ-კახეთის მეფე რუსეთთან შეერთების აუცილებლობის შეგნებამდე, ერთხმად უჭერდა თუ არა მხარს ამ გადაწყვეტილებას მაღალი წოდებანი და ხალხი¹⁷. ალექსანდრე I თითქოს ანგარიშს უწევდა ქართლ-კახეთის მდგომარეობას და ქართველი ხალხის სურვილს, მაგრამ ქართველი ხალხის რწმუნებით აღჭურვილ ელჩებს — გ. ქავჭავაძეს, ე. ფალავანდიშვილს, გ. ავალიშვილს კვლავ არაფერს ეკითხებოდა, ქართლ-კახეთის საკითხს მათი მონაწილეობის გარეშე წყვეტდა.

იმერეთის მეფე სოლომონ I-ი ფხიზლად ადევნებდა თვალს ქართლ-კახეთის ამბებს, მისი ნათესავი ბაგრატიონების ინტერესთა უგულვებელყოფა და რუსთა ჯარის მიერ ქართლ-კახეთის შეერთება მის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. 1801 წ. ივნისში სოლომონმა წერილით მიმართა ალექსანდრე I-ს, უცხადებდა, ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის დამხობა დიდად მადარდებსო, ერეკლეს შვილების მწუხარება და უბედურება ჩემ უბედურებად მიმაჩნიაო. „შეიწყალეთ, ყოვლად უმოწყალესო ხელმწიფეო, სახლი მეფისა ირაკლისა, ფაშილია და ძენი მისნი, უბედურებისა თვისისათვის მტირალნი... რათა მიიღოს მეფობა იულონ, მემკვიდრემან საქართველოსამან“¹⁸.

იმპერატორის ბრძანების თანახმად, 1801 წლის მაისში გენერალი კნორინგი თბილისს ჩამოვიდა. იგი წინასწარ შებუშავებული თვალსაზრისით შეუდგა ქვეყნის მდგომარეობის გამოკვლევას და არსებითად ისეთი მდგომარეობა „ნახა“ ქართლ-კახეთში, რაც რუსეთის მთავრობისათვის უკვე ცნობილი იყო.

მართალია, კნორინგი სრულიადაც არ თვლიდა საჭიროდ ქართველი ხალხის სურვილისათვის ანგარიში გაეწია, მაგრამ სასურველად მიაჩნდა რუსული მართვა-გამგეობის სისტემის შემოღებაზე

17 В. Бутков. Материалы ...т. II, с. 474.

18 АКАК. т. I, с. 558.

თუ მთელი ხალხის არა, თვალსაჩინო პირთა დასტურის მიღება. ამიტომ რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფალნი მიმართავენ მოს-
ყიდვას და დაშინებას. ბაგრატ ბატონიშვილი წერს: „ხოლო მას ეამ-
სა ღიანარაღს ლაზარევს მუნ მყოფსა ებირნა რაოდენიმე გვანნი
მეფისა ორგულნი ...ამათ ათქმევინა უარყოფა მეფისა და გახსნა
რუსეთისა მართებულობისა, რომლისა მსმენელმა კნორინგმა მიუ-
ღო დავითს მეფობა და დასხნა თვისნი მსაჯულნი ვიდრე გახსნამ-
ღე ლუბერნიისა“¹⁹.

კნორინგმა მართლაც სრულად ჩამოაშორა მართვა-გამგეობას
დავით ბატონიშვილი. მან ჩამოაყალიბა საქართველოს დროებითი
უმაღლესი მმართველობა გენერალ-მაიორ ლაზარევს თავმჯდომე-
არეობით, რომელმაც შეეიძინა ქართველი მღვიანებეგები—ზაალ
ბარათაშვილი, ეგნატე თუმანიშვილი, იოანე ჩოლოყაშვილი, სულ-
ხან თუმანიშვილი და თბილისის მელიქი დარჩია ბებუთოვი²⁰.

კნორინგის განკარგულებებმა დავით ბატონიშვილი შეაშფოთა.
შეირყა მისი რწმენა რუსეთის მთავრობის სამართლიანობისადმი.
დავითი ცდილობდა მოეპოვებინა თავადაზნაურობის, ხალხის ფარ-
თო ფენების მხარდაჭერა და მათი შეწვევებით აეძულებინა რუსეთის
მთავრობა დაემტკიცებინა იგი მეფედ. ქართველი ხალხი, უდავოა, ავ-
ტონომიის, ეროვნული სახელმწიფოს შენარჩუნების სურვილს გა-
მოთქვამდა, რის გამო ლაზარევი ვერ ფარავდა თავის შემფოთებას
და კნორინგს ატყობინებდა: „ჩემის აზრით, უმჯობესია მთელი ბაგ-
რატ-ონთა გვარი რუსეთში იქნეს გაწვეული. თუ ისინი აქ დარჩნენ
უწესრიგობას ბოლო არ მოეღება“²¹.

დავით ბატონიშვილი, მართალია, აშკარა უკმაყოფილებას გა-
მოთქვამდა კნორინგისა და რუსეთის სხვა ადგილობრივი მოხელე-
ების მიმართ, მაგრამ კიდევ შერჩა რუსეთის ხელმწიფოს იმედი.
დავითმა წერილით მიმართა ალექსანდრე I-ს, შესთხოვდა არ დაერ-
ღვია მისი კანონიერი უფლება ქართლ-კახეთის ტახტისადმი, არ
გაეუქმებინა ძველთაძველი სამეფო. ეს წერილი სახელმწიფო საბ-
ჭოს გადაეცა, რომელმაც დავითის თხოვნის განხილვა მანამდე გა-
დადო, ვიდრე კნორინგი საქართველოდან არ დაბრუნდებოდა და
არ წარადგენდა ანგარიშს ქვეყნის მდგომარეობის შესახებ. ასევე
გადადეს განხილვა დარეჯან დედოფლის წერილისა, რომელიც ით-

¹⁹ ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა, თბ., 1941, გვ. 79.

²⁰ Н. Дубровин. Георгий XII... с. 224—225.

²¹ Н. Дубровин. Георгий XII, ... с. 227.

ხოვდა ქართლ-კახეთის დატოვებას ავტონომიურ სამეფოდ 1783 წლის ტრაქტატის უფლებრივი ნორმების საფუძველზე²².

1801 წლის 28 ივლისს კნორინგმა წარადგინა თავის გამოკვლევის ანგარიში საქართველოს მდგომარეობის შესახებ. კნორინგის აზრით, ქართლ-კახეთის მდგომარეობა მართლაც ისეთი იყო, რაში მას არ შეეძლო თავის საკუთარი ძალებით წინ აღდგომოდა სპარსელთა შემოსევებს და მთის ხალხთა თავდასხმებიც მოეგერიებინა. გენერალი ვერ ფარავდა, რომ რუსეთთან შეერთების საკითხში ქართველი ხალხის პოზიცია ერთგვაროვანი არ იყო, რომ ქართველი თავადაზნაურობის ნახევარს თავის მეფისა და ქართული მართვა-გამგეობის სისტემის შენარჩუნება სურდა, რასაც იმით ხსნიდა, რომ თავადებს ეშინიათ არ დაკარგონ მეგვიდროებითი თანამდებობანი, რაც მათი შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყაროაო²³.

კნორინგის მოხსენების შინაარსი, როგორც ჩანს, მალე ცნობილი გახდა ქართველი ავტონომისტებისათვის. ისინი კვლავ ენერგიულად ამოქმედდნენ, შეეცადნენ რუსეთის სახელმწიფო საბჭოში საქმის განხილვა თავის სასარგებლოდ შემოებრუნებიათ. სოლომონ II-მ თავისი დესპანი — ჯაფარიძე სასწრაფოდ გაგზავნა რუსეთში იმპერატორთან და გაატანა შუამდგომლობის წერილი იულონის ქართლ-კახეთის მეფედ დამტკიცების თაობაზე. მაგრამ გენერალ კნორინგის ბრძანებით იმერეთის მეფის ელჩი კავკასიის ხაზზე დააკავეს. უშედეგოდ დამთავრდა სამეფოს შენარჩუნების სხვა ცდებიც.

1801 წლის 12 სექტემბერს პეტერბურგში გამოქვეყნდა მანიფესტი აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. ქართველმა ელჩებმა მხოლოდ ამის შემდეგ გაიგეს, რომ ქვეყნის ბედი მათი მონაწილეობის გარეშე გადაწყდა. გამოთქვამდნენ რა ამის გამო საყვედურს, გ. ჭავჭავაძე, გ. ავალიშვილი და ე. ფალავანდიშვილი თავად კურაკინს სწერდნენ: „ჩვენ თავს უბედურად ვთვლით. ყველაზე უკეთ თქვენ იცოდით ჩვენი სურვილი, მისწრაფება და საქმის წარმოება. ამიტომ თქვენთვის გასაგები უნდა იყოს, რომ ასეთი შეერთების წყალობით დავკარგეთ თანამემამულეთა ნდობა და პატივისცემა“²⁴. გ. ჭავჭავაძეს, ე. ფალავანდიშვილს და გ. ავალიშვილს მართლაც ჰქონდათ საფუძველი ასეთი

²² იქვე, გვ. 227—238.

²³ იქვე, გვ. 239.

²⁴ А. Цагарели. Грамоты ...т. II, с. 300—301.

განცხადებისა, რადგან ბევრი ქართველი პატრიოტი გარკვეული პო-
ლიტიკური მოსაზრებით ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებაში
ბრალს დებდა არა რუსეთის იმპერატორს, არამედ ქართველ ელ-
ჩებს. 1801 წლის ამბების თანდამსწრე ბაგრატ ბატონიშვილი წერ-
და: „ქავეჭაძე გარსევანმა... მიაართვა წიგნი იმპერატორს პავლეს
თვით გაკეთებული სახელსა ზედა მეფისასა, რეცა აღება მეფობი-
სა საქართველოდამ და გახსნა ლუბერნისა... მსმენელმა ამისამან
იმპერატორმა დაამტკიცა თხოვილი მისი და მიუღო მეფობა და-
ვითს და მიუწერა უპირველეს მართებელს კავკასიისა კნორინგს
...რათა გახსნას საქართველოსა შინა მართებლობა რუსეთისა და
დაიპყრან თვისად“²⁵. იოანე ბატონიშვილიც იმაში ადანაშაულებს
ელჩებს, რომ მათ ბოროტად გამოიყენეს მეფის რწმუნება და გა-
ყიდეს საქართველო²⁶.

ქართველი ხალხის სიძულვილი მარტო ელჩებმა როდი დაიმ-
სახურეს. შერისხული აღმოჩნდა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმე-
ბისათვის ბრალდებული ყველა პირი. ხალხის ეს გრძნობები კარ-
გად არის გადმოცემული არქიმანდრიტ ექვთიმეს მიერ კნორინგი-
სათვის 1802 წლის 23 აპრილის გაგზავნილ წერილში. აქამდე მო-
ნასტრის ბერები, წერს არქიმანდრიტი, უსიტყვოდ მემორჩილებო-
დნენ, ახლა კი „რუს ხელმწიფეს საქართველო ამან მიაართვაო, ბე-
რები ამიტებეს და ამ მიზეზით მტანჯავენ. ჭეშმარიტია, საქართვე-
ლოს... გამოსხნისათვის მეფე გიორგი ვაწუხე, დიდხანს
დავშვერ სამღვთოს მადლითა, საქართველო მისის დიდებულებისა-
თვის მივართმევინე. ჭეშმარიტება მოწამეა, თუ არა ჩემი დიდი
წრომით, ეს საქმე არ მოხდებოდა. ახლა ამის მიზეზით ვიტანჯები.
ყოველ კიდეს იპყრობთ, თქვენთვის დევნილი არ შემიწყალოთ—სა-
მართალია, ...ჩემი მოხსენება საიდუმლო იყოს, უარესს მიყოფენ“²⁷.

მართალია, რუსეთის ცარიზმს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმე-
ბაში რამდენიმე რენეგატი ქართველი მართლაც დაეხმარა, მაგრამ ამ
საქმის მთავარი შემოქმედი თვით იყო. ცარიზმი ვერ ურიგდებოდა
ადგილობრივ თვითმმართველობას, ხალხს „სრულუფლებიან“ ქვე-
შევრდომებად აქცევდა. ასე მოექცა იგი ქართველ ხალხსაც.

1802 წლის აპრილში გენერალი კნორინგი მრავალი რუსი მო-
ხელის თანხლებით, რომელთაც თან მოჰქონდათ ვახტანგ მეექვსის

25 ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი. ახალი მოთხრობა, გვ. 77-78.

26 ი. ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა. ტ. I, გვ. 128—131.

27 AKAK, I, c. 443.

მიერ რუსეთში გატანილი წმინდა ნინოს ჯვარი, თბილისში საზღი-
შოდ შემოვიდა. ქრისტიანობის სიმბოლოს ქართველთა რელიგიურ
გრძნობებზე უნდა ემოქმედა, რუს მოხელეებს კი რუსეთის კანო-
ნებისადმი პატივისცემა უნდა შთაენერგათ იმპერატორის ახალ ქვე-
შევრდომთა გულში. მალე სიონის ტაძარში წაიკითხეს ალექსანდრე
1-ის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების და რუსუ-
ლი მართვა-გამგეობის შემოღების შესახებ. ამის შემდეგ კნორინგ-
მა დამსწრე საზოგადოებას რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე
ფიცის დადება მოსთხოვა. ქართველები აღშფოთდნენ, ბევრმა მათ-
განმა უარი თქვა ფიცზე. მაგრამ ამას უკვე აღარ შეეძლო მოვლენ-
ათა განვითარების შეცვლა. კნორინგის ბრძანებით უკმაყოფილო-
ნი დააპატიმრეს. ცარიზმის ბატონობა — თვითნებობა-რეპრესიები
იწყებოდა²⁸.

რუსეთის მთავრობის მიერ შემოღებული მართვა-გამგეობის
წესები ქართველი ხალხისათვის გაუგებარი იყო. ქვეყნის ინტერეს-
ები, მართალია, მოითხოვდა ფეოდალურ-ვასალურ ურთიერთობა-
თა ნორმების უარყოფას, აბსოლუტური მონარქიის დონემდე ამა-
ღლებას, მაგრამ ცარიზმს არ შეეძლო ეს პროგრესული საქმე სა-
მართლიანად და თანაც ქართულად შეესრულებინა. ანგარი მექ-
რთამე მოხელეები არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ ქართველი
ხალხის ყოფა-ცხოვრების თავისებურებებს. ისინი ქვეყანას თავის
საწველ ფურად თვლიდნენ და ხალხს ყოველნაირად ავიწროებდ-
ნენ.

ყველაზე ადრე რუსულ თვითმპყრობელურ მმართველობას
ოპოზიციაში ქართველი თავადაზნაურობა ჩაუდგა. რუსეთის სა-
ხელმწიფო სამართალი არ სცნობდა აღმინიხტრაციულ თანამდევ-
რობათა მემკვიდრეობით ფლობის ქართულ წესს, რის გამო ბევრმა
თავადმა აშკარა ზარალი განიცადა. ქართველი მოხელე თავადაზ-
ნაურობის შედარებით მცირე ნაწილი მოხვდა საქართველოს უზენ-
აეს მმართველობასა და სამაზრო სასამართლოებში. კერძოდ, 1802
წლის მაისში საქართველოს უზენაესი მთავრობის ექსპედიციებში
მრჩველებად შევიდნენ: კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ეს-
ტატე ციციშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, სულხან თუმანიშვილი,

²⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, 1973, გვ. 818.

დარჩია ბებუთოვი, რევან ერისთავი, გიორგი ამილახვარი, ივანე ჩოლოყაშვილი, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, დავით აბაშიძე, ზაალ ბარათაშვილი, ეგნატე თუმანიშვილი და ოზან ხერხეულიძე. სამაზრო სასამართლოთა მსაჯულებად დანიშნენ: ნიკოლოზ ციციშვილი, ბირთველ თუმანიშვილი, ზაზა სოლოღაშვილი, გლახა ჭილაძე, გიორგი ჩოლოყაშვილი, დავით ქობულაშვილი, ადამ ანდრონიკაშვილი და ასლან ვაჩნაძე. სამაზრო საპოლიციო გამგეობებში თანამდებობები მიიღეს: ვახუშტი ჯავახიშვილმა, ივანე ბეგთაბეგოვმა, გაბრიელ ყორღანოვმა, ანდრია გაბაშვილმა, რევან მურვანოვიშვილმა, ფარემუხ ჭილაძემ, ბეჟან სიდამონ-ერისთავმა, იოსებ ჭავჭავაძემ, რევან ანდრონიკაშვილმა და სხვ. პოლიცეისტერის პოსტი დაქვეყნდა... მიცირტუნ სურგუნოვმა (თბილისში); მანუილ არუთინოვმა (გორში), ივანე გურგენიძემ (თელავში), გრიგოლ ნაცვლიშვილმა (სიღნაღში), ივანე კობიაშვილმა (დუშეთში)²⁹. ამ თანამდებობებზე დანიშნულ პირებს მეტ-ნაკლები ოდენობით ჯამაგირი დაენიშნათ და ამდენად მათ რამდენადმე აინაზღაურეს ძველი მემკვიდრეობითი თანამდებობების გაუქმებით განცდილი ზარალი. მაგრამ მოხელეობას შერჩენილი ეს თავადაზნაურობა მაინც უკმაყოფილო იყო. დებულებით ნაგულისხმევი კოლეგიური მმართველობა პრაქტიკაში ერთპიროვნულ რუსულ მმართველებად იქცეოდა, საიდანაც ქართული ელემენტი არსებითად გაძევებული იყო. ყველა საქმეს მთავარმმართველი, მმართველი, ექსპედიციის უფროსები და კაპიტან-ისპრავნიკები წყვეტდნენ, ქართველი მრჩეველ-მსაჯული კი ყოველგვარ უფლებას მოკლებული იყო. ეს თავისებური პენსიონერი „გასამრჯელოს“ იმისათვის იღებდა, რომ მღუპარედ მჭდარიყო და თავისი უფროსის, რუსი მოხელის თვითნებობისათვის ხელი არ შეეშალა³⁰. კიდევ მეტ უკმაყოფილებას, რა თქმა უნდა, თავადაზნაურობის ის დიდი ნაწილი აცხადებდა, რომელსაც ძველი თანამდებობა უსაზღაუროდ (პენსიის დანიშვნის გარეშე) დაათმობინეს და ახალი თანამდებობა კი არ მისცეს.

იღუბნობას ჯერჯერობით თითქოს არ ჰქონდა უკმაყოფილებების მიზეზი, მაგრამ ქვეყანაში მომხდარ ცვლილებებს შიშით უცქერდა და ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტზე ხალხის ფართო მასებში

29 AKAK. T. I, c. 448—449.

30 ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 266—267.

ესოდენ პოპულარული მეფის, ერეკლე II-ის ვაჟის იულონის დამტკიცებას უჭერდა მხარს.

თავადაზნაურობისა და ხალხის ასეთი განწყობილება, როგორც ჩანს, კარგად იცოდნენ ბატონიშვილებმა ისინი თავის უფლებათა დაცვისა და სამეფოს აღდგენისათვის ბრძოლაში, იმერეთის მეფესთან ერთად, სპარსელთა და ლეკთა ძალის გამოყენებასაც ვარაუდობდნენ, მაგრამ უმთავრეს იმედს ქართლ-კახეთის მოსახლეობაზე ამყარებდნენ. მართალია, რუსული მმართველობის სამი თვის მოქმედებაში ქართველი თავადაზნაურობისა და გლეხობის გარკვეული ნაწილის უკმაყოფილება გაზარდა, მაგრამ 1802 წლის ივლისის შეთქმულება სამეფოს შენარჩუნებისათვის წელიწადნახევრის წინ დაწყებული ბრძოლის ლოგიკური გაგრძელება და მისი ერთი ეტაპი იყო. შეთქმულთა საქმიანობას ხასიათს ძირითადად იულონ ერეკლეს ძე, მისი ძმები და მათი მომხრე დასი განსაზღვრავდა.

1802 წ. 20 ივლისით დათარიღებული წერილიდან ჩანს, რომ მთავარმმართველს უკვე მოსვლია ცნობები კახეთში დაწყებული მღელვარების შესახებ. კნორინგი დაბეჯითებით წერდა, ამაში მთავარი ბრალი მიუძღვით ბატონიშვილებსო. ორი დღის შემდეგ გენერალ-მაიორი გულიაკოვი აცნობებდა ლაზარევს, რომ გამოსვლის მთავარი ორგანიზატორებია თავადები—სიმონ და დავით ქობულაშვილები, იოსებ ჭავჭავაძე და მღვდელი ელეფთერი არაანო. კოვალენსკი ამ სიას უმატებდა გიორგი დიმიტრი და დავით ჩოლოყაშვილებს, იოსებ და ომან ჯანდიერებს, ნინია ჭავჭავაძეს და რევან ვაჩნაძეს. საქართველოს მთავარმმართველი და მისი თანამშრომელი რუსი მოხელეები მიღებულმა ცნობებმა ძალიან შეაშფოთა. მათ ჯარის ნაწილებით გაამაგრეს სტრატეგიული ადგილები. ჩაატარეს ღონისძიებანი მღელვარება კახეთიდან ქართლსა და თვით თბილისშიც რომ არ გავრცელებულიყო³¹.

მღელვარების პირველი კერები ქიზიყში გაჩნდა. თავადაზნაურობა და გლეხობა (ერთი ცნობით 40 ათასი კაცი) 1802 წ. 25 ივლისს შეიკრიბა კელმენჩურს და გამართა სჯა-ბაასი ქვეყნის მდგომარეობაზე. სიღნაღიდან ამ შეკრების დასაშლელად ჯარის ნაწილი გაიგზავნა, მაგრამ იგი შეთქმულებმა უკანვე გააქციეს. თავადაზნაურობამ და გლეხობის საგრძნობმა ნაწილმა ფიცით დასდო იულონის ერთგულებაზე, თან შიგნი კახეთის მოსახლეობას მოუწოდა გამოსვლისაკენ. „აქ კელმენჩურზე შევიყარებით, — წერენ შეთქ-

³¹ AKAK, т. I, с. 361—362.

მულნი, — დავიფიცეთ იულონის მეფობაზედ... ამ ამბავში რომ ვიყავით, პოდოლკოვნიკი მოგვიხდა ჯარით და არტილერიით, ჩვენც მაგრად დავხვდით, დაბრუნდა ისევ. ახლა თქვენც მაგრად და მხნედ იყავით, გლუხიც და თავადიც... ეს ამბავი გალმაც აცოდინეთ ყველას... ყოვლად სამღვდელო ნეკრესელო, შენც ამაზე მხნედ უნდა იყო, ხალხი გაამხნევო და ფიცით შეჰკრა ხელმწიფის ერთგულებაზედ და იულონის მეფობაზედ³².

ამ მიმართვას უშედეგოდ არ ჩაუვლია. მთელი კახეთი მღელვარებამ მოიცვა. ჯერ კიდევ 21 ივნისს კახელებმა წერილით მიმართეს გენერალ გულიაკოვს. საქართველო, ნათქვამია წერილში, პატარა ქვეყანა არის. ჩვენ გვებრძოდა თურქეთის ხონთქარი, ირანის ყაენი და დაღესტანი. მაგრამ მათ ვერაფერი დაგვაკლეს. „ვერც მოშალეს მეფობა, ვერც მოშალეს ეპისკოპოსობა, ვერც მოშალეს თავადობა და ვერც მოშალეს გლეხობა“. მტრებისგან შევიწროებულმა ჩვენმა მეფემ რუსეთის ხელმწიფეს შესთხოვა მფარველობა. ინება ყოვლადმოწყალე ხელმწიფემ და საქართველო რუსეთს შეაერთა და მანიფესტები გვიბოძა“. მაგრამ მანიფესტებით აღთქმული დაპირება-წყალობანი არ აღსრულდაო. ქვეყნად გშვიდობა ვერ დამყარდა, თავადაზნაურთა და გლეხთა ინტერესი დაცული არაა, ბევრი თავადაზნაური დააპატიმრეს და მამული ჩამოართვესო. არ ვიცით რა დანაშაული გვაქვს? თუ ხელმწიფის ბრძანებით ვვსჯით, გამოგვიცხადეთ ისე გარდაგვხდეს, თუ თქვენ თავად ვვსჯით, ერთობით თავადნი და გლეხი მოგახსენებთ, ამის პასუხი უნდა მოგვცეთ, რომ ხელმწიფეს არზა მივართოთ და ჩვენი შექირებება მოვახსენოთ.

გენერალმა გულიაკოვმა კახელებს ამ წერილზე პასუხი არ აღიწსა, რეპრესიები კი გააძლიერა. პირველ რიგში წერილის მიმტანი, შემდეგ კი რამდენიმე აქტიური შეთქმული დააპატიმრა. გაიგო რა ამის შესახებ კახეთის თავადაზნაურობამ და ხალხმა გულიაკოვს 25 ივლისს მეორე წერილით მიმართა. დაპატიმრებულ თავადებს არაფერი ბრალი არ მიუძღვით, მთელმა კახეთმა ჯერ რუსთა ხელმწიფის ერთგულებაზე, ხოლო შემდეგ იულონის მეფობაზე დაიფიცაო. ჩვენ გვინდა, რომ „იულონ მეფედ გვიჯდეს და ხელმწიფის ერთგულნი ვიყვნეთ. რაც ხელმწიფეს ჩვენგან სამსახური ენებებოდეს, ჩვენს მეფეს უბრძანოს და ჩვენმა მეფემ ჩვენ

³² იქვე, გვ. 363.

გვიბრძანოს და ისე ჩვენის შეძლებით ხელმწიფეს ვემსახუროთ³³. აქ ძალიან ნათლადაა გამოთქმული შეთქმულთა და მთელი ქართველი ხალხის სურვილი. ისინი რუსეთის მფარველობაში მყოფი ქართლ-კახეთის ავტონომიური სამეფოს აღდგენას მოითხოვდნენ.

მოძრაობის მეთაურები მალე დარწმუნდნენ, რომ ადგილობრივ რუსულ ხელისუფლებასთან პეტიციების გზავნა წყლის ნაყვა იქნებოდა. მათ ავტონომისტთა ერთიანობის განმტკიცების მიზნით კახეთის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს ფიცი დაადებინეს განზრახული საქმის ერთგულებაზე. ფიცის ტექსტი ასე იკითხება: „ჩვენ ერთობით კახეთსა შინა მცხოვრებელთა... ესე წიგნი და პირობა დავდევით, რომ... რუსეთის იმპერატორს მოვახსენოთ მუხლის დგომით და ვედრებით, რომ ჩვენზედ დიდად მოჭირანხულეს... მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმტკიცოს და იმ ანდერძის წესით მეფე დაგვისვას და ჩვენის მეფით მათის დიდებულების მფარველობას ქვეშ ვიყვნეთ. ვინც ამასი უკან განსდგეს, წმიდის სამების უარსმყოფელიც იქნება, ბაგრატიონთ ოჯახის მუხანათიცა და ჩვენც ერთობით გარდავახდევინოთ“³⁴. მოძრაობის მეთაურებმა იმპერატორის სახელზე თხოვნა შეადგინეს და მასზე ხელმოწერის შეგროვება დაიწყეს, რომელშიც დაუფარავადაა გამოცხადებული ქართველი ხალხის უმრავლესობის სურვილი.

„უმოწყალესო ხელმწიფევ! — ნათქვამია თხოვნაში — როდესაც ერთგულებასა ზედა თქვენსა დაგვაფიცეს, მყის გამოგვიცხადეს მანიფესტით, რომ ვითომც ჩვენ მოგვეხსენებოის კარსა წინაშე უდიდებულებისა ხელმწიფობისა თქვენისასა, მეფე აღარ გვინდა და უმეფოდ შემოვსულვართ მფარველობასა ქვეშე.

ეს ფრანციელთ მზგავსი რესპუბლიკაობა იქნებოდა ჩვენგან. ჩვენს ბატონებს (მეფეებს. — ა. ბ.) რა დაუშავებიათ ჩვენზედა, რომ ვუარყოთ... ეს ჩვენი აზრი არ არის. — მაკლდურთა კაცთაგან მომხდარია. ჩვენი ვედრება ეს არის, რომ ჩვენზედ მრავალგვარად გარჯილის და ღვაწლდადებულის მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმტკიცოთ და იმ ანდერძის წესით მეფე დაგვისვათ და ჩვენი მეფით თქვენს მფარველობის ქვეშ გვაყოფოთ და რაოდენ ჩვენი შეძლება იყოს, ისე გვიმსახუროთ“³⁵. ხელს აწერენ ანდრონიკაშვილები, ბებურიშვილები, ჩოლოყაშვილები,

33 AKAK, T. I, c. 368—369.

34 AKAK, T. I, c. 387.

35 იქვე.

ქვეყნები, ვაჩნაძეები, ჯორჯაძეები, ჯანდიერები. ნეკრესის ნი-
ტროპოლიტი, აფხაზები, მაცაშვილები და სხვ.

დაპატიმრებულ პირთა და მოწმეთა ერთი ნაწილის ჩვენებე-
დან ჩანს, რომ თითქმის ყველა აწერდა ხელს რუსეთის იმპერატო-
რისათვის გასაგზავნ თხოვნას ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენის
შესახებ და ამას დანაშაულად და მით უმეტეს რუსეთის წინააღმ-
დეგ მიმართულ აჯანყებად არ თვლიდა, რადგან ერთდროულად
ფიცს დებდნენ რუსთ ხელმწიფის ერთგულებაზე. მაგრამ მალე
მოძრაობის ხელმძღვანელთათვის ცხადი გახდა, რომ რუსეთის მთა-
ვრობა სხვაგვარად მსჯელობდა, მას ქართველ ავტონომისტთა მოძ-
რაობა რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ აჯანყებად, უმძიმეს დანა-
შაულად მიაჩნდა და მის ჩასახშობად სასტიკ რეპრესიებს მიმარ-
თავდა.

ასეთ პირობებში, ბუნებრივია, შეთქმულებსაც სპაქსუხო ლო-
ნისძიებანი უნდა ჩაეტარებინათ. მათ გააძლიერეს აგიტაცია, კრე-
ბებს აწყობდნენ, გლეხებს გამოსვლისაკენ მოუწოდებდნენ. შეთ-
ქმულების ორგანიზატორები დაუკავშირდნენ ვახტანგ ბატონი-
შვილს და მას საქართველოს სამხედრო გზის ჩაყეტვა სთხოვეს.
ბევრი თავადი სპარსეთს გაიქცა და შინ დარჩენილებს აცნობებდა
ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთის დიდი ჯარებით რუსთა გან-
საღვენად მოდისო.

სპარსეთისათვის სანუკვარი ოცნება იყო საქართველოდან რუ-
სეთის ჯარის განდევნა, მაგრამ საამისო ძალები მას არ გააჩნდა.
ამავე დროს ქართველებს უნდა სცოდნოდათ, რომ სპარსეთის შაჰი
რუსეთის იმპერიაში შემავალ ქართლ-კახეთის ავტონომიური სამე-
ფოს აღდგენისათვის თავს არ გამოცდებდა. მოძრაობის წარმატება
საქართველოს შინაგანი ძალების გაერთიანებაზე იყო დამოკიდე-
ბული. ეს კი შეუძლებელი გახდა. ქართლ-კახეთის ფეოდალური
კლასი ვერ გაერთიანდა, გლეხობას კი ჯერ არ დაეკარგა რუსეთის
მთავრობის იმედი, მას უკავშირებდა ქვეყნად მშვიდობა-სამართ-
ლიანობის დამყარებას, რუსეთის საწინააღმდეგო მოძრაობაში დი-
დი ხალისით არ მონაწილეობდა. ასეთ პირობებში ქართველ ავ-
ტონომისტთა გამოსვლა თავიდანვე განწირული იყო.

მთავრობამ სწრაფად მიიღო გადამჭრელი ღონისძიებანი. ალექ-
სანდრე ბატონიშვილთან გაქცეულ თავადთა მამულები სახაზი-
ნოდ გამოცხადდა. ამავე დროს მთავრობამ დასწრება ამჯობინა.
ვიდრე შეთქმულნი ამკარა აჯანყების დროშას აატრიალებდნენ, კა-
ხეთში გენერალი ლაზარევი გაგზავნა დიდი ჯარით, ხოლო დუშეთს

მკდარი ვახტანგ ბატონიშვილის შეპყრობა გენერალ ტუჩკოვს დაავალა.

3 აგვისტოს ლაზარევი თავის ჯარით ქიზიყს ჩავიდა და შეთქმულებს მორჩილებისაკენ მოუწოდა. შეთქმულებმა ვერ გაბედეს რუსთა რეგულარული ბატალიონებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა და დანებება ამჯობინეს. 3—6 აგვისტოს მოძრაობაში მონაწილეთა დიდი უმრავლესობა მორჩილებით გამოცხადდა ლაზარევთან. ამ უკანასკნელმა შეთქმულები აიძულა იულონის მეფობაზე ფიცი უარეყოთ და საქართველოში გამოცხადებული ახალი ხელისუფლებისათვის ერთგულება შეეფიცათ. წარმატებით შეასრულა თავის მისია გენერალმა ტუჩკოვმაც: 10 აგვისტოს მან ვახტანგ ბატონიშვილი მიინდო და თბილისს წამოიყვანა³⁶.

ამგვარად, 1802 წლის ივლისის გამოსვლა მარცხით დამთავრდა. ეს იყო ქართველ ავტონომისტთა მოძრაობის პირველი ეტაპის დასასრული. როგორც დავინახეთ, 1801—1802 წლებში მოძრაობა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის უპირატესად მშვიდობიან ხასიათს ატარებდა. ქართველ ბატონიშვილებს, თავადაზნაურობას და ხალხს ჯერ კიდევ სჯეროდა, რომ რუსთა სამართლიანი ხელმწიფე ბაგრატიონთა უფლებებს დაიცავდა, ანგარიშს გაუწევდა ხალხის სურვილსაც და ქართლ-კახეთს მფარველობაში თავის მეფესთან ერთად მიიღებდა. ამ გამოსვლის ლიკვიდაციის შემდეგ ეს ილუზია მხოლოდ მცირე ნაწილს შერჩა. ავტონომისტებმა იმედი ძირითადად ხალხის ფართო ანტიცარისტულ მოძრაობას დაუკავშირეს.

* * *

1802 წლის გამოსვლის ლიკვიდაციის შემდეგ უმაღლესმა მთავრობამ დაავალა ციციანოვს ჯერ კიდევ საქართველოში დარჩენილი მეფის ოჯახის წევრები სასწრაფოდ გაესახლებინა რუსეთში. რაკი ნებით არავინ მიდიოდა, ციციანოვმა ძალას მიმართა.

მთავარმართებელმა შეადგინა სამეფო სახლის წევრთა რუსეთს გადასახლების ქრონოლოგიური გეგმა, რომლის მიხედვით ეს ფრიად მნიშვნელოვანი, რუსეთის მთავრობის აზრით, ღონისძიება 1803 წლის ივნისში უნდა დამთავრებულიყო. ამ სიაში მოხვდნენ: ერეკლე II-ის ქვრივი, დედოფალი დარეჯანი, გიორგი XII-ის ქვრი-

³⁶ ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 272.

ვი, დედოფალი მარიაში. ერეკლეს შვილები — იულონი, ფარნაოზი, ვახტანგი, ალექსანდრე, ქეთევანი, თეკლე. გიორგის შვილები — დავითი, იოანე, ბაგრატი, თეიმურაზი, ჭიბრაილო, ილია, ოქროპირი, ირაკლი, თამარი, ანა და სხვ. ყველა ისინი რუსეთს უნდა წასულიყვნენ თავიანთი ოჯახებით³⁷. ამ ღონისძიებით ფიქრობდა მეფის მთავრობა ავტონომისტთა მოძრაობისათვის საფუძველის გაწოკლას.

1803 წლის 10 თებერვალს ციციანოვი იმპერატორს სწერდა, რომ დედოფალმა დარეჯანმა, ვახტანგ და დავით ბატონიშვილებმა რუსეთს გადასახლებაზე კატეგორიული უარი განაცხადესო. მათი ეს ერთსულოვანი უარი ნაწილობრივ ამართლებს ხმებს იმის შესახებ, რომ ალექსანდრე, იულონი და ფარნაოზი აპირებენ აღრე გაზაფხულზე სპარს-ლექთა ჯარით შემოიჭრან საქართველოში, რათა აღადგინონ სამეფო. ამასთან ერთად მოგახსენებთ, რომ აქ გავრცელდა ხმები თითქოს მე არ მაქვს უფლება ძალდატანებით გავასახლო ბაგრატიონები რუსეთში. ამიტომ იძულებული გავხდი მათთვის მეჩვენებია თქვენი უმაღლესობის რესკრიპტი, რომლითაც ნება მეძლევა გამოვიყენო არა მარტო დარწმუნების, არამედ იძულების საშუალება. მეფის ოჯახის წევრთა რუსეთს გადასახლება — დაასკენიდა ციციანოვი, შექმნილ სიტუაციაში მე აუცალებლად მომჩინა. ამისათვის კი სხვა საშუალება, გარდა ძალდატანებისა, როგორც ჩანს, არ გამოდგება³⁸.

ციციანოვმა კატეგორიულად მოითხოვა სამეფო სახლის წევრების რუსეთს გადასახლება. 1803 წლის 11 თებერვალს დავით ბატონიშვილი საყვედურნარევი ტონით სწერდა ციციანოვს: მივიღე თქვენი წერილი, მებრძანა რუსეთს გადასახლება. 1200 წლის წინ ავიდა ჩვენი გვარი სამეფო ტახტზე, ახლა კი ასე უსამართლოდ გვისტუმრებენ სამშობლოდან. მაგრამ ბრალს არავისა ვდებთ (კვლავ ახერხებდა თავის შეკავებას ტახტის მემკვიდრე), ამის მიზეზი ჩვენივე უბედურება არისო. რა თქმა უნდა, უკეთესი იქნებოდა ჯერ ჩემი თხოვნა გაგეგზავნათ იმპერატორთან. შეიძლება მისი უმაღლესობა დარწმუნებულიყო ჩემს სიმართლეში და მოელო მოწყალება. სამეფო ტახტს თუ არ დამიბრუნებდა, სამშობლოში ცხოვრების ნებას მაინც მომცემდაო³⁹.

37 AKAK, т. II, с. 65.

38 იქვე, გვ. 68—69.

39 AKAK, т. II, с. 173.

რუსი გენერლები და იმპერატორი ალექსანდრე I ყრუ იყვნენ ქართველი ბატონიშვილების ვედრებისადმი და თითქმის არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ ქართველი ხალხის სურვილს ეროვნული სახელმწიფოს შენარჩუნების თაობაზე. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, ცხადი გახდა ავტონომისტებისათვის და მათ, ბუნებრივია, მოქმედების ტაქტიკა შესცვალეს. თხოვნა-საჩივრებიდან აქტიურ მოქმედებაზე გადავიდნენ. სამეფოს აღდგენის გეგმა ხალხის ანტი-რეჟიმულ მოძრაობას დაუკავშირეს.

1804 წელს რუსეთ-ირანის ომი დაიწყო. ორი ქვეყნის ეს ბრძოლა ამიერკავკასიაში ბატონობისათვის ავტონომისტებმა ხელსაყრელ მომენტად ჩათვალეს და გააქტიურდნენ. ქართველი ბატონიშვილები—იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან, ხოლო ალექსანდრე და თეიმურაზი სპარსეთიდან ცდილობდნენ რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ აემხედრებინათ მაჰმადიანი ხანები, მთიელები, ქართველი თავადები. წერილებით და მოციქულებით, რჩევით და დაპირებებით ისინი ყველას ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისაკენ მოუწოდებდნენ⁴⁰.

1804 წლისათვის ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობა სამ ჯგუფად იყოფოდა. ცარიზმის მმართველობის მომხრეთა დასს ქმნიდნენ ქვეყნის ლალატისა და სხვა დანაშაულისათვის ერეკლე II-ის მიერ შერისხული თავადაზნაურნი, რომელნიც ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ აღდგენილ იქნენ თავის სამამულო უფლებებში. აქვე შედიოდნენ ცარიზმისა და მისი მოხელეებისაგან სხვადასხვა წყალობა-საჩუქრებით მოსყიდული პირები. რუსული მმართველობის აშკარა მოწინააღმდეგეთა დასში შედიოდნენ ბატონიშვილებთან ერთად გაქცეული თავადაზნაურები და ქვეყნის შიგნით მიმალული ოპოზიციონერები. მესამე ჯგუფი—თავადაზნაურთა დიდი უმრავლესობა რუსული მმართველობის უკმაყოფილო იყო, მაგრამ რეპრესიებით შეშინებული აშკარა მოქმედებას ვერ ბედავდა.

ავტონომისტებს თავის მთავარ საყრდენ ძალად მეორე ჯგუფი შიანდათ, მაგრამ არ ეჭვობდნენ, რომ ხელსაყრელ სიტუაციაში მესამე ჯგუფსაც გაიყოლებდნენ.

გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქართველი გლეხობის პოზიციას. გლეხი მტერი იყო ყველა უსამართლო მოძალადისა,

40 ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. II, გვ. 320.

მკვიდრი ბატონი იქნებოდა ის თუ სახელმწიფო მოხელე, ქართველი მოურავი თუ რუსი კაპიტან-ისპრავნიკი.

ოთხ წელიწადში ქართველმა გლეხობამ საკმაოზე მეტად იგემა რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის უკუღმართობანი. მძიმე სახელმწიფო გადასახადები, აუტანელი საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარა, საერობო პოლიციის თვითნებობა-ბოროტმოქმედება, სასამართლოს მოხელეთა უსამართლობა-გაუკითხაობა იყო გლეხობის უკმაყოფილების უმთავრესი მიზეზი ამ დროს. განსაკუთრებით მძიმე იყო საქართველოს სამხედრო გზის პირად მცხოვრებ მთიელთა მდგომარეობა. გზა-ხიდების გაკეთება, მათი მოვლა, ტვირთის ზიდვა აუტანელ ბეგარად აწვა მოსახლეობას. გლეხობა სახელმწიფო ბეგარა-ვალდებულებებს ნებით თუ ძალდატანებით ასრულებდა, საკუთარი მეურნეობის წარმოებისათვის კი დრო არ რჩებოდა. სავალალო ისიც იყო, რომ გლეხები ამ აუტანელ შრომაში კანონით დაწესებულ მცირე გასამრჩელოსაც ვერ ღებულობდნენ. პოლიციის მოხელეების წინააღმდეგ ჩივილი კი „აჯანყებად“ ცხადდებოდა, რასაც სამხედრო ეგზეკუციები მოსდევდა. ბარის ქართველისა და ამაყი მთიელის შეურაცხყოფა-შეგინება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ხალხის მოთმინების ფილა ივსებოდა და გამოსავალს ეძებდა.

რუსეთ-სპარსეთის ომის დაწყების შემდეგ საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარა და სხვა ვალდებულებანი კიდევ უფრო დამძიმდა. ამასთან ერთად ანანურის მაზრიდან ერევნის ექსპედიციაში მონაწილეობისათვის სახალხო ლაშქარიც მოითხოვეს. არაგველები ლაშქარში ერთსულოვნად გამოვიდნენ, მაგრამ ერევანს კი არ გამართნენ, არამედ ანტირეჟიმული აჯანყების დროშა ააფრიალეს.

1804 წლის ივნისს-ივლისში არაგველებმა აიღეს სტეფანწმინდა, ლარსი. დაეუფლნენ სამხედრო გზას ანანურამდე და კავკასიაში მდგარი რუსთა ჯარების კომუნიკაციები შუაზე გაჰკვეთეს. მაღე აჯანყებას შეუერთდნენ ფშავ-ხევსურები. მთიელებმა მოციქულები გაგზავნეს იმერეთში, ბატონიშვილები იულონი და ფარნაოზი აჯანყების ხელმძღვანელებად მიიწვიეს.

ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის პრეტენდენტთა, სამეფოს აღდგენისათვის ამ თავგამოდებულ მებრძოლთა მოწვევა თავისთავად იმის მაჩვენებელია, რომ მთიანეთის მოსახლეობამ ცარისტულ მმართველობასთან შედარებით უპირატესობა მიანიჭა ოთხი წლის წინ გაუქმებულ ქართლ-კახეთის სამეფოს მმართველობას. აჯანყებულები რუსულ ორიენტაციას არ ღალატობდნენ, მაგრამ საქ-

როდ მიიჩნევდნენ იმპერიის შემადგენლობაში ქართლ-კახეთის ავტონომიური სამეფოს აღდგენას.

იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან დაუყოვნებლივ გაემართნენ აჯანყებით მოცულ მთიანეთისაკენ. მათ შეუერთდა ქართლის თავადთა ერთი ჯგუფი, სხვები კი სიტუაციის გარკვევას ელოდებოდნენ. მთავრობამ მთიანეთისაკენ მიმავალი გზები გადაკეტა, ყველგან რუსთა ჯარის რაზმები ჩააყენა. ერთმა რაზმმა იულონი დაატყვევა, ფარნაოზმა კი გაქცევა მოახერხა. იგი ქვემო ქართლსა და ბამბაკს ჩავიდა, აქედან კი კახეთის გავლით მთიულეთს გადავიდა. კახეთის თავადაზნაურთა საგრძნობი ნაწილი ბატონიშვილს გაჰყვა, ანტარევიშულ აჯანყებას შეუერთდა.

ციციანოვი და მისი ხელქვეითი მთიანეთის აჯანყებამ ფრიად შეაშფოთა. მათ აჯანყებულ მთიანეთს საქართველოში მდგარი ჯარის ნაწილები შეიყვანეს, თანაც შექმნილი ვითარების შესახებ იმპერატორს აცნობეს. ალექსანდრე I-ის ბრძანებით კავკასიის სამხედრო ხაზიდან საქართველოსაკენ წამოვიდა გენერალი ნესვეტაევი 3000 ჯარისკაცით და 30 ქვემეხით. აჯანყებულები ორ ცეცხლს შუა მოექცნენ. მათ ვერ გაუძლეს რუსეთის რეგულარული არმიის მრავალრიცხოვანი ნაწილების შემოტევას და თავიანთი გამაგრებული პოზიციები დასთმეს. გენერალმა ნესვეტაევმა დაიკავა ლარსი, დარიალი და სტეფანწმინდა, სიონთან დაამარცხა ფარნაოზ ბატონიშვილის რაზმები და 19 ოქტომბერს ანანურთან შეუერთდა თბილისიდან გამოსულ ციციანოვის ჯარებს. აჯანყებულები დამარცხდნენ. ფარნაოზ ბატონიშვილი სპარსეთისაკენ გაიქცა, მაგრამ იგი რუსთა რაზმმა დაატყვევა ყაზახის მიდამოებში.

ფარნაოზის დატყვევების ამბავი ციციანოვის აგენტმა ელიზბარ ერისთავმა სასწრაფოდ შეატყობინა აჯანყებულთა მეთაურებს და რუსეთის მთავრობისადმი დამორჩილება ურჩია მათ. საპასუხოდ აჯანყების ორი მეთაურთაგანი — ბარამი და გედევანი (გვარები დოკუმენტში მოხსენებული არაა) სწერენ ერისთავს, ჩვენ ძალიან შეგვაწუხა ფარნაოზის დატყვევების ამბავმა, მაგრამ ბრძოლა მაინც უნდა განვაგრძოთო. „რა ვქნა, ჩემო ხელმწიფევ, თუ ფარნაოზ დაიჭირეს ალექსანდრე, თეიმურაზი და ლევან ხომ ისევ არიან“⁴¹. აქედან ცხადია, რომ დატყვევებასა და რუსეთს გადასახლებას გადარჩენილი ბატონიშვილები ბევრს კვლავ აჯანყების დროშად მიაჩნდა. სწორედ ამიტომ ასე დაჟინებით ცდილობდა რუსე-

⁴¹ AKAK, II, c. 145.

თის მთავრობა საქართველოს ბაგრატიონებისაგან განწმენდას, მათ რუსეთს გადასახლებას.

მთიანეთის აჯანყების ჩაქრობა ავტონომისტთა მოძრაობის მიმე მარცხი იყო. ამ მოძრაობის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი, ქართლ-კახეთის ტახტის პრეტენდენტი იულონ ბატონიშვილი ფარნაოზთან ერთად რუსეთს იქნა გადასახლებული. მარცხით დამთავრდა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენის კიდევ ერთი ცდა. მაგრამ ხალხის ფართო მასების ბრძოლას უქმად არ ჩაუვლია. ქართველმა ხალხმა, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ქართლის მთიანეთის მოსახლეობამ, რუსეთის მთავრობის აღვირახსნილ მოხელეებს დაუმტკიცა, რომ ანგარიშგასაწევი ძალაა, რომ მისი უსამართლოდ დაჩაგვრა-შეუტარაცხოფა არც ისე ადვილია. ციციანოვი იძულებული გახდა მთიელებისათვის მიეცა მტკიცე წერილობითი განაწესი, განესახლვრა გზის პირის მოსახლეობის უფლება-მოვალეობა, რითაც რამდენადმე შეიზღუდა რუს მოხელეთა თვითნებობა-ბოროტ-მოქმედება.

2. დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების შესვლა რუსეთის მფარველობაში. სოლომონ II-ის ბრძოლა ავტონომიური სამეფოს გადაჩენისათვის

XVIII ს. უკანასკნელ მეოთხედში იმერეთის სამეფოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა საკმაოდ მყარი იყო. თურქეთი ამაოდ ცდილობდა გამოეყენებინა ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატი, რომლითაც რუსეთის მთავრობა დასავლეთ საქართველოზე სულთნის ბატონობას სცნობდა. იმერეთის სამეფომ ბრძოლით მოიგერია თურქეთის შემოტევები, პოლიტიკური დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა, საოსმალო ხარკს თავი დააღწია. XVIII—XIX სს. მიჯნაზე იმერეთი საქართველოს სამეფო-სამთავროთა შორის ყველაზე უფრო ძლიერ სახელმწიფოებრივ ერთეულს წარმოადგენდა.

დამოუკიდებლობის განმტკიცების მიზნით იმერეთის სამეფო ხელისუფლება თურქეთის შესაძლო აგრესიისაგან საბოლოოდ თავის დაღწევის საშუალებას დაუცხრომლად ეძებდა და ორიენტაციის აღებას რუსეთზე აპირებდა. XVIII ს. 80-იან წლებში სოლომონ I-მა რუსეთის იმპერატორს ისეთივე მფარველობა სთხოვა, როგორც გიორგიევსკის ტრაქტატის ძალით ქართლ-კახეთის მეფემ ერეკლე II-მ მიიღო. მაგრამ იმ დროს რუსეთის მთავრობას

მიზანშეუწონლად მიაჩნდა თურქეთთან ურთიერთობის გამწვავება და ამიტომ იმერეთის მეფეს მფარველობაზე უარი უთხრა. თურქეთის შიშით რუსეთი დასავლეთ საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევასა და მასზე პროტექტორატის დაწესებლასაც თავს იკავებდა XIX ს. დამდეგამდე.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამ, ბუნებრივია, იმერეთის მეფე შეაშფოთა. სოლომონ II არ მოერიდა რუსეთის მთავრობის წყენას, აშკარად დადგა ერეკლეს შემკვიდრეთა მხარეზე და დაჟინებით ცდილობდა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენას. როგორც აღვნიშნეთ, სოლომონმა არაერთხელ სთხოვა რუსეთის იმპერატორს იულონ ერეკლეს ძის ქართლ-კახეთის მეფედ დამტკიცება, მაგრამ ამაოდ. 1801 წლის ივლისში იმერეთის მეფის დესპანები სოლომონ ლეონიძე და როსტომ ნიყარაძე რუსეთის მთავრობის კავკასიელ ხელისუფალთ მოახსენებდნენ, რომ სოლომონ II მზადაა შევიდეს რუსეთის მფარველობაში, მაგრამ იმ პირობით თუ ქართლ-კახეთის მეფედ იულონი იქნება დამტკიცებული.

ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისათვის ასეთი ზრუნვა საეცებით გასაგებია. სოლომონ II-ს კარგად ესმოდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შედეგად იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობასაც უდიდესი საფრთხე ემუქრებოდა⁴².

კავკასიის მთებს გადმოდმა გადმოსული რუსეთის ხელისუფლება, რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთს არ დასჯერდებოდა. ამ ხელსაყრელ პლაცდარზე დაყრდნობით იგი მთელი ამიერკავკასიის დაპყრობას აპირებდა. ირანის მბრძანებელი ბაბა-ხანი ინგლისის მოკავშირე იყო. ამიტომ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მიმართ რუსეთის მთავრობა აშკარად მოქმედებდა, დათათბირებით თუ ძალით ცდილობდა მაჰმადიანური სახანოების რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შეყვანას. თურქეთი კი ამ დროს რუსეთის მოკავშირედ ითვლებოდა. ბუნებრივია, რუსეთის მთავრობა ერიდებოდა სულთანის წყენას და დასავლეთ საქართველოს მიმართ გარკვეულ დრომდე საიდუმლოდ მოქმედებდა, გაცილებით მეტ სიფრთხილეს იჩენდა.

XVIII—XIX სს. მიჯნაზე იმერეთის მეფე აქტიურად საქმიანობდა დასავლეთ საქართველოს სამთავროთა დამორჩილებისათ-

42 ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. II, გვ. 279-283.

ვის. გურიელი აღიარებდა სოლომონ II-ის უზენაეს ხელისუფლებას, დადიანი კი მეფის ყმობას არ კადრულობდა. ამიტომ სოლომონმა ძალას მიმართა და სამეგრელოს დამორჩილებისათვის ბრძოლაში დიდ წარმატებას მიაღწია. შევიწროებული დადიანი დახმარებას ხან აფხაზთა მთავარს თხოვდა, ხანაც ახალციხის ფაშას, ბოლოს კი რუსეთის მთავრობის კავკასიელ ხელისუფალთ მიმართა.

იმერეთის მეფე სოლომონ II, რომელიც აქამდე თვით მოთხოვდა რუსეთის ხელმწიფის მფარველობის ქვეშ მიღებას, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ ეჭვით უცქერდა რუს ხელმწიფის მოხელეთა ღონისძიებებს და იმპერიის მფარველობაში შესვლის სურვილს უკვე აღარ გამოთქვამდა, ციციანოვის „სიყვარულისა“ და „მშვიდობის“ წერილები მასზე აღარ ახდენდა რუსეთის მთავრობისათვის სასურველ შთაბეჭდილებას. ამიტომ მთავარმმართველმა სხვა საშუალებები გამოიყენა. მან მოქრთამა მეფის კარისკაცები, საერო და სასულიერო მოხელეები, ამავე დროს სამხედრო ძალის გამოყენების მუქარასაც არ მოერიდა. ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ სოლომონ II უხალისოდ დაჰყვა ციციანოვის სურვილს, რუსეთის იმპერატორს წერილთა გაუგზავნა, მფარველობაში მიღება სთხოვა. შექმნილ სიტუაციაში იმერეთის მეფემ „ძალით ჩათრევას ნებით ჩაყოლა“ ამჯობინა, თან კი სამეფოს გადასარჩენ ღონისძიებათა გეგმა შეადგინა.

„სოლომონ მეფე დიდი მოხერხებით ცდილობდა დაეცვა თავის სამეფო საფრთხისაგან, რომელიც მას კარზე მოსდგომოდა. მეფის პირველი საფრთხიანი ის იყო, რათა ხელმწიფეს ყველა ქვეყნისათვის ეცნობებინა, რომ იმერეთის მეფე და მისი ქვეყანა მან თავის საფარველში მიიღო. ამ ხერხით სოლომონი, თითქოს და სიხარულით ცას ნაწევი, ვითომ ქვეყანას თავის გაბედნიერებას ატყობინებდა, ნამდვილად კი ამით ის თავის წამხდარი საქმის შევლას აპირებდა. სხვა ქვეყნებს, მსოფლიო პოლიტიკურ აზრს, რომელსაც რუსეთის მთავრობა ოფიციალურად დიდ ანგარიშს უწევდა, იმერეთის მეფე თავის საქმის მოწმედ მოუწოდებდა იმ პატრონთან ურთიერთობაში, რომელიც პირმტკიცეობას იჩემებდა, მაგრამ მისი ნდობის საფუძველი იმერეთს მეფეს არ ჰქონდა“⁴³.

სოლომონ მეფე კარგად იყო ინფორმირებული რუსეთის მთავრობის განზრახვებში, იცოდა, რომ იგი იმერეთის სამეფოს მოშლას და ქვეყნის უშუალოდ დაუფლებას აპირებდა. ამიტომ როცა

43 ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 289.

სოლომონი რუსთა ხელმწიფეს მფარველობას სთხოვდა, იმასაც ცდილობდა, რომ მფარველი აეძლებინა სათხოვარი პუნქტები მი-
ელო და დაეცვა.

მფარველობის სათხოვრად რუსეთის იმპერატორთან ელჩის გაგზავნისთანავე სოლომონ II-მ მოციქული სტამბოლსაც აფრინა და რუსეთ-იმერეთის ურთიერთობაში თურქების სულთნის ჩარევა მოიწადინა. იგი ვარაუდობდა, რომ ამ ორი მოქიშპე სახელმწიფოს დაპირისპირებით იმერეთის სამეფოს დაცვის უფრო ხელსაყრელ პირობებს შექმნიდა. ამასთან ერთად, სოლომონ II-მ გრიგოლ დადიანთან მორაგებაც სცადა. წინადადება შინა მას უარი ეთქვა რუსეთის მფარველობაში დამოუკიდებლად შესვლაზე. იმერეთის მეფე ცდილობდა რუსეთთან ურთიერთობაში მთელი დასავლეთ საქართველოს სახელით გამოსულიყო.

თურქეთი თავის მოკავშირე რუსეთთან საქმის გართულებას მოერიდა, დასავლეთ საქართველოს გაშლისარჩლებს სურვილი არ გამოიჩინა და სოლომონ II-ის მოციქული უარით გამოისტუმრა. რუსეთის მთავრობის სტამბოლელმა ელჩმა კი სოლომონ მეფის ეს ლაღატის მსგავსი საქციელი იმპერატორს და ციციანოვს აცნობა. უფრო ადრე კი ციციანოვი ჩაერია დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ საქმეებში, სოლომონ მეფეს დადიანის დაჩაგვრის ნება არ მისცა. გამოირკვა, რომ სამეგრელოს რუსეთის მფარველობაში მიღების საკითხი რუსეთის საიმპერატორო კარზე უკვე გადაეწყვიტათ და ამიტომ სოლომონს უთხრეს, როცა ხელმწიფის სამფარველოში შენც შემოხვალ, მეფისა და დადიანის დავას იმპერატორი პირუთვნელად გაარჩევსო. იმერეთის მეფემ ამ ეტაპზე ყველა მიმართულებით მარცხი განიცადა. რუსეთის მთავრობამ აღკვეთა დასავლეთ საქართველოს გაერთიანების ტენდენცია და ამით აქაური სამეფო-სამთავროების იმპერიასთან შეერთების საქმე გაიადვილა⁴⁴.

1803 წელს გრიგოლ დადიანმა სათხოვარი პუნქტები გაუგზავნა იმპერატორს და რუსეთის მფარველობაში შესვლის სურვილი გამოთქვა. იმპერატორმა „შეიწყალა“ დადიანი, მისი სათხოვარი პუნქტები დაამტკიცა.

ხელშეკრულების თანახმად, სამეგრელო შედიოდა იმპერიის მფარველობაში როგორც შეზღუდული ავტონომიური სამთავრო-მაცრამ რუსეთის მთავრობას შეერთების ეს ფორმა შექმნილი სი-

44 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 293.

ტუაციით ნაკარნახევ ღროებით ღონისძიებად მიაჩნდა და ხელსაყრელი მომენტის დადგომისთანავე სამეგრელოს სამთავროს გაუქმება ელოდა.

სამეგრელოს საკითხის გადაწყვეტის პარალელურად მიმდინარეობდა რუსეთ-იმერეთის მოლაპარაკება მფარველობა-მოკავშირეობის პირობებზე. 1804 წლის მარტში სოლომონ II-მ ციციანოვთან თავის დესპანები გაგზავნა, რუსეთის მფარველობაში შესვლაზე მზადყოფნა განაცხადა იმ პირობით, თუ იმერეთი ფართო ავტონომიას შეინარჩუნებდა. რუსეთის მთავრობამ თითქოს ანგარიში გაუწია სოლომონის სურვილს, მფარველობა-ხელღებულობის ხელშეკრულების პროექტიც შესთავაზა მას. მაგრამ ამ პროექტით იმდენად იზღუდებოდა იმერეთის სუვერენიტეტი, რომ მეფემ მასზე ხელი არ მოაწერა.

განრისხებულმა ციციანოვმა იმერეთის საზღვარზე მრავალრიცხოვანი ჯარი გაგზავნა და სოლომონ II-ს ხელშეკრულების პროექტის მიღება-დამტკიცება კატეგორიულად მოსთხოვა. იმერეთის მეფემ კვლავ სცადა იმერეთის სუვერენიტეტის დაცვა, ავტონომიური უფლებების გაფართოება მოითხოვა, მაგრამ როცა რუსთა ჯარი იმერეთში შეიჭრა და ხალხის რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დაფიცებას შეუდგა, სოლომონი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. 1804 წლის 25 აპრილს სოფ. ელაზნაურში იმერეთის მეფემ ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა და რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზეც დაიფიცა.

ელაზნაურის ტრაქტატის ძალით იმერეთის მეფობა სოლომონ II-ს სამემკვიდრეოდ უმტკიცდებოდა. იმერეთის მეფე პირობას დებდა, რომ დამორჩილდებოდა რუსეთის იმპერატორის მიერ დანიშნულ ხელისუფალს—საქართველოს მთავარმმართველს. ქვეყნის შინაგანი მართვა-გამგეობა და სამართალი, მართალია, მეფის ხელთ რჩებოდა, მაგრამ სისხლის სამართლის საქმეთა გარჩევისას რუსულ კანონებს უნდა დაყრდნობოდა. იმერეთის სამეფოში გარეშე მტრებისაგან დასაცავად და შინაგანი მშვიდობის უზრუნველსაყოფად, იგზავნებოდა რუსეთის ჯარი. იმერეთის მოსახლეობას ევალებოდა რუსთა ბატალიონების დაბინავება და სურსათით მომარაგება.

ციციანოვმა ფრიად კმაყოფილი ტონით აუწყა იმპერატორს, რომ სოლომონ მეფემ თავის ღიდებულებთან ერთად რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი დადო და ამდენად ეს ქვეყანა გადაიქცაო რუსეთის ერთ-ერთ პროვინციად. იმერეთის სამეფოს

შესვლა იმპერიის მთავრობაში იმპერატორმაც აღიქვა როგორც შეერთება და თავის დიდ მოხელეს მადლობა გადაუხადა ამ საქმის კეთილად დაბოლოებისათვის⁴⁵.

მაგრამ სოლომონ II სხვაგვარად ფიქრობდა. იგი ბრძოლას სულაც არ თვლიდა საბოლოოდ წაგებულად, იმედოვნებდა, რომ იმერეთის სამეფოს სრულ დამოუკიდებლობას თუ არა, ფართო ავტონომიას მაინც შეინარჩუნებდა.

სოლომონ II უშვილო იყო. ელაზნაურის ტრაქტატის ძალით მის მემკვიდრედ დავით ვიორგის ძის ვაჟი კონსტანტინე გამოცხადდა. რუსეთის მთავრობის სურვილი იყო იმერეთის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე და მისი მომხრე თავადები სოლომონ მეფეზე მუდმივი პოლიტიკური ზემოქმედების საშუალებად გამოეყენებინა. იმერეთის მმართველმა წრეებმა კარგად იცოდნენ, რომ რუსეთის ცარიზმის საზრუნავს კონსტანტინე ბატონიშვილის ინტერესთა დაცვა კი არა, სამეფოს გაუქმება შეადგენდა. ამაში მალე თვით კონსტანტინე ბატონიშვილიც დარწმუნდა. იგი ქართლიდან იმერეთში გაიქცა. იმერეთის სამეფო კარზე გამოცხადდა. სოლომონ II-მ გაიერთოგულა კონსტანტინეს მომხრე თავადები და ბაგრატიონთა საგვარეულოს ეს წარმომადგენელი, რომელიც მასზე ზემოქმედების საშუალებად სურდათ ექციათ, რუსეთის მთავრობაზე ზემოქმედების საშუალებად გამოიყენა.

ციციანოვი და მისი წარმომადგენელი იმერეთში—ლიტვინოვი თავის მხრივ ყოველგვარ საშუალებას მიმართავდნენ სოლომონ II-ის მდგომარეობის გასართულებლად. ისინი ცდილობდნენ იმერეთის მეფის წინააღმდეგ აემხედრებინათ დასავლეთ საქართველოს მთავრები, თანდათან შეეზღუდათ სოლომონ მეფის უფლება-კომპეტენცია და, თუ სისხლისღვრის გარეშე მოხერხდებოდა, ტახტიდან გადაეგდოთ იგი და იმერეთი რუსეთის ჩვეულებრივ პროვინციად გადაექციათ.

სოლომონ II კარგად ხედებოდა და აშკარად ამხელდა რუსეთის იმპერატორის დიდმოხელეთა გულსნადებს. 1804 წ. 22 დეკემბერს იმერეთის მეფე ლიტვინოვს სწერდა, რომ ციციანოვმა დაპირება არ შეასრულა, ლეჩხუმის საკითხი დადიანის სასარგებლოდ გადაწყვიტა, ხოლო იმერეთში საჭიროზე მეტი რუსთა ჯარი შემოიყვანაო. წარსულ მაგალითებზე მიმითითებენ და ყველა იმას მეუბნება, რომ რუსეთის მთავრობა სიცოცხლეშივე ჩამოგართმევს

⁴⁵ АКАК, т. II, с. 374, 391.

სამეფო ტახტს და იმერეთიდან გაგისტუმრებსო. მე ამ ხმებს, დას-
ტენს სოლომონი, არ ვერწმუნები, იმედია ყოვლადმოწყალე იმპე-
რატორი არ გამწირავს, მაგრამ იძულებული ვარ სიფრთხილის ღო-
ნისძიებანი მივილოო⁴⁶.

იმერეთის მეფე სრულ უნდობლობას უცხადებდა რუსეთის
მთავრობასა და მის ადგილობრივ დიდ მოხელეებს. იგი შიშით შეს-
ცქეროდა ქუთაისში დაბანაკებულ რუსთა ჯარის ბატალიონს. სო-
ლომონ II წინადადებას აძლევდა ციციანოვს ბატალიონი ქუთაი-
სიდან გაეყვანა და სალაიას დაეყენებინა. 1805 წ. 15 ივნისს კი მე-
ფე საყვედურით სწერდა ციციანოვს, რომ წერილობითი პირობა
დაარღვიე და ლეჩხუმის ციხეები ჩამომართვიო. უცერემონოდ
ერევით სამეფოს შინაურ საქმეებში. ლიტვინოვი არა მარტო სიტ-
ყვით, არამედ საქმითაც მართმევს მეფის ფუნქციებს და მე არ შე-
მიძლია საყვედური არ გამოვთქვაო⁴⁷.

1806 წლის დამდეგს, ბაქოსთან მოკლული ციციანოვის ნაცვ-
ლად, საქართველოს მთავარმმართველად გენერალი გუდოვიჩი და-
ინიშნა. სოლომონ მეფემ სცადა გუდოვიჩთან საერთო ენის გამო-
ნახვა. ახალი მთავარმმართველისათვის გაგზავნილ წერილებში სო-
ლომონი საყვედურებს გამოთქვამდა ციციანოვისა და მის ხელქვე-
ითთა მიმართ, რომლებმაც დაარღვიეს ტრაქტატის ზოგი მუხლი
და უსამართლოდ შეავიწროეს იმერეთის მეფე. იმპერატორის ერთ-
გულეების გამო მე დავივიწყებ ამ უსამართლობას. მხოლოდ მოვი-
თხოვ, რომ გაიყვანოთ ჯარი ქუთაისიდან და სათანადო ნოტიო აღ-
ქურვილი ჩემი ელჩები იმპერატორთან გაუშვათო. ელაზნაურის
ტრაქტატის ზოგი მუხლი, აღნიშნავდა სოლომონ II, ციციანოვმა
დაარღვია, ზოგის შესრულება ჩვენ არ ძალგვიძისო. ამიტომ, წერს
მეფე. „დიდითა სურვილითა მოსწრაფე ვართ, რათამცა ახლად კპო-
ვით თქვენ სამეფო ესე და თქვენ მიერ ახლითა შეკრულებითა
დაგვიმტკიცოთ საუკუნოდ სისხლამდე ერთგულებასა შინა იმპერა-
ტორებისა მათისასა“. ბოლოს მეფე წინადადებას აძლევს მთავარ-
მმართველს, ჩემს მიერ შედგენილი ახალი ხელშეკრულებას პრო-
ექტი იმპერატორს წარუდგინე, ხოლო თუ ამას არ ინებებ, საშუ-
ალება მომეცი ეს პროექტი ხელმწიფეს ჩემი ელჩის ნიჟარაძის ხე-
ლით მივართვაო⁴⁸.

⁴⁶ АКАК, т. II, с. 420.

⁴⁷ АКАК, т. II, с. 422, 439, 446.

⁴⁸ იქვე, გვ. 115, 120—121.

სოლომონ II-ის მიერ იმპერატორ ალექსანდრე I-ისათვის გაგზავნილი რუსეთ-იმერეთის ხელშეკრულების ახალი პროექტის შინაარსი ასეთი იყო:

1. ჩვენ მეფე იმერეთისა და სხვათა სოლომონ II ვაღიარებთ რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე პირველის უზენაეს ხელისუფლებას.

2. ვღებ ერთგულ ქვეშევრდომულ ფიცს მისი იმპერატორობით უდიდებულესობის წინაშე.

4. მე და ჩემს მემკვიდრეებს იმპერატორი უცვლელად დაგვიცავს იმერეთის სამეფო ტახტზე. იმერეთის ყოველი ახალი მეფე იმპერატორისაგან მიიღებს დამტკიცების სიჯელს იმის გამოცხადებით, რომ გურია არის იმერეთის მეფის სამფლობელო.

5. თუ იმერეთში აღმოჩნდება საბადოები, დაიწყება ოქრო-ვერცხლის მოპოვება და მოეწყობა სხვა ფაბრიკა-ქარხნები, მათი შემოსავლის გარკვეულ წილს იმპერატორი იმერეთის მეფეს დაუთმობს.

7. იმერეთის ტყეებში არსებული გემთშენებლობისათვის საჭირო ხე-ტყე უფასოდ დაეთმობა რუსეთის მთავრობას. მისი დამზადებისა და ნავსადგურში მიტანის ხარჯებს კი რუსეთის ხაზინა იკისრებს.

8. რუსეთიდან შემოტანილი საქონელი თავისუფლდება ბაჟისაგან.

9. იმერეთის სამეფოში მუდმივ სამყოფელად გამოიყოფა რუსეთის ჯარის მცირე რაზმი — 120 კაცი და ეს რაზმი იქ დადგება, სადაც იმერეთის მეფე საჭიროდ მიიჩნევს.

10. იმერეთის მეფის კარზე იქნება რუსეთის წარმომადგენელი—მინისტრი.

11. მტრის წინააღმდეგ ომის შემთხვევაში რუსეთის ჯარს მიეცემა იმერეთის ტერიტორიაზე დგომა-გავლის უფლება. იმერეთის მეფე ეცდება მოამარაგოს ეს ჯარი შესაფერისად სურსათ-სანოვაგითა და ფურაჟით.

12. დაწესდება, რომ საზღიშო ღლეებში იმერეთის ეკლესიები მოიხსენიებენ რუსეთის იმპერატორს.

ხელშეკრულების პროექტის დამატებაში სოლომონ II მოითხოვს:

1. რუსეთის მთავრობა არ ჩაერიოს იმერეთის მმართველობაში, მეფეს შერჩეს თავის ქვეშევრდომთა დამცრობა-დასჯისა და აღზევების უფლება. იმერეთის მეფის მოლაღატეებს თავშესაფარი არ

მეცეს რუსეთში, მფარველი დაეხმაროს ხელდებულს შინაგამ-
ცემთა დასჯაში.

2. იმერეთის მეფეს უშუალო ურთიერთობა უნდა ჰქონდეს იმ-
პერატორთან. რუსეთის მთავრობის ადგილობრივ დიდმოხელეებს
უნდა აეკრძალოს მეფის წერილის შეჩერება, მისი ელჩების გზიდან
წაშორება.

3. კავკასიის ჯარის სარდალს მითითება მიეცეს იმპერატორი-
საგან, რომ იგი დაეხმაროს იმერეთის მეფეს გარეშე მტრების წი-
ნაღმდეგ ბრძოლაში, ომის დამთავრების შემდეგ კი ჯარები გაი-
ყვანოს იმერეთიდან.

4. იმერეთის სამეფოს განუყოფელ ნაწილად უნდა იქნეს აღი-
არებელი ლეჩხუმი⁴⁹.

ხელშეკრულების ამ პროექტს მნიშვნელოვანი კორექტივი შეჰ-
ქონდა ელაზნაურის ტრაქტატში. იგი მიზნად ისახავდა იმერეთის
სამეფოს შინაგანი დამოუკიდებლობის განმტკიცებას, ავტონომიურ
უფლებათა გაფართოებას.

სოლომონ II მწარე პრაქტიკული გამოცდილებით დარწმუნ-
და, რომ ელაზნაურის ტრაქტატზე დაყრდნობით რუსეთის მთავ-
რობის ადგილობრივ დიდმოხელეებს არააობამდე დაჰყავდათ იმე-
რეთის სამეფო ხელისუფლება, იმერეთს იმპერიის ჩვეულებრივ
პროვინციად თვლიდნენ. ისინი განსაზღვრავდნენ იმერეთის მეფის
არა მარტო საგარეო პოლიტიკას, არამედ უცერემონიოდ წარედ-
ნენ სამეფოს მართვა-გამგეობაში და ხელსაყრელ მომენტს ელო-
დებოდნენ სამეფოს ფორმალურადაც გაუქმებისათვის.

სოლომონ II-მ, ბუნებრივია; სცადა მოახლოებულ საფრთხის
თავიდან აცილება, იმერეთის სამეფოს სუვერენიტეტის ნაწილობ-
რეც მაინც გადარჩენა. რუსეთ-იმერეთის ახალი ხელშეკრულების
შის მიერ შედგენილი პროექტი ამ მიმართულებით ჩატარებული
ერთ-ერთი ღონისძიება იყო. ელაზნაურის ტრაქტატის ძალით იმე-
რეთის მეფე, ვითარცა იმპერატორის ერთგული ქვეშევრდომი, ყვე-
ლაფერში საქართველოს მთავარმმართველს უნდა დამორჩილებო-
და. ახალი ხელშეკრულების პროექტში კი ამის მსგავსი არაფერია.
იქ შავით თეთრზეა ჩაწერილი, რომ იმერეთის მეფეს უშუალო
ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა იმპერატორთან, ადგილობრივ ხელ-
სუფალთა დაუკითხავად იმპერატორის დასტურით უნდა გადაეწ-
ყვრტა ყველა საგარეო და ზოგი მნიშვნელოვანი საშინაო საკითხი.

⁴⁹ АКАК, т. IV, с. 217.

XVIII ს-ის 80—90-იან წლებში ერეკლე II-ს და გიორგი XII-ს გიორგიევსკის ტრაქტატის შესრულების წინაპირობად მიანდათ ქართლ-კახეთში საკმაო რაოდენობის რუსთა ჯარის შემოყვანა. XIX ს-ის დამდეგს კი მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. რუსეთის ცარიზმმა აშკარად გამოამჟღავნა თავისი მიზნები, ჯარზე დაყრდნობით გააუქმა ქართლ-კახეთის სამეფო და ამავე ძალის გამოყენებით აპირებდა იმერეთის სამეფოს შეზღუდული ავტონომიის გაუქმებასაც. სწორედ ამიტომ ჩაწერა სოლომონ II-მ ახალი ხელშეკრულების პროექტში, რომ იმერეთში ჩაყენებული რუსთა რაზმი 120 კაცს არ უნდა აღმატებოდა, ხოლო ომის დროს სამეფოში შემოყვანილი ჯარები ომის დამთავრებისთანავე უნდა გაყვანილიყო.

ხელშეკრულების ახალი პროექტი რუსეთის მთავრობის გეგმებს არსებითად ეწინააღმდეგებოდა და, ბუნებრივია, მას განხორციელება არ ეწერა. რუსეთის ადგილობრივი დიდმოხელეები აქეთ ელდავებოდნენ იმერეთის მეფეს, საყვედურობდნენ უნდობლობისათვის, მოითხოვდნენ ელაზნაურის ტრაქტატის ყველა მუხლის შესრულებას.

1807 წლის 4 დეკემბერს გენერალი გუდოვიჩი მოახსენებდა რუმიანცევს, რომ იმერეთის მეფე სოლომონმა რუსეთისადმი მტრული დამოკიდებულება გააძლიერაო. იგი ძალიან პრეტენზიული გახდა, აღარ ასრულებს ელაზნაურის ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებებსო. ეს ცვლილება განსაკუთრებით შესამჩნევი მას შემდეგ გახდა, რაც დაიწმა ხმები თითქოს დროებითი ზავის ძალით იმერეთი თურქეთის გავლენის სფეროდ გამოცხადდა. მე მეფეს მივწერე ამის მსგავსი არაფერი მომხდარათქო, მაგრამ, როგორც ჩანს, მისთვის ხელსაყრელია ამ ხმების დაჭერება. სოლომონ II მუქარასაც კი ბედავს, კატეგორიულად მოითხოვს ქუთაისიდან რუსთა ჯარის გაყვანასო.

მე შევისწავლე რუსეთ-იმერეთის ურთიერთობის მასალები, წერს შემდეგ გუდოვიჩი, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ სოლომონ II თავიდანვე მტრულად იყო განწყობილი რუსეთისადმი. გთხოვ, ამის შესახებ მოახსენო იმპერატორს და გამოითხოვო უმაღლესი ინსტრუქცია, თუ როგორ მოვექცეთ იმერეთის მეფეს. მე პირადად მიმაჩნია, რომ ამ მხარეში მშვიდობის დაცვისა და რუსეთის ინტერესები მოითხოვს სოლომონ მეფის გადაყენებას. ეს უნდა გაკეთდეს პირველი ხელსაყრელი მომენტისთანავე⁵⁰.

⁵⁰ AKAK, т. III, с. 143—144.

1808 წლის 10 თებერვალს გუდოვიჩს გამოეგზავნა ალექსანდრე I-ის სახელმძღვანელო მითითება: მე დავრწმუნდი სოლომონ II-ის რუსეთისადმი მტრულ განწყობილებაში და არა მარტო ვიზიარებ თქვენს აზრს მისი გადაყენების შესახებ, არამედ გიბრძანებ, რომ ეს საქმე დაუყოვნებლივ დაიწყო, გევალება—იმერეთის ყოფილი მეფე, მისი ოჯახის წევრები და ბატონიშვილი კონსტანტინე გამოგზავნო რუსეთში; იმერეთში დაწესო დროებითი რუსული მმართველობა, დაარწმუნო იმერეთის მოსახლეობა, რომ დაცული იქნება მისი ინტერესები⁵¹.

იმპერატორის ამ ბრძანების შესრულება არც ისე ადვილი გამოდგა. თურქეთთან ომის ვითარებაში გუდოვიჩმა ვერ გაბედა იარაღის გამოყენება და მშვიდობიანი მოლაპარაკებით სცადა საქმის გამოსწორება, სოლომონ მეფის ერთგულება-მორჩილებაზე მოქცევა. გუდოვიჩის მითითების თანახმად, იმერეთის მეფესთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ გენერალი რიგკოფი და გენერალი ორბელიანი, მაგრამ ამაოდ. ასევე უშედეგოდ დამთავრდა კავკასიის ჯარების ახალი მთავარსარდლის გენერალ ტორმასოვის ღონისძიებებიც.

როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, სოლომონ II-მ კარგად იცოდა რუსეთის მთავრობის საბოლოო მიზანი რომ იმერეთის სამეფოს გაუქმება იყო. ამიტომ იგი არ ენდობოდა რუს მოხელეთა ტკბილ სატყეებს და დიდ სიფრთხილეს იჩენდა მეფემ ქუთაისი დატოვა, ვარციხეში გამაგრდა. სოლომონ მეფე კვლავ მოითხოვდა ახალი ხელშეკრულების გაფორმებას, თავის მეფურ უფლებათა პატივისცემას, იმერეთის ავტონომიის გაფართოებას.

განრისხებულმა ტორმასოვმა მეფესთან მოლაპარაკება შეწყვიტა, პროკლამაციით უშუალოდ იმერეთის თავადაზნაურობას და ხალხს მიმართა. პროკლამაციაში ლაპარაკი იყო იმერეთის მეფის შეუფერებელ საქციელზე, მის ანტირუსულ განწყობილებაზე და სხვ. რუსეთის მთავრობის დიდმოხელეები ფიქრობდნენ, რომ თავადაზნაურობა და ხალხი მეფეზე სათანადო გავლენას მოახდენდა, დააყენებდა მას იმპერატორის ერთგულების გზაზე, მაგრამ პროკლამაციას საწინააღმდეგო შედეგი მოჰყვა.

სოლომონ II-მ და მისმა მრჩევლებმა ტორმასოვის პროკლამაცია შეაფასეს როგორც მეფის ტახტიდან ჩამოგდების განზრახვა. სოლომონმა თავადაზნაურობა და ხალხი შეჰყარა და 6 ათას კაცს

⁵¹ AKAK, т. III, с. 154.

კითხვა დაუსვა—სურთ თუ არა იგი თავის მეფედ. შეკრებულებმა მეფეს ერთგულება შეჰფიცეს. სოლომონის ერთგული პირები სამეგრელო-გურიაშიც გადავიდნენ, იქაც მრავლად დააფიცეს ხალხი მეფის ერთგულებაზე. ამის შემდეგ სოლომონ მეფემ, თავადაზნაურობამ და სამღვდელოებამ ტორმასოვს წერილი გაუგზავნა, ტრაქტატის შეცვლა და იმერეთის სამეფოს ავტონომიურ უფლებათა გაფართოება მოითხოვა.

ბოლოსდაბოლოს ტორმასოვი დარწმუნდა, რომ რუსეთის მთავრობის გეგმები და სოლომონ II-ის ამოცანები დიამეტრულად ეწინააღმდეგებოდა ერთმანეთს, რის გამო მშვიდობიანი მოკრიგების ყოველი ცდა განწირული იყო. კავკასიის ჯარების მთავარსარდალი იარალის ენით ალაპარაკდა. 1810 წლის 14 იანვარს იგი სწერდა სიმონოვიჩს, რომ სოლომონ II-ის წინააღმდეგ გადამწყვეტი მოქმედების დრო დადგაო. ჯარები უკვე მზად არის, მაგრამ საბრძოლო ოპერაციები რომ გაადვილდეს, იმერეთის მოსახლეობაში მომხრეები უნდა შეიძინოთო. აღუთქვი მამია გურიელს, თუ იგი ამ ბრძოლაში რუსეთის მხარეს დაიჭერს, აღიარებული იქნება დამოუკიდებელ მთავრად და ყველა იმ უფლება-უპირატესობას მიიღებს, რითაც სარგებლობს სამეგრელოს მთავარი. სასურველიაო რაჭის ერისთავის გადმობირებაც.

ამის შემდეგ, განაგრძობს ტორმასოვი, მოიმიჯნუხე ახალციხის ექსპედიცია, მოულოდნელად შემოერთყი ვარციხეში მეფეს, არ მისცე მას გაქცევის საშუალება. ალყაში მომწყვდეულ სოლომონს გადაეცი ჩემი კატეგორიული მოთხოვნა—დაბრუნდეს ქუთაისში და შეაარულოს რუსეთის მთავრობის ყველა მითითება. თუ მან უარი გახედა, მყისვე გაავრცელე პროკლამაციები მისი გადაყენების შესახებ. ამასობაში მე დიდი ჯარით იმერეთისაკენ დავიძვრები და საქმე ბრძოლით გადაწყდებაო⁵².

სიმონოვიჩმა მოლაპარაკებაც სცადა, ულტიმატუმიც წაუყენა სოლომონ მეორეს, მაგრამ უშედეგოდ. ამიტომ 1810 წლის 20 თებერვალს იმერეთში გაავრცელა პროკლამაციები სოლომონ მეფის გადაყენების შესახებ და დაიწყო სალხის რუსთა ხელმწიფის ერთგულებაზე დაფიცება. რუსეთის ჯარები ამოქმედდნენ; ერთი ნაწილი გაუშურა ვარციხისაკენ, სადაც სოლომონი იყო გამაგრებული, მეორემ კი გეზი აიღო კონსტანტინე ბატონიშვილის რეზიდენცია ჩხარისაკენ. ჯარის ნაწილი გაიგზავნა აგრეთვე რაჭაში. იმერეთის

მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა უნდობლობით შეხვდა პროკლამაციის სიტყვებს ხალხის ინტერესების დაცვის თაობაზე. ბევრმა თავადაზნაურმა და გლეხმა უარი თქვა რუსეთის იმპერატორის ერთგულებს ფიცზე და ტყეს შეაფარა თავი. მეფის ორგანიზებული ლაშქარი კი ციხეებში გამაგრდა.

1810 წლის თებერვალ-მარტში რუსეთის ჯარებმა ბრძოლით აიღეს ვარციხე, ბაღდადი. სოლომონ მეფე 4 ათასი მოლაშქრით ხანის წყლის ხეობაში შევიდა. რუსთა ჯარი კვალდაკვალ მიჰყვა მას. დიდი ბრძოლები მოხდა აგრეთვე ჩხერის ციხესთან და რაჭა-ლეჩხუმის საზღვარზე, რის შემდეგ რუსთა ჯარებმა დაიკავეს რაჭის ციხესიმაგრეები — ტოლა, ხვანჭკარა, სადმელი, ხოტევი, მინდა ციხე, ხიდიკარი, ონი.

ხანის წყლის ხეობაში რუსთა ჯარმა დიდი გაჭირვებით შეძლო სოლომონ მეორის ალყაში მოქცევა. ასეთ ვითარებაში მეფემ დანებება არჩია, რუს ხელისუფალთ მიენდო და თავის ამალით ქართლში გადავიდა. 1810 წლის 13 აპრილს ტორმასოვი ამაყად აცნობებდა რუმბინსკებს: გამოვგზავნე მაცნე, რომელსაც მოაქვს ჩემი უქვეშევრდომილესი მოხსენება იმპერატორისადმი იმის შესახებ, რომ უმაღლესი ნება იმერეთის სამეფოს შესახებ შესრულდა. ეს ქვეყანა ყველა თავის ციხესიმაგრეებით დავიკავეთ ერთ თვეში. იმერეთის თავადაზნაურობა, სამღვდლოება და ხალხი, სულ 40 ათას კომლამდე დაფიცებულია ხელმწიფის ერთგულებაზე, ურჩივასალი სოლომონ მეფე დატყვევებულია. გილოცავთ ამ დიდ შენაძენს, იმერეთის უშუალოდ იმპერიის შემადგენლობაში შესვლას. ბედნიერად ვთვლი თავს, რომ ღმერთმა მე მარგუნა იმპერატორის ესოდენ რთული დავალების შესრულება⁵³.

რუსეთის მთავრობამ საქმე მოთავებულად ჩათვალა, დააჯილდოვა იმერეთის შემოერთებაში დამსახურებული პირნი, ჩამოაყალიბა იმერეთის დროებითი რუსული მმართველობა. მაგრამ ზეიშინადრევი გამოდგა.

როცა რუსთა ადგილობრივ ხელისუფალთ ტყვედ ნებდებოდა, სოლომონ II-ს მცირე იმედი მაინც ჰქონდა იმპერატორისაგან შეწყალებისა. მაგრამ მას შემდეგ რაც მცველები მიუჩინეს და რუსეთს გამგზავრებაზე დაუფარავად ჩამოუგდეს სიტყვა, იგი დარწმუნდა, რომ შისი იმედი ამაო იყო. სოლომონმა მიზნად დაისახა ტყვეობიდან გაქცევა და თავის ერთგულ ქვეშევრდომთა შემვეო-

შით ჩინებულადაც მოაწყო ეს საქმე. 1810 წლის 10 მაისს, გვიან ღამით, სოლომონი თბილისიდან გაიქცა და ახალციხეს შეათვარათავი.

სოლომონის ტყვეობიდან გაქცევამ აუწერელი შემფოთება გამოიწვია ტორმასოვსა და მის ქვეშევრდომ მოხელეთა შორის. გამოუთქმელი მწუხარებით შევიტყვე, წერდა ტორმასოვი როზენს, იმერეთის ყოფილი მეფის გაქცევის ამბავი. მე ყოველთვის შეშინოდა ამის და ამიტომ თბილისიდან წასვლის წინ სპეციალურად დავიბარე, რომ სოლომონი ყოლოდათ მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ. მაგრამ დაცვის შეცდომების წყალობით ეს არასასიამოვნო ამბავი მაინც მოხდა, რაც დიდ უბედურებად დაგვიჭდება⁵⁴.

ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის მებრძოლნი კი სოლომონის ტყვეობიდან გაქცევამ უზომოდ გაახარა. ალექსანდრე ბატონიშვილი თავად ოტია ლორთქიფანიძეს სწერდა. „იმერეთი შემობრუნდა ჩვენსკენ და ჩვენი სახლის ბედნიერება დაიწყო“. მეფე სოლომონი გაიქცა თბილისიდან და ქოთელიაში გამოცხადდა. ყოველმხრივ გავგზავნე მაცნენი წერილებით. ვიცი, რომ ბაგრატიონთა ერთგული ხართ, თქვენი ვაჟკაცობა ახლა გამოჩნდებათ⁵⁵.

ახალციხეში ჩასულმა სოლომონმა მჩქეფარე პოლიტიკური საქმიანობა გააჩაღა. წერილებით მიმართა თავის ყოფილ მოხელეებს, მღვდელმთავრებს, თავადაზნაურობას, ხალხს. ეს მოწოდებები საქმის ცოდნით, დიდი ოსტატობით იყო შედგენილი. მეფემ კარგად იცოდა იმერეთის მოსახლეობის რუსული ორიენტაციის ამბავი. ხედავდა, რომ იმერლებს რუსთა ხელმწიფის მტრობა არ ედოთ გულში. მაგრამ სოლომონი იმამიც დარწმუნებული იყო, რომ იმერეთის მოსახლეობა კიდევ უფრო ერთგული იყო საკუთარი მეფისა, რომელიც თავისი ათასწლოვანი პოლიტიკური თვითმყოფობის განსახიერებად მიაჩნდა იმერელ საზოგადოებას ჭერ კიდევ ღრმად სწამდა, რომ იმერეთის საბუფოსა და რუსეთის სახელმწიფოს ინტერესები ერთიანად არ გამოირიცხავდნენ. ამიტომაც იყო, რომ სოლომონ მეფე ამ თავის მოწოდებებში ცდილობდა, რომ იმერელ საზოგადოების თვალში რუს ხელმწიფეს არ დაპირისპირებოდა. იმერეთის საზოგადოება თვითვე უნდა დარწმუნებულიყო, რომ

54 AKAK, IV, c. 265.

55 იქვე, გვ. 265.

რუსეთის მთავრობა იმერეთის მეფესთან ურთოურთობაში შეუბრ-
გებელ პოზიციას აღდა⁵⁶.

1810 წ. 17 მაისს სოლომონ მეფე გენათელ მიტროპოლიტს ექვთიმეს სწერდა: როცა ჩემი გული დარწმუნდა, რომ რუსეთში გაგზავნას მიპირებდნენ და ველარ ველირსებოდი სამშობლოსა და თქვენს ნახვას, გადავწყვიტე გაქცევა. 10 მაისს ჩემი ერთგული 23 თავადაზნაურის თანხლებით ღამის 2 საათზე გავიქეცი თბილისი-
დან და ჩავედი ახალციხეს. გთხოვთ, მიიღო ჩემს საქმეში მამობრი-
ვი მონაწილეობა, შეეცადეთ, რომ დამიბრუნონ ჩემი ქვეყანა და
ამით დავალბებულ გვყონ მე და ჩემი სამეფო სისხლი დავღვაროთ
რუსების ერთგულებისათვის. ამ მიმართულებით იმოქმედე და იმე-
რეთის საზოგადოების სულისკვეთებაც ამ მიმართულებით წარ-
მართეო⁵⁷.

დაახლოებით ანალოგიური შინაარსის წერილი გაუგზავნა სო-
ლომონმა ზურაბ წერეთელს, შეახსენებდა მას სამეფოსათვის აღრე
გაწეულ სამსახურს და მოუწოდებდა დახმარებისაკენ. ზურაბ წე-
რეთელმა მიიღო სოლომონ მეფესთან ერთად გაქცეული თავისი
ვაჟის სიმონის წერილიც. ეს უკანასკნელი ევედრებოდა თავის გავ-
ლენიან მამას: „ღვთის გულისათვის ეცადეთ ჩვენი მეფისათვის,
ნუ დაგვტოვებთ თათრების ხელში. შენ შეგიძლია შეარიგო მეფე
რუსებთან. სთხოვე და დაგიჭერებენ. თუ შენს თხოვნას ანგარიშს
არ გაუწევენ, ჩვენ მხარეს მაინც იყავი. თუ ამ საქმეზე არ გაირჩე-
ბი, ჭეშმარიტად მკაცრად აგებ პასუხს ღმერთის წინაშე. შენთვის
შეიძლება კარგი იქნეს რუსებთან ყოფნა... მაგრამ როგორც ჩვენი
მამაპაპანი აკეთებდნენ ჩვენც ისე მოვიქცეთო“⁵⁸.

ამგვარად, სოლომონი, მისი უახლოესი თანამებრძოლები და
მთელი ხალხი რუსეთ-იმერეთის ინტერესთა შერიგებას ჯერ კიდევ
შესაძლებლად თვლიდა. ამისათვის საჭირო იყო იმერეთის სამეფო-
სათვის ფართო შინაგანი ავტონომიის მინიჭება, ხალხის ზნე-ჩვეუ-
ლებას, ადათ-წესების, სამეფოს მართვა-გამგეობისა და სამართლის
ნორმებისადმი პატივისცემა. ამ პრინციპებზე აღმოცენებული რუ-
სეთ-იმერეთის კავშირი ორივე ქვეყნისათვის სასარგებლო იქნებო-
და. მაგრამ იმის გამო, რომ რუსეთის ცარიზმი არ იწყნარებდა იმე-

56 ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 384—385.

57 AKAK, IV, c. 267—268.

58 AKAK, IV, c. 271—272.

რეთის სამეფოს ავტონომიას, საჭირო გახდა იარაღისათვის ხელის მოკიდება, რათა აეძულებინათ რუსეთის მთავრობა მიეღო იმერეთის მმართველი წრეების მიერ შემუშავებული და ხალხის მიერ მოწონებული ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობის ნორმები. ამიტომ იყო, რომ სოლომონის მოწოდებას იმერეთის სამეფოს ავტონომიისათვის ბრძოლის საჭიროების შესახებ იმერეთის თითქმის მთელი მოსახლეობა გამოეხმაურა და თავის მეფის გარშემო დაირაზმა.

სოლომონი ჯერ ისევ ტყვედ იჯდა თბილისში, როცა იმერეთის სამეფოს ავტონომიის მომხრეებმა და რუსეთ-იმერეთის კავშირის ყველაზე უფრო აქტიურმა მოღვაწეებმა — გელათის, ქუთაისის, ნაკორწმინდისა და ხონის ეპისკოპოსებმა ტორმასოვს სთხოვეს, რომ მას იმპერატორთან ეშუამდგომლა სოლომონის იმერეთის სამეფო ტახტზე აღდგენის შესახებ.

ტორმასოვი ამ თხოვნის სრულიად უყურადღებოდ დატოვებდას აპირებდა. მაგრამ მას შემდეგ, რაც სოლომონმა ტყვეობას თავი დააღწია და იმერეთში აჯანყების საფრთხე რეალობად იქცა, მთავარმმართველმა საჭიროდ ჩათვალა იმერეთის მღვდელმთავართა თხოვნაზე ეპასუხნა. თქვენი განზრახვაა, — სწერდა მიტროპოლიტ-ეპისკოპოსებს ტორმასოვი, ჩემი მეშვეობით იშუამდგომლოთ იმპერატორის წინაშე იმერეთის სამეფო ტახტზე სოლომონის დაბრუნების შესახებ. ამაზე გიპასუხებთ, რომ სოლომონი დიდი პატივით იყო მიღებული ჩემს მიერ თბილისში და ვცდილობდი, რომ ხელმწიფეს მისი ბედი დადებითად გადაეწყვიტა ხელმწიფე მართლაც შეიწყალებდა თქვენს ყოფილ მეფეს, მაგრამ სოლომონმა კიდევ ჩაიდინა დანაშაული, გაექცა იმპერატორის მართლმსაჯულებას. სოლომონი ახალციხეს გადავიდა და თქვენი საუკუნოვანი მტრების — თურქეთის ჯარებით აპირებს იმერეთში დაბრუნებას, ხალხისათვის დიდი უბედურების თავს დატეხას. ასეთი მოქმედებით მან საბოლოოდ დაკარგა იმპერატორის წყალობის მოპოვების შესაძლებლობა. ამიტომ, — არიგებდა ბოლოს ტორმასოვი იმერეთის მღვდელმთავრებს, — სოლომონს კი არ უნდა გაუწიოთ დახმარება, არამედ უნდა დაიცვათ იმპერატორის წინაშე დადებული ერთგულების ფიცი და თქვენ საწყისოს შთაავონოთ, რომ ურთიერთობა არ დაიკავოს ყოფილ მეფესთან, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დაისჯებიან იმერეთისა და რუსეთის ხელმწიფისაგან.

ტორმასოვი ამაოდ გაისარჯა. მის მიერ სოლომონის წინააღმდეგ წამოყენებული ბრალდება არავინ ირწმუნა და არც მუქარას მოუხდენია რუსეთის მთავრობისათვის სასურველი შედეგი. იმერეთის მოსახლეობა სამართლიანი საქმისათვის, სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის საბრძოლველად დაირაზნა.

იმერეთს საყოველთაო აჯანყების ცეცხლი მოედო. 1810 წლის ივნისში აჯანყებულთა რაზმებმა ალყა შემოარტყეს იმერეთის ქალაქებსა და ციხესიმაგრეებში გამაგრებულ რუსთა ჯარებს. იმერეთის მმართველი სიმონოვიჩი ქუთაისიდან ვერ გამოდიოდა. აჯანყებულნი მდგომარეობის ბატონ-პატრონი გახდნენ და სოლომონი ახალციხიდან იმერეთში მოიწვიეს.

სოლომონმა კარგად იცოდა, რომ აჯანყებული იმერეთი რუსეთის მრავალრიცხოვან ჯარებს მარტო ვერ გაუძლეავდებოდა. ამიტომ იგი თუ, ერთი მხრით, რუსეთის მთავრობასთან მორიგებას ცდილობდა, მეორე მხრით, სპარსეთ-ოსმალეთთან აწარმოებდა მოლაპარაკებას, რათა აჯანყებული იმერეთის ბრძოლა მათ სამხედრო მოქმედებასთან შეეთანხმებინა. ამ მიმართულებით აქტიურად საქმიანობდნენ სოლომონ მეფის მრჩეველები — სოლომონ ლიონიძე და როსტომ ნიქარაძე. იმერეთის მეფე იმედოვნებდა, რომ სპარსეთ-ოსმალეთთან ომში ჩაბმული რუსეთის მთავრობა იძულებული გახდებოდა აჯანყებული იმერეთისათვის დაეთმო, მიენიჭებინა მისთვის ფართო ავტონომია.

რუსეთის მთავრობა და მისი ადგილობრივი ხელისუფალი შეშფოთდნენ. ტორმასოვმა სიმონოვიჩს დაავალა მკვლელის მოსაყრევა და ყველა უბედურების წყაროს — სოლომონის თავიდან მოცილება. მეფის მოკვლა მის პირად მტერს ელიზბარ ერისთავს დაევალა. სხვა ჯამუშების და მკვლელების დასაქირავებლადაც ტორმასოვი დიდძალ თანხას გამოყოფდა, მაგრამ გაოცებული იყო, რომ აჯანყებულ იმერეთში ფულის ძალა არ ჰქონდა. სოლომონის მოკვლის განზრახვა ცარიზმის ადგილობრივმა მოხელეებმა სისრულეში ვერ მოიყვანეს⁶⁰.

1810 წლის 10 ივნისს სიმონოვიჩი ტორმასოვს მოახსენებდა: სოლომონის გაქცევისა და მის მიერ ჩატარებული ღონისძიებების შემდეგ ცხადი ხდება, რომ მთელ ხალხს ძალიან სურს კვლავ იხილოს იგი იმერეთის სამეფო ტახტზე, მასთან ერთად იყოს რუსეთის ერთგული და დამჭერე ქვეშევრდომი. იმერლები მზად არიან

⁶⁰ ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 388—389.

რუსეთისადმი ერთგულების გამოსაცხადებლად გამოგზავნონ მძევლები. მეფეც თავის მხრივ თავადაზნაურობას და ხალხს ავალებს შეარიგონ იგი რუსეთის მთავრობასთან. მე თვით ზურაბ წერეთლის ერთგულებაშიც კი ეჭვი მუბარება. შეიძლება ის არ ფიქრობს სოლომონ მეფის მხარდაჭერას, მაგრამ მისი იმედი არც ჩვენ უნდა გვექონდესო⁶¹.

ტორმასოვი იძულებული გახდა აჯანყების სალიკვიდაციოდ სხვა გადამწყვეტი ღონისძიებანი მიეღო. იგი არ მოერიდა თურქეთ-სპარსეთის საზღვრებზე განლაგებულ რუსთა კორპუსის დასუსტებას და გენერალი ორბელიანი სამი ბატალიონითა და კაზაკთა რაზმებით იმერეთისაკენ გაგზავნა.

ივნისის შუა რიცხვებში სოფ. საკაროსთან აჯანყებულთა რაზმმა (2000 კაცი) დაამარცხა მაიორ კალატოზოვის ბატალიონი. ბრძოლაში დაიღუპა თვით მაიორი და 17 ჯარისკაცი, 32 კაცი კი დაიჭრა⁶². სიმონოვიჩი 23 ივნისს აცნობებდა ტორმასოვს, რომ აჯანყებულები სხვაგანაც აქტიურად მოქმედებენ. ყველა ელოდება სოლომონის შემოსვლას, ეტყობა დიდი ბრძოლები მოგველისო⁶³.

1810 წლის ივლისის დამდეგს გენერალმა ორბელიანმა მიადგინა სურამის ქედს და იმერეთში ორი მიმართულებით სცადა შესვლა. მაიორი ტიხოცკი ერთი ბატალიონით ალის გზით გაგზავნა, თვითონ კი მთავარი ძალებით იმერეთისაკენ ვახანის გზით დაიძრა. მაგრამ ბნელათხევში აჯანყებულებმა მალხაზ ანდრონიკაშვილის და როსტომ წერეთლის მეთაურობით ტიხოცკის გზა გადაუჭრეს, ალყაში მოაქციეს და დიდადაც დააზარალეს. ორბელიანი იძულებული გახდა ვახანის გზა მიეტოვებინა და ტიხოცკის რაზმს მიშველებოდა. ცხარე ბრძოლის შემდეგ მან იხსნა ტიხოცკის ბატალიონის ნაშთი, მაგრამ იმერეთში შესვლა ამის გამო ძალიან დაუგვიანდა⁶⁴.

13 ივლისს მ. ანდრონიკაშვილი და რ. წერეთელი სოლომონ მეფეს სწერდნენ, რომ რუსები სასტიკად დაევმარცხეთ. 440 კაციდან მხოლოდ 160 კაცი გადარჩა ცოცხალი. ამის შემდეგ რუსების დასახმარებლად დ. ყაფლანიშვილი (ორბელიანი) მოვიდა 500 კაცით. მას ჩვენ საფარში დავხვდით და უკან, ქართლისაკენ გაჯაბრუნეთ. მისი რაზმის ნაწილი 260 კაცი კი გავწყვიტეთო⁶⁵. ეს მარ-

61 AKAK, IV, c. 287.

62 იქვე, გვ. 291.

63 იქვე.

64 ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 389.

65 AKAK, IV, c. 303.

ცხი აღიარა თვით გენერალმა ორბელიანმაც. იგი ტორმასოვმა საყვედურებით აავსო, ჯარი არ უნდა გაგეყო და შეტევის მიმართულება არ უნდა შეგეცვალაო. ადამიანთა დაკარგვა თავსთავად ძალიან სამწუხაროა, მაგრამ იმერელთა ამ გამარჯვებამ და თქვენმა უკან დახევამ აჯანყებულები გაამხნევა და დამატებითი სიძნელები შეგვიქმნაო⁶⁶.

15 ივლისს ტორმასოვმა გენერალი ორბელიანი გადააყენა და იმერეთის აჯანყების ჩაქრობა გენერალ როზენს დაავალა. ეს უკანასკნელი აჯანყებულთა დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. იმერლებს გზები ჩაეხერგათ, საფრებში მეთოდები ჩაესხათ, წინ ელოებოდნენ, გვერდებიდან სცემდნენ ცარიზმის ჯარს. ექვს დღეს მოუხდა როზენი ჩხერიდან ქუთაისს ჩასვლას. დიდი ბრძოლები მოხდა ჩხერა, ცხრაწყაროს, ყვირილას ფონზე, სიშონეთთან. 29 ივლისს როზენმა დაამარცხა ქუთაისის მოალყე აჯანყებულთა რაზმები და სიძონოვიჩს შეუერთდა.

იმერლები თავდაცვაზე გადავიდნენ. ცარიზმის ჯარის სარდლობა აჯანყების სწრაფ ლიკვიდაციას ცდილობდა, იმერეთის მეფე კი მის განხანგრძლივებას. სოლომონი თავს დიდი მოხერხებით იცავდა, სოფლიდან სოფელში გადადიოდა, ელვისებრი პარტიზანულ ბრძოლას უმართავდა მღვეარ ჯარებს და სწრაფად უჩინარდებოდა. 8 აგვისტოს დიდი ბრძოლა მოხდა სოფ. რიონთან, 10 აგვისტოს გელათის ახლოს როზენმა ვერ შეძლო აჯანყებულთა განადგურება და სოლომონის შეპყრობა. მეფე ისევ გაუსხლტა მღვეარ ჯარს. ის ახლა უკვე მთელ თავის იმედს სპარსეთ-ოსმალეთის საომარ კამპანიას უკავშირებდა, მაგრამ რუსეთის ამ მტრებმა ვერ გამოიყენეს ხელსაყრელი სიტუაცია, ერთმანეთში ვერ მორიგდნენ, ერთობლივი ლაშქრობა ვერ მოაწყვეს. 1810 წ. 5 სექტემბერს რუსთა ჯარმა გენერალ პაულუჩის მეთაურობით სასტიკად დაამარცხა თურქთა ჯარი ახალქალაქთან. სოლომონ მეფემ გარედან დახმარების იმედი დაკარგა, აჯანყება უპერსპექტივო გახდა⁶⁷.

მეფის ჯარის ნაწილებმა სექტემბრის დამდეგს ვარციხე დაიკავეს და მიზნად დაისახეს სოლომონისათვის გასაქცევი გზა მოეპოვათ. აჯანყებულმა იმერლებმა ვარციხეში გამაგრებულ ცარისტებს კომუნიკაციები გადაუჭრეს, ალყაში მოაქციეს და ნძიმე მდგომარეობაში ჩააყენეს. გენერალმა როზენმა ბლოკადაში მოქცეულთა

⁶⁶ იქვე, გვ. 304.

⁶⁷ ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 390—392.

დასახმარებლად 3-ათასიანი ჯარი გაგზავნა, რომელმაც შეძლო აჯანყებულთა გაფანტვა.

3 სექტემბერს ტორმასოვი სიმონოვიჩის სწერდა: მომდის ცნობები, რომ აჯანყებულთა რაზმები გაფანტულია, ბევრი მათგანი რუსეთის ერთგულებაზეცაა დაფიცებული. მაგრამ შესაძლოა ამას ისინი თავის სურვილით აკეთებენ, რათა ისევ შეგროვდნენ სხვა დროს და სხვა ადგილას. ამიტომ ვიდრე ბოროტების სათავე არ მოისპობა, მანამდე საკითხი გადაჭრილად არ ჩაითვლება. აუცილებლად საჭიროა სოლომონის შეპყრობა ან მოკვლა, მისი განდევნა საქმის დასასრულს როდი ნიშნავს. გადადეთ 2 ათასი თუმანი, მონახეთ საიმედო ადამიანი, რომელიც მიზანს არ ააცდენს, სოლომონის წინააღმდეგ ყოველგვარი საშუალების გამოყენება შეიძლება. ბოროტების ამ სათავეს მოსპობისათვის არ დაზოგო იარაღი, რკინა. ფული მისი მოკვლით ყველაფერი კარგად დამთავრდება⁶⁸. ამის შემდეგაც ტორმასოვი ყოველ ბრძანება-მიმართვაში იმერეთის მმართველს ამ საქმეს მოაგონებდა, რჩევას აძლევდა, თანაშემწეებს უსახელებდა, მაგრამ ცოფმორეული იყო, რომ სოლომონის მოკვლას ვერ ახერხებდა⁶⁹.

1810 წ. სექტემბრის შუა რიცხვებში სოლომონი 2000 კაცით ხანისწყლის ხეობაში გადავიდა. სიმონოვიჩმა მის დამარცხება-შეპყრობისათვის დიდძალი ჯარები გაგზავნა. მართალია, ბრძოლაში რუსთა ჯარებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ მათ ვერ შეძლეს სოლომონის დატყვევება. იგი თავისი ლაშქრის ნარჩენებით მტერს გაუსხლტა, დატოვა იმერეთის საზღვრები და ახალციხეს გადავიდა. მას თან გაჰყვნენ ცნობილი თავადები — ქაიხოსრო, ბერი, როსტომ და სიმონ წერეთლები, დავით და გრიგოლ ერისთავები, კაცია და დავით წულუკიძეები, დავით და სიმონ აგიაშვილები, როსტომ, პაატა და კონსტანტინე ნიჟარაძეები, დავით აბაშიძე, ზაალ მიქელაძე, მალხაზ ანდრონიკაშვილი და სხვ.

ამგვარად, სიმონოვიჩმა და ცარიზმის 5-ათასიანმა ჯარმა ვერ შეასრულა ტორმასოვის დავალება, ვერც შეიპყრო და ვერც მოკლა სოლომონ მეფე. ცდა არ დაგვიკლია, შიშშილითა და ლაშქრობით განაწამები ჯარისკაცები ჩონჩხებს დაემსგავსნენ, მაგრამ მთავარი ამოცანა მაინც ვერ შევასრულეთ — გულდაწყვეტილი

⁶⁸ АКАК, IV, 316—319.

⁶⁹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 393.

სწერდა სიმონოვიჩი ტორმასოვს. სოლომონის ადგილსამყოფელის გაგებას ორ-სამ დღეს ეუნდებოდით, არც გამბედავი პირი აღმოჩნდა მისი მოკვლა რომ ეკისრა. საყოველთაო რევოლუციის პირობებში არაფერ არ დახარბდა იმ სარგებელს, რასაც ჩვენი მხარდაჭერით მიიღებდა, — სწერდა ბოლოს იმერეთის მმართველი და რჩევას აძლევდა ტორმასოვს, ახალი აჯანყება თავიდან რომ ავიცილოთ, ამ ზამთარს თავადაზნაურთა ყველა ოჯახიდან მძევლები უნდა ავიყვანოთ⁷⁰.

ახალციხეს გადასული მეფე კვლავ ცდილობდა საქმის შემობრუნებას, იმერეთის მოსახლეობის ახალი აჯანყებისათვის მომზადებას. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას, მაგრამ რუსეთის მთავრობამ იმერეთში მკაცრი რეჟიმი დაამყარა და არავითარ გასაქანს არ აძლევდა ხალხს.

1810 წლის 22 დეკემბერს სიმონოვიჩი აცნობებდა ტორმასოვს, რომ სოლომონს ახალციხიდან დახმარების თხოვნით ელჩები გაუგზავნია თურქეთის სულთანთან და ნაპოლეონ ბონაპარტესთან. სავარაუდებელია, რომ მომავალ ზაფხულს სოლომონი თურქთა ჯარით იმერეთში შემოიჭრეს და აჯანყება კვლავ დაიწყო. მოსახლეობაში უკვე ვრცელდება სოლომონის მოწოდებები. ჩვენი ჯარის მესაზღვრე ნაწილებს ყველა გამოსასვლელის ჩაკეტვა არ შეუძლიათ, იმერლები კი ხელს უწყობენ სოლომონის ემისართა საზღვარზე გადმოსვლას⁷¹.

ტორმასოვი ძალიან შეაშფოთა სიმონოვიჩის პატაკმა. მან კატეგორიული დავალება მისცა თავის ხელქვეითს; ციბირის გზას გაუყენე წინა აჯანყებაში აქტიურად მონაწილე პირები, დააპატიმრე სოლომონის მოწოდებათა გამავრცელებელნი, სამაგალითოდ დასაჯე ისინი და ყველა ჩვენს მტერს შიშის ზარი დაეციო. უფლებას გაძლევ იმერეთის ღარიბ აზნაურთაგან საიდუმლოდ სამსახურში აიყვანო 3-4 კაცი, დაუნიშნო მათ კარგი ჯამაგირი და დაეალო თვალყური ადევნონ ხალხის განწყობილებას, ყველაფერი გვაცნობონ ახალი აჯანყების წინაგანზრახულებათა შესახებ. არასანდო ელემენტების ნაწილი ჩემთან გამოგზავნე, სხვებს კი მძევლები ჩამოართვიო⁷².

70 AKAK, IV, c. 322—323.

71 AKAK, IV, c. 398.

72 იქვე, გვ. 343—345.

მკაცრმა რეჟიმმა და რეპრესიებმა, რა თქმა უნდა, გარკვეული შედეგი გამოიღო. მოსახლეობა ველარ ბედავდა რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ აშკარა გამოსვლას, მაგრამ დიდ ნაწილს კვლავ შერჩა ადგილობრივი სამეფო ხელისუფლების შენარჩუნების იმედი. იმის გამო, რომ შეუძლებელი გახდა სოლომონის მორიგება რუსეთის მთავრობასთან, ბევრი მხარს უჭერდა კონსტანტინე ბატონიშვილს, იმედს გამოთქვამდა, რომ იმპერატორი შეიწყნარებდა მას ავტონომიური იმერეთის მეფედ.

იმერელ პატრიოტთა ასეთი გეგმა-ვარაუდი, როგორც ჩანს, ცნობილი გახდა ტორჰასოვისათვის. 1811 წელს 8 იანვარს იგი მოახსენებდა უმაღლეს მთავრობას, რომ იმერეთში ორი პარტია არსებობსო. ერთნი სოლომონს უჭერენ მხარს, მეორენი კონსტანტინეს და ორივე მათგანი თავის კანდიდატის ტახტზე დაბრუნებას იმედოვნებსო. იმერეთის მოსახლეობაში საბოლოოდ რომ აღმოვფხვრათ საშეფოს აღდგენის სურვილი და მოლოდინი, ჩემი აზრით, სასარგებლო იქნება გამოცემა იმპერატორის მანიფესტისა იმერეთის რუსეთთან სამუდამოდ შეერთების, ამ ქვეყანაში რუსული მმართველობის დამყარების შესახებ⁷³.

მართალია, იმერეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ იმპერატორის მანიფესტი არ დაწერილა, მაგრამ რუსეთის მთავრობის ადგილობრივმა მოხელეებმა როგორც იქნა „შეაგნებინეს“ მოსახლეობას, რომ იმერეთის სამეფო გაუქმდა და გადაიქცა რუსეთის იმპერიის ჩვეულებრივ პროვინციად. ამასთან ერთად ისინი პირობას დებდნენ დაეცვათ ყველა ფენის ინტერესები, ხოლო თავდაზნაურობას წინადადებას აძლევდნენ მონაწილეობა მიეღო იმერეთის დროებით მმართველობაში, თავის წრიდან აერჩია მსაჯულები და იმერეთის ოკრუგის უფროსთა (რუს მოხელეთა) თანაშემწეები.

მრავალჯნის მოწვევის შემდეგ იმერეთის თავდაზნაურობა 1811 წლის იანვარში ქუთაისის შეიკრიბა და აირჩია მდივანბეგები. ოკრუგის უფროსთა თანაშემწეები, პეტერბურგში გასაგზავნი დეპუტატები. რუს მოხელეთა და იმერეთის მაღალი წოდების ურთიერთობა თითქოს ნორმალურ კალაპოტში ჩადგა, მაგრამ თავდაზნაურობა და ხალხი ვერ ეგუებოდა ახალ რეჟიმს. 1811 წლის 13 მარტს იმერეთის წოდებათა წარმომადგენლები სიმონოვიჩს მოახსენებდნენ: არ შეგვიძლია მღუმარედ დავრჩეთ და ჩვენი ვაჭირვე-

⁷³ АКАК, IV, с. 345.

ბის შესახებ გწერთ. არავის მოსვენება არ აქვს, ყველას თქვენი ჯარის საჭიროებისათვის ამუშავენ. „ჩვენი მცირის მეფის ხელში“ ეს მოვალეობა არ გვაწვავ. „თქვენით გვეცხადება, რომ გაბედნიერდით მისის უდიდებულესობის ქვეშევრდომობის მიღებითაო და არა მხილველთა ბედნიერებისა, იმ მცირის მეფისაგან ნუგეშიცა ნოგვაკლდა“. ახლა ისიც გამოგვიცხადეს — ნათქვამია შემდეგ წერილში, 480 ცხენი გამოიყვანეთო. „ვიცი, რომ ხელწიფეს არა ნებაეს ჩვენი შეწუხება და არაოდეს ინებებს ქირის მოუტემლობას“. სასურველია, ფული ჩვენს სანდო კაცს ჩაბარდეს და, თუ ქირითაც ვერ შევძელით ცხენების გამოყვანა, დამნაშავედ ჩაგეთვალეთო. ამასთან ერთად „გთხოვთ მოგვცეთ შეჩვევამდე ჩვენ ერთი თავადთაგანი, რომელ თქვენი ბრძანება შეძლებისამებრ მან გვითხრას და ჩვენი მწუხარება მით მოგხსენდეთ, და თვინიერ ამისა ვერ ვხედავთ, რომ მწუხარებისაგან გამოვიდეთ“⁷⁴.

როგორც ვხედავთ, იმერეთის მოსახლეობა ანტირეჟიმული აჯანყების მკაცრად ჩახშობის შემდეგაც ბედავს პროტესტი განაცხადოს რუსული ხელისუფლების მიერ დაწესებულ ბეგარა-გადასახადებზე, მაგრამ ჩვენ ამ შემთხვევაში ყურადღებას ვამახვილებთ თხოვნის ხაზგასმულ წინადადებაზე. იმერეთის თავადაზნაურობა, სამღვდლოება და ხალხი, მართალია, პრეტენზიას ვეღარ აცხადებს იმერეთის სამეფო ხელისუფლების აღდგენაზე, მაგრამ შეზღუდულ შინაგანი ავტონომიის მოთხოვნას მაინც ბედავს. დასახელებულ თავადს ერთგვარი არბიტრის როლი უნდა შეესრულებინა მოსახლეობასა და რუსულ მმართველობას შორის, ხალხის მოთხოვნა-საჭიროებანი მას უნდა მიეტანა იმერეთის მმართველის და მისი მეშვეობით იმპერატორის ყურამდე. მმართველობის ამ წესის გარეშე, წერენ მოთხოვნელები, უბედურება-მწუხარებისაგან ვერ გამოვალთო.

საკუთარ ხელისუფლებას მოკლებული, მაგრამ უხილავი ხელისაგან თვითორგანიზებული მაღალი წოდება და ხალხი ბედავდა და რუსეთის ადგილობრივ მთავრობას იმასაც მოახსენებდა, რომ დეპუტატებად არჩეულ პირებს პეტერბურგს სექტემბრამდე ვერ გაეუშვებთო. კავკასიის არმიის სარდალმა ტორმასოვმა ეს განცხა-

დება დიდ კანდიდატებად ჩათვალა და შეათვალა როგორც დეპუტატების გაგზავნაზე ამჯარა უარის თქმა. მან კატეგორიული წინადადება მისცა სიმონოვიჩს — ოპოზიცია დასძლიე და იმერელთა დეპუტაცია პეტერბურგში დაუყოვნებლივ გაგზავნეო⁷⁵.

ზ. წერეთელმა ტორმასოვს მისწერა, რუსეთის მთავრობის ერთგული თავადების რუსეთს გაგზავნით თქვენდაუნებურად სოლომონის მომხრეთა დასს გააძლიერებთო. თავდაპირველად სარდალმა ეჭვი შეიტანა ზ. წერეთლის კეთილგანზრახვაში, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ მართლაც მისცა მითითება სიმონოვიჩს, ჩვენი ერთგული გენათელი ეპისკოპოსისა და სეხნია წულუკიძის ნაცვლად დეპუტატებად სხვები გამოყავით, თანაც ეცადეთ ისინი არჩეულ იქნან რუსეთის მოწინააღმდეგე თავადთა წრიდან, რათა მათი გაგზავნით დავასუსტოთო გაქცეული მეფის მომხრეთა პარტია⁷⁶.

ტორმასოვი დაჟინებით ცდილობდა იმერეთში შეექმნა რუსეთის მთავრობის საყრდენი ძალა. 1811 წლის 19 აპრილს იგი უმაღლეს მთავრობას სწერდა, მიზანშეწონილია, იმერეთის შემოერთება, შემდეგ კი აჯანყების ჩაქრობაში მონაწილე ჩვენი ერთგული იმერლებს დროული დაჯილდოება. ახლა მდგომარეობა კვლავ რთულდება, სოლომონი ცდილობს შექმნას რუსეთის საწინააღმდეგო კოალიცია, იმერეთისაკენ დაიძრას თურქეთისა და სპარსეთის ჯარებით. ეს დიდ გავლენას ახდენს იმერეთის მოსახლეობაზე, კვლავ სიმპათიურად რომაა განწყობილი თავის მეფის მიმართ. ასეთ პირობებში თუ არ ვიზრუნეთ რუსეთის მომხრეებზე შეიძლება დავკარგოთ ჩვენი პარტია, რომელიც აჯანყების შემთხვევაში სოლომონის მხარეზე ამჯარად არ გადავა, მაგრამ გულგრილად შეხედავს მოვლენათა განვითარებას, რაც მოწინააღმდეგეს მოქმედებას გაუადვილებსო⁷⁷.

ტორმასოვმა სცადა სოლომონ მეფის ერთგული თანამებრძოლის, ჰეკვიანი პოლიტიკოსის სოლომონ ლეონიძის გადაბირებაც კი. 1811 წლის 22 ივლისს წერილი მისწერა მას, თბილისში სტუმრად მიიწვია. თუ მომენდობი და ჩამოხვალ, ჩემი შუამდგომლობით რუსეთში იმხელა მამულებს გამოგაციოფენ, რომელიც იმაზე გაცი-

75 იქვე, გვ. 359.

76 AKAK, IV, c. 359.

77 იქვე, გვ. 365.

ლებით მეტ შემოსავალს მოგცემს, იმერეთის მეფის სამსახურში რომ იღებდიო⁷⁸.

ტორმასოვი თვით სოლომონ მეფესაც ურჩევდა რუსეთის საზღვრებში დაბრუნებას, იმედს აძლევდა იმპერატორი შეგიწყალბესო. მაგრამ სოლომონ II-მ ოქროს ჯაჭვს თავისუფლებისათვის ბრძოლა არჩია. მას კარგა ხანს არ შეუწყვეტია ახალი აჯანყების მოწყობისა და იმერეთის სამეფოს აღდგენის მცდელობა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც რუსეთმა საზავო ხელშეკრულება დადო თურქეთთან (1812 წ.) და სპარსეთთან (1813 წ.), რომელთა ძალით საქართველო რუსეთის განუყოფელ ნაწილად იქნა ცნობილი, სოლომონმა წარმატების იმედი დაკარგა. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ამ თავდადებულმა მებრძოლმა, 1815 წელს უცხოობაში დალია სული.

იმერეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ არსებითად დამთავრდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროცესი. 1810 წელს გაფორმდა გურიისა და აფხაზეთის სამთავროთა რუსეთის მფარველობა-ქვეშევრდომობაში შესვლა. უფრო გვიან ავტონომიური სამთავროს სტატუსი სადადეშქელიანო სვანეთმაც მიიღო. უკიდურესად შეზღუდული ავტონომია, რის წინააღმდეგაც ესოდენ თავგამოდებით იბრძოდა იმერეთის მეფე, სავსებით მისაღები აღმოჩნდა გურიელის, შერვაშიძისა და დადეშქელიანისათვის.

ავტონომიური სამთავროების დატოვებას რუსეთის მმართველი წრეები იმპერატორის სამართლიანობის საბუთად ასაღებდნენ, ფარულად კი ამ ფაქტს დროებით მოკლენად თვლიდნენ. ეს დროებითი დათმობა ძვირად არ უღირდა ცარიზმს, რადგან სუსტი სამთავროები საფრთხეს ვერ შეუქმნიდნენ მის ბატონობას საქართველო-ამიერკავკასიაში.

⁷⁸ იქვე, გვ. 381.

ანტირეჟიმული აჯანყებები საქართველოში 1812—1820
წლებში. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის
პრობლემა XIX ს. 30-იან წლებში

1. კახეთის 1812—1813 წლების აჯანყება და სამეფოს აღდგენის საკითხი

ეროვნული, ანტირეჟიმული აჯანყებების მიზეზები და წინაპირობები, როგორც აღნიშნული იყო, რუსეთის ცარიზმის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს შეერთების შემდეგ რამდენიმე წელში მომწიფდა. რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის სისტემა მეტნაკლებად მოსახლეობის ყველა კლასის უკმაყოფილებას იწვევდა. თავადაზნაურობა, სამღვდელოება და ხალხი, ბუნებრივია, მოწონებით ვერ შეხვდებოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობას. თავადაზნაურობის უკმაყოფილებას ამასთან ერთად იწვევდა სამოურათოთა სისტემის გაუქმება, რითაც დაპყარგა პოლიტიკური წონა და ეკონომიკური ზარალიც განიცადა. ქართველი სამღვდელოება პროტესტს აცხადებდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიზმისა და საეკლესიო მამულების ხაზინის უწყებაში გადაცემის გამო, რაშიც იგი თითქმის მთელი მოსახლეობის მხარდაჭერას პოულობდა. მმართველობის თვითმპყრობელური სისტემა განსაკუთრებით მძიმედ დააწვა მხრებზე გლეხობას. სატრანსპორტო-საგზაო ბეგარა, სასურსათო გადასახადი, ახალი უსამართლო „მართლმსაჯულება“, მოხელეთა მექრთამეობა, მათი ბოროტმოქმედება, ხალხის აბუჩად აგდება, მისი ზნეობრივი და მორალური დამცირება, ბუნებრივია, გლეხობის პროტესტს იწვევდა და ძალიან ხშირად გამოსავალს საყოველთაო აჯანყებაში პოულობდა.

მართალია, ქართველი ხალხის ყველა კლასი რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის თანაბრად უკმაყოფილო არ ყოფილა, ყველა მათგანის უკმაყოფილებას ერთი და იგივე საფუძველი არ ჰქონია, მაგრამ ზოგჯერ მოსახლეობის ანტაგონისტური სოციალური ძალები ახალი რეჟიმის წინააღმდეგ ერთად გამოდიოდნენ, ანტიცარიისტული მოძრაობა საყოველთაო-სახალხო ხასიათს ღებულობდა. ასეთი იყო, კერძოდ, კახეთის 1812—1813 წლების აჯანყება და ნაწილობრივ იმერეთის 1819—1820 წლების აჯანყება.

კახეთის აჯანყების უშუალო მიზეზი და საბაბი სოფლებში სამხედრო ეგზეკუციების ჩაყენება გახდა. იგი ერთი შეხედვით, თითქოს სტიქიურად დაიწყო, სტიქიურ ხასიათს ატარებდა. მაგრამ სინამდვილეში აჯანყება კარგა ხნის განმავლობაში მზადდებოდა, ორგანიზებულად დაიწყო და საერთო გეგმით ვითარდებოდა.

1812 წლის 22 თებერვალს საქართველოს მთავარმმართველ პაულუჩი იმპერატორს მოახსენებდა, რომ მთელი კახეთი და ანანურის მაზრის მოსახლეობა აჯანყდა. აჯანყებულებმა სცადეს ანანურის აღება, რათა სამხედრო გზით კავშირი დაემყარებინათ კავკასიის მთიელებთან. აჯანყებულებმა ამოხოცეს ბევრი ჩვენი ჯარისკაცი, ჩაიღინეს საშინელი სიძკაცრე, რომლის მაგალითები უფრო აღრე ჩვენ მოგვცა საფრანგეთის რევოლუციამ. აჯანყება დაიწყო აგრეთვე დალესტანში, შირვანში, შაქში. კახეთის აჯანყებულთა მეთაური გრიგოლ ბატონიშვილი ცდილობს რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ ამხედროს ქართლის მოსახლეობაცო. ყოველივე ეს, — დაასკვნოდა პაულუჩი, ცხადყოფს, რომ საქმე ევაჟებს შეთქმულებასთან, რომლის ორგანიზატორები მიზნად ისახავენ ცარიზმის ჯარების გაწყვეტას და კავკასიის რუსეთისაგან ჩამოცილებას. მაგრამ ჩვენი ჯარების გამარჯვებამ დალესტანსა და შირვან-ყარაბაღში ჩაშალა ეს საერთო შეთქმულება. ახლა მე დამრჩაო ერთადერთი ამოცანა—ჩაეჭრო აჯანყება კახეთში¹.

1812 წლის 26 მარტის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში პაულუჩი კვლავ ეხებოდა აჯანყების ზასიათის საკითხს და იმპერატორს მოახსენებდა, რომ ეს „რევოლუცია“ დიდი ხნის განმავლობაში მზადდებოდა. ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს საქართველოს ყოფილი სამეფო ოჯახის წევრებმა, რომელნიც არ წყვეტენ ფარულ მოქმედებას და ერთგული თავადების მეშვეობით ყოველთვის ცდილობენ ხალხის აჯანყებასო². საამისო მიზეზები კი საკმაოზე მეტი არსებობდა: რუსეთის ადგილობრივი მოხელეების უზნეობა და ბოროტმოქმედება, ძალიან მძიმე სატრანსპორტო და საგზაო ბეგარა; სურსათის ამკრეფ მოხელეთა ბოროტმოქმედება, რუსული სასამართლოს გაქვიანურებული ხასიათი და სხვ. ძალიან ეწუხვარ, რომ დიდი ხნის წინათ მომზადებულმა აჯანყების ამ წინაპირობებმა ჩემს მოკლე ხნის მმართველობისას იჩინა თავი. მე იმპერატორის წინაშე ერთგული სამსახური მამოძრავებს და არა-

¹ AKAK, V, c. 59—61.

² იქვე, გვ. 67—68.

ვითარი ბრალი ამ ამბებში არ მიმიძღვისო, — დასკვნიდა საქართველოს მთავარმმართველი³.

აჯანყების დროშა თავდაპირველად ახმეტელებმა ააფრიალეს (1812 წ. 31. I). მალე მათ შეუერთდნენ გლეხები თიანეთიდან, მარჩლისიდან, მატანიდან და პირველ თებერვალს კაპიტან-ისპრავნიკი თავის ჭარისკაც-კაზაკებიანა სოფლიდან გააძევეს. აჯანყება სწრაფად გავრცელდა. უკვე 2 თებერვალს აჯანყებულთა მრავალათასიანმა ლაშქარმა სიმონ ბებურიშვილისა და ივანე მაყაშვილის მეთაურობით ქალაქი თელავი აიღო. რუსთა ჭარის გადარჩენილი ნაწილები თელავის ციხეში ჩაიკეტნენ. 5 თებერვალს ქიზიყელ მემბოხეთა ჯგუფმა სიმონ და ადამ ბებურიშვილების მეთაურობით ქ. სიღნაღი დაიკავა. მეორე ჯგუფმა კოდალოს ციხეს შემოარტყა ალყა, მესამემ — სასტიკ ბრძოლაში დაამარცხა ბოდბისხევში მდგარი ყაბარდოს პოლკი. 6 თებერვალს აჯანყებულებმა გაანადგურეს ცარიზმის რაზმები ანაგაში, კაკაბეთსა და მანავში 6—7 თებერვალს აჯანყებულებმა დაამარცხეს კახეთის ოლქის სამხედრო უფროსი გენერალი პორტნიაგინი, აიძულეს იგი თავის ჭარის ნაშთებთან ერთად თბილისს გაქცეულიყო.

„აჯანყების მსვლელობიდან აშკარა იყო, რომ მას გამოცდილი ხელმძღვანელობა ჰყავდა. კარგად ჩანდა სამოქმედო გეგმა, რომელიც მოწინააღმდეგის სუსტ პოზიციებს ითვალისწინებდა და ამ გარემოების გამოყენებას მარჯველ ცდილობდა. ერთდროული თავდასხმებით მეთამბოხეებმა მთავრობის მცირე რაზმებს გაერთიანებულ საშუალება მოუსპეს და ისინი ცალ-ცალკე ადვილად დაამარცხეს ან ციხეებში ჩაიკეტეს. ამავე დროს აჯანყებულნი შეეცადნენ კახეთის მეზობელი თემების მიმხრობას, ქართლსა, ბორჩალოსა, ყაზახსა და ფშავ-ხევსურეთში აჯანყების გამოწვევას; ჭარ-ბელაქანშიაც მოციქულები აფრინეს და ლეკებს დასახმარებლად მოუწოდეს. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს აჯანყებულებმა ანანურის მაზრას, არაგვ-თერგზე აჯანყების გამოწვევით მათ სამხედრო გზის გადაკეტვა და ლინილიდან ამიერკავკასიის მოწყვეტა სურდათ. თუ ეს გეგმა წარმატებით განვითარდებოდა, მეთამბოხეთა საბოლოო მიზანი თბილისის აღება, იქ რუსული ხელისუფლების მოსპობა იყო“⁴.

³ AKAK, V, c. 81.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 438.

რუსული ხელისუფლებისათვის კახეთის აჯანყება სრულიად მოულოდნელი აღმოჩნდა. დაბნეული მთავრობა თითქოს ახლა და-
ადგა სამართლიანობის გზას, განკარგულებას უგზავნიდა კაპიტან-
ისპრავნიკებს, მოსახლეობასთან ურთიერთობაში ზომიერებას ავა-
ლებდა მათ და ეგზეკუციების გამოყენებას სავსებით უკრძალავ-
და. მაგრამ ამ განკარგულებათა შემსრულებელი აღარავინ იყო.
კაპიტან-ისპრავნიკები და საეგზეკუციო რაზმების უმრავლესობა
აჯანყებულებმა გაწყვიტეს, სხვები კი ალყაშემორტყმულ ციხესი-
ნაგრეებში ისხდნენ.

9 თებერვალს მთიულებმა და ფშავ-ხევსურებმა დუშეთი და
ფასანაური აიღეს. აჯანყებულებმა მოციქულები გაგზავნეს მთიუ-
ლეთს, გუდამაყარს, ხევს, თაგაურს და ყველას თავის დროშის ქვეშ
მოუწოდეს. სამხედრო გზის ჩაკეტვამ მთავრობა მეტად კრიტიკულ
მდგომარეობაში ჩააყენა. აჯანყებულები კი იმდენად გაძლიერდნენ,
რომ ავქალის მიდამოებში გამოვიდნენ და თბილისში მღვარ მთავ-
რობას დამატებითი სიძნელეები შეუქმნეს.

1812 წლის 21 თებერვალს გენერალი პაულუჩი ყარაბაღიდან
(სადაც იგი სპარსელებს ებრძოდა) თბილისს დაბრუნდა და უშუა-
ლოდ ჩაუდგა სათავეში აჯანყებულთა წინააღმდეგ დაძრულ რუს-
თა მეფის პოლკებს. თავდაპირველად მან სცადა აჯანყების ცეცხლი
მშვიდობიანი საშუალებებით ჩაუჭრო, პროკლამაციით მიმართა კა-
ხელებს, ბრალად დასდო მათ ფიცის გატეხა, ქრისტესა და რუსთ
ხელმწიფის ღალატი. რამ დაგაბრმავათ, ნუთუ დაივიწყეთ უძლევე-
ლობა რუსეთის მხედრობისა, ნუთუ ვერ ხედავთ, რომ ღვთის ხე-
ლი თქვენს გასანადგურებლადაა მომართული. კახელებო, — მი-
მართავდა ბოლოს პაულუჩი აჯანყებულთ, — ახლა თქვენს წინაშე
ორი გზაა — ერთი გადარჩენისაკენ, მეორე დალუპვისაკენ მიმავა-
ლი. დიდი ჯარით მოვდივარ კახეთისაკენ. ჩემი ხმალი მზადაა გაა-
ნადგუროს ურჩი აჯანყებულნი; ამავე დროს მზად ვარ შევიწყალო
მომნანიებელნი. პირობას ვიძლევი, ვინც იარაღს დაყრის და დანა-
შაულს მოინანიებს არ დაისჯებაო⁵.

პაულუჩის პროკლამაციას მემბოზნებებმა ღირსეული პასუხი
გაცეს. ჩვენ, — წერდნენ ისინი, ქრისტეს არ ვუარყოფთ და არც
ფიცი გავკითხვით და არც ხელმწიფისათვის გვიღალატნიაო. აჯან-
ყების მიზეზი თქვენ მოგვეცით. რაც იმპერატორის მანიფესტით
ნაბრძანები იყო ის თქვენგან არ შესრულდა. დამნაშავესა და ერთ-

გულს არ არჩევდით, გეხოცავდით და თოკით გვახრჩობდით. ეგ-ზეკუციითა და ხიშტებით გვაიძულებდით შეუძლებელს. ცოლსა და შვილებს შეურაცხყოფდით, გვიხოცავდით. ჩვენ ჭეშმარიტად ვიცით, რომ რუსეთის ხელმწიფეს ხალხის გაწყვეტა არ სურს. მიზეზი თქვენა ხარ. თქვენთან შერიგების პირი ჩვენ აღარა ვაქვს. ჩვენ ხელმწიფისათვის არ გვიღალატნია და არ ვართ მოღალატენი. თქვენ გარდახვედით ხელმწიფის ბრძანებას და ჩვენ უსამართლობა ვეღარ ავიტანეთ. ასეთ სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობია და ჩვენ სამართლიანობისათვის ბრძოლაში უნდა დავიხოცოთო⁶.

ამ პასუხში აუტანელი ჩაგვრა-შევიწროებით სასოწარკვეთილებამდე მისული გლეხობის გულისხნადები როდია მართო გამოთქმული. აქვე ჩანს აჯანყების იდეურ ხელმძღვანელთა გარკვეული პროგრამა და მიზანდასახულობა. აჯანყებულები დარწმუნებული არიან, მათ „ჭეშმარიტად იციან“, რომ რუსეთის იმპერატორი მანიფესტის გატარებას მოითხოვს, მას საქართველოს ხალხის შევიწროება და მით უმეტეს გაწყვეტა არ ნებავს. მაგრამ აქ გამოგზავნილი მეფის მთავრობის დიდმოხელენი არ ასრულებენ მანიფესტს, ყოველნაირად შეურაცხყოფენ და ავიწროებენ ხალხს. ასეთ ადმინისტრატორთა მოთმენა კი ქართველ ხალხს არ შეუძლია და ამითაა განპირობებული ეს ბოლომოუღებელი შეთქმულება-აჯანყებებიო.

ისმის კითხვა—სადაა გამოსავალი, რა საფუძველს უნდა ეყარებოდეს რუსეთ-საქართველოს განუყოფელი კავშირი. როგორ უნდა მოხდეს რუსეთ-საქართველოს ინტერესთა შეთანხმება? ამ კითხვაზე ქართველმა ხალხმა აჯანყების მსვლელობაში პრაქტიკული მოქმედებით გასცა პასუხი. ეს პასუხი იყო აჯანყების მეთაურად და საქართველოს მეფედ გრიგოლ იოანეს ძე ბაგრატიონის გამოცხადება.

ქართველი ხალხი ხელს არ იღებდა რუსულ ორიენტაციაზე. რუსეთის ადგილობრივ ხელისუფლებასა და ქართველ ხალხს შორის 1812 წელს მომხდარი უდიდესი კონფლიქტის მიუხედავად, ავტონომისტები კვლავ ფიქრობდნენ, რომ შესაძლებელი იყო რუსეთის საიმპერატორო ტახტისა და საქართველოს სამეფო ტახტის ინტერესთა მორიგება 1783 წლის ტრაქტატის უფლებრივი ნორმების საფუძველზე. შექმნილ სიტუაციაში ეს შესაძლებელი ჩანდა, მაგრამ სავალალო ის იყო, რომ რუსეთის მთავრობა არ იჩენდა

⁶ იქვე, გვ. 82—85,

ასეთ სურვილს, მას დაუშვებლად მიაჩნდა რუსეთის იმპერიასთან უკვე შეერთებული ქვეყნისათვის ავტონომიის მინიჭება.

ასეთ შეუთრებელ თვალსაზრისთა პირობებში, ბუნებრივია, ბრძოლა გაგრძელდა. გრიგოლ ბატონიშვილი ცდილობდა აჯანყების გაფართოებას, თავის მოლაშქრეთა კონტიგენტის გაზრდას. 27 თებერვალს იგი ქიზიყის თავადაზნაურობასა და ხალხს სწერდა: ჩემი რაზმით ხაშმისაკენ მივდივართ, თქვენც იქით გამოემართეთ, რაც შეიძლება სწრაფად შემომიერთდითო. იცოდეთ, რომ ქართლშიც აჯანყებაა, ცხინვალში მდგარი მოხელეები ისულ გაწყვიტეს. ახლა მთავარია ხაშმში მდგარი მეფის დამქაშები გავენადგუროთ, რის შემდეგ ჩვენს ხელთ აღმოჩნდებაო ქართლი, არაგვის ხეობა და თბილისიო⁷. 5 მარტს გრიგოლ ბატონიშვილი ემიკალაბაშ ნინიას აცნობებდა, 4 ათასი კაცით თიანეთიდან გავაზისაკენ მოვდივარ, შენი რაზმით შემომიერთდი. თორემ მოლაღატედ ჩაითვლებიო. გრიგოლმა წერილით მიმართა აგრეთვე უკანამხრის მცხოვრებლებს, აუწყა მათ. რამდენიმე რაზმის განადგურების მიუხედავად, ბრძოლა კვლავ გრძელდება და თქვენი დახმარება გვესაქიროებაო. «ვიდრე ერთი კახელი მაინც ცოცხალი იქნება კახეთი უკან არ დაიხვეს, იჩქარეთ მოშველება»⁸.

ბრძოლის ასპარეზზე „ქართველი მეფის“ გამოჩენა აჯანყების იდეურ თავმობზას ნიშნავდა, რამაც ფრიად შეაშფოთა საქართველოს რუსი ხელისუფალნი. გრიგოლ ბაგრატიონი, სწერდა პაულუჩი რუმბანცევს, მნიშვნელოვანი ფიგურაა არა პირადი ღირსებებით, არამედ იმ პატრივისცემით, რითაც ხალხი მოსავეს საქართველოს საწიფო გვარის ამ წარმომადგენელს. აქაური მხარის მშვიდობისათვის აუცილებლად იყო მიჩნეული, რომ ბაგრატიონთა საგვარეულოს ყველა წევრს საქართველო დაეტოვებინა. გრიგოლ ბატონიშვილი კი მთავარმმართველთა ყურადღების მიღმა დარჩა, თავისუფლად ცხოვრობდა საქართველოში და რევოლუციის დაწყების შემდეგ მნიშვნელოვან ფიგურად იქცა. გრიგოლ ბატონიშვილი სიხარულით მიიღეს აჯანყებულებმა, საქართველოს მეფედ გამოაცხადეს და თავის რაზმებს ჩაუყენეს სათავეში⁹.

1812 წლის 1-2 მარტს ოთხი ათასი აჯანყებული გრიგოლ ბატონიშვილის მეთაურობით პარისპირ შეეჯახა გენერალ პაულუჩის

⁷ AKAK, т. V, с. 44.

⁸ AKAK, т. V, с. 44.

⁹ იქვე, გვ. 44—45.

მთავარ ძალებს. კახელები მხნედ იბრძოდნენ, დიდი ზარალი მიაცენეს მოწინააღმდეგეს, მაგრამ დამარცხდნენ. გრიგოლ ბატონიშვილი რუსთა გენერალს დანებდა. მეთაურის მწყობრიდან გამოსვლის შემდეგ აჯანყებულებმა ყველგან შეწყვიტეს წინააღმდეგობა. კახეთის აჯანყების პირველი ეტაპი დამთავრდა.

მეამბოხეთა გარკვეული ნაწილი სასტიკად დაისჯა, მაგრამ რუსეთის მთავრობის აზრით მართო რეპრესიები არ კმაროდა მშვიდობა-წესრიგის შესანარჩუნებლად. პაულუჩი გარკვეულ დათმობაზე წავიდა. სახელგატეხილი ბიუროკრატიული სასამართლოს ნაცვლად კახეთში ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული დროებითი სასამართლოები, რომელშიც სამოქალაქო საქმეების გარჩევა ეპატანგის კანონების, სისხლის სამართლისა კი რუსული კანონების საფუძველზე წარმოებდა. სასამართლოს ენად ქართული ცხადდებოდა, თუმცა განაჩენი რუსულადაც უნდა გადათარგმნილიყო. კახეთის მაზრებში ამაღლდა თავადაზნაურთა წინამძღოლებს როლი, დროებით აღსდგა მოურავის ინსტიტუტი¹⁰. მაგრამ მიუღწეველი დარჩა მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი—საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენა.

1812 წლის 20 აპრილს საქართველოს მთავარმმართველად პაულუჩის ნაცვლად გენერალი რტიშჩევი დაინიშნა. მან კარგად შეამჩნია, რომ კახეთის აჯანყება მიწელებული იყო. კახელებს თავიანთი მიზანი შესრულებულად არ მიაჩნდათ. ისინი ახალი შეტევისათვის ემზადებოდნენ. აპრილის ბოლოს აჯანყების ცეცხლი თითქმის მთელ კახეთს მოედო. აჯანყებულთა რაზმები გააქტიურდნენ არაგვის ხეობაშიც, შემოთებულმა რტიშჩევმა კახეთს გაგზავნა გენერალი სტალი დიდძალი ჯარით. მალე კი მის დასახმარებლად გაუშვა გენერალი ორბელიანი რამდენიმე ბატალიონით.

საქართველოს მთავარმმართველმა, დამსჯელი ექსპედიციებს უფროსებმა ძალითა და დაუსჯელობის დაპირებით, როგორც იქნა გატეხეს აჯანყებულთა ერთიანობა და სიმტკიცე. საქართველოს სხვა კუთხეებიდან დახმარების მიუღებლობის პირობებში კახელი აჯანყებულები დაიშალნენ, მაგრამ ფხიზლად ადევნებდნენ თვალს მთავრობის საქმიანობას, გააგრძელებდა თუ არა იგი დათმობების კურსს.

1812 წლის ზაფხულში საერთაშორისო მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ნაპოლეონის არმია რუსეთში შემოიჭრა. ქართველ-

¹⁰ AKAK, т. V, с. 64—65.

მა ოპოზიციონერებმა და მათმა აღიარებულმა ლიდერმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა სწორად შეაფასეს შექმნილი სიტუაცია, სცადეს იგი თავიანთი სახუკვარი ოცნების — საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის გამოეყენებიათ.

ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონი კახეთის აჯანყებაში დაუსწრებლად მის პირველ-მეორე ეტაპზეც მონაწილეობდა. მისი მართო სახელის ხსენება მორალურად ამხნევებდა ავტონომიისათვის მებრძოლ ქართველებს. ალექსანდრეს უკავშირებდნენ საქართველოს საკითხის გატანას საერთაშორისო არენაზე, მისი პეშევობით ვარაუდობდნენ გარეშე ძალების გამოყენებას საქართველოს სამეფოს აღსადგენად.

საქართველოს რუსულმა ხელისუფლებამ, მრავალი ცდის მიუხედავად, ვერ მოახერხა კახეთის აჯანყების განმარტოება, ვერ აღკვეთა ქართველი პატრიოტების კავშირი ალექსანდრე ბატონიშვილთან. ეს უკანასკნელი აღფრთოვანებული იყო კახელთა გამირული ბრძოლით. „თქვენმა ეგეთმა სახელგანთქმულმან და ნაპუსიან სიმხნეზან, — სწერდა ალექსანდრე აჯანყებულებს, — ოთხსავე.. მხარეს მიაღწია. დღეს იდიდნენ საქართველოს შინა მცხოვრებელნი და დღეს დაგვირგვინდნენ დიდებისა და გვირგვინებითა. რა ქება მოგიძღვნათ ანუ რა წყალობა აღგითქვათ.. უმაღლეს ღირსებსა და პატივის ღირსი ხართ“. მეფე ერეკლე, შეახსენებდა მეფის ძე კახელებს, თქვენზე ისევე ზრუნავდა, როგორც საკუთარ შვილებზე. ახლა თქვენ ამ ზრუნვის საშაგეირო გადამეტებით გადაიხადეთ, თქვენი ვაჟკაცობის სახელი ქვეყანას მოჰფინეთ. „განსვენებული მეფეც ადიდეთ და იმის შვილებსაც თავისუფლებსა გიხაროდენისა ხმასა გეცემთ“¹¹.

ალექსანდრე ბაგრატიონმა წერილები გაუგზავნა არაგვის ხეობის მცხოვრებლებსაც, დავალებას აძლევდა მათ, გზები გააფუჭეთ და გადაკეტეთ, რომ მეფის მთავრობამ საქართველოში დამატებითი ჯარები ვერ გადმოიყვანოს, აქეთ მდგარ რუსთა ჯარებს კი ჩვენ მოვუვლითო¹².

1812 წლის ივლისში ალექსანდრე კახელებს აცნობებდა, თქვენი გამოგზავნილი მოციქულები უკვე მოვიდნენ ჩემთან. რამდენიმე დღის შემდეგ საქართველოში მოვალთ და „ჩვენ სისხლსაც თქვენ სისხლში გავურევთ“. თქვენ ძალიან ბევრი სისხლი დაღვარეთ,

¹¹ АКАК, т. V, с. 355.

¹² იქვე, გვ. 356—357.

ამას რუსეთის მთავრობა არაფრით არ გაპატიებთ. ამიტომ არ ენდოთ რუს მოხელეთა ტკბილ სიტყვებს, ბრძოლა გააგრძელეთ. ღვთის მადლით ჩვენც მალე მოგეშველებითო¹³.

ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები და მოწოდებები მაორგანიზებელ როლს ასრულებდა. ქართველთა უმრავლესობა იზიარებდა მათში გამოთქმულ თვალსაზრისს, მხარს უჭერდა ბატონიშვილის მიზანდასახულობას, მზად იყო სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის კიდევ ბევრი სისხლი დაეღვარა. ამ მოწოდებებმა აჯანყება იღუურად შეამზადა. საქმარისი იყო მეთაურის ბრძოლის ველზე გამოჩენა, რომ აჯანყების ალი ისევ ავარდნილიყო. ეს კარგად იცოდნენ რუსეთის იმპერატორის დიდმოხელეებმა და შიშით მოელოდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილის საქართველოში შემოსვლას.

სასახლვრო ზონებსა და სტრატეგიულ პუნქტებში განლაგებულმა რუსთა ჯარის ნაწილებმა ალექსანდრე ბატონიშვილისათვის გზის შეკვრა ვერ მოახერხეს. 1812 წლის სექტემბერში იგი საქართველოში შემოვიდა. ხალხი აღფრთოვანებული ხედებოდა მრავალგზის მოპატიებულ ალექსანდრე ერეკლეს ძეს და მის გარშემო ირაზმებოდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილი კარგად იყო გარკვეული შექმნილ სიტუაციასა და საქართველოს საზოგადოებრივ ძალთა განწყობილებაში. განმათავისუფლებელი ომის დაწყებისათვის იგი უკეთეს დროს ვერ დაელოდებოდა. ნაპოლეონი უკვე მოსკოვში იყო შესული, რუსეთ-ირანის ომი ისევ გრძელდებოდა და თურქეთიც შევიწროებული მეზობლის წინააღმდეგ კბილებს იღვსდა. ალექსანდრე ბატონიშვილს ქართველი ხალხის პატრიოტიზმსა და მისადმი ერთგულებაში ექვი არ ეპარებოდა, მაგრამ აფიქრებდა მისი ანტი-სპარსული განწყობილება. მან კარგად იცოდა, რომ ცარიზმის დაპყრობითი პოლიტიკის წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველ ხალხს კიდევ უფრო სძაგდა ველურ ყიზილბაშთა ბატონობა. ამიტომ ბატონიშვილი ხალხს არწმუნებდა, რომ სპარსეთის ჯარი საქართველოში მოვა, მაგრამ არა ქვეყნის დასაპყრობად, არამედ ბრძოლაში დასახმარებლად, საქართველოს სამეფოს აღსადგენადო.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა თიანეთიდან მაცნენი აფრინა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში. მის მოწოდებას ფიცხლად გამოეხმაურნენ ფშავ-ხევსურები, ქიზიყელები, კახი თავადები და

¹³ იქვე, გვ. 359.

გლები. ქართლის მოსახლეობასაც აჯანყების განწყობილება დაეუფლა. ალექსანდრე ბატონიშვილთან გაიქცა მრავალი თავადი ციციშვილთა, ავალიშვილთა, ამილახორთა და სხვა საგვარეულოებიდან, მისკენ საკმაო რაოდენობით დაიძრნენ აზნაურები და გლებებიც. სხვები კი ბატონიშვილის ქართლში გამოჩენას ელოდნენ, აჯანყებისათვის თადარიგს იჭერდნენ.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა თავისი ლაშქარი რამდენიმე ნაწილად გაჰყო. ერთ ჯგუფს თადია ჩოლოყაშვილი უთავა და მას თბილისიდან კახეთისაკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვა დაავალა, ომან ჩოლოყაშვილის რაზმს ქართლიდან თიანეთ-თელავისაკენ მიმავალი გზის დაცვა უბრძანა. გორჯასპი ნათალიშვილისა და პაპოა აბელიშვილის რაზმები სამხედრო გზის რაიონში სამოქმედოდ გამოიყო. მათ კავკასიის სამხედრო ხაზიდან საქართველოში რუსთა ჯარები არ უნდა გადმოეშვათ. თვით ალექსანდრე ბატონიშვილი აჯანყებულთა მთავარ ძალებს ჩაუდგა სათავეში და კახეთში მდგარ ჯარის ნაწილებს ფიცხელი ომი გაუმართა.

კახეთის რუსთა ნეფის მოხელეებისაგან გაწმენდა, ქართლის აჯანყება და სამხედრო გზის ჩაკეტვა იყო ალექსანდრეს უმაღლესი ამოცანა. ამას უნდა მოჰყოლოდა გარედან დახმარება და საბოლოო მიზნის განხორციელება — საქართველოს სამეფოს აღდგენა. გამორიცხული არც მშვიდობიანი მორიგება იყო, თუ რუსეთის მთავრობა დათმობაზე წავიდოდა და ალექსანდრე ბატონიშვილს საქართველოს მეფედ ოფიციალურად სცნობდა¹⁴.

რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება შეუფოთდა. სპარსეთის წინააღმდეგ მოქმედი არმიიდან ჯარის ნაწილები გამოიწვიეს, ღართასკარი და ბულაჩაური გაამაგრეს. სამხედრო გზის გასაწმენდად კავკასიის ხაზიდან სამი ბატალიონი გაგზავნეს. აჯანყებულთა წინააღმდეგ დასძრეს აგრეთვე იმერეთში მდგარი ჯარები, რომელსაც გენერალი სიმონოვიჩი ხელმძღვანელობდა. მთავარმმართველმა რტიშჩევმა ოქროს ძალაც მოშინჯა — 20 ათასი მანეთი აღუთქვა იმას, ვინც ალექსანდრე ბატონიშვილს მოკლავდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილისა და აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლის ხელმძღვანელობა გენერალ-ლეიტენანტმა დიმიტრი ორბელიანმა იკისრა. რუსთა ჯარის სხვა გენერლები და ოფიცრები მისი ბრძანებებით მოქმედებდნენ.

მთავრობის რეგულარულ არმიას გაწვეთნილობა-შეიარაღე-

14 ნ. ბერძენიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 462.

ბით ალექსანდრე ბატონიშვილის ლაშქართან შედარებით დიდი უპირატესობა ჰქონდა. პირისპირ ომში ასეთი ჯარის დამარცხებაზე აჯანყებულები ვერც კი იოცნებებდნენ. მაგრამ მოწინააღმდეგის ამ უპირატესობებს ნიჟიერმა სარდალმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა თავისი სახალხო ლაშქრის უპირატესობანი დაუპირისპირა. ბატონიშვილმა მთავრობის ჯარებს პარტიზანული ომი გაუმართა.

ალექსანდრე ბატონიშვილის ლაშქარი ძირითადად ცხენოსნებისაგან შედგებოდა, სწრაფი მოძრაობისა და მანევრირების უნარი ჰქონდა. რუსეთის მთავრობის ჯარი კი უპირატესად ქვეითი იყო. ორბელიანი ჯარის რაზმებზე დაყოფას ერიდებოდა, რადგან აჯანყებულთა ცხენოსან ლაშქარს შეეძლო ასეთ განმარტოებულ რაზმს ჰარბი ძალით დასცემოდა და გაენადგურებინა, ვიდრე მას დამხმარე ძალა მოუვიდოდა. ამიტომ გენერალი ორბელიანი მთელი თავისი ჯარით ზოზინით დასდევდა ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელიც ადგილს ხშირად იცვლიდა, მოულოდნელად დაარტყამდა მტერს და უცბადვე გაეცლებოდა. ალექსანდრემ მოსახლეობის მხარდაჭერის წყალობით მოწინააღმდეგის ყოველი ნაბიჯი იცოდა, ორბელიანს კი წარმოდგენა არ ჰქონდა აჯანყებულთა ძალების განლაგებაზე და ბატონიშვილის ლაშქარს ზოგჯერ რამდენიმე დღის განმავლობაში უშედეგოდ დაეძებდა.

ყოველი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ბრძოლის შემდეგ, რომელშიც ერთი შეხედვით მთავრობის ჯარი იმარჯვებდა, გენერალი ორბელიანი საქართველოს მთავარმმართველ რტიშჩევს ალექსანდრე ბატონიშვილს „საბოლოო დამარცხების“ ამბავს აცნობებდა. მთავრობაც ელოდა ალექსანდრეს გაქცევას და მის დასაქერად ზომებს იღებდა, მაგრამ ასეთი „საბოლოო დამარცხება“ ბოლომოუღებლად მეორდებოდა. ბატონიშვილი კი არ გარბოდა, არამედ ერთ ადგილას „საბოლოოდ დამარცხებული“ მეორე ადგილას ჩნდებოდა, სადაც მის გარშემო კვლავ აჯანყებულნი ირაზმებოდნენ.

მწარედ აწუწუნდა გენერალი ორბელიანი: „მთელი ხალხი ჩვენს წინააღმდეგ არის ამდგარი, ბატონიშვილს ყველგან ბინა აქვს და ამიტომაც ხელში ვერ ჩავიგდე“. ბრძოლის სწრაფად და წარმატებით დამთავრებისათვის ორბელიანს საჭიროდ მიაჩნდა კახეთში მსხვილი სამხედრო ერთეულების გადაყვანა. ამით „ხალხს შიშის ზარი დაეცემა, ბატონიშვილს აღარ მიუღდებიან და მას აქეთ-იქით მიმოსვლის საშუალება აღარ ექნება“¹⁵.

15 ნ. ბ. რ. ქ. ნ. ი. შ. ვ. ი. ო. დასახ. ნაშრ., გვ. 464—465.

გენერალმა ორბელიანმა დამხმარე ჯარის ნაწილები შეიერთა და 9 ოქტომბერს განთიადისას შილდასთან ბრძოლა გაუმართა ბატონიშვილის 6-ათასიან ლაშქარს. მეამბოხენი მამაცურად იბრძოდნენ, იხოცებოდნენ და მტერს კი არ ნებდებოდნენ. შვილსათიანი ბრძოლის შემდეგ აჯანყებულებმა შილდის თავისაკენ დაიხაჯეს. მიხეილ ერისთავი მთავრობის ჯარის ნაწილებით უკანდახეულებს ზურგში აედევნა. ალექსანდრე ბატონიშვილი შემობრუნდა და გათამამებულ მდევარს ალყა შემოარტყა. გაპირებულ ერისთავს რუსთა სხვა რაზმები მიეშველენ. მან დიდი ზარალის ფასად დააღწია თავი სრულ განადგურება-ტყვეობას. მთავრობის ჯარს და აჯანყებულებს შორის დიდი ბრძოლები მოხდა 24 და 29 ოქტომბერს. ბატონიშვილი თავის ლაშქრით ჩალაუბნის ხეობაში შევიდა. გენერალმა ორბელიანმა დადევნება ვერ გაბედა, დამხმარე ჯარს დაუწყო ლოდინი.

ნოემბრის დამდეგს კახეთში გაიგზავნა ახალი დიდი ჯარი გენერალ სიმონოვიჩის მეთაურობით. 21 ნოემბერს სოფ. ხაშმთან მან მძიმე ომი გადაიხადა, დაამარცხა მეამბოხენი და ორბელიანთან შესაერთებლად გაემართა. ჩაიღურთან რუსთა ჯარის ნაწილები შეერთდნენ და 26 ნოემბერს გადამწყვეტ ბრძოლაში დაამარცხეს ალ. ბატონიშვილის ლაშქარი. აჯანყებულნი დაიფანტნენ. ალ. ბატონიშვილი დაუსხლტა რუსთა ჯარს და თიანეთს ავიდა. აჯანყება არსებითად დამთავრდა.

გენერალმა რტიშჩევმა ბრძანებები დაგზავნა კახეთიდან გასასვლელი გზების შეკერის თაობაზე. ორბელიანი, ტიხანოვსკი, სიმონოვიჩი, სტალი და ზოგიერთი ქართველი თავადი თავგამოდებით ცდილობდნენ ბატონიშვილის დატყვევებას, მაგრამ ამაოდ. ალექსანდრე თიანეთიდან ფშავში გადავიდა, შემდეგ ხევსურეთში ავიდა და ბინა შატილში დაიდო¹⁶.

ალექსანდრეს შეპყრობის საქმეში ხელმოცარული საქართველოს მთავარმმართველს სხვა გზა არ დარჩენოდა და ერთხელ კიდევ სცადა ტკბილი სიტყვით ბატონიშვილის მორჩილებაში მოყვანა. ღვთის განგებით, ქართველ მეფეთა სურვილით, სწერდა რტიშჩევი ბატონიშვილს, საქართველო მტრებისგან დასაცველად რუსეთის იმპერატორს გადაეცა. შენ კი ამის წინააღმდეგ გამოდიხარ და დახმარებას საქართველოს ტრადიციულ მტრებთან ეძებ. კახეთი შენი მიზეზით ამოვარდა, მიზანს კი მაინც ვერ მიაღწიეს, რადგან

¹⁶ იქვე, გვ. 466—467, 471—472.

დმერთი არ გწყალობს. ბრძოლაზე ხელი აიღე, დამშვიდდი, დან-
ღობილი მოდი და ხელმწიფის წყალობას შეეფარეო.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა რტიშჩევს შესაფერისი პასუხი
გასცა. საყურადღებოა, რომ მან რტიშჩევის თეზისს—ქართველ მე-
ფეთა მიერ რუსეთის იმპერატორის მფლობელობაში საქართვე-
ლოს ნებაყოფლობით გადაცემის შესახებ პირდაპირ არ უპასუხა,
რადგან დიპლომატ ბატონიშვილს არ უნდა ამით შეურაცხყოს რუს-
თა ხელმწიფე და მოლაპარაკების ყველა გზა აღკვეთოს. იგი
რუს დიდმობხელესთან კამათის დროს იმპერატორს არავითარ
ბრალდებას არ უყენებს, დამნაშავედ ყველაფერში მთავრობის მო-
ხელეები გამოჰყავს.

ალექსანდრე ბატონიშვილი რტიშჩევისათვის გაგზავნილ წე-
რილებში ქართველი ხალხის აჯანყებას სამართლიან ბრძოლად აც-
ხადებს. ქართველები დამოუკიდებლობისათვის, ეროვნული სახელ-
მწიფოებრიობისათვის იბრძვიან, ეს კი წმინდა საქმეა, ადამიანის
საპატიო მოვალეობაა. ვინც სამშობლოსათვის თავს დადებს, მას
მსხვერპლად შეეწირება, დიდების ღირსია. მებრძოლმა ქართვე-
ლობამ მეთაურად მომიწვია და მეც ცხენი შემოვაგელვე ხალხისა
და სამშობლოს დასაცავადო.

ცარიზმის დიდმობხელები უსაყვედურებდნენ ალექსანდრეს, რომ
იგი სპარსელთა ძალას ეყრდნობოდა. ალექსანდრე ბატონიშვილი
სრულიადაც არ იყო სპარსთმოყვარე და რუსთა მოძულე. ეს პოლი-
ტიკოსი დარწმუნებული იყო თავის საქმის სიმართლეში, შეურიგე-
ბელი იყო არა რუსეთთან კავშირისა, არამედ რუსეთის მთავრობის
მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმებისა.

„ალექსანდრე ბატონიშვილი შაჰთან თანხმობაშია, მისი „წყა-
ლობით“ სარგებლობს და სპარსეთი კი საქართველოს მტრად მიაჩ-
ნია, ხოლო რუსთა ბატონობის წინააღმდეგ იბრძვის და რუსეთთან
კავშირს კი, ერეკლეს მიერ განხორციელებულს, სასურველად
სთვლის და „ხალხის მიერ კეთილად გამოჩნეულ“ ამ საქმის სა-
წინააღმდეგო მოქმედების ბრალდებას კატეგორიულად უარყოფს.
გამოდის, რომ რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ შეურიგებელი
მებრძოლი ალექსანდრე თავის თავს სთვლის რუსეთთან კავშირის
დამკველად. ალექსანდრე არ ლაღატობს ერეკლეს გზას — „აზიი-
სათვის“ პირშექცევისა და „ევროპისკენ“ მობრუნების გზას. მაშა-
სადამე, შაჰთან თანხმობას ალექსანდრე უყურებს როგორც ტაქ-
ტიკური ხასიათის დროებით ხერხს რუსთა ბატონობის წინააღმ-

მდეგ ბრძოლაში... ასე რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი იმ დრო-საც კი, როცა სპარსეთის დახმარებით საქართველოში შეტენს რუსეთის ბატონობას ებრძოდა, რუსეთის ორიენტაციისა რჩებოდა“¹⁷.

ალექსანდრე ბატონიშვილი იმედოვნებდა, რომ იმ დიდი ომის შემდეგ, რაც ქართველმა ხალხმა მისი მეთაურობით რუსეთის მთავრობას გაუმართა, შესაძლებელი იქნებოდა მორიგება, იმედოვნებდა, რომ რუსეთის მთავრობა აღადგენდა 1783 წლის ტრაქტატს, საქართველოს გამოაცხადებდა იმპერიაში შემავალ ავტონომიურ სამეფოდ. მაგრამ ეს იმედი ამჯერადაც ამაო აღმოჩნდა. გამარჯვებული რუსეთის ცარიზმისათვის 1783 წლის ტრაქტატი განვლილი ეტაპი იყო. ამიერკავკასიის უშუალო შეერთება მიაჩნდა რუსეთის ინტერესების ერთადერთ გამოხატულებად, წინა აზიაში მისი გავლენის გაძლიერების საწინდრად.

ასეთ პრინციპულ აზრთა სხვადასხვაობის გამო ალექსანდრე ბატონიშვილისა და რტიშჩევის მოლაპარაკება უშედეგოდ დამთავრდა. რუსეთის მთავრობა გადაუდებელ საქმედ თვლიდა ბატონიშვილის შეპყრობას, ან მისი ამიერკავკასიის საზღვრებიდან განდევნას. 1813 წლის მაისში გენერალმა რტიშჩევმა ოთხი მხრიდან შეუსია ლაშქარი ხევსურეთს, სადაც ალექსანდრე ბატონიშვილი იმყოფებოდა. გადამწყვეტი ბრძოლა 3 ივნისს მოხდა. ხევსურები მამაცურად იბრძოდნენ შატილის დაცვისათვის, 600 ვაჟაკმა თავიც შესწირა ამ საქმეს, მაგრამ რუსეთის არტილერიამ გადაწყვიტა ბრძოლის ბედი. შატილი აიღეს მეფის ჯარებმა და იგი მიწასთან გაასწორეს. მიუხედავად ამისა, მთავარი ამოცანა მეფის ლაშქარმა ვერ შეასრულა. ალექსანდრე ბატონიშვილი ამჯერადაც გაუსწლტა მდევარს და დაღესტანში გადავიდა. ასე დამთავრდა საქართველოს ავტონომიური სამეფოს აღდგენისათვის ბრძოლის ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ეტაპი.

2. 1819-1820 წლების იმპერეთის აჯანყება და სამეფოს აღდგენის საკითხი

1810 წელს რუსეთის ცარიზმის მიერ. იმერეთის სამეფოს გაუქმებას თუ რაოდენ დიდი პროტესტით უპასუხა მოსახლეობამ,

17 ნ. ბე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 476—478.

ამაზე უკვე გვქონდა საუბარი. მეფის გენერლებმა სისხლში ჩაახშვეს საყოველთაო აჯანყება, ხალხი უხეშ ძალას დამორჩილდა, მაგრამ იმერეთი, თვით ცარიზმის მოხელეთა განცხადებით, დროებით დაწყნარებულ ვულკანს ჰგავდა.

რუსი მოხელეები დარწმუნდნენ, რომ ქართველი ხალხი ადვილად არ თმობდა თავის მეობას, წეს-ჩვეულებებსა და ტრადიციებს. ამიტომ იმერეთის დროებითი რუსული მმართველობა ფრთხილად მოქმედებდა, ცდილობდა რუსეთის მთავრობისათვის სასურველი გარდაქმნები ნელა და შეუმჩნეველად შეეპარებინა მოსახლეობისათვის.

რუსეთის ცარიზმი აღმოსავლეთ საქართველოს შეერთების შემდეგ კიდევ ათიოდე წელი ურიგდებოდა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობას. 1811 წელს კი მთავრობამ გამოსცა კანონი საქართველოს საეკლესიო მმართველობის შესახებ, რომელიც სპობდა საქართველოს უძველესი ეკლესიის დამოუკიდებლობას. კათალიკოსი ანტონ II გადააყენეს და რუსეთს გადაასახლეს. საქართველოს ეკლესიის გამგებლობა რუსეთის უწმინდესმა სინოდმა ეგზარქოსს მიანდო. პირველ ეგზარქოსად დანიშნა ვარლამ ერისთავი. აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო მამულები ხაზინის გამგებლობაში გადავიდა, რითაც ქართველ სამღვდლოებს მოუსპეს დამოუკიდებელი ეკონომიკური ბაზა და დასაბამი მისცეს ქართული ეკლესიის მღვდელმსახურთა ცარიზმის მორჩილ მოხელეებად გადაქცევის პროცესს. ამ რადიკალურმა ცვლილებამ ქართლ-კახეთში დიდი პროტესტი გამოიწვია. მაგრამ რეფორმა შედარებით მშვიდობიანად გატარდა.

1815 წელს რუსეთის მთავრობამ ჩამოაყალიბა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა. ასრულებდა რა მეფის მთავრობის დავალებას, ეგზარქოსმა ვარლამმა დასავლეთ საქართველოშიც დაიწყო საეკლესიო რეფორმის გატარება. მან იმერეთის, გურიისა და სამეგრელოს მღვდელმთავრებს მოსთხოვა ცნობები საეკლესიო ყმა-მამულის რაოდენობისა და შემოსავლის შესახებ. მაგრამ მიტროპოლიტები ეჭვით უცქერდნენ ამ ღონისძიებას და ყოველნაირად აგვიანებდნენ ცნობების წარდგენას საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორაში.

მთავრობამ გაუბედავი მოქმედებისათვის ვარლამი გადააყენა და ეგზარქოსად დანიშნა თეოფილაქტე რუსანოვი. ეს უკანასკნელი არ იცნობდა საქართველოს, წარმოდგენა არ ჰქონდა მის საეკლესიო წყობასა და ტრადიციებზე. იგი დარწმუნებული იყო სრულ

წარმატებაში და ამიტომ დაუყოვნებლივ შეუდგა ქართული ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნას. ახალმა ეგზარქოსმა სიონის ტაძარში რუსული მღვდელმსახურება შემოიღო და დაიწყო საერთოდ ეკლესიის რეორგანიზაცია.

1818 წელს ეგზარქოსმა სინოდში წარადგინა თავისი წინადადებები, რომელიც ითვალისწინებდა აღმოსავლეთ საქართველოში სამის ნაცვლად ერთი ეპარქიის შექმნას. გაერთიანებულ ეპარქიას სათავეში უნდა ჩადგომოდა თვით ეგზარქოსი და საეკლესიო საქმეები განეგო ვიკარის დახმარებით, რომლის თანამდებობას გორის ეპისკოპოსს სთავაზობდნენ. თეოფილაქტე რუსანოვი იმერეთისათვის საკმარისად თვლიდა აგრეთვე ერთ ეპარქიას არქიერის მეთაურობით. მისი აზრით, გურიისა და სამეგრელოს გაერთიანება შეიძლებოდა ერთ ეპარქიაში, მაგრამ სამთავროების არსებობის გამო შეიძლება შევეურიგდეთ ორი ეპარქიის არსებობას¹⁸. საქართველო-იმერეთის ეკლესიის მმართველობისათვის, ეგზარქოსის აზრით, სინოდალური კანტორის ნაცვლად უნდა შექმნილიყო დიკასტერია. ცალკე უნდა დარჩენილიყო ოსეთის კომისია.

საქართველოს ეგზარქოსის წინადადებანი განიხილა სინოდმა და მიიღო ასეთი დადგენილება: 1. საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა დარჩეს თავის უფლებებში. მაგრამ წინასწარ გაიმიჯნოს ეგზარქოსისა და კანტორის ფუნქციები. 2. აღმოსავლეთ საქართველოში დაარსდეს ერთი ეპარქია, რომლის არქიერის თანაშემწე იქნება ვიკარი. 3. სილნალის ეპარქიის არქიერად გარდაცვალებამდე დარჩეს იოანე ბოდბელი (მისი დამსახურების აღიარების ნიშნად) იმ პირობით, რომ იგი დაემორჩილება ეგზარქოსს. 4. იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში დაწესდეს ცალკე ეპარქიები, რომლის არქიერები დაემორჩილებიან სინოდს¹⁹.

ამ გარდაქმნებთან ერთად თეოფილაქტე რუსანოვმა დასვა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო მამულების ხაზინის გამგებლობაში გადაცემის საკითხი, რამაც საყოველთაო უკმაყოფილება გამოიწვია. ამ განზრახვას წინ აღუდგა არა მარტო სამღვდელეობა, რომელიც საეკლესიო მამულებს თავის ხელშეუხებელ საკუთრებად თვლიდა, არამედ მის წინააღმდეგ გაილაშქრეს გურია-სამეგრელოს მთავრებმა და დასავლეთ საქართველოს თავადაზნაურო-

¹⁸ ЦГИАЛ, ф. 1263, оп. I, д. 150, л. 258—260.

¹⁹ ЦГИАЛ, ф. 1263, оп. I, д. 150, л. 262—264.

ბამ²⁰. ხოლო იმის გამო, რომ ხაზინის გამგებლობაში საეკლესიო მამულების გადაცემის შედეგად იზრდებოდა საეკლესიო გლეხების გადასახადები, რეფორმას მტრულად შეხვდა გლეხობის საგრძნობი ნაწილიც.

1819 წ. მაისში თეოფილაქტე რუსანოვი პროკურორ კილაშვილის თანხლებით იმერეთში ჩავიდა და უშუალოდ ხელმძღვანელობდა რეფორმის გატარებას. იმერეთის მმართველის დახმარებით ეგზარქოსმა დაიწყო ცნობების შეგროვება იმერეთ-გურია-სამეგრელოს ეკლესიებზე, სამრევლოთა ჩაოდენობაზე, საეკლესიო მამულების შემოსავლის შესახებ. მაგრამ მისივე წააწყდა მღვდელმთავრების, თავადაზნაურობისა და ხალხის წინააღმდეგობას. ეგზარქოსის მოხელეებს სოფლებშიაც კი არ უშვებდნენ.

მოდრაობას გამოუჩინდა ხელმძღვანელი და ერთი მიზნისაკენ წარმმართველი ძალა. 1819 წ. 2 ივლისს იმერეთის თავადაზნაურობა და ხალხი რაჟის თავადაზნაურობას სწერდა: ეგზარქ თეოფილაქტეს მოსვლის შემდეგ იმერეთის მოსახლეობა საშინელ მწუხარებას მიეცა. განზრახვა აქეთ ბევრი ჩვენი წმინდა ეკლესია დაანგრიონ, წმინდანთა ნაწილები და სახელგანთქმული ჯვრები ჩამოგვართვან. ჩვენთვის მლოცველ არქიერებს და მღვდლებს გვართმევენ, საშუალებას გვისპობენ ვადიდოთ ქრისტე. თუ ხელმეუხებლად რჩება ებრაელთა, სომეხთა და კათოლიკეთა რწმენა და ეკლესია, ჩვენ რატომ უნდა ვიყოთ გამონაკლისი მათ შორის? აგარიანთა ბატონობის დროს არ მოუყენებიათ ჩვენთვის ასეთი შეურაცხყოფა, — ახლა განა რა დავაშავეთ, რომ ეკლესიებს გვიხურავენ, არქიერებსა და მღვდლებს გვართმევენ.

1819 წელია, რაც ჩვენ გვაქვს ქრისტიანული წესები. დაე, ნუ დაირღვევა იგი და ჩვენ ვიქნებით ხელმწიფე იმპერატორის ერთგული მონები, სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ვიბრძოლებთ მისთვის. მაგრამ ხელმწიფისათვის სულის შეწირვა არ შეგვიძლია, ის მხოლოდ ღმერთს ეკუთვნის. ამიტომ ჩვენ ერთად შეკრებილი თავადები, აზნაურები და გლეხები ცრემლით შევთხოვთ უფროსებს და გენერლებს, რომ თეოფილაქტეს მიერ ჩვენდა სამწუხაროდ მოფიქრებული ღონისძიება გაუქმდეს. თუ ამ თხოვნას არ შეგვისრულებენ, სჯობს ამოგვწყვიტონ.

ახლა გთხოვთ, აძლევენ იმერლები დავალებას რაჟის თავადაზნაურებს, მოიქცეთ თქვენი ქებული პატიოსნების შესაფერისად.

ნუ მისცემთ პასუხებს გამოგზავნილ აღმწერებს, გაისტუმრეთ უკან ისევე გაწბილებულნი, როგორც ჩვენ გავისტუმრეთ. თუ ისინი მოახერხებენ ზოგიერთა მოტყუებას, ძალით ჩამოართვით შევსებული ფურცლები. ნუ მიუშვებთ თეოფილაქტეს მოხელეებს ნურც მღვდლებამდე და ნურც ხალხამდე. საჭიროა ამ საქმეში ერთად ვიმოქმედოთ.²¹

ამ მოწოდებას მყისვე გამოეხმაურნენ რაჭველები. დაიწყეს შეკრებები ეკლესიებში, ერთსულოვან მოქმედებაზე ფიცის დადება. მალე მღვდლვარება გურია-სამეგრელოსაც მოედო. იმერეთის მმართველი შეშფოთდა და შექმნილი მდგომარეობის შესახებ ცნობა გაუგზავნა კავკასიის არმიის შტაბის უფროსს გენერალ ველიამინოვს (ერმოლოვი ამ დროს სპარსეთში იყო წასული). „აჩანყება, — წერდა იმერეთის მმართველი კურნატოვსკი — საყოველთაოა. ჩვენს მხარეს არავინ არაა. გურულები და მეგრელები მზად არიან იმერლებთან ერთად იმოქმედონ. აფხაზებაც ამ გზას დაადგებიან. მთავრების ერთგულება საეჭვოა, მათი ძალა საერთო-სახალხო აზრის წინააღმდეგ უმნიშვნელოა“²².

შეშფოთებულმა ველიამინოვმა საყვედურებით აავსო იმერეთის მმართველი—საქმე რატომ მიიყვანეთ აჩანყებადღო, თან პროკლამაციები გამოუგზავნა მას ხალხში გასავრცელებლად. რუსეთის მთავრობას, ნათქვამია პროკლამაციაში, ჰქონდა კეთილი განზრახვა, სურდა წესრიგში მოეყვანა იმერეთის ეკლესიის საქმეები. თქვენ ეს ვერ გაიგეთ, დაუჭერეთ მთავრობისადმი არაკეთილგანწყობილ პირებს და აჩანყებას აპირებთო. გაიხსენეთ რა შედეგი მოჰყვა თქვენს ორგზის აჩანყებას. თუ არ ეთანხმებით ეკლესიის რეფორმის საჭიროებას, აჩანყება კი არ უნდა დაიწყოთ, არამედ ხელმწიფეს თხოვნით უნდა მიმართოთ, შეიძლება დაკმაყოფილება მიიღოთ²³.

ველიამინოვმა ბრძანება გასცა აღწერის შეწყვეტის თაობაზე, თანაც ეგზარქოსი თეოფილაქტე იმერეთიდან გამოიწვია. მიუხედავად ამისა, მოსახლეობას ეჭვი ეპარებოდა მთავრობის კეთილგანზრახვაში. მართალია, მეთაურებმა გლეხთა დიდი ნაწილი აჩანყებულთა რაზმებიდან გაუშვეს სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა ჩასატარებლად, მაგრამ კვლავ გრძელდებოდა ხალხის დაფიცება, თა-

21 AKAK, т. VI, ч. I, с. 391.

22 AKAK, т. VI, ч. I, с. 536—537.

23 იქვე, გვ. 538—539.

ვადი, აზნაური, მღვდელი და გლეხი პირობას დებდა, რომ საჭიროების დროს ერთსულოვნად აღსდგებოდა, წმინდა საქმისათვის თავს დადებდა.

ველიამინოვსა და ერმოლოვს ალბათ თავის გასამართლებლად სჭირდებოდათ ამ კრიტიკული სიტუაციის შექმნისათვის მთელი ბრალი ეგზარქოსისათვის დაეკისრებინათ. სინამდვილეში კი აჯანყების მიზეზი მარტო საეკლესიო რეფორმა როდი იყო. იგი გამოიწვია რუსეთის ცარიზმის მთელმა პოლიტიკამ, მეფის მოხელეთა აღვირახსნილობა-გაუკეთხაობამ. ამიტომ იყო, რომ ეგზარქოსის იმერეთიდან წასვლა, ველიამინოვის პროკლამაცია და დაპირებები არასაკმარისი აღმოჩნდა აჯანყების შესაჩერებლად. მეთაურებმა მოციქულები აღმოსავლეთ საქართველოშიც გაგზავნეს. ამასთან ერთად გადაწყვიტეს შეერჩიათ იმერეთისათვის მეფე-მიტროპოლიტები აჯანყებულებს ლოცავდნენ, მოუწოდებდნენ მათ სამშობლოს განსათავისუფლებლად გმირული ბრძოლისაკენ. იმერეთის მმართველმა კურნატოვსკიმ კარგად გამოიცნო აჯანყებულთა მოჩვენებითი პასიურობის მიზეზი. იგი ველიამინოვს აცნობებდა, რომ იმერლები რეპრესიებს ელოდებიან და შემდეგ აპირებენ ერთდროულად დაეცნენ თავს გამაგრებულ პუნქტებს. ამიტომ იმერეთში დამატებითი ჯარების გამოგზავნა აუცილებელია²⁴.

მეფის მოხელეთა ზემოთ მოტანილი მიმოწერიდან კარგად ჩანს, რომ იმერეთის ეკლესიის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის დაწყებული აჯანყების მიზანი გაფართოვდა. იმერეთის მოსახლეობამ მიზნად დაისახა სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვება, იმერეთის სამეფოს აღდგენა. მეთაურებმა კარგად იცოდნენ, რომ ამ დიდი მიზნის განხორციელება მარტო იმერეთის ძალით შეუძლებელი იყო. მათ მოციქულები გაგზავნეს სამეგრელოში, გურიაში, ქართლ-კახეთში და მთელ ქართველობას აჯანყებისაკენ მოუწოდებდნენ. აჯანყებულებმა სცადეს კავშირი დაემყარებინათ ცარიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ დაღესტანთან და თუ შესაძლებელი იქნებოდა გამოეყენებიათ აგრეთვე სპარსეთ-ოსმალეთის ანტირუსული განწყობილებანიც.

მართალია, აჯანყების პირველ დღეებში იმერეთის აღდგენილი სახელმწიფოს მეფობის კანდიდატად დასახელებული იქნენ ზურაბ წერეთელი და ივანე აბაშიძე, მაგრამ უმრავლესობა ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენლის გამეფებას უჭერდა მხარს.

²⁴ AKAK, T. VI, u. I, c. 534—540.

მათ შორის კი ყველაზე დიდი სახელით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის მებრძოლი ალექსანდრე ბატონიშვილი სარგებლობდა.

კახეთში ერთწლიანი ბრძოლით მოღლილი და მეფის გენერლების მიერ დევნილი ალექსანდრე ბატონიშვილი 1813 წლის შემოდგომაზე ჭარ-ბელაქანსა და დალესტანში გადავიდა. აქ იგი დიდ აგატიციას ეწეოდა რუსეთის წინააღმდეგ, როგორც ერმოლოვი წერდა, თესავდა მთის ხალხებში აჯანყების თესლს. ალექსანდრეს მიერ სპარსეთის დახმარებით დაიმედებული მთიელები დიდი რაოდენობით შეიარაღდნენ და დაეცნენ რუსთა ჯარებს. აჯანყებულებმა მიიმხრეს ტარკის შამხალი, ყარაყაიტალის უწმია. მათ გადაიბრეს აგრეთვე ავარიის ხანი, რომელსაც რუსეთის მთავრობისაგან მინიჭებული ჰქონდა გენერალ-მაიორის ჩინი და დანიშნული 5000 მან. ჯამაგირი. ასეთ პირობებში ალექსანდრე ბატონიშვილის მთაში ყოფნა და საერთოდ თავისუფალი არსებობა მეფეს გენერლებს უდიდესი უბედურების წყაროდ მიაჩნდათ და ყოველნაირად ცდილობდნენ მის შეპყრობას.

1817 წ. 26 ივნისს გენერალი კუტუზოვი აცნობებდა ერევნის საზღვარზე მდგარი ჯარის უფროსს პოლკ. აფხაზს, რომ ალ. ბატონიშვილმა დატოვა ანცული, გადავიდა ჭარში და ჭარელების დახმარებით სურს გზა გაიკვილოს ერევნისაკენ. მიიღეთ სიფრთხილის ყველა ღონისძიება, ყოველგვარი საშუალება იხმარეთ მის შესაპყრობად. ასეთივე წერილები მიიღეს შირვანის, შაქისა და ყარაბაღის ხანებმა²⁵.

იმავე კუტუზოვმა მრისხანე გაფრთხილება მისცა ჭარელებს. თუ თქვენ დაარღვევთ რუსეთთან დადებულ ხელშეკრულებას და ალ. ბატონიშვილს სპარსეთს გაქცევაში დაეხმარებით ცეცხლი და მახვილი აღიმართება თქვენს თავზე. ხოლო თუ ბატონიშვილს გზას არ მისცემთ, ყველა ძველი ცოდვები გეპატიებათ და უვნებელი დარჩებით²⁶.

ჭარელები არ შეუშინდნენ მეფის გენერლის მრისხანე გაფრთხილებას ცარიზმის წინააღმდეგ შეუდრეკელ მებრძოლს თვალის წინივით უფრთხილდებოდნენ. 1817 წ. აგვისტოში 14 ჭარელი მამასახლისის თანხლებით ალ. ბატონიშვილმა მშვიდობით აუარა გვერდი რუსთა ჯარის მრავალ საყარაულო პუნქტს და ალიაბადში ჩავი-

25 AKAK, т. VI, ч. I, с. 287—288.

26 იქვე.

და, საიდანაც აპირებდა სპარსეთს გადასვლას. გენერალმა კუტუ-
ზოვმა გაიგო ეს ამბავი და პოლკოვნიკ კლიმოვსკის დაავალა მოუ-
ლოდნელად დაეცი ალიაბადს, შეიპყარი ან დახოცე ყველანიო. რამ-
დენიმე ხნის შემდეგ კი გენერალი დელოვოცო კუტუზოვს აცნობებ-
და, ამჟამად ალ. ბატონიშვილი სოფ. კარალალაში იმყოფება და
სპარსეთს გადასვლას აპირებს. თუ კარალალეთა მოსყიდვისათვის
ათიათას მანეთს გავიღებთ, ბატონიშვილი ჩვენს ხელთ იქნებაო²⁷.

ალ. ბატონიშვილმა უხიფათოდ დააღწია თავი საყარაულო
პუნქტებში ჩასაფრებულ ჯარისკაცებს, საზღვარზე გადავიდა, ჯერ
ახალციხეში შევიდა, შემდეგ კი ერევნის სახანოში გადავიდა. აბას
შირზამ ქართველი მეფისწული დარაღგიოზის ოკრუგის მმართვე-
ლად დანიშნა. ერმოლოვი სიბრაზით ცოფებს ყრიდა, მაგრამ საქმის
გამოსწორება არ შეეძლო. ამიტომ იგი ალ. ბატონიშვილის უგუ-
ლებელყოფის ტაქტიკაზე გადავიდა, უმალლეს მთავრობას ურჩია
ალექსანდრეს სპარსეთში ჩასვლა-მიღებაზე რეაგირება არ მოეხ-
დინა, საქმე არაა დიდი განგაშის ატეხა, ეს კიდევ უფრო გაზრ-
დის ამ ჩვენი დაუძინებელი მტრის ავტორიტეტსო²⁸.

ალექსანდრე ბატონიშვილის სახელი დასავლეთ საქართველოში
დიდი სიყვარულით სარგებლობდა. ამიტომ სულაც არაა გასაკვირი,
რომ იმერეთის აჯანყებულებმა ალექსანდრე ერეკლეს ძეზე შეაჩე-
რეს თავის არჩევანი. მასთან მოციქულები გაგზავნეს. იმერეთის სა-
მეფო ტახტი და აჯანყების მეთაურობა შესთავაზეს. დასავლეთ სა-
ქართველოს პატრიოტები მართებულად ვარაუდობდნენ, რომ ნი-
კიერი პოლიტიკოსისა და სარდლის, დიდი ავტორიტეტის მქონე
ბატონიშვილის მეთაურობა აჯანყებას მეტ გაქანებას მისცემდა.

რუსეთის მთავრობის ადგილობრივ ხელისუფალთ შეუმჩნევე-
ლი როდი დარჩათ აჯანყებულთა ეს ნაბიჯი. დაზვერვის მიერ მი-
ღებულ ცნობებზე დაყრდნობით ველიამინოვი 1819 წ. 10 ნოემ-
ბერს ერმოლოვს მოახსენებდა: ალ. ბატონიშვილმა, მართალია, მი-
იღო იმერელი მოციქულები, მაგრამ არასაკმარისად მიიჩნია ივანე
აბაშიძისა და რამდენიმე პირის წერილი და ხელწერა. მან მოით-
ხოვა იმის საბუთი, რომ ალექსანდრეს გამეფება სურს იმერეთის
მთელ თავადაზნაურობას, სამღვდელოებას და მეზობელ გურია-სა-
მეგრელოს მთავრებს²⁹.

27 AKAK, т. VI, ч. I, с. 289—291.

28 AKAK, т. VI, ч. I, с. 311.

29 AKAK, т. VI, ч. I, с. 564.

სამეგრელოს და გურიის მთავრები, მართალია, რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ გალაშქრებას ვერ ბედავდნენ, მაგრამ ამ კუთხეთა თავადაზნაურობისა და ხალხის დიდ ნაწილს არ აკმაყოფილებდა იმპერატორისაგან დროებით ნაბოძები მეტად შეზღუდული ავტონომია და მიზანშეწონილად თვლიდა იმერლებთან ერთად გამოსვლას ქეშმარიტი ავტონომიის, ან სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის. ერთი დოკუმენტიდან ჩანს, რომ რუსეთის მთავრობის კონფიდენცებს დიდი დაზვერვითი მუშაობა ჩაუტარებიათ დასავლეთ საქართველოსა და ახალციხის საფაშოში და დაუდგენიათ, რომ იმერეთისა და გურია-სამეგრელოს თავადებს და ხალხს პირი შეუკრავთ, რათა 1820 წლის გაზაფხულზე დაიწყონ საერთო აჯანყება რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ. გურიელმა, დადიანმა და იმერელმა თავადებმა თითქოს ერთად გაუგზავნეს წერილი სულთანს და ალექსანდრე ბატონიშვილს. ხალხში გავრცელებული ყოფილა ხმები, რომ ალ. ბატონიშვილმა უარი თქვაო შეთავაზებულ იმერეთის ტახტზე და სულთანმაც აუკრძალა ახალციხის ფაშას იმერლებისათვის დახმარების გაწევა, მაგრამ კონფიდენცებს მიაჩნდათ, რომ ასეთ ხმებს განგებ ავრცელებდნენ, რათა დაეფარათ ნამდვილი განზრახვა ხელსაყრელი მომენტის დადგომამდე³⁰.

გელიაშინოვი არ დაკმაყოფილდა კონფიდენტთა ზემოთ მოტანილი ცნობით და კურნატოვსკის დაავალა ქეშმარიტების დადგენა. ამ უკანასკნელმა აამოქმედა დაზვერვა, თავის კაცი გაგზავნა ახალციხეს, რომელმაც მოახერხა ფაშასთან შეხვედრა. რუსეთის მთავრობის მოხელეს ახალციხის ფაშამ განუცხადა თურმე, რომ იმერლები, დადიანი და გურიელი დაჯინებით სთხოვენ სულთანს მფარველობას და ჯარით დახმარებას. იმერლები ძალიან ეშმაკურად იქცევიან; ახლა არ სურთ დაემორჩილონ რუსეთს და ერთგულებას ეფიცებიან თურქებს, მაგრამ შემდეგ ცდას არ დააკლებენ, რომ თურქეთის ხელიდანაც განთავისუფლდნენო. კონფიდენტს შეუმჩნევია, რომ იმერლები გამალებით ემზადებოდნენ ბრძოლისათვის, ამზადებენ იარაღს, იმარაგებენ ტყვია-წამალს. ქუთათელმა მიტროპოლიტმა სულ დააცარიელა თავისი არსენალი, დაარიგა თოფები, დამბაჩები და ხმლები. ცეცხლსასროლ იარაღზე ფასები ორჯერ

გაიზარდა. იმერლები მოუთმენლად ელიან სიგნალს და როგორც კი მიიციემა საბაზს ომს დაიწყებენ³¹.

ერმოლოვი, ველიამინოვი და მათი ქვეშევრდომი მოხელეები შეშფოთდნენ, რადგან ეროვნული მოძრაობა დასავლეთ საქართველოში ფართო ხასიათს ღებულობდა. მათ გადაწყვიტეს დაესწროთ აჯანყებულთათვის და პირველად დაეპატიმრებიათ აჯანყების მეთაურები. ველიამინოვმა იმერეთის მმართველ პუზირევსკის დააჯალა გამოეყენებია ხელსაყრელი მომენტი და კახაკთა ჯარის შემწეობით ერთდროულად შეეპყრო: სოლომონ პირველის ქალიშვილი და ივანე აბაშიძის დედა დარეჯანი, მიტროპოლიტი ქუთათელი, მიტროპოლიტი გენათელი, არქიმანდრიტი გრიგოლი, მღვდელი გუგასძე, ბეჟან წერეთელი, ივანე აბაშიძე, ნიკოლოზ ფინეზიშვილი-აბაშიძე, პოლკოვნიკი სეხნია წულუკიძე, მდივანბეგი ჯავით მიქელაძე და გრიგოლ ჩხეიძე. დაპატიმრებულნი უნდა გადაეყვანათ ქართლში, საიდანაც მათ მოზღოვოს გზას გაუყენებდნენ³².

ამ ღონისძიების გატარების წინ, 1820 წ. 23 თებერვალს იმერეთში გამოქვეყნდა ერმოლოვის პროკლამაცია, რომელშიაც ნათქვამი იყო: იმერეთის ეკლესია მოუწყობელია, ქუთათელი და გენათელი მიტროპოლიტები კი მხოლოდ პირადი ინტერესებისათვის ზრუნავენ. საქმის გამოსწორებისათვის საჭიროა მიტროპოლიტების გადაყენება, მათი გაგზავნა რუსეთში. მე თვით მინდოდა ჩამოსვლა იმერეთის საქმეთა მოსაგვარებლად, მაგრამ ვერ მოვახერხე. ჩემს დავალებას შეასრულებს ველიამინოვი. გასული წლის მემბოხენი არ დაისჯებიან, მაგრამ თუ ახლა ჩვენი განზრახვის შესრულებას ვინმე წინ აღუდგა, მათ დასასჯელად გამოყენებული იქნება ყოველგვარი საშუალება³³.

1820 წ. მარტის პირველ რიცხვებში იმერეთის მიტროპოლიტები დააპატიმრეს და ქართლში გაგზავნეს, რამაც დიდი აღშფოთება გამოიწვია მთელ იმერეთში. ურჩობა აშკარა აჯანყებაში გადაიზარდა. თავდაპირველად შეიარაღებული ბრძოლა რაჭველებმა გააჩაღეს. 1820 წ. 8 მარტს იმერეთის მმართველი პუზირევსკი ველიამინოვს აცნობებდა, რომ რაჭაში, საიაშვილისა და საწულუკიძის ვოლოსტებში უკვე დაიწყო მღელვარება. ცხადი გახდა, რომ უკვე გადასახლებულ მიტროპოლიტებს გარდა აჯანყებას სხვა წამქე-

³¹ AKAK, т. VI, ч. I, с. 569—570.

³² იქვე, გვ. 375—576.

³³ AKAK, т. VI, ч. I, с. 578.

ზებლებიც ჰყავდა. საიაშვილის ვოლოსტს ადრეც არაერთხელ გაუწევია წინააღმდეგობა მთავრობის ღონისძიებებისათვის, ახლა საჭიროა მის მცხოვრებთა სამაგალითო დასჯა. იმერეთსა და გურიაში სიწყნარეა. მაგრამ აუცილებელია ქაიხოსრო გურიელის შეპყრობა და მისი რაზმის განადგურებაო³⁴.

ვიდრე პუზირევსკი დასახულ ღონისძიებას განახორციელებდა აჯანყებამ თითქმის საყოველთაო ხასიათი მიიღო. იგი მოედო მთელ იმერეთს, გურიას და სამეგრელოს საგრძნობ ნაწილს. მეფობის ერთ-ერთი პრეტენდენტი ივანე აბაშიძე თავისი რაზმით ძალიან ხშირად იცვლიდა ადგილს, იმერეთიდან რაჭაში გადავიდა, იქაიდან ლეჩხუმს, ხოლო ბოლოს გურიაში ჩავიდა და ქაიხოსრო გურიელის რაზმს შეუერთდა. პუზირევსკი მაინც იმედიანად იყო, მთელი დასავლეთ საქართველოს შეერთებული ძალებიც ვერას დაგვაკლებნო, მოახსენებდა იგი ველიამინოვს. იმედი მაქვს იარაღის გამოუყენებლად ჩავაქრობ აჯანყებას, ურჩების ჩამოხრჩობას არ ვაპირებ, მათ ბავშვებივით როსგებით დავსჯი³⁵.

პუზირევსკის იმედი არ გამართლდა. მან ვერ შეძლო აჯანყების ალის შეჩერება და დამნაშავეთა როსგებით დასჯა. რაჭის აჯანყებულებმა მეფედ გამოაცხადეს ვახტანგ ბაგრატიონი და ქუთაისისაკენ დაიძრნენ. რუსეთის მთავრობის ერთგული რაჭის ერისთავი როსტომი 1820 წ. 22 აპრილს ველიამინოვს მოახსენებდა, რომ აჯანყების ჩასაქრობად აუცილებელია 4—5-ათასიანი ჯარის გამოგზავნაო. თუ დამხმარე ჯარს დროზე არ გამოგზავნიან რაჭის ბუნტი იმერეთშიც გავრცელდებაო³⁶.

როსტომ რაჭის ერისთავმა, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ აჯანყების ალი მთელ იმერეთსა და გურიაში გიზგიზებდა: ქაიხოსრო გურიელის ლაშქარმა შემოქმედთან დაამარცხა რუსთა ერთი რაზმი. ბრძოლაში დაიღუპა თვით იმერეთის მმართველი პუზირევსკი. დადიანი და გურიელი, მართალია, რუსეთის მთავრობის ერთგულებას შერჩნენ, მაგრამ სამთავროთა მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი ანტირეჟიმულ აჯანყებაში ჩაება.

ერმოლოვი შემოფოთდა. მან დაიწყო ჯარების გადაჯგუფება დასავლეთ საქართველოსაკენ. ამასთან ერთად შეეცადა კვლავ გამოეყენებია პროკლამაციის ძალა. 1820 წ. 24 აპრილის თარიღით

34 იქვე, გვ. 583—584.

35 იქვე, გვ. 585.

36 AKAK, т. VI, ч. I, с. 586—87.

გაერცელებულ პროკლამაციაში ნათქვამი იყო: ქაიხოსრო გურიელის არაადამიანური საქციელი, რაც გამოიხატა პოლკ. პუზირევსკის მოკვლაში, ცუდ მაგალითს აძლევს ბოროტმზრახველ პირებს იმერეთშიც, სადაც უკვე დაიწყო მღელვარება და ჩვენი ჯარის მცირე შენაერთებზე თავდასხმები. გირჩევთ წინასწარ გაითვალისწინოთ რა შედეგი მოჰყვება იმერეთის აჯანყებას. ეს დიდ უბედურებას უქადის მოსახლეობას, ღმერთი დასჯის ფიცის გამტეხლებს.

წარსული წელი იმის საუკეთესო მაჩვენებელია, რომ მე არ მინდა რეპრესიებს მივმართო, სისხლი დავღვარო. არც ახლა მინდა იარაღის გამოყენება, მაგრამ შესაძლებელია იგი აუცილებელი გახდეს. ფიცის გამტეხ თავადაზნაურებს მამულები ჩამოერთმევათ და სახაზინოდ დაიდება. ქაიხოსრო გურიელი, ივანე აბაშიძე და ნიკოლოზ ფინეზიშვილი-აბაშიძე გამოცხადებული არიან სახელმწიფოს მოღალატეებად. ვინც მათ დახმარებასა და თავშესაფარს მისცემს, აგრეთვე მოღალატეებად მიიჩნევენ და მამულებს დაკარგავენ.³⁷

ნ. მახარაძე, გ. ხაჭაპურიძე და სხვა მკვლევრები ტენდენციურობას იჩენენ და წინა პლანზე აყენებენ აჯანყების ანტიბატონ-ეპურ მიმართულებას. ამის გამო თავადაზნაურთა დიდი ნაწილი გამოეთრია აჯანყებას და ცარიზმის მხარეს გადავიდაო. მაგრამ დოკუმენტებში ამის შესახებ თითქმის არაფერია ნათქვამი. იქ ლაპარაკია იმაზე, რომ აჯანყებაში ერთსულოვნად მონაწილეობდა მოსახლეობის ყველა ფენა და აჯანყების უმთავრესი მიზანი იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა.

ერმოლოვმა აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა ჯარის მსხვილი ნაწილები გენერალ ველიამინოვის სარდლობით. დიდი ბრძოლები მოხდა რაჭაში. ბევრი ციხე და სოფელი მიწასთან იქნა გასწორებული. დატყვევეს 70 კაცი, რომელთაგან 10 ჩამოახრჩვეს, სხვები რუსეთს გადაასახლეს. დიდი ბრძოლები მოხდა იმერეთშიც. იმერეთის დამორჩილების შემდეგ გენერალი ველიამინოვი 3200 კაცით გურიაში შეიჭრა. გაათვრებული ბრძოლის შემდეგ აიღეს შეპოქმედი. ბევრი სოფელი დაანგრიეს. თვით ერმოლოვი წერდა, რომ აჯანყებული სოფლები განადგურებულია, ბალები და ვენახები ძირიანადაა ამოძირკული და მცხოვრებნი დიდი ხნის განწავლობაში ვეღარ აღიდგენენ აღრინდელ მდგომარეობას, უკიდურესი სიღარიბე იქნება მათი სასჯელიო.³⁸

³⁷ იქვე, გვ. 591.

³⁸ Ермолов. Записки, 1868, ч. II, с. 212.

იმერეთის აჯანყებულებს სიტყვაც არ დაუძრავთ ავტონომიაზე. ეს გასაგებია, რადგან მათ კარგად იცოდნენ გამოცდილებით, რომ რუსეთის ცარიზმი ყოველად მიუღებლად თვლიდა ამ იდეას. ეს ცხადი გახდა 1802, 1804, 1810, 1812 წლების აჯანყებების დროს. ამიტომ ერთადერთი გამოსავალი საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის აღსადგენად შეიარაღებული აჯანყება იყო. ცარიზმი, რა თქმა უნდა, ვერ შეურიგდებოდა ასეთ პერსპექტივას და ამით იყო განპირობებული აჯანყებულთა მიმართ ესოდენი სიმკაცრე.

3. საქართველოს ავტონომიისა და დამოუკიდებლობის აღდგენის საკითხი 1832 წლის შეთქმულთა გეგმაში

XIX ს. პირველ მეოთხედში საქართველოს საზოგადოებრივი ძალები არ იჩენდნენ სეპარატიზმს, მიზანშეწონილად არ თვლიდნენ რუსეთისაგან გამოყოფას. მაგრამ ისინი ვერ შერიგებოდნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის დაკარგვას, ვერ ეგუებოდნენ ცარიზმის მიერ დამყარებულ საოკუპაციო რეჟიმს, რუს მოხელეთა აღვირახსნილობა-თვითნებობას. ანტიცარისტული აჯანყების ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო 1783 წლის ტრაქტატის უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე საქართველოს ავტონომიის აღდგენა. ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი იმედოვნებდა, რომ ამ გზით შენარჩუნებული იქნებოდა ქვეყნის ეროვნული თავისთავადობა, დადებითი ტრადიციები, ქართული ენა, კულტურა და საქართველო რუსეთის მფარველობა-დახმარებით პროგრესული განვითარების ფართო გზაზე გამოვიდოდა.

ქართველი საზოგადოების პროგრესული ზედაფენის ეს პროგრამა არ ეთანხმებოდა ცარიზმის რუსიფიკატორულ-კოლონოტორ პოლიტიკას და ამიტომ მეფის გენერლები სისხლში ახშობდნენ აჯანყებებს. მიუხედავად ამისა, ბაგრატიონთა საგვარეულოს ბევრი წევრი და საზოგადოების საგრძნობი ნაწილი იმედს არ კარგავდა ხან შშვილობიანი საშუალებებით, ხანაც ბრძოლით ცდილობდა ცარიზმი დათმობაზე წაეყვანა და საქართველოს ავტონომიური სამეფოს აღდგენაზე დაეყოლებინა. ამ მხრივ საყურადღებოა დავით ბაგრატიონის მიერ შედგენილი საქართველოს ავტონომიური სამეფოს აღდგენისა და მისი პოლიტიკური წყობის პროექტები.

პირველი ბარათი „საქართველოს უკეთესად მოწყობის შესახებ“ დავით ბაგრატიონმა რუსეთის უმაღლეს მთავრობას 1812 წ. სექტემბერში წარუდგინა. ბარათის შესავალ ნაწილში დავითი აღნიშნავს, რომ საქართველოს თავდაპირველად ჰქონდა სახალხო მმართველობა, შემდეგ რამდენსამე ხანს მას ალექსანდრე მაკედონელის ნაცვალნი განაგებდა. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ კი საქართველო „ჩამოყალიბდა მონარქიული სახელმწიფოს სახით და მას მართავდნენ მეფეები“³⁹.

დიდი ხნის განმავლობაში, განაგრძობს დავით ბაგრატიონი, ჰქონდა საქართველოს ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან და უფრო ხშირად იმყოფებოდა სპარსეთის პროტექტორატის ქვეშ. 1783 წელს ეკატერინე II-მ დააკმაყოფილა ერეკლე II-ის თხოვნა და ქართლ-კახეთი მიიღო რუსეთის მფარველობაში. 1799 წელს იმპერატორმა პავლე I-მა ქართლ-კახეთის მეფედ დაამტკიცა გიორგი XII, რომელმაც მოითხოვა 1783 წლის ტრაქტატის ზოგი მუხლის შეცვლა. კიდევ იქნა წარდგენილი სათხოვარი პუნქტები, მაგრამ პავლე I-ის გარდაცვალების გამო იგი დაუმტკიცებელი დარჩა. დავითი ვერ ბედავს სათხოვარი პუნქტების დაუმტკიცებლობასა და სამეფოს გაუქმებაში ბრალი იმპერატორს დასდოს, იგი მხოლოდ კნორინგსა და ციციანოვს ადანაშაულებს. ციციანოვი მტრულად იყო განწყობილი ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წევრებისადმი, რადგან ერეკლე II-მ დასაჯა მისი რამდენიმე ნათესავი, შურისძიების გრძნობით აღვსებულმა მთავარსარდალმა ჩამოგვართვა საუფლისწულოები და რუსეთს გადაგვასახლა. ციციანოვის, გუდოვიჩისა და ტორმასოვის მცდარმა პოლიტიკამ ქართველთა შორის დაბადა უკმაყოფილება და სიძულვილი რუსებისადმი.

საქართველოს მართვა-გამგეობის მოუწესრიგებლობისა და ხალხის უკმაყოფილების მიზეზად დავით ბაგრატიონს მიაჩნდა შემდეგი გარემოებანი:

1. ციციანოვს არ უნდა ჩამოერთმია გამულები ბატონიშვილებსათვის, არ უნდა გადაესახლებინა ისინი რუსეთს, რადგან ამან ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა ქართველებზე და მეზობელ მფლობელებზე, შეარყია მათი რუსული ორიენტაცია. 2. აუცილებელ საჭიროებას შეადგენდა მთავარსარდლის თანაშემწედ ერთ-ერთი

³⁹ Две записки царевича Давида «О лучшем устройстве Грузии», გამოსაცემად მოამზადა ი. ენიკოლოფოვმა, იხ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1942, ნაკ. I, გვ. 128—129,

ბატონიშვილის დანიშვნა, ამასთან ერთად მიზანშეწონილი იყო იმავე ბატონიშვილის გამოცხადება სპარსეთის შაჰის ნაცვლად, ვიდრე იქ არ გამოჩნდებოდა ტახტის კანონიერი მემკვიდრე (ბაბახანს სპარსეთის ტახტი უკანონოდ უქირავს). 3. თუ საქართველოს მართვა-გამგეობა მიენდობოდა ერთ-ერთ ბატონიშვილს, თურქეთს უფლება აღარ ექნებოდა პრეტენზიები განეცხადებინა იმერეთსა და ახალციხეზე, რადგან ეს ქვეყნებიც თავის დროზე საქართველოს ერთიანი სამეფოს განუყოფელ ნაწილებს შეადგენდნენ. 4. თუ საქართველოში შენარჩუნებულ იქნებოდა სამეფო ხელისუფლება, საჭირო აღარ გახდებოდა რუსეთის ესოდენ ბევრი ჯარის შემოყვანა. კაზაკთა და დრაგუნთა პოლკების მაგივრობას ქართული ლაშქარი შეასრულებდა, რომელიც შეიკრიბებოდა ერეკლესეული მორიგე ჯარის განჩინების საფუძველზე. 5. სახაზინო შემოსავლის გაზრდის მიზნით საჭირო იყო სამთო მრეწველობის განვითარება ქართლ-კახეთში, ნოხების წარმოებისა—აზერბაიჯანის ქვეყნებში, ხეტყის წარმოებისა—იმერეთში, შავი ზღვის გადაქცევა რუსეთ-საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის გაცხოველებს არტერიად⁴⁰.

შემდეგ დავით ბაგრატიონი იძლევა კონკრეტულ წინადადებებს, რომელთა განხორციელებას, მისი აზრით, უნდა მოჰყოლოდა მართვა-გამგეობის ნაკლოვანებათა გამოსწორება, ქვეყნის საერთო მდგომარეობის გაუმჯობესება.

დავითი რეალურ ნიადაგზე იდგა. მისი ბარათი არ იყო ფანტაზიის ნაყოფი. რუსეთის მთავრობას, თუ ანგარიშს გაუწევდა ბაგრატიონთა საგვარეულოს, ქართველი თავადაზნაურობის, ხალხის ფართო ფენების სურვილს, შეეძლო თავისი ინტერესებისათვის ზიანის მიუყენებლად აღედგინა საქართველოს სამეფო 1783 წლის ტრაქტატის ან გიორგი XII-ის სათხოვარი პუნქტების უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე და გამოეყენებია იგი სპარსეთში თავისი გავლენის გაძლიერებისათვის. მაგრამ სავალალო ის იყო, რომ რუსეთის ცარიზმი, რომელიც მოწინავე ევროპის საზღვარზე ითმენდა ფინეთის ავტონომიის არსებობას, ჩამორჩენილი აზიის მეზობლად საქართველოს ავტონომიური სამეფოს დატოვებას ზედმეტად თვლიდა, არ უნდოდა მოზიარე ჰყოლოდა საქართველო-აზიურკავკასიის ბუნებრივი სიმდიდრეების ექსპლოატაციას საქმეში.

⁴⁰ Две записки царевича Давида «О лучшем устройстве Грузии», გამოსაცემად მოამზადა ი. ენიკოლოფოვმა. იხ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1942, ნაკ. I, გვ. 131—133.

რუსეთის მთავრობის ასეთი განწყობილებების დროს, დავითის პროექტი თავიდანვე წარუმატებლობისათვის იყო განწირული, მაგრამ ფორმალურად იგი წინც განხილვის ობიექტად აქცევს.

რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ო. კოხოდაველევმა დავით ბაგრატიონის ბარათი განსახილველად საქართველოს ყოფილ მთავარმმართველ პაულუჩის გადაუგზავნა. ამ უკანასკნელმა, რათა გაექარწყლებინა დავითის „მისწრაფება საქართველოს სამეფოს აღდგენისაკენ“, ამ ბარათზე დაწერა ვრცელი ძირითადად უარყოფითი დასკვნა.

პაულუჩი თავის დასკვნაში, უპირველეს ყოვლისა, იქას აღნიშნავს, რომ დავით ბაგრატიონი საქართველოს მართვა-გამგეობის გაუმჯობესების წინადადებით არსებითად სამეფო ხელისუფლების აღდგენის პროექტს გვთავაზობსო. დავითი მოითხოვს ერთ-ერთი ბატონიშვილის მთავარსარდლის თანაშემწედ დანიშვნას და მის სპარსეთის შაჰის ნაცვლად გამოცხადებას. პირველი დაუშვებელია, მეორე კი პარადოქსული. ბატონიშვილი რომ მთავარსარდლის თანაშემწედ გამოცხადდეს, საქართველოს მოსახლეობა ამას შეაფასებს ბაგრატიონებისათვის სამეფო ტახტის დაბრუნების ფაქტად, რაც რუსეთის ინტერესებს ეწინააღმდეგება. საქართველოს არარსებული მეფის სპარსეთის შაჰის ნაცვლად გამოცხადების მოთხოვნა კი რეალური შინაარსისაგან დაცლილი ფანტაზიააო.

დავით ბაგრატიონი კახეთის 1812 წლის აჯანყების მიზეზად, განაგრძობს პაულუჩი, მე მაცხადებს. მაგრამ სინამდვილეში ეს აჯანყება საქართველოს სამეფოს აღდგენისათვის ჯერ კიდევ 1802 წელს დაწყებული ბრძოლის გაგრძელება იყო და იგი ბატონიშვილებისა და ირანის აგენტთა ანტირუსულმა საქმიანობამ გამოიწვიაო. დავითი მოითხოვს მეფის სახლის წევრებისათვის სამშობლოში დაბრუნებას უფლებას, მაგრამ ეს არც საქართველოსათვის იქნება ხელსაყრელი და არც რუსეთისათვის. მათი პეტერბურგში ყოფნაც კი საშიშია. ისინი ბევრი არიან და შეუძლიათ ანტირუსული პარტიის შექმნა. ამის მაჩვენებელია საქართველოს სამეფოს აღდგენის დავითისეული პროექტი. თუ სიფრთხილის ზომა დროზე არ იქნა მიღებული, ქართველი ბატონიშვილები ოდესმე რუსეთს დიდ ვნებას მოუტანენო⁴¹.

დავით ბაგრატიონის 1812 წლის პროექტი უარყოფილი იქნა.

⁴¹ დასახელებული „მასალები“, გვ. 139—156.

მაგრამ ბატონიშვილს იმედი არ დაუკარგავს. 1817 წელს მან იმპერატორ ალექსანდრე I-ს მეორე ბარათი მიართვა.

საქართველო, ნათქვამია დავითის მეორე ბარათში, ხშირად ექცეოდა უცხო სახელმწიფოთა გავლენაში, მაგრამ ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან მას ყოველთვის ჰყავდა საკუთარი მეფე, ჰქონდა თავისი „კონსტიტუცია“, რომელსაც მფარველები არ არღვევდნენ. VI ს-ში საქართველოს სამეფო ტახტის მფლობელ ხოსრონიტა დინასტიიდან ცოცხალი აღარავინ დარჩა, მიუხედავად ამისა, იუსტინიანეს საქართველოს სამეფო არ გაუუქმებია. ბიზანტიის იმპერატორმა მეფედ გამოგზავნა ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, რადგან მან კარგად იცოდა, რომ „აქჲური ხალხი არავისთვის არ იქნებოდა სასარგებლო თავის წინანდელი უფლებისა და თავისი კონსტიტუციის გარეშე“.

ჩემი პაპა ერეკლე II, განაგრძობს დავითი, შევიდა რუსეთის მფარველობაში. გაფორმდა რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება, ტრაქტატი, რომლის მე-6 მუხლის ძალით იმპერატორი პირობას დებდა დაეცვა მეფე ერეკლე და მისი მემკვიდრენი საქართველოს სამეფო ტახტზე. ამ პირობას ასრულებდა თქვენი მამა პავლე I, რომელმაც გიორგი XII მეფედ დაამტკიცა, მე კი მის მემკვიდრედ. ეს სიგელი ახლაც ჩემთან ინახება. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ 1783 წლის ტრაქტატისა და 1800 წლის სათხოვარი პუნქტების საფუძველზე მე დავიკავე ქართლ-კახეთის სამეფოს გამგის პოსტი და ველოდი თქვენგან მეფედ დამტკიცებას. მაგრამ კნორინგმა მართვა-გამგეობის სადავეებს ჩამომაშორა და თბილისში გახსნა რუსული მმართველობა. ამის შემდეგ ბატონიშვილებს საუფლისწულოები ჩამოგვართვეს და ყველანი რუსეთს გადაგვასახლეს.

დიდო ხელმწიფევე, იმედით მიმართავს ბოლოს დავითი ლეგიტიმიზმის პრინციპზე აღზრდილ ალექსანდრე I-ს, თქვენი სახელა ცნობილია მსოფლიოში, თქვენ სამართლიანი ბრძანდებით და ზრუნავთ არა მარტო საკუთარი ქვეშევრდომების, არამედ გარეშე ხელმწიფეთა კეთილდღეობისათვისაც. თქვენ აღადგინეთ სამეფო ტახტზე ავსტრიის, პრუსიის, საფრანგეთის, ესპანეთისა და პორტუგალიის მეფენი. ყველა თქვენი მადლობელია. მაგრამ ქართველ ბაგრატიონთა სახლი, რომელიც დიდი იმპერატორებისა და ხელმწიფეთა მფარველობით 1266 წელი მეთობდა, ახლა დაკნინებულია. ჩვენი გვარი, ნებაყოფლობით რომ დაუქვემდებარა თავის სკიპტრა და გვირგვინი რუსეთის იმპერატორთა დიდებულ ტახტს, ახლა მის-

თვის ბოძებულ წმინდა უფლებათა საფუძველზე, ელოდება თავის აღდგენას. თუ ეს ასრულდა საქართველო მოიწმენდს ცრემლს და სხვა, ერთ დროს დამხობილ, მაგრამ აღდგენილ სამეფოსთან ერთად იზვიამებს და მადლობით მოიყრის მუხლს თქვენი უდიდებულესობის წინაშე.

საქართველოს სამეფოს აღდგენით, არწმუნებს დავით ბაგრატიონი იმპერატორ ალექსანდრე I-ს, რუსეთი არ იზარალებს. იგი საქართველოდან ყოველგვარი ხარჯის გარეშე ყოველწლიურად მიიღებს 1 მილ. მანეთ შემოსავალს. საქართველო თავის ხარჯით შეინახავს იქ მყოფ რუსეთის 6 ათას ჯარისკაცს, საჭიროების შემთხვევაში თურქეთისა და სპარსეთის წინააღმდეგ გამოიყვანს თავის ლაშქარს. ჩვენ რუსეთის წინაშე საუკუნო ერთგულების ფიცს დავდებთ, რომლის შესრულებას საწინდრად თქვენი დიდებულების კარზე გამოვგზავნით უფლისწულებსა და დიდ თავადთა შვილებს. შეხედეთ, დიდო ხელმწიფევე, მოწყალე და სამართლიანი თვალით ჩემს სიტყვებს და მაშინ თაობიდან თაობამდე კეთილმოსაგონრად დარჩება თქვენი სახელი⁴².

ისტორიული მაგალითების შეხსენება, ბაგრატიონთა საგვარეულოს სამეფო ტახტისადმი კანონიერი უფლების დასაბუთება-დამტკიცება და ლეგიტიმზმის პრინციპების მოშველიება ამაოდ დარჩა. ალექსანდრე I, რომელიც თავგამოდებით იბრძოდა საფრანგეთის რევოლუციისა და ნაპოლეონ ბონაპარტეს მიერ დამხობილ-დამცრობილი მონარქიების აღდგენა-განმტკიცებისათვის, დავით ბატონიშვილის, ისე როგორც სხვა ბაგრატიონებს, ვედრებისადმი ყრუ აღმოჩნდა.

მინისტრთა კომიტეტმა 1817 წლის 20 მარტს მანც განიხილა დავით ბაგრატიონის თხოვნა. სხდომაზე კვლავ, ვინ იცის მერამდენედ, გაიმეორეს ფაქტიური სინამდვილის ტენდენციურად დამახინჯებული ოფიციალური ვერსია, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთება მოხდა ნებაყოფლობით, გიორგი XII-ის თხოვნის თანახმად. ამასთან ერთად აღინიშნა, რომ დავითსა და სხვა ბატონიშვილებს ჯერ კიდევ 1804 წელს კატეგორიულად აეკრძალათ საქართველოში დაბრუნება, სამაგიეროდ იმპერატორმა მათზე დაიბერტყა თავისი წყალობა-სიუხვის კალთა. მათთვის დანიშნული პენსიები და კაპიტალი ორ წილად ანაზღაურებენ იმ შემოსავალს, რასაც საქართველოში იღებდნენ თავის საუფლისწულოებიდან. ამ მოტი-

42 დასახელებული „მასალები“, გვ. 160—165.

ვის საფუძველზე მინისტრთა კომიტეტმა 1817 წ. 20 ნოემბერს დაადგინა—დავით ბატონიშვილს მის თხოვნაზე უარი ეთქვასო⁴³.

მინისტრთა კომიტეტი, რუსი დიდმოხელეები, როგორც ვხედავთ, საკითხს ცალმხრივად, მატერიალური სარგებლიანობის თვალსაზრისით განიხილავდნენ და გაკვირვებას გამოთქვამდნენ იმის გამო, რომ მამულებითა და პენსიებით უხვად უზრუნველყოფილი ქართველი უფლისწულები კვლავ საქართველოს სამეფოს აღდგენას მოითხოვდნენ. ისინი განგებ ივიწყებდნენ საკითხის მეორე უფრო მნიშვნელოვან მხარეს, უგულვებელყოფდნენ ქართველ ბატონიშვილთა და საერთოდ ქართველი ხალხის პატრიოტულ გრძობებს, ივიწყებდნენ ერის ბუნებრივ მოთხოვნილებას—დაეცვა და აღედგინა ეროვნული სახელმწიფო.

ყოვლადმოწყალე რუსეთის იმპერატორმა არ ინება საქართველოს სამეფოს აღდგენა. კიდევ მეტი, სასტიკად გააციხა დავითი გადამეტებული პრეტენზიებისათვის. და როცა, ერთი წლის შემდეგ, დავით ბაგრატიონმა კვლავ შეახსენა უმაღლეს მთავრობას თავის ბარათის შესახებ, არაკჩეევმა, უდავოა იმპერატორის დავალებით, გამოუცხადა დავითს, რომ თუ იგი ამის შემდეგ თავს არ დაანებებს უსაფუძვლო ბარათების თხოვა-წარდგენას, გამოიციმა ბრძანება მისი სამსახურიდან გადაყენებისა და პეტერბურგიდან გასახლების თაობაზე⁴⁴.

დავით ბაგრატიონმა, როგორც ჩანს, მწვავედ განიცადა თავისი იმედების დამსხვრევა და არაკჩეევის მკაცრი გაფრთხილება. ერთი წლის შემდეგ იგი გარდაიცვალა.

XIX ს. 20-იან წლებში საქართველოს განთავისუფლებისა და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საქმეს ოქროპირ გიორგის ძე და დიმიტრი იულონის ძე ბაგრატიონები ჩაუდგნენ სათავეში. მათი ოჯახები პეტერბურგსა და მოსკოვში ჩასული ქართველი ახალგაზრდების თავშესაყარს წარმოადგენდა. პეტერბურგში, ბაგრატიონის ბინაზე ხშირად იკრიბებოდნენ დიმიტრი, ელიზბარ და ზაქარია ერისთავები, ვახტანგ ორბელიანი, ესტატე ჭავჭავაძე, ალექსანდრე, ლუარსაბ და ივანე ჩოლოყაშვილები, გაბრი-

⁴³ იქვე, გვ. 126.

⁴⁴ დასახელებული „მასალები“, გვ. 126.

ელ მამაცაშვილი, სოლომონ რაზმაძე და სხვ⁴⁵. ურთიერთობა ბაგრატიონებთან, რომელნიც დედაქალაქების კულტურული ცხოვრების ცენტრში ტრიალებდნენ და იმ დროის მოწინავე იდეებით სულდგმულობდნენ, ბუნებრივია, დიდ გავლენას ახდენდა ახალგაზრდა ქართველების პოლიტიკურ მსოფლმხედველობასა და სულისკვეთებაზე.

ღრმად განათლებული დიმიტრი ბაგრატიონი თავის ახალგაზრდა მსმენელებს მოუთხრობდა ღირსშესანაშნავ ამბებს მსოფლიო ისტორიიდან, აქცენტს აკეთებდა თავისუფლებიანათვის ბრძოლაზე, საამისოდ მოჰყავდა საფრანგეთისა და გერმანიის თავისუფალი ქალაქების მაგალითები. შემდეგ მსჯელობა გადადიოდა საქართველოზე და დ. ბატონიშვილი ამბობდა, რომ „ქართველები ველური და გაუნათლებელი ხალხია, უმეფოდ არიან და სხვ. ამით უნდოდა,—უცხადებდნენ შეთქმულნი საგამომძიებლო კომისიას—შეურაცხეყო ჩვენი თავმოყვარეობა და თავის განზრახვას კიდევ მიაღწია, რადგან ვის არ უყვარს თავის სამშობლო და ვინ არ გამოიღებს მისთვის თავს. შან ისარგებლა ჩვენი სიტყვის შებრუნებით და უკვე აშკარად დაგვიწყო საქართველოზე და თავისუფლებაზე ლაპარაკი. პირველ საშუალებად ის ახალგაზრდებისაგან საზოგადოებების შედგენას, განათლებასა და ამ საზოგადოების გავრცელებას აღიარებდა“. ამ საუბრების დროს, ბუნებრივია, ისმებოდა საკითხი საქართველოს მომავლის შესახებ, ხომ არაა შესაძლებელი საქართველოს ავტონომიის ან სრული დამოუკიდებლობის აღდგენა. ეძებდნენ საქართველოს განათავისუფლების გზებს. ზოგს შეუძლებლად მიაჩნდა, წოდებრივი ანტაგონიზმისა და ხალხის ფეოდალური ექსპლოატაციის პირობებში, ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაცია და ამ ძნელი ამოცანის შესრულება⁴⁶.

კარგა ხნის განმავლობაში 1832 წლის შეთქმულება თავადაზნაურთა რეაქციულ მოძრაობად იყო გამოცხადებული. მაგრამ ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსების ერთმანაწილმა მოძრაობაში შეამჩნია პროგრესული, რეაპუბლიკური მიმდინარეობის მცირე ჯგუფი. დღეს კი საყოველთაოდ მიღებული, რომ 1832 წლის შეთქმულება ესაა ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის დასაწყისი და ამდენად პროგრესული მოვლენაა. ოცდა-

45 გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. წიგნი II, 1970, გვ. 403.

46 გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. წიგნი I, 1935, გვ. 16-18.

თორმეტანელთა მოძრაობა შემზადდა ადგილობრივ ნიადაგზე და გაძლიერდა დასავლეთ ევროპის 20-იანი წლების რევოლუციების, დეკაბრისტთა გამოსვლისა და პოლონეთის 1830 წლის აჯანყების გავლენით.

ჩვენ მიზნად არ გვაქვს დასახული ამ შეთქმულება-მოძრაობის სრული სურათი წარმოვაჩინოთ. ჩვენი ამოცანაა დავადგინოთ რა ადგილი ეკავა ფარული საზოგადოების გეგმებში საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენის საკითხს და რატომ დადგა შეთქმულთა უმრავლესობა სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პოზიციაზე.

კაცობრიობის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე სახელმწიფოების ჩამოყალიბება სავსებით კანონზომიერი მოვლენაა. სიცოცხლისუნარიანი ხალხი, ერი, როგორც წესი, ვერ ურთავდება დამოუკიდებლობის დაკარგვას და, ბუნებრივია, ცდილობს თავის სახელმწიფოებრიობის აღდგენას. ქართველი ხალხი, როგორც დავინახეთ, გამონაკლისი არ ყოფილა. 1801 წლის მანდიფესტის გამოცხადების მეორე დღესვე დაიწყო მან ბრძოლა სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. გარკვეულ დრომდე მაღალი წოდება და ხალხი ბაგრატიონთა მონარქიის აღდგენას მოითხოვდა. უფრო მოგვიანებით აღმოცენდა რესპუბლიკური იდეებიც. ორივე შემთხვევაში ქვეყნის სუვერენიტეტის აღდგენისათვის ბრძოლა პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.

ცარისტული რუსეთის დიდმპყრობელური ნოვინიზმით გაქლენილი მოხელეები, რა თქმა უნდა, სხვაგვარად მსჯელობდნენ. ისინი ამართლებდნენ საქართველოს სამეფოს გაუქმების ფაქტს. ამ დიდმოხელეთა განცხადებით, ყოვლადმოწყალე იმპერატორმა რუსეთში გადასახლებულ ბაგრატიონებს ცხოვრების შესანიშნავი პირობები შეუქმნა. მათ მაღლობის მეტი არაფერი ჰქონდათ სათქმელი. მაგრამ საოცარია, რომ ბაგრატიონები გულში ატარებდნენ ფარულ სიძულვილს, რაღაც საიმედო ოცნებას, რამაც ისინი ბოლოს დანაშაულამდე მიიყვანა. ბატონიშვილები და მათი ერთგული თავადაზნაურები ბრალს სდებდნენ რუსეთის მთავრობას გიორგი XII-ის სურვილის უგულვებელყოფაში, საქართველოს სამეფოს გაუქმებაში. საგამომძიებლო კომისიის წევრები აღიარებენ, რომ გიორგი XII-ის სათხოვარ პუნქტებში მართლაც იყო მუხლო ბაგრატიონთა სამეფო ხელისუფლების დაკვის აუცილებლობის შესახებ, მაგრამ მათი განცხადებით, შემდეგში მოვლენები ისე წარიმართა, რომ სამეფოს შენარჩუნება ეწინააღმდეგებოდა ქართვე-

ლი ხალხის კეთილდღეობას. ამიტომ სამეფო გაუქმდა და გამოქვეყნდა მანიფესტი საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ⁴⁷.

ასეთი აზრი ჯერ კიდევ 1801 წელს გამოთქვეს მეფის რუსეთის გენერლებმა, მაგრამ იგი არ შეესაბამებოდა სინამდვილეს და ამიტომ არ მიიღო საქართველოს სამეფო გვარმა, თავადაზნაურობამ და ხალხმა. ქართველი პატრიოტების აზრით, ქვეყნისა და ერის ინტერესებს პასუხობდა რუსეთის მიერ საქართველოს არა უშუალო შეერთება, არამედ მფარველობა, ქვეყნის შესვლა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიური სამეფოს სახით. შეთქმულებიც რომ ასე მსჯელობდნენ ეს ძალიან კარგად ჩანს დიმიტრი ერისთავის მიერ 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტზე გაკეთებული შენიშვნებიდან: მანიფესტში ნათქვამია, რომ ქართველმა ხალხმა თითქოს ნებაყოფლობით დათმო დამოუკიდებლობა და შეუერთდა რუსეთს. თუ შეერთება ნებაყოფლობით მოხდა, შენიშნავს ერისთავი, რუსეთს გაგზავნილ სამადლობლო დეპუტაციაში რატომ შედიოდა მხოლოდ 6—8 კაცი, ხოლო ცარიზმის საწინააღმდეგო აჯანყებანი რატომ ატარებდა საყოველთაო ხასიათს? ალექსანდრე I-ის მანიფესტი ღალატებს, რომ შინაბრძოლა დალუპვას უქადდა სამეფოს და საქართველო შევიერთეთ არა ისედაც ვებერთელა იმპერიის საზღვართა გაფართოებისათვის, არამედ ერთმორწმუნე ხალხის დალუპვისაგან გადარჩენის მიზნით. „აი კიდევ სისულელე“ — აღშფოთებით შენიშნავს ამაზე ერისთავი—თუ ტერიტორიის შემატება არ უნდოდათ, დაემტკიცებინათ ერთ-ერთი ბაგრატიონი მეფედ და შინა ბრძოლაც შეწყდებოდა. მაგრამ რუსეთს სურდა საქართველოს დაპყრობა⁴⁸.

დიმიტრი და ოქროპირ ბაგრატიონებიც იმ აზრის იყვნენ, რომ რუსეთის მეფემ დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ნორმები, გააუქმა 1783 წლის ტრაქტატი, თვითნებურად მოსპო ერთ-ერთი უძველესი სახელმწიფო. ამიტომ რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს მათ დასაშვებად მიაჩნდათ გარეშე სახელმწიფოებისათვის მიმართვა. ბატონიშვილების აზრით, ინგლისს, საფრანგეთს და სხვა სახელმწიფოთა მთავრობებს შეეძლოთ ზეგავლენა მოეხდინათ რუსეთზე და აეძლებინათ იგი აღედგინა საქართველოს სამეფო 1783 წლის ტრაქტატის უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე.

47 ЦГИАЛ, ф. 1268, оп. I, л. 838, лл. 11—13.

48 ვ. გ. ზალისვილი. 1832 წლის შეთქმულება. I, გვ. 117—119.

შეთქმულების იდეური მომზადების პერიოდში დაიწერა ს. რაზმაძის ლექსი-არაკი „დათვი და ცხვარი“, რომელშიც ალეგორიული ფორმითაა გადმოცემული რუსეთ-საქართველოს, უფრო ზუსტად, ამ ორი ქვეყნის სამეფო სახლების ურთიერთობა 1800 — 1802 წლებში. გიორგი XII ცხვარია, რომელსაც მოსვენებას არ აძლევენ ტურა-მგლები. შევიწროებულმა ცხვარმა შეშწობა სთხოვა მის მეზობლად მცხოვრებ ძლიერ დათვს (რუსეთის ხელმწიფეს). დათვმა თითქოს შეიბრალა სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი სუსტი მეზობელი და ტურა-მგლების უსამართლობით აღშფოთებულმა შეპყვირა — „მე ცოცხალი ვარ როგორ თუ მოხდეს უსამართლობა... მიექცა ცხვარსა პანტა ნაჭამი, უბრძანა სიტყვა გულის საამო. ან წარვედ შინა ნულარას ლამი, მე დაუვბნელო წუწკის შეილებს დღეი მზიანი“. მალე ამის შემდეგ დიდსულოვანმა დათვმა ცხვრისა და მისი ოჯახის დასაცავად ნადირთა ჯარი გაგზავნა აფთრის მეთაურობით. ცხვარმა ფართოდ გახსნა თავის სახლის კარი და სიხარულით მიიღო დათვის ლაშქარი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ცხვარი გარდაიცვალა. აფთარმა (გენერალმა) ჯარი მიუსია ბატენებს (ბატონიშვილებს), ყველანი დააპატიმრა და ერთ ჭაობიან ადგილს გადაასახლა. აფთრისაგან დარბეულმა ბატენებმა დათვს მიმართეს—„რათა გვართმევ საწყალთ ჩვენსა მამულსა ეს არის შენის შეწევნის აღქმა? „როგორ მიბედავთ?! ჩუმაღ ეგდენით, შესძახა დათვმა გაბრაზებულმა. გამიჩენია თქვენთვის ფუთი ბზე, მოგეფინებათ ჩემი სახის მზე ათასში ერთხელ, სხვა რაღა გინდათ?“ დაჩაგრულმა ბატენებმა მაინც გაბედეს თავის ბედზე დაჩივლება. „ბატონო დათვო! ჩვენ შემოგჩივლეთ ტურა-მგლისაგან და შეველა ვთხოვეთ, რადგან ბრძანდები მეფე ძლიერი“. საშწუხაროდ, ამით ვერაფერი შევიმატებთ, თქვენ, მართალია, მგლები განდევნეთ ჩვენი მამულიდან, მაგრამ რაც მათ გადარჩათ თქვენ მიითვისეთ, ჩვენ კი დატყვევებულნი უცხო ქვეყანაში გადაგვასახლეთო. ცარიზმის დაპყრობითი პოლიტიკით აღშფოთებული ავტორი არაკის ბოლოს წერს: „როდის იქნება განათლდნენ კაცნი ქრისტიანულად და აღასრულონ სახარებისა სიტყვანი სრულად“⁵⁰. ს. რაზმაძე აქ წერტილს უსვამს თავის ლექსს, მაგრამ უდავოა შეთქმულთა შეკრებაზე აცხადებდა, რომ რადგან მეფისა და მისი მოხელეების ჰუმანური აღზრდა შეუძლებელია, რადგან ისინი ხელს არ იღებენ დაპყრობა-

50 ს. რაზმაძის ეს ლექსი დაბეჭდილია გ. გოზალიშვილის პუბლიკაციის I წიგნში, გვ. 98—101.

გარუსების პოლიტიკაზე, ჩვენ ბრძოლით უნდა მოვიპოვოთ თავისუფლება.

შეთქმულთა სულსკვეთებას კარგად გადმოცემს გრ. ორბელიანის მიერ რაღვევის „ნალივაციოს აღსარებას“ მიბაძვით დაწერილი ლექსი „აღსარება“. სამშობლოს რომ ტყვექმნილსა და დამონებულს ხედავს, პოეტი-გოგობითურ ტანჯვას განიცდის, როცა მას თავისუფალს იხილავს სასუფეველში შევა. სამარცხვინო ტყვეობას სიკვდილი სჯობია. ამიტომ, რომ პოეტი თავისუფლებასზე ოცნებობს. „მე თავისუფლებისათვის სული მარადის მიცვენის და ეს ოცნება დღე და ღამ, ვითა აჩრდილი თან მღვენის... ხმა საიდუმლო მარადეამს შეჩურჩულების მე ყურსა, ეამი არს მტერი მამულის მიცვეთ მახვილსა ლესულსა. მარა მოძღვარო მითხარ მე ვის? სადა? რომელსა მხარეს? თავისუფლება უმსხვერპლოთ, უსისხლოდ მოუსყიდის? წავრწყყმუდები მამულისათვის, ვიცი ვგრძნობ და აღვიარებ და მისთვის ესრეთს ჩემს სიკვდილს აღრევ სიამით ვაკურთხებ“⁵¹.

გრ. ორბელიანი პატრივისციემით იყო განწყობილი ყველა იმ ხალხებისადმი ვინც თავისუფლების შენარჩუნება-მოპოვებისათვის იბრძოდნენ. თავის დღიურში („მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგისადმი“), როცა 1831 წ. ყაბარდოზე გაიარა, ჩაწერა: „ყაბარდოელნი არიან თავისუფლების მოყვარენი, რომლისათვისცა ებრძვიან ესოდენთა წელთა რუსთა, რომელთაც შეავიწროვეს ფრიად, დამციარეს და დაიპყრეს მთელი ყაბარდო; გარნა სიყვარული თავისუფლებისა—ვერა აღხოცნეს მათ შორის. ესენი არიან მხნენი და ყოველთვის საომრად გამზადებულნი და მარადის ეძიებენ შემთხვევას, რათა დაიხსნან მამული თვისნი რუსთაგან“⁵².

სტავროპოლში გრ. ორბელიანი შეხვდა გენერალ ივანე აფხაზს. ორმა პატრიოტმა დაიწყო საუბარი საქართველოს მდგომარეობის შესახებ. გენერალ აფხაზს ვერ წარმოუდგენია საქართველოს არსებობა რუსეთის გარეშე. იგი ღმერთს შესთხოვს „ნუ მიიყვან რუსთა ესრეთსა განიწრულებასა შინა, რომელ იძულებული იყვნენ დატევებად საქართველოსა, რომელიც მყისვე შეიქმნებინს მსხვერპლად უწყისობისა, შინაგანისა განხეთქილებისა და ზედა დასხმისა დაუძინებელთა მტერთაგან“. აღრე ქართველებს შეეძლოთ თურქ-სპარსთა წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლა, ახლა კი როცა

51 გრ. ორბელიანი. თხზ., სრული კრებული, თბ., 1959, გვ. 111—112.

52 გრ. ორბელიანი. დასახ. ნაშრ., გვ. 164.

ჩვენმა ამ მოსისხლე მტრებმა რეგულარული არმიები შექმნეს, „ჩვენ აღარ ძალგვიძს, რომ გაწყობილ ჯარს ვებრძოლოთ ისევ იმ ღონისძიებით, ვითარცა იბრძოდნენ მეფეების დროსა... ამ მიზეზით ვამბობ, — განაგრძობს გენერალი, — რომელ ღმერთმა ნუ იწებოს საქართველოს დატოვება რუსთაგან ას წლამდის; მაშინ აღარ მეშინის, ამისათვის რომელ საქართველოს ეყოლება მას დროსა გრავალი მსწავლულნი კაცნი, საზოგადოება შეიცვლება, იგრძნობს ყოველსა საჭიროებასა და ყოველი კეთილი, ახალი საზოგადო და წყობილება ადვილად აღსრულდების“⁵³. როგორც ვხედავთ, გენერალი ივანე აფხაზი პრინციპში საქართველოს დამოუკიდებლობის, მისი სახელმწიფოებრიობის აღდგენის თვალსაზრისზე დგას, მაგრამ ამისათვის ჯერ კიდევ მოუშადადებლად მიაჩნია თავისი სამშობლო, რუსეთის მფარველობის (ავტონომიის აღდგენა მას ალბათ იმ დროსვე დასაშვებად მიაჩნდა, მაგრამ იცოდა, რომ ამ იდეას არ ღებულობდა ცარიზმი) და ქვეშევრდომობის პირობებში საქართველო საგრძნობ ნახტომს გააკეთებდა პროგრესისაკენ და ასი წლის შემდეგ შეძლებდა თავის სახელმწიფოებრიობის აღდგენას და დაცვას.

ახალგაზრდა ოფიცერი გრ. ორბელიანი არ იზიარებს გენერალ აფხაზის თვალსაზრისს. მას სწამს, რომ საქართველო, თუ იგი აღიდგენს თავისუფლებას, ახლავე შეძლებს მტრებისაგან თავის საზღვრების დაცვას. ქართველები შეძლებენ ერაყელთა ტრადიციის (მორიგე ჯარი) გაგრძელებას, ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აყვანას და შექმნიან რეგულარულ ჯარს. სამშობლოს სიყვარული და მამაცობა კი მათ არ აკლიათ და ქვეყნის დაცვა არ გაუჭირდებათ. საქმეს ისიც გააადვილებს, შენიშნავს გრ. ორბელიანი, რომ „აწ თვით ყრზილბაში და ოსმალოცა ხედავენ შეცდომილებათა თვისთა, რომელ საქართველომ, მათგან შეიწროებულმან, დაუმეზობლა ესოდენ საშინელი მეზობელი რუსეთი და არღა მოინდომებენ, რომელ საქართველომ კვლავცა მოსთხოვოს მფარველობა რომელსამე ძლიერსა სახელმწიფოსა ევროპასა შინა“⁵⁴.

ამგვარად, გრ. ორბელიანი იყო შეთქმულება-აჯანყების ერთ-ერთი იდეური ხელმძღვანელი. მისი „იარაღის“, „აღსარება“ და „მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის“ სამშობლოს თავისუფლების, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პიშნია.

53 იქვე, გვ. 172—175.

54 გრ. ორბელიანი. დასახ. ნაშრ., გვ. 173.

ოცდათორმეტიანელებს კარგად ესმოდათ პრესის დიდი წინაშე-
ნელობა ეროვნული იდეების პროპაგანდის საქმეში. ბევრი მათ-
განი ამ მოტივით ურჩევდა და ავალებდა ს. დოდაშვილს გაზეთის
გამოცემას. ამ უკანასკნელმა 1832 წელს დაიწყო კიდეც ჟურნალის
გამოცემა. „სალიტერატურონი ნაწილნი ტიფლისის უწყებათანი“,
როგორც მის პროგრამაშია ნათქვამი, არსებობდა „შესაწევნად გა-
ნათლებისა, განვრცელებისათვის ბუნებითისა ენისა ჩვენისა და მი-
ახლოვებისათვის განბრძობილთა მცხოვრებთა ევროპიისათა“. ჟურ-
ნალს ქართველთა შორის კიდეც უფრო უნდა გაეღრმავებინა „სიყ-
ვარული ბუნებითისა ენისა და სიტყვიერებისადმი“. მას უნდა ემო-
ღეწა, როგორც ს. დოდაშვილი ამბობდა, ქართული ენის „გამდი-
დრებისათვის, მამულის დიდებისათვის“. ამასთან ერთად თანამედ-
როვეებმა კარგად იცოდნენ, რომ ჟურნალი საქმიანობდა „საამბო-
ხოდ ერისა“, ქართველი ხალხის აჯანყებისათვის მოსამზადებლად⁵⁴.
ჟურნალში დაიბეჭდა გ. ერისთავის „ოსური მოთხრობა“, რომელ-
შიც გადმოცემული ქართველი ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძო-
ლის ეპიზოდები ქართველ მკითხველში აღვივებდა ეროვნული თვი-
თშეგნების გრძნობას, სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძო-
ლის აუცილებლობის შეგნებას. იმავე ჟურნალში დაიბეჭდა ს. რაზ-
მაძის არაკი „დათვი და ცხვარი“.

ოცდათორმეტიანელები, მართალია, შეთქმულება-აჯანყებას ამ-
ზადებდნენ რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ, მაგრამ ეს არ მოას-
წავებდა რუსულ ორიენტაციაზე უარის თქმას საერთოდ. მათ უმრავ-
ლესობას შეგნებული ჰქონდა საქართველოს რუსეთთან კავშირის
დიდი მნიშვნელობა, იმ პირობებში იდეალად მიაჩნდა რუსეთის იმ-
პერიის ფარგლებში საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ
მოწყობა.

ფარული საზოგადოების ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური მონა-
წილე ალექსანდრე ორბელიანი ერთ თავის ჩვენებაში აღნიშნავდა,
როცა შეთქმულთა ორგანიზაცია ჩამოყალიბდა ჩემი მიზანი იყო
ყველა გამოჩენილი ქართველისათვის მეცნობებინა, რომ გვინდა სა-
ქართველოს სამეფოს აღდგენა. თუ ისინი ამაზე დათანხმდებოდ-
ნენ, მაშინ საზოგადოების სხდომაზე უნდა გამეცხადებინა ჩემი
შემდეგი თვალსაზრისი: „ჩვენ ყოველთ საქართველოს ერთა უნდა
ვიცოდეთ რომელ რუსეთის ძლიერებამ განგვიახლა კეშმარატი

⁵⁴ მ. გოცაძე. ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია. თბ., 1954, გვ. 182,
198.

სარწმუნოება და მოგვცა მშვიდობა საზოგადოდ... განაქარვნი ყოველი მოსისხლენი ჩვენი გარეგანი მტერნი და დათრგუნა ისინი. ვინათგან გვსურს, რათა ახლად აღვადგინოთ ჩვენი მეფობა, ამისათვის განგიცხადებთ ყოველთა აზრსა ჩემსა, უკეთუმცა გვექონდეს ძალი მოპოვებად მეფობისა ჩვენისა, მაშინაცა ნუ ინებოს ღმერთმა რომელ ქართველ კაცს მისცეს ესრეთი ფიქრი—რუსთა და ქართველთა შინა სისხლ მთხეველობანი, მაშინ ოდესცა გვაქვს ერთი ბუნება, ერთი სისხლი და ერთი სარწმუნოება... (მაგრამ) რადგანაც გვსურს მეფობა ჩვენი... ამისათვის ვთხოვოთ მოწყალესა ხელმწიფესა იმპერატორსა... ჩვენი მეფობა, აგრეთვე მთელი მოწყალებით მფარველობანი ჩვენსა ზედა, ესე იგი ორი პოლკი, ხაზინა და კაცნი მმართველად“. ჩვენმა საზოგადოებამ, განაგრძობს შემდეგ ალ. ორბელიანი, ეს დიდმნიშვნელოვანი თხოვნა სათანადოდ უნდა დაასაბუთოს. პეტიციაში უნდა აღინიშნოს, რომ 1. ბაგრატიონები, არიან რა ბიბლიური დავითის ჩამომავალნი, ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ძველი სამეფო საგვარეულოა მსოფლიოში და ამიტომ იმპერატორი ინებებს, რომ ეს გვარი „მოუშლელად იდგეს ძველსა თვისაა აღგილსა ზედა“. 2. რომ საქართველო ხალხის საყოველთაო სურვილით შევიდა რუსეთის მფარველობაში და საპასუხოდ ელოდება იმპერატორის მოწყალებას. 3. რომ ძნელი არაა ვეებერთელა რუსეთისათვის საქართველოს, რომელიც თავისი ფართობით და მოსახლეობით არ აღემატება შერემეტიევის სამფლობელოს, მიანიჭოს შინაგანი თვითმმართველობის უფლება. 4. რომ, თუ საქართველოში აღდგენილ იქნება ბაგრატიონთა სამეფო ხელისუფლება, ამით რუსეთის სახელმწიფო არა თუ იზარალებს, არამედ მიიღებს მეტ სარგებლობას. საქართველოს მეფეს, ალ. ორბელიანის აზრით, იმპერატორის დახმარებით შეეძლო ორ წელიწადში გაეწყო მუდმივი ჯარი, რაც საშუალებას მისცემდა რუსეთის მთავრობას ქართველთა შემწეობით დაეპყრო სპარსეთის ნახევარი⁵⁶.

მე მიზანშეწონილად მიმაჩნდა, წერდა ჩვენების ბოლო ნაწილში ალ. ორბელიანი, ზემოთ მოტანილი შინაარსის თხოვნა იმპერატორისათვის მიგვერთმია. მინდოდა ამ საკითხზე შეეთანხმებოდით ალ. ჭავჭავაძეს და სხვა გამორჩენილ ქართველებს, რაც ვერ მოვახერხე. ჩემს თანამზრახველ ფარული საზოგადოების ახალგაზრდა წევრებთან აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობის გამართვას აზრი არ

⁵⁶ გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. I, თბ., 1935, გვ. 452-453.

ქონდა, რადგან ისინი ასეთ მშვიდობიან წინადადებას არ ლებულობდნენ⁵⁷.

ფარული საზოგადოების წევრთა შორის თითქმის არავინ ყოფილა რუსეთის მთავრობასთან მშვიდობიანი მოლაპარაკებებს გზით საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს აღდგენის პრინციპული მოწინააღმდეგე. მაგრამ შეთქმულებმა წარსული გამოცდილებით კარგად იცოდნენ, რომ რუსეთის მმართველ წრეებს საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენაზე სიტყვის გაგონებაც კი არ სურდათ. ამიტომ ფარული საზოგადოების წევრები მიუღებლად თვლიდნენ ბრძოლის მშვიდობიან საშუალებებს, საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენის ერთადერთ რეალურ გზად შეიარაღებული აჯანყება მიიჩნდათ და საკმაოდ აქტიურად საქმიანობდნენ აჯანყების მომზადებისათვის.

შეთქმულება-აჯანყების იდეა, მართალია, მოსკოვ-პეტერბურგს, ქართველ უფლისწულთა წრეში ჩაისახა, იქვე ჩამოყალიბდა ფარული საზოგადოების ბირთვი, მაგრამ რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ აჯანყებისათვის პრაქტიკული მზადება თბილისში შექმნილმა ფარულმა ორგანიზაციამ გააჩაღა.

ფარულ საზოგადოებაში ძირითადად თავდაზნაურები შედიოდნენ. ასიოდე შეთქმულს ტერორისტული აქტების მოწყობა შეეძლო მხოლოდ, რაც არ კმაროდა დიდი მიზნის განხორციელებისათვის. ფარული ორგანიზაციის ხელმძღვანელები ცდილობდნენ აჯანყებისათვის მასობრივი ხასიათი მიეცათ, მასში მეტ-ნაკლებად საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა ჩაებათ. ისინი განსაკუთრებით დიდ იმედს ამყარებდნენ გლეხობაზე, ვარაუდობდნენ აჯანყებაში თბილისელი ხელოსნების ჩაბმასაც. ფარული ორგანიზაციის თავდაზნაურთა ყოველი წევრი ვალდებულია კისრულობდა სახალხო ლაშქარში გამოეყვანა გარკვეული რაოდენობის ყმა გლეხი. დაბალი ფენიდან გამოსული ს. დოდაშვილი იმედოვნებდა, რომ მის მოწოდებაზე კახეთის მთელი გლეხობა ანტირეჟიმული აჯანყების დროის ქვეშ დაირაზმებოდა. ქართლის გლეხობის სახალხო გამათავისუფლებელ ლაშქარში გამოსვლის იმედს ე. ერისთავი იძლეოდა. თბილისელი ხელოსნების აჯანყების პირობას კი ა. ორბელიანი სდებდა.

XIX ს. პირველი მესამედის საქართველოში, მართალია, ძლიერი იყო კლასობრივი ანტაგონიზმი, მაგრამ საერთო მჩაგვრელი

ძალის—ცარიზმის წინააღმდეგ მიმართულ მოძრაობაში მაინც ხერხდებოდა სხვადასხვა სოციალურ ძალთა მეტ-ნაკლები ხნით გაერთიანება. ამიტომ რეალური ჩანდა ფარული საზოგადოებრივი ის გეგმა, რომელიც მასობრივი აჯანყების მოწყობას ითვალისწინებდა.

თვითმპყრობელობის კოლონიურ პოლიტიკას ს. დოდაშვილი მთელი ქართველი ხალხის სახელით აკრიტიკებდა, მთელი ერის ინტერესების დამცველად გამოდიოდა. მას განსაკუთრებით აწუხებდა უნუგემო მდგომარეობა დაბალი მასისა, რომელიც სიღარიბის, რუსული ენის და კანონის უცოდინარობის გამო ყველაზე მეტად იჩაგრებოდა. აუტანელი ბეგარა-ვალდებულებები, აბუჩად აგდება, მისი კაცური და ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფა იყო ქართველ გლეხთა აჯანყების მიზეზი XIX ს. პირველ მეოთხედში. ს. დოდაშვილი და ფარული საზოგადოებების სხვა წევრები კარგად იცნენ ინფორმირებული გლეხთა ანტირეჟიმულ განწყობილებაში და, ბუნებრივია, მათგან მომავალ აჯანყებაში აქტიურ მონაწილეობას ელოდნენ.

ფარული საზოგადოებების ლიდერები მართა საქართველოს შინაგან ძალთა კონსოლიდაცია-დარაზმებას როდი ცდილობდნენ. მათი ვარაუდით მომავალ აჯანყებაში აქტიური მონაწილეობა უნდა მიეღოთ სომხებს, ჰერბაიჯანელებს, ჩრდილო კავკასიის მთიელებს, რომელთა დიდი ნაწილი იმ დროს უკვე სისხლისმღვრელ ბრძოლას აწარმოებდა ცარიზმის წინააღმდეგ.

შეთქმულებმა კავშირი დაამყარეს ალექსანდრე ბატონიშვილთან, შეიყვანეს თავისი მომავალი მოქმედების კურსში და აჯანყების მეთაურობაც მას შესთავაზეს. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ამ დაუცხრომელმა მებრძოლმა პირველად საექვოდ მიიჩნია აჯანყების წარმატება, მაგრამ შემდეგ გაითვალისწინა ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება, იმედით შეხედა მომავალს, თვით დაამყარა კავშირი ფარული საზოგადოებების მეთაურებთან, რათა დროზე შეეტყო საქართველოში დაწყებული „აღრეულობის“ ამბავი და სათავეში ჩადგომოდა სამშობლოს გასათავისუფლებლად შეკრებილ ქართულ სახალხო ლაშქარს.

ფარული ორგანიზაციის გეგმაში შედიოდა აგრეთვე აქტიური დიპლომატიური საქმიანობის გაჩაღება. შეთქმულ-აჯანყებულნი ვარაუდობდნენ, რომ საჭიროების შემთხვევაში დასავლეთ ევროპის დიდ სახელმწიფოებს მიმართავდნენ, მათგან მიიღებდნენ თუ სამხედროსა არა, დიპლომატიურ-პოლიტიკურ დახმარებას მაინც.

ფარული საზოგადოების წევრები დიდი აღფრთოვანებით შეხვდნენ პოლონეთის აჯანყების დაწყებას, მის წარმატებას და უკავშირეს თავიანთი სამოქმედო გეგმა. საგამომძიებლო კომისიის დასკვნაში ნათქვამია, რომ „პოლონეთის აჯანყების გაფართოებასთან ერთად, ძლიერდებოდა აქაურ ბოროტგამზრახველთა საზოგადოების საქმიანობაც“⁵⁸. პოლონელ აჯანყებულთა მიერ ვარშავის ალების შემდეგ ქართველმა შეთქმულებმაც გადაუდებელ საქმედ მიიჩნიეს აჯანყების დაწყება. მათ მჭიდრო კონტაქტი დაამყარეს რუსეთში მცხოვრებ დიმიტრი და ოქროპირ ბატონიშვილებთან. კვლავ გაგზავნეს მოციქული ირანში, ალ. ბატონიშვილი აჯანყებულთა ლაშქრის სარდლად მოიწვიეს. 1831 წელს ფარული საზოგადოებას წევრებმა მოხერხებულად გააერცვლეს ხმები სპარსელთა ამიერკავკასიაში შემოჭრის შესახებ. საქართველოს რუსულმა ხელისუფლებამ ეს ხმები სარწმუნოდ მიიჩნია, რუსეთის ჯარის მსხვილი ერთეულები გაგზავნა ირანის საზღვრებისაკენ. აჯანყების დაწყებისათვის ხელსაყრელი სიტუაცია შეიქმნა, მაგრამ ამ დროს მოვიდა ცნობა რუსთა ჯარების მიერ ვარშავის ალებისა და საერთოდ პოლონეთის აჯანყების დათრგუნვის შესახებ. ასეთ ვითარებაში გამოსვლა მიზანშეწონილი უკვე აღარ იყო და შეთქმულებმა აჯანყება ხელსაყრელ მომენტამდე გადადეს⁵⁹.

1832 წელს ფარული ორგანიზაციის საქმიანობა კვლავ განიცოცხლდა. ამ დროს შეადგინა ფილადელფოს კიკნაძემ „აქტი გონიური“, რომლის მიზანი იყო ფარული საზოგადოების რიგების შემჭიდროება და კონსპირაციის გაძლიერება. შეთქმულებმა სცადეს ალ. ბატონიშვილის მეშვეობით დაკავშირებოდნენ ეგვიპტის ფაშას და დალესტინის ეროვნული მოძრაობის მეთაურს ყაზი მოლას. მიღებული იქნა ღონისძიებანი ქართული ლაშქრის შეკრების, სამოსწავლო ბატალიონისა და გადმოსახლებულ ტყვე პოლონელთა (500 კაცი) აჯანყებაში ჩაბმისათვის. შედგა პირველი ღამის განკარგულება, დაინიშნა აჯანყების თარიღი.

შეთქმულთა ორგანიზაცია აჯანყების დაწყებას უკავშირებდა თავადაზნაურთა დეპუტატების საკრებულოსა და წინამძღოლთა არჩევნებს. ამ დღეს თავს მოიყრიდა აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობა, რომლის საგრძნობი ნაწილი ფარული საზოგადოების წევრი იყო. მათ მხლებელთა სახით თბილისში უნდა ჩაპოყვა-

⁵⁸ ЦГИАЛ, ф. 1268, оп. 1, д. 838, лл. 19.

⁵⁹ ЦГИАЛ, ф. 1268, оп. 1, д. 838, лл. 21—23.

ნათ გლეხთა მცირე რაზმები, რომლებსაც გადამწყვეტი როლი უნდა შეესრულებინათ აჯანყების პირველ ეტაპზე.

თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს არჩევნები დაწინაურდა იყო 1832 წლის 20 ნოემბრისათვის. შეთქმულთა გეგმით ამ დღეს ლ. ორბელიანის სახლში უნდა გამართულიყო ბანკეტი, სადაც მოიწვევდნენ მთავარმმართველს, სამხედრო და სამოქალაქო დიდ მოხელეებს. ღამის პირველ საათზე, როცა რაკეტების გაშვებით ნიშანს მისცემდნენ, ბანკეტის ვითომდა მონაწილე ფარული საზოგადოებებს შეიარაღებულ წევრებს მოქმედება უნდა დაეწყოთ. გაეწყვიტათ ან დაეპატიმრებინათ რუსი მოხელეები. ამის შემდეგ ციხის ასაღებად წავიდოდნენ გიორგი და რევაზ ერისთავები 40 კაცი, ყაზარმებზე — კაპიტანი ჩოლოყაშვილი და პრაპორშჩიკი ორბელიანი 200 კაცი, არსენალზე, საპროვიანტო მაღაზიებზე და ხაზინაზე — პრაპორშჩიკი ერისთავი, ვ. ორბელიანი, ბ. ამილახვარი, პორუჩიკი გ. თუმანიშვილი და ი. ერისთავი 50 კაცი. აჯანყების საერთო ხელმძღვანელთა რეზიდენციად დაინიშნა თათრის მოედანი, სადაც უნდა ყოფილიყვნენ თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლი დიმიტრი ორბელიანი, ლუარსაბ და მამუკა ორბელიანები, ელიზბარ ერისთავი და სხვ. იქვე უნდა მოგროვილიყვნენ ტყვე პოლონელები. ზემოხსენებულ პირებს ევალებოდა ქალაქელთა აჯანყებაში ჩაბმა და საჭიროების შემთხვევაში ადგილებზე გაგზავნილთათვის დახმარების გაწევა⁶⁰.

აჯანყებულთა რაზმების მიერ ხაზინის, ციხის, არსენალის, ყაზარმების, საგუშაგოების და მთავრობის დაწესებულებების დაკავების შემდეგ საქართველოს ყოველ კუთხეში უნდა გავრცელებულიყო ს. დოდაშვილის მიერ დაწერილი შემდეგი შინაარსის პროკლამაცია-მოწოდება: «ქვეყნის დაარსებითგან მამულსა ჩვენსა აქვდა თვისი საკუთარი მდგომარეობა, აქვდა თვისი სჯულნი, თვისი სარწმუნოება, თვისი ენა და თვისი ჩვეულება. ჰყვანდა ყოველსა დროსა საკუთარი თავისი ხელმწიფე და არასოდეს არ იყო მოკიდებულ სხვასა ზედა და არცა მონა, ვითარცა აწარს მამული ესე ჩვენი. სახელი, მხნეობა და მამაცობა წინაპართა ჩვენთა ყოველთვის ჰქუხდა და აღავსებდა მსოფლიოსა. შტერი მარადის მოწყულულ იყო და დამხობილი... ხოლო აწ ხედავთ დამხობასა და არარაობასა მამულისა ჩვენისასა, ჰგრძნობთ შეიწროებას ყოვლისა

60 გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, I, გვ. 89—90.

კაცისასა. რაისათვის არს ესრეთ. ნუთუ ჩვენ არ ვართ შვილნი მამაპაათა ჩვენთანი, ნუთუ ჩვენ არ ძალგვიძს შენახვა საკუთარისა მამულისა ...მაშ რაისათვის ცოცხალ ვართ“⁶¹.

თბილისში დაწყებული აჯანყების პირველი წარმატებისთანავე მრახლოებული თავისუფლება მოქალაქეთათვის ზარების რეკვიით უნდა ემცნოთ. სოფლებში გაგზავნილი საიმედო პირები ხალხს გამოუცხადებდნენ, რომ ალ. ბატონიშვილი უკვე თბილისშია და ქართველებს თავის დროშის ქვეშ უხმობს. ფარული საზოგადოების წევრები გაიგზავნებოდნენ აგრეთვე იმერეთში, დაღესტანში, აზერბაიჯანის სახანოებში და შეეცდებოდნენ აჯანყებისათვის კავკასიური მასშტაბი მიეცათ. ყველგან ერთდროულად უნდა დაწყებულიყო გამოსვლები, რუსთა პოლკებისათვის გაერთიანების საშუალება არ მიეცათ, ცალ-ცალკე გაენადგურებინათ ისინი⁶².

შეთქმულები ვარაუდობდნენ აჯანყების დაწყებისთანავე ალ. ბატონიშვილთან კაცი გაეგზავნათ და იგი საქართველოს მეფედ მოეწვიათ. დესპანები უნდა გაეგზავნათ უცხო სახელმწიფოებში, რათა დაეყოლებინათ საზღვარგარეთის ძლიერი ქვეყნების მთავრობები, რომ მათ „რუსეთის იმპერატორისაგან საქართველოს გათავისუფლება გამოეთხოვათ“⁶³.

ცარიზმის მოხელეთა განდევნის შემდეგ ფარულ საზოგადოებას მთელი თავისი შესაძლებლობა უნდა მოეხმარებინათ თავდაცვის ორგანიზაციისათვის. უნდა ჩაეხერგათ დარიალისა და არაგვის ხეობები, კასპიისა და შავი ზღვის სანაპიროებზე განელაგებინათ შეიარაღებული რაზმები, საშუალება არ მიეცათ რუსეთის ცარიზმისათვის კვლავ შემოეყვანა ჯარი, აღედგინა თავისი ბატონობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში. განთავისუფლებულ საქართველოს დროებით მმართველად ნავარაუდები იყო თამარ იულონის ასული ბატონიშვილი. შემდეგ კი ტახტზე უნდა დაესვათ სპარსეთიდან ჩამოსული ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონი. შეთქმულნი იმედოვნებდნენ, რომ მოწინავე ევროპა მორალურ-პოლიტიკურად დაეხმარებოდა განთავისუფლებულ საქართველოს, ნებას არ მისცემდა რუსეთს კვლავ დაეკავებინა ეს ქვეყანა.

ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულოს უფლებას საქართველოს სამეფო ტახტის მიმართ არავინ ხდიდა სადავოდ, მაგრამ ფარული

61 იქვე, გვ. 95—96.

62 გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. წიგნი II, გვ. 592.—593.

63 იქვე, გვ. 292.

საზოგადოების წევრთა უმრავლესობა აჯანყების ძლევამოსილად დამთავრების შემდეგ ვარაუდობდა საქართველოში კონსტიტუციურ-მონარქიულ წყობილების დამყარებას. შეთქმულების მონაწილე ზაალ ავთანდილაშვილის განცხადებით „ჯანყის მეორე დღეს უნდა შეექმნათ სეიმი და ვიდრე მეფეს აირჩევდნენ, საქართველოს მმართველობა ჩაებარებინათ სეიმის წევრებისათვის, რომელნიც საზოგადოებას უნდა აერჩია“⁶⁴.

ფარული საზოგადოების მიერ შედგენილი საქართველოს მართვა-გამგეობის პროექტი ითვალისწინებდა ზედა და ქვედა სამმართველოების ჩამოყალიბებას. ზედა სამმართველოს თავმჯდომარედ ნავარაუდევია იყო თვით მეფე. მასში უნდა შესულიყვნენ: სამხედრო მინისტრი ა. ქავჭავაძე, ფინანსთა მინისტრი ფალაყანდიშვილი, შინაგან საქმეთა მინისტრი მუხრანსკი, საგარეო საქმეთა მინისტრი ბებუთაშვილი, სახალხო განათლების მინისტრი ქილაშვილი. ქვედა სამმართველოს შეადგენდნენ მაზრებში არჩეული და დედაქალაქში გამოგზავნილი დეპუტატები. მაზრების მართვა-გამგეობა უნდა გადასცემოდა სამდივნოებს, რომლებშიც არჩეული იქნებოდნენ თავადაზნაურობის, სამღვდლოებისა და ხალხის წარმომადგენლები⁶⁵.

შეთქმულების მასალა თითქმის არაფერს ლაპარაკობს ზედა და ქვედა სამმართველოების ფუნქციების, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების შესახებ. ზემოთ მოტანილი მოკლე ცნობა კი მცირე საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ზედა სამმართველო—მეფე და მინისტრთა საბჭო აბორციელებდნენ როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელ ფუნქციებს. მათ შორის მეფეს ეკუთვნოდა საკანონმდებლო და განმკარგულებელი, მინისტრებს კი აღმასრულებელი ხელისუფლება. ქვედა სამმართველოს დეპუტატებს ენიჭებოდა მხოლოდ სათათბირო ფუნქცია. მათ ზედა სამმართველოში უნდა წარედგინათ მოხსენება-პროექტები ქვეყნისა და მისი ცალკეული ნაწილების ადმინისტრაციული მოწყობის, ეკონომიკისა და კულტურის საკითხებზე. სამდივნოებს კი ევალებოდა ადგილობრივი მართვა-გამგეობისა და სამართლის წარმოების ფუნქციები.

XVIII ს. საქართველოს სახელმწიფოებრივი წყობილებისა და შეთქმულთა პროექტის შედარება ცხადყოფს, რომ ქართული

64 გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. I, გვ. 92—93.

65 იქვე, გვ. 134.

საზოგადოებრივი აზრი სახელმწიფო სამართლის საკითხებში ერთ წერტილზე არ გაყინულა. ფარული საზოგადოება იბრძოდა შედარებით მოწინავე კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების დასამყარებლად. შეთქმულთა საოცნებო სეიმი და მათ მიერ დაპროექტებული ქვედა სამმართველო პარლამენტი, რომელშიც მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალურ ფენებს მეტ-ნაკლები რაოდენობით თავისი წარმომადგენლები უნდა აერჩიათ. დემოკრატიულ საფუძველზე არჩეული პარლამენტის უფლება ჯერ კიდევ არ იყო ფართო, მას მხოლოდ სათათბირო ფუნქციები ეკისრებოდა, მაგრამ იგი მაინც რამდენადმე ზღუდავდა მეფის ხელისუფლებას.

ფარული საზოგადოების წევრთა საგრძნობი ნაწილი უფრო შორსაც მიდიოდა. მაგალითად, ოქროპირ ბაგრატიონი სოლომონ დოდაშვილს ეუბნებოდა: «ქართველებო, ეცადეთ საქართველოს განთავისუფლებას. თუმცა საქართველოს განთავისუფლება მე იმიტომ კი არ მინდა, რომ ბაგრატიონთა გვარიდან ვინმე გამეფდეს, არამედ რომ საქართველო შეიქმნეს რესპუბლიკის მაგვარ სახელმწიფოდ»⁶⁶.

როგორც ჩანს, შეთქმულთა შორის საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული რესპუბლიკური იდეები და სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლებს სურდათ ასეთი განცხადებებით შეერბილებინათ წინააღმდეგობა მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს შორის, ხელი შეეწყობთ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაციისათვის.

ფარული ორგანიზაცია აჯანყების დაწყებას, როგორც აღვნიშნეთ, თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს არჩევნებს უკავშირებდა. არჩევნები კი 1832 წლის 20 ნოემბრისათვის იყო დაანიშნული. ეს თარიღი მისაღები ჩანდა იმ მხრივაც, რომ საქართველოს მთავარმმართველი როზენი ჯარის ძირითადი ნაწილით დაღესტანში იყო წასული. ითვალისწინებდნენ იმასაც, რომ ზამთრის პირობებში რუსეთიდან საერთოდ ჯარის გადმოყვანა გაძნელებოდა. გაზაფხულამდე კი აჯანყების წარმატებით დაგვირგვინების იმედი ჰქონდათ. 20 ნოემბერს არჩევნების ჩატარება შეუძლებელი გახდა. არჩევნები გადატანილ იქნა ჯერ 5 დეკემბრის, შემდეგ კი 15 დეკემბრისათვის. შესაბამისად იცვლებოდა აჯანყების თარიღიც. მაგრამ მოვლენათა განვითარებას წერტილი დაუსვა იასე ფალავანდიშვილმა, რომელმაც 1832 წლის 9 დეკემბერს გასცა შეთქმულება.

⁶⁶ გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. I, გვ. 92.

მთავრობამ მოკლე ხანში ფარული საზოგადოების თითქმის ყველა წევრი დააპატიმრა. გამოძიების ქვეშ მოექცა 145 კაცი. საყოველთაო აჯანყებისა და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის განზრახვა ჩაიშალა.

მესამე თავი

ქართველი საზოგადოების ბრძოლა ეროვნული თვითბამორკვევისათვის XIX ს. მეორე ნახევარში

1. თერგდალეულების ეროვნული პროგრამა

1832 წელს ქართველ შეთქმულთა ფარული საზოგადოების აღმოჩენა-განადგურებით არსებითად დამთავრდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის პირველი ეტაპი. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი პერიოდი XIX ს. 60-იან წლებში დაიწყო. მაგრამ პირველ და მეორე ეტაპს შორის სრული სიცარიელე როდი იყო. ამ შუალედში მოღვაწეობდნენ გადასახლებიდან დაბრუნებული ოცდათორმეტიანელები. ამ დროს გაიფურჩქნა ნ. ბარათაშვილისა და გრ. ორბელიანის პოეზია. ეს ორი პოეტი შეიძლება ითქვას, ოცდათორმეტიანელთა და სამოციანელთა შემაერთებელ ხილად იქცა.

ნ. ბარათაშვილი, როგორც პოეტი და მოაზროვნე, ოცდათორმეტიანელთა იდეური გავლენის ქვეშ ჩამოყალიბდა. იგი ძალიან ადრე დაფიქრდა სამშობლოს ბედზე; როგორი იყო საქართველოს წარსული, როგორია აწმყო, რა მოელის მას მომავალში? ეს კითხვები ალელვებდა ახალგაზრდა პოეტს და ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლის დროს დაწერა ღრმამშინაარსიანი პოემა „ბედი ქართლისა“.

ა. სურგულაძეს მიაჩნია, რომ ნ. ბარათაშვილის პოემას ერთგვარი ანარქიზმი ახასიათებს, რამდენადაც ქართლ-კახეთის რუსეთის მფარველობაში შესვლის ისტორიული ფაქტი 1783 წლიდან გადატანილია 1795 წელს და მომდევნო ხანაში! მაგრამ ეს არაა სწორი. ნ. ბარათაშვილმა კარგად იცოდა როდის დაიღო მფარვე-

1 ა. სურგულაძე. ბარათაშვილის ეპოქა. თბ., 1968, გვ. 342.

ლობითი ტრაქტატი და თავის პოემის ქარგისათვის არ სჭირდებოდა თარიღის გადმოწევა. პოემაში ასახულია XVIII ს. დასასრულის საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის რეალური სურათი. კრწანისის ბრძოლაში დამარცხებული ერეკლე II-ის წინაშე კვლავ მთელი სიმწვავეით დაისვა საიმედო მოკავშირის გამონახვის საკითხი. მოხუცი მეფე ხედავს, რომ 1783 წლის ტრაქტატმა ვერ დაამყარა რუსეთ-საქართველოს შორის მტკიცე კავშირი, ვერ უზრუნველყო ქართლ-კახეთის უშიშროება. მაგრამ მეფე არ აპირებს ორიენტაციის შეცვლას. მას მიაჩნია, რომ ფიქტიური მფარველობა უნდა შეიცვალოს ფაქტიურით. ამისათვის კი საჭიროა 1783 წლის ტრაქტატში კორექტივის შეტანა, არსებითად ახალი ხელშეკრულების გაფორმება. „მოკავშირის დაინტერესების მიზნით ერეკლე მზად იყო რუსეთის სასარგებლოდ ახალ პოლიტიკურ დათმობებზე წასულიყო. ამავე დროს ერეკლემ მიიღო ის ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება, რომლის განხორციელებას შეეძლო საქართველოს დამოუკიდებლობა ეხსნა. მოხუც მეფეს რუსეთის დახმარებით საქართველოს სახელმწიფო წყობილების ძირითადი რეფორმის გატარება სურდა“².

„ქართლის ბედის“ ავტორი პრინციპულად საქართველოს დამოუკიდებლობის მომხრე იყო. იგი სავსებით იზიარებდა თავის პოემის პერსონაჟის — სოფიოს თვალსაზრისს. — „რა ხელჰყრის პატივს ნაზი ბულბული, გალიაშია დატყვევებული“? მაგრამ ნ. ბარათაშვილი იწონებდა ერეკლეს პოლიტიკას — საქართველოს რუსეთის მფარველობაში შესვლას რომ ითვალისწინებდა. რუსეთ-საქართველოს ახალი ხელშეკრულების პირობები, რომლის იდეა ერეკლემ წამოაყენა და „სათხოვარი პუნქტების“ სახით გიორგი XII-მ გაათორმა, უფრო მეტად შეზღუდავდა ქართლ-კახეთის სუვერენიტეტს, უფრო მჭიდროდ დააკავშირებდა ბრძოლით დაღლილ ქვეყანას ძლევამოსილ რუსეთთან, მაგრამ მეფეები იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთის იმპერიაში შემავალ ავტონომიურ სახელმწიფოში დაცული იქნებოდა ქართული ენა, კულტურა, ზნე-ჩვეულება, დადებითი ტრადიციები და შინაგან საქმეთა თვითმმართველობა.

ნ. ბარათაშვილი კარგად ერკვეოდა ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფეთა პოლიტიკაში, იცოდა, რომ მათი განზრახვა იყო

² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ., ტ. II, გვ 239.

ქართლ-კახეთის არა რუსეთის ჩვეულებრივ გუბერნიად გადაქცევა არამედ ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობა. ეს თვალსაზრისი გატარებულია პოემამშიც. როგორია პოეტის პოზიცია, ერეკლე მეფის თუ სოლომონ-სოფიოს მოსაზრებას ემხრობა იგი? დიალოგი, კამათი ავტორს ჭეშმარიტების დადგენის საშუალებად მიაჩნია. პოემამში ორი თვალსაზრისია გამოთქმული, მაგრამ ორივე მისაღებია პოეტისათვის, რადგან ისინი ერთმანეთს ავსებენ. ნ. ბარათაშვილისათვის, როგორც აღვნიშნეთ, სანუკვარია საქართველოს სრული დამოუკიდებლობა, მაგრამ რადგან შექმნილ რთულ ისტორიულ სიტუაციაში ეს შეუძლებელია, იგი მხარს უჭერს ერეკლეს პოზიციას, საქართველოს შესვლას რუსეთის იმპერიაში ავტონომიური სამეფოს სახით. ამ მფარველობამ არ უნდა იმსხვერპლოს საქართველოს სახელმწიფოებრიობა, საფრთხის ქვეშ არ უნდა დააყენოს ქართველი ხალხის არსებობა, მისი ენა, კულტურა, დადებითი ტრადიციები. ერთი სიტყვით რუსეთის მფარველობაში შესულ საქართველოს, ქართველ ხალხს უნდა ჰქონდეს საკუთარი თვითმმართველობა.

პოემამში 1801 წლის აქტი არცაა ნახსენები, რადგან იგი ეწინააღმდეგებოდა ქართველ მეფეთა და ქართველი ხალხის სურვილებს, წარმოადგენდა საქართველოს ისტორიული უფლებების დარღვევას. ნ. ბარათაშვილი დუმილის პროტესტით უპასუხებდა ცარიზმის დაპყრობით პოლიტიკას, მაგრამ აფასებდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების დადებით შედეგებს. საქართველომ დიდი ხნის ნანატრი მშვიდობიანობა მოიპოვა. ქართველ ხალხს საშუალება მიეცა შემოქმედებით შრომას შედგომოდა, დაწინაურებულიყო ეკონომიურად, კულტურულად, მომზადებულიყო სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად.

შეთქმულთა ფარული ორგანიზაციის განადგურების შემდეგ გრ. ორბელიანი პესიმიზმში ჩავარდა, ხელი აიღო ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაზე, მაგრამ დარჩა საქართველოს აღდგენაზე მეოცნებე პატრიოტად და თავისი შემოქმედებით ხელს უწყობდა ქართულთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას.

ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების საქმეში განსაკუთრებით დიდი როლი შეასრულა გრ. ორბელიანის პოემამ „სადღეგრძელო“, რომლის პირველი ვარიანტი 1827—1828 წლებში დაიწერა და 1870 წლამდე გრძელდებოდა მისი დახვეწა. ახალციხის მხარის განთავისუფლებისათვის მებრძოლი ქართვე-

ლი ლაშქრის ბანაკში დროებითი შესვენებაა და ბრძოლით დაღლილი მეომრები ღზინობენ. თამადა წარმოთქვამს ქართველთა დიდი წინაპრების სახსენებელ სადღეგრძელოებს, ხოტბას ასხამს ფარნავაზს, ვახტანგ გორგასალს, დავით აღმაშენებელს, თამარ მეფეს, კახეთის გმირებს, ცხრა ძმა ხერხეულიძეთ და პატარა კახს, რომელნიც საქართველოს თავისუფლების და დიდებისათვის სისხლს ღვრიდნენ.

პოემის სტრიქონებიდან გამოსკვივის ოპტიმიზმი. პოეტს სწამს, რომ ქართველი ქართველად, თავის ქვეყნის პატრიოტად რჩება. იგი ვაჟკაცურად უსწორებს თვალს საშიშროებას და მზადაა სამშობლოს დიდებისათვის თავი გასწიროს.

გრ. ორბელიანთან ერთად ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმიანობას დაუბრუნდნენ ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები, გიორგი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი და სხვ. ისინი სიკვდილამდე პატრიოტებად დარჩნენ, სამშობლოს კეთილდღეობაზე ოცნებობდნენ. მაგრამ ეს მოღვაწენი ჩამორჩნენ დროთა მსვლელობას, ფეხი ვერ აუწყვეს ქვეყნის პროგრესულ განვითარებას. ამ პატრიოტების ეროვნული პროგრამის სუსტი ადგილი იყო კლასობრივი შეზღუდულობა, სოციალური კონსერვატიზმი.

„მაგრამ სოციალურ-კლასობრივი თვალსაზრისის სხვადასხვაობას, — მართებულად წერს ა. სურგულაძე, — „ძველი და ახალი“ თაობა ჩინური კედლით არ გაუმიჯნავს. ...მთავარი ძარღვი ქართული იდეური ცხოვრებისა მათთვის მაინც საერთო დარჩა. ...ეროვნული ტრადიციების დაცვის, ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავების, ერის სულიერი ძალების აღორძინების, ერის ისტორიული საზღვრების აღდგენის, ხალხის შემოქმედებითი ენერჯის მობილიზების საქმეში „ძველი თაობის“ წარმომადგენლები ახალ თაობასთან ხელახელჩაყიდებული თანამშრომლობდნენ“³.

ძველი თაობის სასარგებლო საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგი იყო ქართული თეატრის აღდგენა და ჟურ. „ცისკრის“ გამოცემა. „ცისკრის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა ძველი და XIX ს. ქართული მწერლობის არა ერთი ნაწარმოები, მაგრამ „ცისკარმა“, მის გარშემო შემოკრებილმა პუბლიცისტებმა ვერ შეძლეს ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში ახალი სიტყვის თქმა. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპის დაწყება

³ ა. სურგულაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 375.

წილად ხვდა „საქართველოს მოამბეს“ და მის გარშემო შემოკრებილ თერგდალეულთა ჯგუფს.

1863 წლის იანვრიდან თერგდალეულებმა დაიწყეს ჟურნალის „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა. ჟურნალის პუბლიცისტთა იდეალები ძირითადად ორი პრობლემის გარშემო იყრიდნენ თავს. მათი მიზანი იყო ბატონყმობის მოსპობა და საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური თავისუფლების მოპოვება. ჟურნალი გახდა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამბლები და გათვითცნობიერების გამომხატველი ორგანო. სოციალური პრობლემების გადაწყვეტა, რედაქციის აზრით, საფუძვლად უნდა დადებოდა ერის აღორძინებას, ეროვნულ თავისუფლებას. განახლებულ სოციალურ საფუძველზე უნდა აღმართულიყო თავისუფალი ქართველი ერის სახელმწიფოებრიობა⁴.

„საქართველოს მოამბე“ მკაცრ ცენზურას ექვემდებარებოდა. მიუხედავად ამისა რედაქცია მაინც ახერხებდა თავის პროგრესულ-რევოლუციური თვალსაზრისის გამომჟღავნებას. ჟურნალის პირველსავე ნომერში გაკრიტიკებულია თვითმპყრობელური წყობილება, რომელიც ნეტ-ნაკლებად მოსახლეობის ყველა ფენას ბოჭავდა. რედაქციას მიაჩნდა, რომ რუსეთიდან საქართველოში შემოტანილი „დაწყობილება და კანონები“ უპირატესობას ანიჭებდა მოხელეებს, დადგენილი იყო, რომ „ვისაც არ ჰქონდა ჩინი, არ შეეძლო ხმა ამოეღო საზოგადოების კრებაში“. მოხელეთა ბატონობა და ხმის ამოუღებლობის კანონი, „რასაკვირველია, მიიყვანდა ხალხს ჩქამდინა, რომ თავადსა და აზნაურსაც მოაშვლებინებდა ქუდსა უბრალო დიამპეგის წინაშე. ...პჩაგრავენენ არა მარტო ყოველთვის ხმაგაკმეტელს დაბალ ხალხსა, არამედ თავადაზნაურობასაცა. ცხადია, საყვარელო მკითხველო, — დაასკვნის რედაქცია, — ყველას უნდოდა იმ შევიწროებული მდგომარეობიდან განთავისუფლება“⁵.

XIX ს. 60-იან წლებში ქართველი ხალხისა და პრესის მუშაობა წინაშე მეთად მწვავედ იდგა ეროვნული საკითხი. მაგრამ ჟურნალ-გაზეთებს უფლება არ ჰქონდათ ხმა ამოეღოთ ეროვნულ პირვარამზე, მოეთხოვათ ერის ისტორიულ უფლებათა პატივისცემა. ამიტომ „საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტები ინიღბებოდნენ,

4 ა. აიკვიძე. საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე) 1954, გვ. 314—316.

5 „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 1, გვ. 141—142.

ეურნალის ფურცლებზე უცხოეთის ამბებს ეხებოდნენ, საქართველოს ვითარებას კი სტრიქონთა შორის გამოხატავდნენ. მაგალითად, დავით ყიფიანი, აფრთხილებდა მკითხველებს, რომ ჩვენ საკაცობრიო პრობლემებზე გვექნება სჯაბაასიო. „ჩვენ ქართველობას სულაც არ მოეხსენიებთ ... მაგრამ რასაც ვიტყვით, მკითხველო, დარწმუნებული უნდა იყო, რომ ყოვლისფერში ... ჩვენ ქართველობა გვაქვს მხედველობაში. ამისათვის გთხოვ, რომა სხვა დასხვა ქვეყნების ... მთელი საზოგადოების თანამედროვე მაცოცხლებელი აზრები რომ წარმოგიდგინო, მოიფიქრე ხოლმე შენს ქვეყანაზე, ქართველობაზე, მის მდგომარეობაზე ... მოიფიქრე ხოლმე და შენს ფიქრებს თავისუფლება ათხოვე და ნუ შეგეშინდება, იმ შენმა თავისუფალმა ფიქრებმა სადაც უნდა მიგიყვანონ“⁶.

ეურნალის რედაქციის მიერ მკითხველის ასეთი წინასწარი მომზადება მეკლევარს ყოველთვის მხედველობაში უნდა ჰქონდეს და იგი დარწმუნდება, რომ „საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტები დიდი ყურადღებით ეკიდებოდნენ ეროვნულ საკითხს საერთოდ, და ქართველთა ეროვნული უფლების აღდგენას, კერძოდ.

„საქართველოს მოამბის“ მეექვსე ნომერში მოთავსებულია წერილი — „მოკლე განხილვა სომხური ენის წარმატებისა უკანასკნელ დროს“, რომელშიც ლიტერატურაზე უფრო მეტი ადგილი დათმობილი აქვს თურქეთში მცხოვრებ სომეხთა თვითმმართველობისათვის ბრძოლის ისტორიას. სტატიის ავტორი ილია ოქრომჭედლიშვილი აღნიშნავს, რომ თავის ეროვნულ უფლებათა გაფართოებისათვის ბრძოლას სომეხები დიდი ხანია ეწევიან. თურქეთის შთავრობა იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და 1860 წელს „სულთანმა აბდულ მეჯიდმა მისცა სომეხებს კონსტიტუცია“. იქვე ი. ოქრომჭედლიშვილი იძლევა. ამ კონსტიტუციისა და მის საფუძველზე ორგანიზებული სომეხთა თვითმმართველობის დახასიათებას. „ამ კონსტიტუციით, — წერს ავტორი, — სულტანს მიუცია სომეხებისათვის ყველა იმათი სამოქალაქო, შიგნიერი საქმეების გამგებლობა (მართვა), ასე რომ პატრიარხის გარდა არც ერთ სომეხს ხონჭრის მართველობასთან არაფერი საქმე არა აქვს რა“. ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ სომეხებს თვითმმართველობის განხორციელება დაუკისრებიათ საზოგადო კრებისათვის და საყოველთაო-საარჩევნო უფლების საფუძველზე აურჩევით ოთხი საბჭო, რომელთაგან ერთი განავებდა სახალხო განათლებას. მეორე—

⁶ „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 4, გვ. 95—96.

ადმინისტრაციულ საქმეებს, მესამე—ფინანსებს, მეოთხე—იურიდიულ საქმეებს. სომეხთა თვითმმართველობის უმაღლესი ხელისუფალი იყო პატრიარქი, მაგრამ დიდ საზოგადო კრებას უფლება ჰქონდა პატრიარქი გადაეყენებია, თუ იგი კონსტიტუციას დაარღვევდა. ი. ოქრომქედლიშვილი ხოტბას ასებას თავგანწირულ ბრძოლას სომეხებისას, რომლებმაც მიიღეს „დიად შარგი და სასარგებლო, ყველა ხალხის ამამალლებელი“ თვითმმართველობა. მართალია, აბდულ მუჟიდის მეჭვიდრე ცდილობს სომეხებისათვის მინიჭებული პრივილეგიების შეკვეცას, მაგრამ სომეხები დიდი ბრძოლით შოპოვებულ თვითმმართველობას არათუ დათმობენ, არამედ მის უფლება-კომპეტენციას კიდევ უფრო გაათავართობენ⁷.

ი. ოქრომქედლიშვილის მიზანდასახულობა ძნელი გამოსაცნობი როდია. იგი მოუწოდებს ქართველებს, მიბაძონ სომეხებს და იბრძოლონ თვითმმართველობისათვის, რუსეთის იმპერიის ფარგლებში ავტონომიურ სახელმწიფოებრივ ერთეულად მოწყობისათვის.

„საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტები სოლიდარობას უცხადებდნენ იტალიელების, პოლონელების და სხვა ხალხთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას, ცდილობდნენ მკითხველისათვის მიეწოდებინათ ამ ბრძოლას ამსახველი მასალა და ქართველებში ჩაენერგათ ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის იდეები⁸.

„საქართველოს მოამბის“ რედაქციას საშუალება არ ჰქონდა იტალიის ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაზე თავისი თანამშრომლის ორიგინალური სტატია დაებეჭდა. ამიტომ მან ჟურნალში გამოაქვეყნა დობროლიუბოვის ცენზურაგავლილი თხზულება—„მამა ალექსანდრე გავაცი და მისი ქადაგებანი“. დობროლიუბოვი ძალად შეფასებას აძლევდა გავაციის ორატორულ ხელოვნებას, მის დიდ დამსახურებად მიაჩნდა ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა და ადგილობრივი ფეოდალური რეაქციის წინააღმდეგ. ნეაპოლის განთავისუფლებისას წარმოთქმულ სიტყვაში გავაციმ მიწასთან გასწორა ბურბონები, რომლებმაც იტალიელებს წაართვეს მოქალაქეობრივი თავისუფლება.

დობროლიუბოვი თავისუფლების ცნებაში ფართო შინაარსს ხდებდა. მასში გულისხმობდა ხალხის როგორც ეროვნულ ისე სოციალურ თავისუფლებას. მაგრამ XIX ს. 50—60-იანი წლების იტა-

7 „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 6, გვ. 64—68.

8 იქვე, № 5, გვ. 77.

ლიელი მოღვაწეებისათვის უპირველესი მიზანი ეროვნული თავისუფლების მოპოვება იყო. „ჩემო მეგობრებო, — შიმართავდა გავაცი მსმენელებს, — მარტო რევოლუციას შეუძლიან შექმნა იტალიისა“. ...თუ რევოლუცია იტალიას შექმნის, დიპლომატია მაშინ იძულებული იქნება მიიღოს იგი, როგორც შესრულებული ფაქტი. მაშასადამე, გარიბალდისა და დიპლომატიას შუა დიდი ზღვარია. „გარიბალდი არის დიდი წარმომადგენელი ჩვენი ძლევამოსილის და გამარჯვებულს რევოლუციისა, რომელიც ნიშნავს ხალხის სჯულიერების აღდგენას მფლობელების ბოროტმოქმედების წინააღმდეგ“⁹.

ალექსანდრე გავაცის ზემოთ მოტანილი თვალსაზრისი შეესაბამებოდა, „საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტის გამოთქმა რომ ეიხმართ, „ქეშმარიტი თერგდალეულობის“ იდეოლოგიას. ფეოდალური ნაციონალიზმის ნასახივ კი აღარ იყო დარჩენილი სამოციანელთა შემეცნებაში. ისინი თავისუფალ დემოკრატიულ საქართველოზე ოცნებობდნენ.

ქართველი თერგდალეულები განსაკუთრებით დიდ თანაგრძობას უწევდნენ და სოლიდარობას უცხადებდნენ პოლონელთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას, რამაც 1862—1863 წლებში ახალი ძალით იფეთქა.

1862 წელს შეიქმნა პოლონეთის ცენტრალური ეროვნულ-რევოლუციური კომიტეტი, რომელიც სათავეში ჩაუდგა ეროვნულ აჯანყებას. მოძრაობის შესუსტების მიზნით რუსეთის მთავრობამ გამოაცხადა პოლონელი ახალგაზრდების სარეკრუტო შეკრება და ჯარში გასაწვევთა სიაში შეიტანა ყველა ექვმიტანილი პირი. ცარიზმის მოხელეთა ამ ვერაგულმა ღონისძიებამ აღშფოთება გამოიწვია მთელ პოლონეთში. ახალგაზრდებმა უარი თქვეს მეფის ჯარში წასვლაზე, ტყეებში გაიხიზნენ და აჯანყების დროსა ააფრიალეს. ამ სამართლიან ეროვნულ-გამათავისუფლებელ ომში აქტიურად მონაწილეობდა პოლონეთის მოსახლეობის თითქმის ყველა სოციალური ფენა—თავდაზნაურობა, გლეხობა, ქალაქის დემოკრატია, მუშები. „მაშინ, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — რევოლუციური იყო სწორედ პოლონეთი მთლიანად, არა მარტო გლეხობა, არამედ თავადაზნაურობის მასაც“¹⁰.

პოლონელთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ ბრძოლას მორალურ და ფაქტიურ დახმარებას უწევდა პროგრესული რუსეთი. რუ-

⁹ „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 5, გვ. 85—87, 93.

¹⁰ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 569—570.

სეთის რევოლუციური ორგანიზაცია „ზემლია ი ვოლია“ პოლონეთის აჯანყების ჩასაშობად გაგზავნილ რუს ოფიცრებს და ჯარისკაცებს მოუწოდებდა იარაღი მიებრუნებინათ მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. პეტერბურგში, მოსკოვსა და რუსეთის სხვა ქალაქებში მიმდინარეობდა ფულადი სახსრებს შებრუნება; იქმნებოდა პოლონელთა დასახმარებელი ფონდები.

თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საბრძოლველად ეროვნულ-რევოლუციური ძალების ერთიანი ფრონტის შექმნა პასუხობდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებათა ინტერესებს და ამიტომ, ბუნებრივია, მოწინავე ქართველი საზოგადოება ცდილობდა კონტაქტი დაემყარებინა პოლონელ პატრიოტებთან, დახმარება გაეწია მათთვის სამართლიან ბრძოლაში.

პოლონეთის აჯანყების დროს საქართველოში პერიოდული პრესის ორი ორგანო — „ცისკარი“ და „საქართველოს მოამბე“ გამოდიოდა. ცენზურის მკაცრი კონტროლის მოუხედავად, თერგდალეულთა ორგანომ მაინც მოახერხა აჯანყებული პოლონელებისათვის თანაგრძნობის გამოცხადება. „საქართველოს მოამბის“ 1863 წლის № 7-ში გამოქვეყნდა პეტრე ნაკაშიძის „სამგზავრო წერილები“. პ. ნაკაშიძე 1863 წლის 27 მარტს პეტერბურგიდან პოლონეთზე გავლით გამგზავრებულა უცხოეთში. მატარებლის ვაგონში საუბარი გაუბამს პოლონელ სტუდენტებთან, რომლებიც სამშობლოში ბრუნდებოდნენ. პ. ნაკაშიძეს შეუქია პოლონელთა მიწა-წყალი, მაგრამ შეუბრალებია ხალხი, „რომელიც ასეთ უბედურებაში ჩავარდა ამ უკანასკნელ დროს“. ამას არ დაეთანხმა თურმე პოლონელი სტუდენტი, რომლის აზრით, რაკი ხალხმა აჯანყება წამოიწყო და სისხლსა ღერის, არ მიაჩნია ეს ამბავი უბედურებად და მზადაა სიცოცხლე გასწიროს თავისუფლების მოსაპოვებლად. ცენზურას დაქვემდებარებული ჟურნალის პუბლიცისტი ინიღბება, მაგრამ „სამგზავრო წერილებში“ მაინც ჩანს ავტორის უარყოფითი დამოკიდებულება თვითმპყრობელობისადმი და თანაგრძნობა პოლონელი ხალხის გამათავისუფლებელი ბრძოლისადმი. აჯანყებულთა რაგებში ჩასადგომად რუსეთიდან პოლონეთს მიმავალ პოლონელ სტუდენტს იგი ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს. „განა არის ქვეყანაზე იმისთანა ხალხი, რომელსაც არ ჰსურდეს კეთილი ცხოვრება? ყველასა ჰსურს, მაგრამ ხალხიც არის და ხალხიც, ზოგის სურვილი იწეოთივე სუსტია და დამკვნარი, როგორც თვითონ ხალხია გათელილი და წელმოწყვეტილი, ზოგს კი იმოდენად შერჩენია კაცობრიული გრძნობა, რომ მისთვის სიცოცხლე და კეთილი ცხოვრება გაუყო-

ფელია. ...ამისთანა ხალხი კი სულ მუდამა სდულს, ან გულის წადილს აისრულებს, ან არა და იმ წადილსა ზედ შეაკედება. ამისთანა ხალხს ვერაფერი ვერ შეაყენებს! შიშველს ხელით ზარბაზნებს შოულობს; „ვისაც აქვს ხელები, ამბობენ ინსურგენტები, ჯოხს იშოვნის, ჯოხით თოფსა და თოფით—ზარბაზანსო!“ ისტორია და კაცობრიობა მარტო ამისთანა ხალხს აძლევს ყურადღებას¹¹.

პ. ნაკაშიძე ცენზურის შიშით მკვეთრ გამოთქმებს ვერ ხმარობს, მაგრამ ცხადია, რომ „ხალხის კეთილცხოვრებაში“ იგი გულისხმობს ერის თვითმყოფობას და დამოუკიდებლობას. მისი სიმპათია იმ ერის მხარეზეა, რომელიც არ ურიგდება თავისუფლების დაკარგვას, იმ პატრიოტების მხარეზეა, რომელნიც მზად არიან სიცოცხლე გასწირონ სამშობლოს თავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის. აეტორს, რა თქმა უნდა, სურს ასეთ ხალხთა რიგებში იხილოს ქართველი ერიც.

თვით „საქართველოს მოამბის“ რედაქცია უკმაყოფილებას გამოთქვამდა, რომ ცენზურის გამო ეურნალმა ბევრ საჭირბოროტო საკითხზე თავისი აზრი ვერ გამოთქვა; „რასაც ჩვენ თვითონ ვთხოვდით ეურნალსა, რასაც მისგან მოველოდით — ამას ყველაფერს წინ კედელი დახვდა“. მიუხედავად ამისა, „სხვის მოსაწონად არც ერთის ჩვენი გულითადის აზრისათვის არ გვიღალატნია, სხვის მოსაფერებლად არც ერთი გრძნობა არ გაგვიყიდა, ჩვენ დაეჩუმიებულვართ და სვინდისისათვის კი არ გვიღალატნია“. განსაკუთრებული გულისტკივილით აღნიშნავს რედაქცია იმას, რომ ეურნალმა დროს მოთხოვნილება მთელი სისრულით ვერ გამოხატა. ჩვენი შინაგანი ცხოვრების მოვლენები, „რომელიც ყოველი ცოცხალი კაცი-სათვის საინტერესოა, არამცთუ ვერ ახსნა ...არამედ ვერც კი გაბედა რომ მიჰკარებოდა, თუმცა კი სცადა. ...ამის გამო ჩვენს ეურნალს ფერი დააკლდა. „მოამბემ“ შორიდან დაუწყო ტრიალი მას, რაც ახლოს გასასინჯავი იყო“¹².

საქართველოს შინაგანი ცხოვრების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან პრობლემად „საქართველოს მოამბის“ რედაქციას, უდავოა, ეროვნული საკითხი მიაჩნდა და გულისტკივილით, ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ამ „ახლოს გასასინჯ“ პრობლემას შორიდან უვლიდა, უცხოეთის მაგალითებით აშუქებდა, თვით ქართული სინამდვილის ეურნალის ფურცლებზე ასახვას, ქართველი ხალხის ეროვნ-

11 „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 7, გვ. 44—45.

12 „საქართველოს მოამბე“, 1863, № 11.

ნულ უფლებების აღდგენაზე საუბარს ცენზურის შიშით ვერ ბე-
დავდა. რედაქცია იმედს გამოთქვამდა, რომ ახლო მომავალში შეი-
ძლება ჩვენს ურნალსაც დაუდგეს დარი და უფრო მეტი ნაყოფი
მოიტანოსო. მაგრამ არ დასცალდა. ერთი ნომრის შემდეგ „საქარ-
თველოს მოაზრის“ გამოცემა შეწყდა, როგორც ჩანს, მეფის მთავ-
რობის სამხარეო აღმინისტრაციამ ურნალს არც ის აპატია, რის
თქმაც გაბედა და „მავნე მიმართულებასათვის“ ნაადრევად გამო-
ასალმა წუთისოფელს.

XIX ს. 60-იანი წლების საქართველოში ეროვნული საკითხი
გაცილებით უფრო მწვავედ იდგა, ვიდრე ეს აისახა „საქართველოს
მოაზრეში“. პოლონეთის 1862—1863 წლების აჯანყებამ ახალი სტი-
მული მისცა ქართველთა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრა-
ობას. ქართველი პატრიოტები კარგად ითვალისწინებდნენ პოლო-
ნელთა წარმატების დიდ მნიშვნელობას რუსეთის იმპერიაში შემა-
ვალი დაჩაგრული ხალხების უფლებათა გაფართოებისათვის და
ამიტომ მათ ფართო აგიტაცია გააჩაღეს, დაიწყეს პოლონელთა
დახმარების ფონდის შექმნა. ახლა უკვე დადგენილია, რომ პოლო-
ნელების დასახმარებლად ფულადი სახსრების ნებაყოფლობითი შე-
გროვება თბილისშიც მოხდა და თანხა გადაეგზავნა პოლონელ პატ-
რიოტებს¹³.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაო-
ბის მეთაურებმა ჩამოაყალიბეს ფარული საზოგადოება „ახალგაზრ-
და საქართველო“, რომელიც „ახალგაზრდა სომხეთის“ საზოგადო-
ებასთან ერთად ეწეოდა ეროვნული თავისუფლების იდეის პროპა-
განდას. ამ ფაქტის კონსტატაცია ეკუთვნის ნიკო ნიკოლაძეს, მაგ-
რამ იგი ამავე დროს შეეცადა დაემციერებინა დაარსებულ საზოგა-
დოებათა მნიშვნელობა, რათა მეფის მთავრობის რისხვა აეცილე-
ბინა მათთვის.

1865 წ. 14 მაისს ნ. ნიკოლაძე სწერდა ოგარევს: „ხომ არ შე-
იძლება „კოლოკოლის“ შემდეგ ნომერში გამოაქვეყნოთ ერთი სა-
ინტერესო ამბავი. მიხეილ ნიკოლაევიჩმა, ჩვენმა დამთხვეულმა ფე-
ლთებებელმა (ლაპარაკია მეფის ნაცვალზე. — ა. ბ.) რუსეთი იხსნა.
მან აღმოაჩინა რაღაცა საოცარი შეთქმულება, ანუ ფარული საზო-
გადოება „ახალგაზრდა საქართველოსი და სომხეთისა“. შეგიძლიათ
წარმოიდგინოთ ორი-სამი გიმნაზიელი, ორი ნასტუდენტარი—თავი-

13 ი. ხუციშვილი. „საქართველო-პოლონეთის ურთიერთობის ისტორი-
იდან, გვ. 21, 26.

სუფლად მოსაუბრენი გლახობის განთავისუფლებასა და თავისუფალ საქართველოზე... პეტერბურგიდან მწერენ, რომ ამ საქმესთან დაკავშირებით იქ მოხსენებით ჩასულა შიკრიკი და ქართველ სტუდენტთა შორის დაპატიმრებას ელიანო... ხომ არ შეიძლებოდა ამ ბუზს, რომელიც მიხეილ ნიკოლაევიჩმა სპილოდ აქცია, ისევ ბუზის სახე დაბრუნებოდა?"¹⁴.

უკრ. „კოლოკოლი“ დიდი რაოდენობით ვრცელდებოდა რუსეთში. ნ. ნიკოლაძე, როგორც ჩანს, იმედოვნებდა, რომ „საქართველოსა და სომხეთის საზოგადოებათა“ ასეთი გაუბრალოებული სახით წარმოჩენა მეფის სატრაპების გულისწყრომას დააცხრობდა და ისინი საჭიროდ აღარ ჩათვლიდნენ მკაცრი რეპრესიების გამოყენებას. საბჭოთა მკვლევრები კი არ ითვალისწინებენ ამ გარემოებას და თითქმის სრულიად უგულვებელყოფენ დასახელებულ საზოგადოებათა მნიშვნელობას ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში.

„ახალგაზრდა საქართველოს“ საქმიანობის შესახებ კონკრეტული მასალა გამოვლენილი არაა, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი დაარსეს თერგდალეულებმა და ისინი ხელმძღვანელობდნენ მის საქმიანობას.

იტალიის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობით აღფრთოვანებულმა ი. ჭავჭავაძემ 1860 წ. 29 ივლისს დაწერა ცნობილი სტრიქონები:

„მესმის, მესმის სანატრელი ხალხთ ბორკილის ხმა მტკრევისა!
სიმაართლის ხმა ქვეყნადა ქუხს დასათრგუნვად მონობისა.
აღმიტაცებს ხოლმე ის ხმა და აღმიგზნებს იმედს გულში,
ღმერთო, ღმერთო, ეს ხმა ტკბილი გამაგონე ჩემს მამულში“

ი. ჭავჭავაძე „თავის მამულში“ ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყების პასიური მომლოდინე როდი იყო. ილია და სხვა თერგდალეულები, უდავოა, არ კმაყოფილდებოდნენ ლიტერატურული საქმიანობით, მოძრაობის თეორიული პრობლემების დამუშავებით. ისინი ეწეოდნენ აგრეთვე გარკვეულ პრაქტიკულ საქმიანობას, რის ერთ-ერთ შედეგად შეიძლება მივიჩნიოთ ფარული საზოგადოების — „ახალგაზრდა საქართველოს“ დაარსება. ამ საზოგადოებას ქართველი ხალხი უნდა მოემზადებინა თავისუფლებისათვის საბრძოლველად, რომლის დამავკირგვინებელი შედეგი ილიას ასე ჰქონდა წარმოდგენილი.

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე. თხზ., ტ. I, 1962, გვ. 249.

„ხალხი აზვირთდა, ხალხი აღსდგა, ხალხი მოქმედობს, ერთი ზღვიდამა მეორემდე ერთ ფიქრსა ჭეჭრობს, და ეგ ფიქრია ჩვენის ქვეყნის თავისუფლება!... დიღია ხალხი, როს ეგ გრძნობა წინ წარუძღვება“.

ი. ჭავჭავაძემ თავის პატარა პოემით „დედა და შვილი“ საფუძველი დაუდო საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიას, რომელიც შემდეგ გააფართოვა და გააღრმავა მხატვრულ ნაწარმოებებსა და პუბლიცისტიკაში. ილიას „მგზავრის წერილები“ საქართველოს თვითმყოფობის, ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლების პიმნია, ბუნების შვილის, მოხევის ენით გამოთქმული.

მწერალთან საუბარში მოხევე აქებს საქართველოს წარსულს, უპირატესობას აძლევს აწმყოსთან შედარებით და ამის ძირითად საბუთად იმას ასახელებს, რომ „ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუნეს“, ე. ი. გვექონდა დამოუკიდებლობა და თვითმმართველობაო. მწერლის შენიშვნაზე, რომ სამაგიეროდ ახლა მშვიდობიანობა არისო, მოხევე პასუხობს: „რას ვაქნევ ცარიელ მშვიდობას. ...რად არს მშვიდობა? უხმარ სატევარს ჟანგი დაედვის ...რად არნ მტერობა, თუ ერი ერობს? ცარიელ მშვიდობა მიწაჩიც გვეყოფის“¹⁵.

ი. ჭავჭავაძე თითქოს კომენტარს არ უკეთებს მოხევის აზრებსა და მისწრაფებებს, მაგრამ პატრიოტი მოხევის გულშია აღსარებამ მასზე უდიდესი გავლენა იქონია და დააწერიან ქართველთა გრძნობა-გონების შემძვრელი სტრიქონები: „მიგიხვდი, ჩემო მოხევე, რა ნესტარითა ხარ ნაჩხვლეთი. ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუნდნისო“—სთქვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რა-ღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ გულში გაითხარა სამარე და დაიშარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის... ჩემო საყვარელო მიწაწყალო მომეც ამის პასუხი“¹⁶.

ეს ტკივილი, ეროვნული საკითხი, მისი ასე თუ ისე გადაჭრის გზების ძიება მთელი სიცოცხლის განმავლობაში აწუხებდა თერგ-დალეულებს და ყველა პატრიოტ ქართველს.

იმ დროს, როცა ი. ჭავჭავაძე „მგზავრის წერილებს“ წერდა, პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა ერთი ნაწილი საქართველოს

15 ი. ჭავჭავაძე. თხ., ტ. I, 1914, გვ. 256—259.

16 ი. ჭავჭავაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 259—260.

დამოუკიდებლობის აღდგენაზე ოცნებობდა. ისინი თვალყურს ადევნებდნენ და თანაგრძნობას უცხადებდნენ ჩაგრულ ხალხთა გამათავისუფლებელ მოძრაობას, ეროვნული რევოლუციის იდეას ქადაგებდნენ. მათ შორის იყო გ. წერეთელი. იგი მიზანშეწონილად ფიქრობდა რუსეთის იმპერიაში შემავალ ჩაგრულ ხალხთა ერთიანი ფრონტის შექმნას ცარიზმის წინააღმდეგ, რეალურ საქმედ ეჩვენებოდა პოლონელთა, ქართველთა, სომეხთა, აზერბაიჯანელ და სხვა ხალხთა საბრძოლო თანამეგობრობის ჩამოყალიბება. გ. წერეთელი, ისე როგორც მისი დროის ყველა პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი, იბრძოდა ქართველი ხალხის კანონიერ, ეროვნულ უფლებათა დასაცავად, საჭიროდ თვლიდა ბრძოლას საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის¹⁷.

ნ. ნიკოლაძე ფიზიკური ძალით აკვირდებოდა ქართველი ხალხის, მისი მოწინავე მოღვაწეების მისწრაფებას და კარგად ამჩნევდა, რომ მეფის მთავრობის რეაქციული, სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკა ქართველთა უმრავლესობას ცარიზმის წინააღმდეგ განაწყობდა. 60-იანი წლების რეფორმებმა ვერ დააკმაყოფილა გლეხობა და პროგრესული ინტელიგენცია, ვერ გააუმჯობესა ქართველი ხალხისა და რუსეთის მთავრობის ურთიერთობა. „ქართველი ხალხი,—წერდა ნ. ნიკოლაძე 1865 წ. „კოლოკოლში“,— დღითიდღე და უფრო მეტად იმსკვალება თავისი ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეით. მცირეოდნავაც არ შევცდებით თუ ვიტყვი, რომ რუსეთის მთავრობას საქართველოში ამჟამად კეთილისმსურველები არ ჰყავს, გარდა დიდი მთავრის კარის ერთი მუქა... ბობოლა მოხელეებისა... და მცირერიცხოვან დიდ მიწათმფლობელებისა, რომელთა ინტერესების მიხედვით შედგენილია ახალი „კანონდებულებანი“... ყველა დანარჩენი ვინც კი ცოცხლობს და აზროვნებს, გამსკვალულია ნაციონალიზმით“¹⁸.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცოდა და ყოველთვის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართველ ხალხს არ ახასიათებდა არც ანტირუსული განწყობილება და არც ეროვნული შეზღუდულობა-განკერძობულობისაკენ მისწრაფება. ამდენად იგი ცნება „ნაციონალიზმს“ ანტიცარისტული განწყობილების გამოსახატავად ხმარობს. ქართველი ხალხი ცარიზმს ებრძოდა თავის ეროვნულ უფლებათა დაცვა-გაფართოებისათვის. მაგრამ ამ ბრძოლას ყოველგვარი შედეგი

17 მ. გაფრინდაშვილი. ქართული განმანათლებლობა, თბ., 1966, გვ. 24, 28, 34.

18 ნ. ნიკოლაძე. დასახ. ნაშრომ., გვ. 264.

ნ. ნიკოლაძეს მისაღებად როდი მიაჩნდა. „ჩვენ არ გამოვეკიდებით, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რუსეთის მთავრობისათვის, ისევე როგორც ...საქართველოსათვის საინტერესო საკითხს, საქართველოში არსებულ ეროვნულ მისწრაფებათა განვითარების საკითხს: ჩვენი მდგომარეობა საუკეთესო საბუთია იმისა, რომ უარი ვთქვათ ამ განმარტებაზე, რომელსაც ადვილად შეიძლება მოჰყვეს ინსინუაცია. ერთი რამ კი აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, სახელდობრ ჩვენი შწუხარება ამ მისწრაფებათა წარმატების გამო. ...ჩვენის აზრით, ამ იდეის განვითარებას შეუძლია საკმაოდ დიდი ზიანი მიაყენოს ქართველი ხალხის მატერიალურსა და გონებრივ განვითარებას. ნურათერს ვიტყვით იმაზე, რომ ეროვნულ მისწრაფებათა გადაჭარბებას შეუძლია მიიყვანოს საქართველო იმ სასაყლოზე, სადაც ამას წინათ ტყავი გააძრეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გაჰმოსწოვეს ჩერქეზებს. ჩვენი ღრმა რწმენით, — განაგრძობს ავტორი, — ეროვნული მისწრაფება რომ გამარჯვებითაც დაგვირგვინდეს და საქართველომ საფრანგეთისა და ინგლისის მფარველობა მოიპოვოს ...საქართველო აშკარად და საკმაოდ დიდი ხნით დაჰკარგავს თავის იმედებს იმის შესახებ, რომ წარმატებით გადაიჭრას გონიერი და სამართლიანი საზოგადოებრივი წყობილების (შექმნის) ის საკითხი, რომელიც მას ადევლებს“¹⁹.

ნ. ნიკოლაძე ქართველი ხალხის ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის ბრძოლის საკითხს განუყოფელ მთლიანობაში განიხილავს, მიაჩნია, რომ ორივე საკითხის გადაწყვეტა პასუხობს ქართველი ხალხის ინტერესებს. ნ. ნიკოლაძის აზრით, შექმნილ სიტუაციაში საქართველო კაპიტალისტური დასავლეთ ევროპის „მფარველობით“ ვერც ერთ ამ საკითხს ვერ გადაჭრის, ქართველი ხალხი ვერ მოიპოვებს სოციალურ და ეროვნულ თავისუფლებას. „ევროპის სახელმწიფოებმა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — საქართველო რომ ევროპის შინა პროვინციების დონემდეც კი აამაღლონ, საქართველო მაინც წაგებულნი დარჩება და მხოლოდ პოლიტიკური წყობილების მხრით მოიგებს. მაგრამ ასეთი ვარაუდის დაშვება შეუძლებელია: უამრავი მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ევროპის სახელმწიფოები დაუყოვნებლივ შეუდგებოდნენ საქართველოს ცივილიზებას აჯუყირის მზგავსად, ან მის ექსპლოატაციას ინდოჩინეთის მზგავსად. ასე მოხდებოდა მაშინ, თუ ეროვნული მისწრაფება გამარჯვებით დაგვირგვინდებოდა, რალას მოიტანდა მარცხი და რამ-

დენი შანსია ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ და წინააღმდეგ—
ყველამ კარგად იცის“²⁰.

ნ. ნიკოლაძე უარყოფს ევროპისაგან მომდინარე „მფარველო-
ბას“ და უპირატესობას აძლევს საქართველოს დარჩენას რუსეთის
იმპერიის შემადგენლობაში. რაკი ქართველ ხალხს ჯერ არ შეუძ-
ლდა ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვება და სოციალური
პრობლემების გადაწყვეტა, იგი, რუსეთის განახლების მოლოდინში,
იმპერიის შემადგენლობაში უნდა დარჩეს. ავტორის აზრით, საზო-
გადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილებს „ერთადერთ
ფორმას, რომელსაც შეუძლია ნამდვილი სარგებლობა მოუტანოს
საქართველოს, წარმოადგენს მიწისა და ყოველგვარი სხვა საკუთ-
რების სათემო განაწილება, აგრეთვე ხალხის შრომისა და სახელმ-
წიფო მართვა-გამგეობის სათემო ორგანიზაცია“. ნ. ნიკოლაძე დარ-
წმუნებულია, რომ „საუკეთესო სახელმწიფოებრივი და საზოგადო-
ებრივი წყობილების იდეალი... ყველაზე ადრე რუსეთისათვის არ-
ის განსახორციელებელი, რადგან ამ წყობილებში მთავარი პრინ-
ციპი — თემობრიობა, შესაძლებელ სისრულით, რუსეთის ხალხმა
შეინარჩუნა. რუსეთის თემი იდეალად არ მიგვაჩნია, მაგრამ იგი
უფრო ბევრად შეეფერება ჩვენს წარმოდგენას (სამართლიანი) სა-
ზოგადოებრივი წყობილების შესახებ, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში
გაბატონებული ინდივიდუალიზმის ყოველნაირი პრინციპი. ...ამ მო-
საზრებათა გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რაკი საქართველო თავის
სვებედს თუნდაც თანამედროვე რუსეთს დაუკავშირებს, იგი უფრო
მალე მიაღწევს თავის მდგომარეობის საუკეთესოდ მოწყობას, ვიდ-
რე მაშინ, როცა მას მოკავშირედ ან მფარველად ეყოლება (აღარა-
ფერს ვამბობთ მფლობელობაზე) ევროპის რომელიმე ერი, რომ
აღარაფერი ვთქვათ ოსმალეთსა და სპარსეთზე, რომლებისაც სა-
ქართველოში არც ერთი საღად მოზაროვნე ადამიანი მოწადინებუ-
ლი არ არის“²¹.

ხალხოსნური იდეოლოგიის გავლენის ქვეშ მყოფი ნ. ნიკო-
ლაძე რუსეთისა და საქართველოს უკეთესი მომავლის საფუძვლად
თემსა და თემურ საკუთრებას თვლიდა. „მიწისა და ყოველგვარი
სხვა საკუთრების სათემო განაწილება“, ნ. ნიკოლაძის ღრმა რწმე-
ნით, ქართველი ხალხის უმრავლესობას გაათავისუფლებდა სოცია-
ლური ჩაგვრისაგან, ხოლო „სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სათე-
მო ორგანიზაცია“ იხსნიდა ეროვნული ჩაგვრისაგანაც. საქართვე-
ლო რუსეთის შემადგენლობაში მიიღებდა ავტონომიას, გადაიქცე-

20 ნ. ნიკოლაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 264—265.

21 ნ. ნიკოლაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 265—266.

რდა თვითმმართველ ერთეულად. ამიტომ ნ. ნიკოლაძეს მიზანშეწონილად მიაჩნდა, რომ ქართველ ხალხს ზელი აეღო გადამეტებულ ეროვნულ მისწრაფებაზე, სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაზე და დალოდებოდა რუსეთის გარდაქმნას. მაგრამ დალოდებოდა არა პასიურად, არამედ აქტიური მონაწილეობა მიეღო რუსეთის განახლებისათვის ბრძოლაში, მრავალი დიდი და მცირე ერის შემცველ ამ ვრცელი იმპერიის ფედერაციულ რესპუბლიკად გარდაქმნის დიად საქმეში.

თემისა და თემური მიწათმფლობელობის გაიდილება, სახელმწიფო მართვა-გამგეობის თემური ორგანიზაცია, მართალია, განუხორციელებელი, უტოპიური ოცნება იყო, მაგრამ ეროვნული პრობლემის ნიკოლაძისეული დასმა და გადაწყვეტა პრინციპულად მისაღები იყო თითქმის ყველა თერგდალეულსათვის.

ნ. ნიკოლაძე ემხრობოდა ერთა თვითგამორკვევის იდეას. თავის სტატიებში „მთავრობა და ახალი თაობა“ (1866 წ.) იგი წერდა: „პოლონეთი იძულებულია აჯანყდეს, რათა მიიღწიოს სრულუფლებიანობას, თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას. მთავრობა აღრჩობს მას. ...ახალი თაობა კი ამბობს: რუსეთს არავითარი უფლება არა აქვს იბატონოს იმ ქვეყანაზე, რომელსაც სურს თვითონვე იყოს თავის ბატონ-პატრონი და თვითონვე გაუძღვეს საკუთარ საქმეებს“²². პოლონეთის აჯანყების სისუსტისა და მარცხის მიზეზად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა ის გარემოება, რომ მან ვერ მიიღო საყოველთაო-სახალხო ხასიათი, მასში აქტიურად არ ჩაება ერის უმრავლესობა—გლეხობა. „პოლონეთის ფლეხები საკმარისად დარწმუნებული როდი იყვნენ, რომ მათი „პანების საქმე“ მათივე საკუთარი საქმე იყო, რომ შლიახტის ბატონობის დროს უკეთესი ცხოვრება ექნებოდათ, ვიდრე რუსეთის ბატონობის დროს. სწორედ ეს იყო იმის მიზეზი, რომ პოლონეთის აჯანყებას ხალხი გულგრილად შეხვიდა“²³. ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის აზრით, აჯანყების მეთაურთა სოციალური კონსერვატორობა ქალაქებს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაქანებას. იგი რჩევას აძლევს რევოლუციურ ახალთაობას, გაითვალისწინოს პოლონეთის მწარე გამოცდილება და მიზნად დაისახოს ხალხის როგორც სოციალური, ისე ეროვნული ჩაგვრისაგან გათავისუფლება. მხოლოდ ასეთი მიზანდასახულობანი, მრავალწლიანი მუშაობით მომზადებული რევოლუცია მია-

22 ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 355.

23 იქვე, გვ. 328.

ღებს საყოველთაო-სახალხო ხასიათს და გამარჯვებითაც დაგვირგვინდებო.

საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი და აგრარულ-გლეხური მოძრაობა თავისი შინაარსით სოციალურ-პოლიტიკური მოძრაობა იყო, რომლის მიზანი არა მარტო კოლონიური ჩაგვრის უღლის გადაგდება, არამედ გლეხთა განთავისუფლება და ფეოდალურ-ბატონყმური დამოკიდებულების ყოველგვარი ნაშთების მოსპობა იყო. ამდენად, ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა მისი განვითარების ყველა ეტაპზე პროგრესულ მოძრაობას წარმოადგენდა²⁴.

XIX ს. 60-იანი წლებს პირველ ნახევარში საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელთა და შეგნებულ მონაწილეთა უმრავლესობა ეწეოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეის პროპაგანდას და შეძლებისდაგვარად პრაქტიკულადაც საქმიანობდა ამ მიმართულებით. მომდევნო ხანაში საერთაშორისო ვითარება შეიცვალა. პოლონეთის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ რუსეთის შინაპოლიტიკური მდგომარეობაც გაართულდა. გაძლიერდა მთავრობის რეპრესიები როგორც სოციალ-რევოლუციონერების, ისე ეროვნულ რევოლუციონერთა წინააღმდეგ. ამ გარემოებამ, ბუნებრივია, შეზღუდა ქართველ პატრიოტთა ეროვნული იდეალები. მათ ანგარიში გაუწიეს შექმნილ სიტუაციას, დროებით ხელი აიღეს პროგრამა-მაქსიმუმზე—საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაზე და ძალუხნებურად კმაყოფილდებოდნენ პროგრამა-მინიმუმით, ეწეოდნენ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ სახელმწიფოდ გარდაქმნისა და საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეის პროპაგანდას, ცდილობდნენ ამ პროგრამის მხარდასაჭერად განეწყოთ რუსეთის საზოგადოებრიობა და მთავრობის წრეები.

XIX ს. 70-იან წლებში ქართველი მოღვაწეები ცენზურის შიშით ვერ ბედავდნენ ამკარად წერას. ვერაფერს ამბობდნენ რუსეთის ფედერაციულ სახელმწიფოდ გარდაქმნის შესახებ. ქართველი პუბლიცისტები ქართული პრესის ფურცლებზე ავსტრიის იმპერი-

---

²⁴ ავ. იოსელიანი. საქართველოს ისტორიის პრობლემები და თერგდალეულნი. თბ., 1972, გვ. 260.

ის შინაპოლიტიკური წყობილების ევოლუციას აშუქებდნენ, მიესალმებოდნენ ფედერაციის საწყისებზე ავსტრიის გარდაქმნის გეგმებსა და პრაქტიკას და სტრიქონთა შორის ამასვე ნატობდნენ რუსეთის იმპერიისათვისაც.

ცნობილია, რომ ავსტრია-უნგრეთის იმპერია, მსგავსად რუსეთის იმპერიისა, მრავალეროვან სახელმწიფოს წარმოადგენდა. იქ მეტად მწვავედ იდგა ეროვნული საკითხი. „ღროებისა“ და „ივერიონის“ რედაქციები ძალიან დიდ ადგილს უთმობდნენ ავსტრია-უნგრეთის ერთა ურთიერთობის მოწესრიგების პრობლემებს და თითქმის ყოველთვის მხედველობაში ჰქონდათ მრავალეროვანი რუსეთი და მისი პრობლემები.

1870 წელს ნ. ნიკოლაძემ „ღროებაში“ გამოაქვეყნა წერილი — „ავსტრიის მდგომარეობა“. ავტორი მიუთითებს, რომ ავსტრიის იმპერია მრავალეროვნული სახელმწიფოა. 1848 წლამდე „ამ არეულ-ღარეული ხალხების კრებაში პირველი ადგილი გერმანელებს ეკავათ, 26 მილიონი სლოვენები, უნგრელები და სხვ. ისე ცხოვრობდნენ როგორც 8 მილიონ გერმანელებს სურდათ“. გერმანელები ყოველნაირად ცდილობდნენ დაებნელებინათ სხვა ხალხების ეროვნული თვითშეგნება, თავიანთ მხარეზე გადაეყვანათ ამ ერების გამოჩენილი პირები, მაგრამ ავსტრიის მთავრობის საუბედუროდ „ვერც ძალის დატანებამ, ვერც მოქრთამვამ ვერ მოიტანეს ის ნაყოფი, რომელსაც გერმანელები ეძებდნენ. 1848-ში ამ ხალხებმა თავიანთ მხრით ძალა დაატანეს ავსტრიის მმართველობას და დააფუძნებინეს სხვადასხვა ხალხების თავისუფლება თუ მმართველობა“. ნ. ნიკოლაძე შემდეგ წერს, რომ 1848 წლის რევოლუციის დროს „უნგრეთი თითქმის ცალკე სამეფო გახდა“, მან მოიპოვა თვითმმართველობა. ამასვე ცდილობდა ჩეხია. ვენეცია დალომბარდია კი სრულ დამოუკიდებლობას მოითხოვდნენო. ავსტრიის მთავრობამ რუსეთის მეფის დახმარებით ჩაახშო რევოლუცია და აჯანყებული ერები კვლავ დაიმორჩილა. მიუხედავად ამისა ავსტრიის მთავრობამ ეროვნული საკითხის მოუგვარებლობის გამო „ვერასგზით ვერ მოახერხა თავის ქვეყანაში რიგიანი წესრიგის გამართვა“. 1859 წელს საფრანგეთთან, ხოლო 1866 წელს პრუსიასთან ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ ავსტრიის ერთიანობას ვეებერთელა ბზარი გაუჩნდა. ამ სამწუხარო პერსპექტივამ, ნ. ნიკოლაძის აზრით, აიძულა ავსტრიის მთავრობა ანგარიში გაეწია ცალკეული ერების სურვილებისათვის. „ყველაზე უწინ მან უნგრეთთან შერიგება მოინდომა“, მისცა მას ავტონომია. ახლა თვითმმართვე-

ლობას მოითხოვენ ჩეხები, სერბები, პოლონელები და სხვ. ერები. თუ ავსტრიის მთავრობამ ეს საპარტიოანი მოთხოვნები არ დააკმაყოფილა, დაასკვნის ავტორი, ეროვნული რევოლუციები გარდაუვალი იქნება²⁵.

ვახ. „ღროება“ თავიდანვე სოლიდარობას უცხადებდა ბალკანეთის სლავებს, რომელნიც თავგამოდებით იბრძოდნენ თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებისათვის. იგი გამოთქვამდა რწმენას, რომ სერბები, ბულგარელები, ბოსნიელები, პერცოგოვინელები, ხორვატები და სხვ. შეძლებდნენ დამოუკიდებლობის მოპოვებას, თუ გაერთიანდებოდნენ და ერთად იბრძოდნენ თურქეთის წინააღმდეგ²⁶.

ეროვნული ურთიერთობის მოწესრიგებისა და ეროვნული საკითხის მართებული გადაჭრის ნიშნულს თერგდალეულები ხედავდნენ შვეიცარიის ფედერაციული რესპუბლიკის, აგრეთვე საფრანგეთისა და მისი გერმანელებით დასახლებული პროვინციის — ელზასის ურთიერთობის მაგალითზე. ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა, რომ საფრანგეთმა ელზასი XVII ს-ში დაიპყრო და ელზასელები საუკუნეზე მეტ ხანს იბრძოდნენ საფრანგეთის მეფეების წინააღმდეგ. „მაგრამ მას შემდეგ, რაც რევოლუციამ საფრანგეთსაც და მშასადაძე, ელზასაც, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი წესი და წყობილება შეუცვალა... შეიცვალა ელზასელების გრძნობა საფრანგეთისადმი. რაკი საფრანგეთმა ელზასელს ჩინებული პოლიტიკური უფლებები მისცა, რაკი ელზასელი თავისუფალი შეიქმნა და მას მოქალაქეობრივი სიპართლე და თანასწორობა, კენჭი და თვითმმართველობა მიეცა, რაკი ელზასელმა თავისთავი... დაუჩაგრავ მუღიშვილად იცნო, საფრანგეთს როდილა დასჭირდა სხვანაირ ღონისძიების ხმარება ელზასის „გასაფრანკებლად“. ელზასელებმა შეინარჩუნეს გერმანული ენა, კულტურა, საკუთარი თვითმმართველობა და სწორედ ამიტომ, ნიკოლაძის აზრით, ისინი გადაიჭყნენ საფრანგეთის ერთგულ მოქალაქეებად და პოლიტიკურად გაფრანგდნენო. ამის გამო ელზასელები 1870 წელს მტრულად შეხვდნენ გერმანიასთან შეერთებას, „სამშობლო ოჯახში დაბრუნებას“²⁷.

რუსეთის ცარიზმი და დიდმპყრობელი რუსი შოვინისტები არათუ თვითმმართველობას აძლევენ სხვა ერებს, არამედ ყო-

25 ნ. ნიკოლაძე. თხზ., ტ. II, 1960, თბ., გვ. 73—77.

26 „ღროება“, 1867 წ. № 46.

27 ნ. ნიკოლაძე. თხზ., ტ. III, გვ. 125—126.

ველნაირად ცდილობდნენ მათ ასიმილაციას. ქართველი პატრიოტები ხმას იმაღლებდნენ მათ წინააღმდეგ, მაგრამ ქართველი საზოგადოების რეაქციული ელემენტები და ნიჰილისტები აძნელებდნენ ეროვნული ინტერესების დაცვას.

1872 წელს გაზ. „კავკაზის“ დამატების სახით გამოქვეყნდა ბროშურა — „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“. ავტორი ამტკიცებდა, რომ თანამედროვე პირობებში ცივილიზაციის გადაწყვეტი ძალა დიდი ერები არიან და მცირე ერებდასათვის სასარგებლოა დანიერწყონ საყოთარო თვითარსებობა და დიდ ერებს შეერწყანო. ამ ბროშურამ აღაშფოთა მოწინავე ქართველი საზოგადო მოღვაწენი. გაზ. „დროებაში“ გამოქვეყნდა ბიბლიოგრაფიული ცნობა. ს. მესხი დამცინაუად წერდა, ზოგი ჩვენი მდიდარი ოჯახიდან გამოსული ახალგაზრდა სამსახურში იმისათვის შედის, რომ ბრწყინვალე მუნდირით საყვარელს თავი მოაწონოს. უცნობი ავტორის ბროშურის იცაცნობამ მაფიქრებინა, რომ ზოგიერთი მწერლის კალმის ამა მოძრავებელი აგრეთვე საყვარლისათვის თავის მოწონების ქურვილიაო. ს. მესხი შეფარვით იმ აზრს გამოთქვამს, რომ ბროშურის ავტორის შეყვარებული რუსეთის ცარიზშია და მის სააზებლად აფრქვევს ასეთ „ბრძნულ“ აზრებს. ბროშურის ანონიმი ავტორის (ძალე გამოიჩქვა, რომ ავტორი იყო გ. მუხრანსკი) მისამართით ს. მესხი აღშფოთებული წერდა: „პატარა ხალხები უნდა გაუქმდნენო“, იმათი ენა უნდა მოისპოს და თვითონ ისინი დიდ ხალხებს უნდა შეეთვისონო. ღმერთმანი კაცი იფიქრებს, რომ უცნობ ავტორის ხალხები და იმათი ენა რომელიმე დეპარტამენტის თანამდებობად მიაწინა! თითქოს ხალხისა და ენის გაუქმება ისე ადვილი იყოს, როგორც რომელისამე თანამდებობისა დეპარტამენტში ...იმას ერთი კალმის მოსმით ჰსურს შესცვალოს ხალხის ხასიათი, ჩვეულება, ცხოვრება; ჰსურს წაართვას მას მშობლიური ენა, რომელიც ყველაზე უფრო ძვირფასია კაცისათვის“. ასიმილატორთა საყურადღებოდ ს. მესხი აცხადებს, რომ პატარა ერები ნებაყოფლობით არ დათანხმდებიან თავის გაქრობაზე, დიდ ერებში გათქვეფაზე. ძალდატანების გამოყენება კი „კაცობრიობის გონიერ მოქმედებას არ შეჰფერის. ძალდატანებით გაკეთებულ საქმეს არასოდეს მკვიდრი საძირკველი და დიდი ხნის სიცოცხლე არა აქვს. „თუ არ ძალდატანებით, თუ არ გასაკიცხი საშუალებების შემწეობით,—

კვლავ იმეორებს ს. მესხი, — ხალხი არასდროს არ მიატოვებს თავის განსაკუთრებულ ცხოვრებას და ამგვარადაც დაკარგულის (ძალდატანებით დაკარგულის. — ა. ბ.) აღდგენას ყოველთვის ეცდება“. ამიტომ ბროშურის ავტორის რჩევა ანგარიშგასაწევი არაა და ნურავინ შეეცდება მისი რეკეპტი გამოიყენოს ერებს ასიმილაციისათვის²⁸.

მუხრანსკის ბროშურის დედააზრი მოიწონეს მხოლოდ დიდ-მპყრობელური შოვინიზმის შესვეურებმა და კიდევ იყენებდნენ მას პატრიოტებთან გამართულ პოლემიკაში.

გაზ. „გოლოსში“ გამოქვეყნდა სტატია, რომლის ავტორი ეყრდნობოდა მუხრანსკის მოსაზრებებს და ასაბუთებდა, რომ ამიერკავკასიის სასწავლებლებში აღგილობრივი ენების სწავლება საჭირო არ არის, კავკასიის ერებისათვის უმჯობესია, დაანებონ თავი მშობლიურ ენებს და ცივილიზაციას რუსული ენის შემწეობით დაეწყოთ. „გოლოსს“ პუბლიცისტი იმასაც აღნიშნავდა, რომ აღგილობრივ ენებს მხოლოდ გაზ. „მშაკი“ და ახალგაზრდა ქართველი ინტელიგენტები იცავენ, რომელნიც თავიანთი სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღდგენაზე ოცნებობენო. ეს ბრალდება თავისთავად საფუძველს მოკლებული არ იყო, მაგრამ ცარიტული რეჟიმის პირობებში ამის აშკარა აღიარება ქართველ მოღვაწეებს არ შეეძლოთ. ს. მესხმა საყვედური გამოთქვა „გოლოსის“ რედაქციის მიმართ, რომელმაც წმინდა პედაგოგიურ კამათს პოლიტიკური ხასიათი მისცა. „მე რომ გამოვთქვა, მაგალითად, ის აზრი, — წერდა „დროების“ რედაქტორი, — რომ ყმაწვილს პირველდაწყებითი სწავლა მშობლიურ ენაზე უნდა გადასცეს მასწავლებელმა მეთქი, ნუთუ ამ აზრის გამოთქმისათვის, მე საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის სურვილი უნდა შენწამონ? სწორედ ამნაირად იყო ეს საქმეც. სომხურმა გაზეთმა „მშაკმა“ და ქართულმა „დროებამ“ რამდენჯერმე გამოთქვეს თავისი აზრი აღგილობრივი ენების შესახებ. ...ისინი ამტკიცებდნენ, რომ აღგილობრივი ენების მოსპობა სასწავლებლებში შეუძლებელი საქმეა, რადგან უძმათოდ ხალხს, რომელსაც რუსული სრულიად არ ესმის, ვერაფერს გავაგებინებთ. ნუთუ წმინდა პედაგოგიური და საზოგადო აზრების გამოთქმისათვის რაღაც პოლიტიკური განზრახვა უნდა დაგვბრალდეს? განა მართო ჩვენ გამოვთქვით ეს აზრი? თქვენს გარშემო, რუსული ლიტერატურაში მიმოიხედეთ, უფალო „ხმის“ პუბლი-

28 „დროება“, 1872, № 35.

ცისტო, და დაინახავთ, რომ საუკეთესო რუსის მწერლები და პედაგოგები ამგვარი აზრისანი არიან²⁹.

„დროების“ რედაქცია წერდა, რომ როცა სიტყვა ჩამოვარდება ალჟირის ვაფრანგებაზე, ინდოეთის გაინგლისელებზე, ბალკანეთის სლავების გაგერმანელებზე, რუსიფიკატორებს „თუ არ გაბრაზებით და დორბლით პირზე, ისე ხმის ამოღება არ შეუძლიათ, როცა სხვა ქვეყნებს შეეხება საქმე რადიკალებიც არიან და ნაციონალისტებიც“, ხოლო როცა რუსეთის იმპერიის ხალხებზე ლაპარაკობენ, მაშინ კი ლოლიკა იცვლება და ჩვენი გვარტომობის, ენის შეცვლას გვიჩვენებს, მაგრამ არაფერი გამოუვათ. „იმ ხალხს, რომელსაც ისტორიულად უცხოვრია, რომელსაც თავისი საკუთარი ლიტერატურა და ცოტაც არის შემუშავებული ენაც აქვს, ამგვარ ხალხს, თუნდ ერთი მუჭა ხალხიც რომ იყვეს, ვერც რჩევით და ვერც ძალდატანებით ვერ გამოაცვლევინებთ, ვერ მოასპობინებთ თავის თანამებრძოლს, თანშეხორცებულ ენასა და ლიტერატურას; ვერ მოასპობინებთ იმიტომ, რომ ეს ენა თავის არსებობის საფუძვლად მიაჩნია“³⁰.

მაგრამ „დროებას“ დაუშვებლად მიაჩნდა ერის თვითარსებობისათვის ბრძოლის თვითდინებაზე მინდობა. გაზეთი თავის დანიშნულებად თვლიდა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამძლავრებას და მასში უკეთესი მერმისისათვის ბრძოლის სურვილის ჩანერგვას. ეს კი ცარისტული რეჟიმისა და სულის შემხუთველი ცენზურის არსებობის პირობებში დიდ სიძნელებებთან იყო დაკავშირებული. „ქართულ ლიტერატურას,—წერდა „დროების“ რედაქცია,—ერთი მოვალეობა აქვს: თვალი გამოაჭყეტინოს ხალხს, წარსული ისტორიული ცხოვრების მოგონებითა და განათლებული ხალხების გაცნობით გამოადვიდოს, გააგებინოს, რომ ერთ წერტილზე გაჩერება დამლუპველია ხალხისათვის, რომ ვისაც სიცოცხლე, კაცური სიცოცხლე სურს, ის ყველაზე პირველად ხელს უნდა ანჭრევდეს, თავის თავს უნდა იცნობდეს, თავის სამშობლო ენას არ უნდა ივიწყებდეს.

ყველაზე საშიში, — განაგრძობს რედაქცია, — ის არის, როცა ხალხი თავის ქვეყნის საქმეებს გულგრილად დაუწყებს ცქერას. და ეს ბედი მოელის ქართველ ხალხს, თუ ამ დროის ქართულმა ლიტერატურამ იმდენი ძალა და გამჭვირახობა არ გამოიჩინა, რომ ამ

29 „დროება“, 1872, № 45.

30 „დროება“, 1876, № 14.

გზას ააცდინა ქართველობა, თუ ცოტათი მაინც შეაყვარა ქართველს ქართული ენა, ქართველების სამშობლო და რამდენიმე ისეთი აზრი დათესა საზოგადოებაში, რომელიც ქართველს თვალებს გამოაჭყეტინებს და წარმატებისა და უკეთესი მომავლის სურვილს აღუძრავს, — ამის მეტს, ახლანდელ მდგომარეობაში, ქართულ ლიტერატურას ნურას მოსთხოვთ. ესეც დიდი დამსახურება იქნება“³¹.

„დროების“ რედაქტორი ბუნებრივად თვლიდა ყველა ხალხსა და მათ შორის ქართველი ერის გამოყოფის უფლებას. „ხალხებს, — წერდა იგი, — თვითარსებობისა და დამოუკიდებლობის უფლება აქვს და მათდაუწებურად, მით უმეტეს ძალდატანებით, ერთმა ხალხმა მეორე არ უნდა დაჩაგროს“³².

ცარიზმის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლის წინაპირობად ს. მესხს მიაჩნდა საქართველოს მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენის გაერთიანება. მართალია, ყველა კლასს თავისი ინტერესი ჰქონდა, მაგრამ ს. მესხის აზრით მათ დროებით უნდა დაეუფუნათ „წვრილმანი ეკონომიური ინტერესები“ და საერთო ეროვნული საქმისათვის ებრძოლათ ცარიზმის წინააღმდეგ. „მოწინავე კაცების“ ზნეობრივ მოვალეობად ს. მესხი აცხადებდა ქართველ ხალხში „ერთობისა და ძმობის“ დამყარებას და მის უკეთესი მომავლისაკენ წაყვანას. ს. მესხს საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითად ძალად პოტენციაში გლუხობა მიაჩნდა და XIX ს. 70-იან წლებში სინანულით აღნიშნავდა, რომ გალატაკებულ-დაბეჩავებული ეს შასა ჯერ ვერ ასრულებდა აქტიურ როლს ამ დიდ საქმეში. მაგრამ გამოჩენილი პუბლიცისტი იმედს გამოთქვამდა, რომ ქართველი გლუხობა აღრგ თუ გვიან გამოიღვიძებდა და ზემოდან, ინტელიგენციის მიერ უკვე დაწყებულ მოძრაობაში მასობრივად ჩაებმებოდა“³³.

1875 წელს ბოსნია-ჰერცეგოვინაში ანტითურქულმა აჯანყებამ იფეთქა. ქართველი მოღვაწეები სოლიდარობას უცხადებდნენ აჯანყებულებს და აკრიტიკებდნენ ინგლისის მთავრობას, რომელიც მორალურად და მატერიალურად თურქეთს ეხმარებოდა. „ადვილი გასაგებია, — წერდა „დროების“ პუბლიცისტი, — ინგლისის პოლი-

31 „დროება“, 1875, № 96.

32 ს. მესხი. ნაწერები, 1903, გვ. 143.

33 მ. გაფრინდაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 152—153, 157.

ტიკა: ის შევიწროებული ხალხების მდგომარეობის შემსუბუქებაზე და ოსმალთს უღლისაგან იმათ დახსნაზე არ ჰფიქრობს; მხოლოდ თავის ეგოისტური სარგებლობა აქვს მხედველობაში³⁴. რამდენიმე ხნის შემდეგ „დროების“ რედაქცია აცნობებდა მკითხველებს, რომ რამდენიმე შეტაკებაში თურქებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ აჯანყება მაინც თანდათან ფართოვდებაო. აჯანყებულებს მეზობელი ქვეყნებიდან ჩასული სლავი მოხალისეები ეხმარებიან, სერბები კი თავის მთავარ მილანისაგან თურქეთისათვის ომის გამოცხადებას მოითხოვენო. რასაკვირველია, აჯანყებულებს, — შენიშნავს რედაქცია, — ამ თავის მოძმე ხალხების დახმარების იმედი აქვთ, თორემ ძალიან კარგად იციან, რომ ისინი ერთი მუქა ხალხია და მართონი ოსმალთსთან ვერას გაარიგებენ³⁵.

ბალკანეთის სლავების ანტითურქული აჯანყების დროს გამოცხადებული ოსმალეთის საქართველოშიც მოხდა. „დროების“ რედაქციას ქობულეთისა და აჭარის მოსახლეობის ურჩობის მიზეზად მიაჩნდა სულთნის ბრძანება ქართველების ჯარში გაწვევისა და მათი აჯანყებულ ჰერცოგოვინელებთან საბრძოლველად გაგზავნის შესახებ. მაგრამ ქართველები არათუ სულთნის არმიაში შევიდნენ, არამედ ანტითურქული აჯანყების დროსა მათაც ააფრიალეს. აჭარაში ოსმალეთის ჯარები გაიგზავნენ. შეტაკების დროს რამდენიმე ქართველი მოკვდა და დაიჭრა. „ახლა ამაზედ, წერდა „დროების“ კორესპონდენტი, სულ ქობულეთის ხალხი გამდგარია და დიდთაღელვებული. ჩვენ ვგონებთ, რომ ოსმალთს მმართველობა ხალხის შეწუხებისაგან კეთილს არას უნდა მოელოდეს³⁶.

ოსმალეთის ქართველობის ამოძრავებს ჩვენი მოწინავე მოღვაწეები სიხარულით შეხედნენ და მათთვის დახმარების გაწევა ქართველი ხალხის მოვალეობად გამოაცხადეს. ამასთან დაკავშირებით ს. მესხმა „დროებაში“ მოათავსა წერილი სათაურით — „ჩვენი მოვალეობა“. ავტორი აცნობებდა მკითხველებს, რომ ოსმალეთის მთავრობისაგან შევიწროებული და დაწიოკებული ქართველები სრულიადაც არ ფიქრობენ დამშვიდებასა და დამორჩილებას. მოძრაობა ქობულეთიდან ლაზისტანში და აჭარაში ვრცელდებაო გვატყობინებენ“. რა არის ჩვენი მოვალეობა ასეთ დროს? სვამს კითხვას ს. მესხი და თვითვე პასუხობს: ჩვენ ფართო გასაქანი უნდა.

34 „დროება“, 1875, № 95.

35 იქვე, № 101.

36 იქვე, № 106.

შევცეთ ჰემმარიტ ადამიანურ პატრიოტულ გრძნობებს. ისე უნდა დავეხმაროთ ჩვენ დაჩაგრულ ძმებს, როგორც ეხმარებიან სლავები აჯანყებულ ჰერცოგოვინელებს. „თუ უსამართლობისაგან დაჩაგრულმა და მოთმინებიდან გამოსულმა ქართველებმა წინააღმდეგობა განაგრძეს, ჩვენი ვალია ზნეობით დავეხმაროთ. ...ყოველი ლუკმა პური, ყოველი ნაჭერი ტანსაცმელი, ყოველი ყურღუში ძვირფასი იქნება არათუ თავისთავად, არამედ როგორც ზნეობითი ნიშანი ჩვენი თანაგრძნობისა, ჩვენი ძმობისა“³⁷.

გაზ. „ღროება“ საკმაოდ დეტალურად ასახავდა ბალკანეთის სლავების და ქართველების ანტითურქულ მოძრაობას და აცხადებდა მათ ერთიანი პროცესის შემადგენელ ნაწილებად: „ცუდი ღრო დაუდგა ოსმალეთს, — წერდა რედაქცია, — თვინიერი მისა, რომ გერცოგოვინა, ბოხნია, ალბანია, რუმელია, აღარას ვამბობთ ჩერნოგორიასა და სერბიაზე, რომელნიც დიდი ხანია, რაც თათრების მონობიდან განთავისუფლებას აპირებენ, მცირე აზიიდანაც გაჭირვება აღდგებათ. ...ამჟამად ოსმალეთის საქართველოც არამცირე მონაწილეობას იღებს იქაურს მოძრაობაში. ...ოსმალეთის საქართველო, ყარსი და არზრუმი პირდაპირ აცხადებენ სათათრეთთან თავის უკმაყოფილებას“. სტამბოლს მმართველობა იძულებული შეიქმნა გაეგზავნა ჯარები მათდა დესამშვიდებლად. მაგრამ არც ამათ მოიტანა კეთილი შედეგი: „მის მაგიერ, რომ ხალხი დაეწყნარებინა გაგზავნილმა ჯარმა სულ ერთიანად აღაშფოთა ხალხი. ასე, რომ ამჟამად ბევრს ალაგას ნამდვილი აჯანყებაა და ბევრი ადგილებიდან უკვე განდევნეს თათრების კაიმაკები“³⁸.

ი. ჭავჭავაძე, რომელიც დაძაბული აღევნებდა თვალს აღმოსავლეთის საკითხის განვითარებას, კარგად ითვისადა სიმბრეთ-დესავლეთ საქართველოს დედამამშობლოსთან შემოერთების შესაძლებლობას და რწმენას გამოთქვამდა, რომ მიუხედავად სარწმუნოებრივი სხვაობისა, ბედუკულობათობით დამორჩეული ძმები საერთო ენას გამოიხატავდნენ. ოღონდ მოვიდეს ჩვენი კვლავ შეერთების ბედნიერი დღე და ქართველი დიდი ხნის წინ განშორებულ ძმას ძმურადვე შეითვისებებს და თუ საჭირო გახდა, რომ სიყვარულის ცრემლის უწინარეს ჩვენი სისხლი დაიღვაროს, ქართველი უკან არ დაიხვეს და თავს შესწირავს იმ საქმეს, რისთვისაც ორი

37 „ღროება“, 1875, № 110.

38 „ღროება“, 1876, № 45.

ათასი წელი თავგანწირული უბრძოლიათ ჩვენთა დიდებულთა მა-
მაპაპათაო³⁹.

საქართველოს ისტორიული საზღვრების აღსადგენად მართ-
ლაც საქირო გახდა სისხლის ღვრა. ქართველმა ხალხმა გამოიჩინა
საქართველოს ერთიანობის იდეის გაგება და, როგორც ცნობილია,
თავისი დიდი წვლილი შეიტანა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებაში.

1878 წელს ქართველი პატრიოტები, მოწინავე მოღვაწეები
სიხარულით შეხვდნენ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შემოერ-
თებას. ს. მესხმა „ღროებაში“ მოათავსა წერილი სათაურით „ახა-
ლი მოვალეობა“. ავტორი მიესალმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართ-
ველოს შემოერთებას და იგი მიიჩნია ქართველი ერის კონსოლიდა-
ციის მნიშვნელოვან ფაქტად. ამან ჩვენ ახალი მოვალეობა დაგვა-
კისრაო. ოსმალეთის საქართველოში უნდა აღვადგინოთ ქართული
ენა, ქართული დამწერლობა. იქ უნდა გავხსნათ რაც შეიძლება მე-
ტი სახალხო სკოლები, საამისო ხარჯის დიდი ნაწილი მთავრობამ
უნდა გაიღოს, მაგრამ არც ქართველი საზოგადოება უნდა დარჩეს
გულბელდაკრეფილიო. ჩვენი ვალია ქართულ ენაზე არსებული სა-
ხელმძღვანელოები გავგზავნოთ შემოერთებულ რაიონებში, შევა-
დგინოთ მათთვის ახალი სახელმძღვანელოები და უფასოდ დავუ-
რიგოთო მოსწავლეებს. იქვე ს. მესხი შენიშნავს, რომ ყოვლად და-
უშვებელია ახლად შემოერთებული ქართველების სარწმუნოების
შეხება, მაჰმადიანი ქართველების გაქრისტიანების პოლიტიკის გა-
ტარება. ეს თავიდანვე შულს დაბადებს ახლად შეერთებულ ძმებს
შორის. თუ ჩვენი ძმები ნებაყოფლობით დაუბრუნდებიან ქრისტეს
სჯულს, ხომ კარგი. თუ არა დარჩენ ისე როგორც არიანო. „სარწ-
მუნოების განსხვავება არ დააბრკოლებს, არ დაუშლის ჩვენსა და
იმათ ძმობასა და ერთობას“⁴⁰.

ცარისტული რეჟიმის პირობებში ს. მესხის მიერ შემოთავაზე-
ბულ პოლიტიკური პრინციპების რეალიზაციას დიდი დაბრკოლე-
ბები ელობებოდა. მეფის მთავრობას თავის მიზანი ჰქონდა, იგი კა-
პიკსაც არ გაიღებდა მაჰმადიანი ქართველების ეროვნული თვით-
შეგნების ამაღლებისათვის. პირიქით, მთავრობა მაჰმადიან და ქრის-
ტიან ქართველთა განსხვავებას იყენებდა, უნდობლობას თესდა მათ
შორის და ცდილობდა „დაჰყავ და იბატონეს“ პრინციპები აქაც გა-

39 ი. ჯავჭავაძე. თხზ., ტ. 2, გვ. 312.

40 „ღროება“, 1878, № 147.

ეტარებინა, აქაც განეხორციელებინა განაპირა ერების რუსიფიკაციის პროგრამა.

1873 წელს ნ. ნიკოლაძემ, დ. მიჭელაძემ და პ. იზმაილოვმა პარიზში გამოსცეს თავისუფალი ქართული გაზეთი „ღროშის“ საში ნომერი, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეროვნული საკითხისადმი მიძღვნილი.

პ. იზმაილოვს იდეალად მიაჩნდა თავისუფალი ფედერაცია კავკასიელი ხალხებისა, რომლისთვისაც საფუძველი უნდა მოემზადებინა მხარეში დაარსებულ საერობო თვითმმართველობის ორგანოებს. ავტორი ცარიზმის წინააღმდეგ აჯანყების საკითხს არც აყენებდა. იგი იმედს ამყარებდა გართულებულ საერთაშორისო ვითარებაზე, რაც ცარიზმს აიძულებდა დაეტოვებინა კავკასია. თუ ასეთი ბედნიერი მომენტი დადგებოდა, პ. იზმაილოვის ღრმა რწმენით, საერობო თვითმმართველობებში მუშაობით პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის მომზადებული ამიერკავკასიელ ხალხთა ლიდერები შეძლებდნენ ერობის ყრილობის გადაქცევას საყოველთაო პოლიტიკურ კრებად, რომელიც გამოაცხადებდა კავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას⁴¹.

იმეფე გაზეთის მეორე პუბლიცისტს დათა მიჭელაძეს კი მიაჩნდა, რომ მშვიდობიანი ეკონომიკური პროგრესი და საერობო თვითმმართველობის მოპოვება ქვეყანას ვერ უშველიდა. ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში კავკასიელ ერებს გაჭრობა ელოდა. დ. მიჭელაძის აზრით, იყო მხოლოდ ერთი გამოსავალი; მთელი ცოდნა, გამოცდილება, ენერჯია მოეხმარებინათ საყოველთაო აჯანყების მომზადებისათვის და, როცა რუსეთის ცარიზმი გარეშე მტერს შეებოდა, ჭულზე კაცი გამოეყვანათ, თავგანწირული ბრძოლა დაეწყოთ სამშობლოს გათავისუფლებისათვის⁴².

1874 წელს ენევაში ჩატარდა კავკასიელ მოღვაწეთა კონგრესი, რომელსაც თითქმის ყველა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმართულების წარმომადგენელი ესწრებოდა. კონგრესის უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა რუსეთიდან გამოყოფას და ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნას. მხოლოდ ხალხოსნებმა დაგმეს გამოყოფის იდეა⁴³.

41 ს. ხუნდაძე. სოციალიზმის ისტორია საქართველოში. ტ. II, 1928, გვ. 315—316.

42 ს. ხუნდაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 319.

43 ს. ხუნდაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 321.

მოტანილი ცნობები ცხადყოფს, რომ თერგდალეულები, როცა კი აზრის თავისუფალი გამოთქმის საშუალება ეძლეოდათ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იდეის პროპაგანდას ეწეოდნენ და შესაძლებლობისამებრ პრაქტიკულადაც საქმიანობდნენ ამ მიმართულებით. მაგრამ უმრავლესობა კარგად გრძობდა, რომ ცარიზმის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივი აჯანყება უპერსპექტივო საქმე იყო, რაც ზღუდავდა ქართველ პატრიოტთა ეროვნულ იდეალებს. თერგდალეულებმა ანგარიში გაუწიეს შექმნილ სიტუაციას, დროებით ხელი აიღეს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაზე. ეწეოდნენ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საფუძველზე გარდაქმნისა და საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეის პროპაგანდას, ცდილობდნენ ამ პროგრამის მხარდასაჭერად განეწყოთ საზოგადოებრიობა და მთავრობის წრეები.

რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეას განსაკუთრებით თანმიმდევრულად და დიდი საბუთიანობით ავითარებდა ი. ჭავჭავაძე. ამ პრობლემის გადაჭრას უკავშირებდა იგი საქართველოს მომავალს, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას ჯერ შეზღუდული სუვერენიტეტის, ავტონომიის ფორმით, შემდეგ კი სრული დამოუკიდებლობით.

„რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, — წერდა ი. ჭავჭავაძე 1881 წელს, — საცა სხვადასხვა ტომისა და ენის ერნი სცხოვრობენ, და მერე ისე, რომ თავიანთ მამაპაპეულ მიწაწყალზე შეჯგუფული არიან. ... ამიტომაც ერთს უდიდეს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, თუ სხვადასხვა ერის ტომნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითაოდ, და მერე — როგორ უნდა მოთავსდნენ სახელმწიფოსთან“. ფხიზელ პოლიტიკოსებს, განაგრძობს ილია, ადრევე უნდა შეემჩნიათ, რომ ეს ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემა მთელი სივრცე-სივრცით წამოიმართებოდა რუსეთის მრავალეროვნული სახელმწიფოს წინაშე და „მის გადაუწყვეტლად მისი წინსვლა შეფერხდებოდა. ყველას წინასწარ უნდა სცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალე რუსეთი იძულებული შეიქმნებოდა დაენიშნა საზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა საზოგადოდ და ეროვნებისა ცალკედ და ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა“. ამას მოითხოვდა, ილიას აზრით, არა მარტო საქართლიანობის პრინციპის ისტორიული განვითარება, არამედ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესებიც. იმპერიის განაპირა მხარეებში თუ რაპ უკმაყოფილება და ჩივილი ისმოდა აწმყოს მდგომარეობის

შესახებ „ამის მიზეზი ძირითადად ის იყო, რომ მთელი მოედანი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა მარტო სახელმწიფოს ეჭირა, და ეროვნება, რომელსაც თავის განსაკუთრებულ ცხოვრებაში თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი, გულბელდაკრეფილი იყო და ხმაამოუღებლივ სხვის მაყუარებელი. რუსეთს არ ჰქონდა და არც ღღერს აქომამდე აქვს გამოკვლეული და დადგენილი დედააზრი მასზედ, თუ სად თავდება უფლება ეროვნებისა და სად იწყება სახელმწიფოსი“⁴⁴.

ილია თავს ესხმის რუსეთის ბიუროკრატიულ აპარატს და კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს მოხელეებს, რომელნიც თვითნებურად მოქმედებენ, ერების დევნა-შევიწროება სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ამოცანად და სახელმწიფოს წარმატების საფუძვლად მიაჩნიათ. მათი მოქმედების შედეგი, ილიას გადმოცემით, ის იყო, რომ „რუსეთის სახელი შეაძულეს მათ, ვის საერთო სიყვარულზედაც უნდა აგებულიყო სახელმწიფოს ძალღონე, კეთილდღეობა, წარმატება“.

არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, — განაგრძობს ავტორი, — მისი სული და გული ენაა. „ამიტომაც ტლანჭი ხელი უმეცარის მოხელეებისა ყველაზე უწინარეს ენას მისწვდა“. მათი აზრით, სახელმწიფოს ერთიანობის საფუძველი ერთი სახელმწიფო ენაა, მრავალენიანობის აღიარება იმპერიას დაშლით ემუქრებოდა. აკრიტიკებს რა მოხელეთა ამ „უგნურ“ აზრებს, ილია აღნიშნავს, რომ რამდენიმე ხნის წინათ სარწმუნოების მრავალგვარობა სახელმწიფოს დამშლელ ფაქტორად იყო გამოცხადებული, მაგრამ დროთა ვითარებამ დაამტკიცა, რომ ერთი სახელმწიფოს საზღვრებში კარგად თავსდება სხვადასხვა სარწმუნოება. „მოვა დრო და... ენის შესახებაც ამახ იტყვიან ...უმეცარი მოხელეებიც კი დაინახავენ, რომ ჩვენს შეუძლია თავისი სკოლა, თავისი შინაური საქმეები თავის დედაენის შემწეობით მოაწყოს და ავსტრიის იმპერიის ერთობა ამით არამცთუ შეირყეს, არამედ უფრო გაძლიერდეს და განმტკიცდეს“⁴⁵.

ი. ჭავჭავაძე შემდეგ სიამოვნებით აღნიშნავს, რომ ზემოთ მოტანილი აზრი „ფრთხილად კმლის თვითონ რუსეთში“, მას ბევრი მომხრე ჰყავს რუსულ ლიტერატურაში. პირველი მერცხალი ამ საქმეში არისო ყველაზე უფრო ჭკუადამჭდარი ეურნალი „ვესტნიკ ევროპი“, „რომელმაც ეროვნების დევნის წინააღმდეგ საფუძვლი-

44 ი. ჭავჭავაძე. თხზ., ტ. 6, გვ. 105—106.

45 იქვე, გვ. 106—107.

ნად ხმა ამოიღო“ და აღიარა, რომ „ეროვნების უფლებას სახელმწიფოში თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს“.

მას შემდეგ რუსულ პუბლიცისტიკაში კანტიკუნტად ისმოდა ხმა იმავე საკითხზე. ამ აზრმა იარა, იარა და იმოდენად მომწიფდა, რომ თითქმის ყველა მოწინავე ეურნალ-გაზეთმა დაუჭირა მას მხარი და „მათ შორის ერთიც არ არის, რომ არ ჰქალაგებდეს ეროვნების უფლების აღდგენას სახელმწიფოში, როგორც ენის შესახებ, ისე შესახებ შინაური საქმეების გამგეობისა“⁴⁶.

ეროვნული საკითხის სამართლიან საფუძველზე გადაჭრის მოთხოვნილებამ, შენიშნავს ილია, ესოდენ ფართოდ რომ გაიდგა ფეხი, არ უნდა გვიკვირდეს, ეს ადრე თუ გვიან აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდაო ცივილიზაციის წინსვლას. „ჩვენ მარტო ის გვიკვირს, რომ იგი წრე რუსეთის საზოგადოებისა, რომელსაც სწავლა-განათლების მიმდინარეობაში... წინამძღვრობა ხელთ უბყრია, ...ხანგრძლივად ეურჩებოდა და დღესაც ეურჩება, რაც განათლებას დღესაც თუ ხვალ აუცილებლად ზედ უნდა მოჰყოლოდა“. ამ პოლიტიკას ამჟამად და ურცხვად ატარებენ იმპერიის განაპირა ქვეყნებში, სადაც სწავლა-განათლების მესვეურები თითქმის დაუძლეველ დაბრკოლებას უქმნიანო ადგილობრივ ენებზე სწავლებას.

„აქ უნდა შევწყვიტოთ, — დასძენს ბოლოს ილია, — ჩვენი ნებითვე სიტყვა, თორემ ძალით შემაწყვეტილებენ ...ამას კი ვიტყვით, ამ წერაღს თირკმელები განგებ ამოვაცალეთ და შუა წელი გამოვქვით (ცენზურის შიშით. — ა. ბ.), რომ თავსა და ბოლოს მაინც ნება ჰქონოდა ქვეყანაში გამოსვლისა“. ხოლო რაც შეეხება იმას, მიმართავს ილია მკითხველს, რომ „შინაურ მიმოხილვას“ დაგპირდით და „გარეულზე ვაგებით“ ლაპარაკი, ამისათვის ბოდის მოხდას ნუ მომთხოვთ. „თუ ის საგანი, რაზედაც ჩვენ დავიწყეთ ლაპარაკი, შინაურ საქმედ არ მიაჩნია მკითხველს, მაშინ მგონია ბოდის თვითონ მკითხველმა უნდა მოიხადოს ჩვენი ქვეყნის წინაშე. ...შინაური საქმეა, ბატონებო, მერე ისეთი, რომ მაგ საქმეზედ არის დამოკიდებული იმისი პასუხი, რასაც პამლეტი თავის თავსა ჰკითხავდა. ყოფნა თუ არ ყოფნაო“⁴⁷.

ანგვარად, ი. ჰავკავაძეს გადაუდებელ საქმედ მიაჩნდა მრავალეროვნული რუსეთის სახელმწიფოს, აბსოლუტურ-ბიოკრატიული წყობილების დემოკრატიულ და ფედერაციულ საფუძველზე

46 ი. ჰავკავაძე, თხზ., ტ. 6, გვ. 108.

47 იქვე, გვ. 110—111.

რეორგანიზაცია. ამ ფედერაციაში საქართველო და სხვა განაპირა ქვეყნები უნდა შესულიყვნენ თვითმმართველი, ავტონომიური ერთეულების სახით. ასეთი წყობილების შექმნით მოიპოვებდა რუსი ხალხი სხვა ერების თანამოქალაქეთა ნდობასა და სიყვარულს, ასეთი წყობილება გახდებოდა ამ მრავალეროვნული სახელმწიფოს შემდგომი განვითარებისა და გაძლიერების საფუძველი.

მიზანი დიდი, რთული და ძნელი განსახორციელებელი იყო. ილია კარგად ითვალისწინებდა ამ გარემოებას და ყველა ჭეშმარიტ ქართველ პატრიოტს ამოცანად უსახავდა ხალხის მომზადებას ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლისათვის. ამ დიდი მიზნის განხორციელება ერის ყველა სოციალური ძალის, ყველა დასისა თუ პარტიის გაერთიანებას მოითხოვდა და ი. ჭავჭავაძეც დაუღალავად ქადაგებდა ეროვნული კონსოლიდაციის იდეებს. 1881 წლის მაისის „მინაურ მიმოხილვაში“ ი. ჭავჭავაძე აკრიტიკებს რუსეთის ლიბერალურ მიმართულებაში ფეხმოკიდებულ ნიჰილიზმს, ყველაფერი ძველის უარყოფლობას. ასეთი ნიჰილისტები, ილიას განცხადებით, საქართველოშიც გამოჩნდნენ, მაგრამ საბედნიეროდ უმრავლესობა ჭეშმარიტ ლიბერალობას შერჩაო. ისინი დააკვირდნენ საქართველოს ვითარებას და „ნახეს, რომ ჩვენ ქვეყანას სულ სხვა ტყვილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს. სცნეს, რომ ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვას თხოულობს და, მაშასადამე, ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რამეზე უნდა მიიქცეს მთელის თავისი ძალისხმევითა. და თუ აქაც ბედისწერას ისე ვერ გადავრჩებოდით, რომ „მამაშვილობა“ არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო და მამებსა და შვილებს შორის მიჯნად დადებულიყო. ის „სხვა რამე“ იყო — ჩვენის დაცემის ვინაობის აღდგენა, ფეხზე დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან, რომ ეს ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვიცდენია, — ყველასათვის ცხადზე ცხადია“⁴⁸.

XIX ს. 60-იან წლებში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულმა ახალთაობამ, განაგრძობს ილია, მთავარი ყურადღება ეროვნულ საკითხს მიაქცია. ქართული პერიოდული პრესის ყველა ორგანო ეროვნული მიმართულების „ბუკსა და ნალარასა სცემდა“. მართალია, ახალთაობას „ჩვენი ვინაობის“ აღსადგენად ჯერ ბევრი არაფერი გაუქვთებია, მაგრამ ისიც ბევრს ნიშნავს, რომ „მაგ მიმარ-

48 ი. ჭავჭავაძე. თხზ., ტ. 6, გვ. 126—127.

თულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს.) ...ყოველი ქვეშაირიტი ლიბერალი... დღესაც მარტო მაგ მიმართულების მიმდევარი უნდა იყოს ჩვენში. ...გ მიმართულება იქნება ახალი იმ დრომდე, მინამ ჩვენი ვინაობა თავდა შესაფერ და კუთვნილ ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი, ამაზე უმძიბესი, ამაზე უსაჭიროესი არ აქვს ეხლანდელ საქართველოს შვილს. ყველამ ვისაც რა შეუძლია, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ...სკოლაა, ბანკია თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისკენ უნდა მივუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად. თუ მასწავლებლად, თუ სადმე სხვაგან, მაგ მიმართულების სასწოროზე უნდა ავწონოთ. აი, ქვეშაირიტი ლიბერალის საქმე რა არის ჩვენში ...აი, რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმაწვილკაცობა, მთელი ევროპის შეცნობრებითა და გამოცდილების ფარხმალით აღჭურვილი⁴⁹.

ასე ჩამოაყალიბა ი. ჰავჭავაძემ თერგდალეულების სამოქმედო, სამოღვაწეო პროგრამა, რომელიც ძალაა და მნიშვნელობას იწარჩუნებდა XIX ს. ბოლომდე. ამ პროგრამის მიმდევრები მიესალმებოდნენ ბურჟუაზიულ რეფორმებს, რადგან ისინი ხელს უწყობდნენ საქართველოს ეკონომიკურ აღორძინებას, ამდგრებდნენ პროგრესულ სოციალურ ძალებს, ქმნიდნენ პირობებს ერის პოლიტიკური გააქტიურების, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებისათვის.

ი. ჰავჭავაძე და საერთოდ თერგდალეულები მიესალმენ საგლებსო, სასამართლო, საერობო და საქალაქო რეფორმებს გატარებას. ისინი, მართალია, ამჩნევდნენ და აკრიტიკებდნენ რეფორმებას კუდმოკვეცილ ხასიათს, მაგრამ რეფორმები მაინც დადებით მოვლენად მიაჩნდათ და მოითხოვდნენ ყველა მათგანის, რაც შეიძლება სრულად, საქართველოშიც გატარებას. ასეთი სიტუაციების დროს თერგდალეულები წინა პლანზე აყენებდნენ ერის სარგებლობის პრინციპს.

მეფის მთავრობას საქართველოში არ შემოუღია ერობა და ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო. ქართველი პროგრესული მოღვაწეები, რა თქმა უნდა, იბრძოდნენ ამ ინსტიტუტების მოპოვებისათვის. „ეს ორივე ცვლილება, — წერდა ი. ჰავჭავაძე, — მეტად სანატრელია და მარგებელი ქვეყნისათვის. მაგრამ... ამ ორივე საგანს

49 იქვე, გვ. 128—130.

მრავალკაცი შედეგი და საჭიროება მოსდევს. თუ ერთი რამ გამო-
 აკლდა, ისედაც დატვირთულ ერს, ტვირთი მოემატება და ერთი ბე-
 წო სიკეთე არ მიენიჭება. აბა ერთი მიბრძანეთ, მოსამართლენი აქა-
 ჯრი ენის მცოდნენი რომ არ იყვნენ, რომ ანდოკატებმა და ბრალ-
 მდებელმა მჭერმეტყველების ყაბაზი გამართონ სასამართლოში
 რუსულად, ქართველმა ნაფიცმა მსაჯულმა მარტო ბუზები მოიგე-
 რიოს თუ რა ჰქნას. და თუ ნაფიც მსაჯულებს კანონით დაეუდებთ
 რუსული ენის ცოდნას, და თუ სახეში მივიღებთ, რომ რუსული მარ-
 ტო მოხელეობამ იცის ჩვენში, მაშინ სამართალი ხომ მაინც ჩინო-
 ვნიკური სამართალი იქნება და არა ერისა. ნაფიც მსაჯულობა მარ-
 ტო იმითაა სანატრელი ...რომ სჯის და მსაჯულობს სინდისი ერისა
 და არა ჩინოვნიკისა. თუ ამ მხრით არას შეგვეცენ და ისე შემოი-
 ღებენ ჩვენში ნაფიცთა მსაჯულობას, ჩვენ მაგ სანატრელს ცვლი-
 ლებას დიდოს სიხარულით მივეგებებით⁵⁰.

ამავე პრინციპის საფუძველზე განიხილავდა ი. ჰავკავაძე სა-
 ქართველოში ერობის შემოღების საკითხს. „თუ ერობის საქმე, —
 წერდა ილია, — ისეა მოწყობილი, რომ იგი მართლა ერობდეს,
 უკეთესი ნატურა ჯერ ამხანად მაინც შეტისმეტი წადილი იქნება“⁵¹.
 ამასთან ერთად ი. ჰავკავაძე იწუნებდა ერობის არსებულ, ცარიზმის
 მიერ შედგენილ კანონმდებლობას, რომელიც აქტიურ და პასიურ
 საარჩევნო ხმას მხოლოდ მდიდრებს აძლევდა და ერის ძირითად ნა-
 წილს ადგილობრივი თვითმმართველობის გარეთ ტოვებდა. ილიას
 არც ის მოსწონდა, რომ კანონი თვით იძლეოდა საერობო დაწესე-
 ბულებათა მოქმედების სქემას და ერობის საკუთარ ინიციატივას
 ძალზე ზღუდავდა. „თუ მაგალითად კანონით დაიდვა, — წერს
 ილია, — რაც შეაშება მარტო ისა სთქვიო და რა წაშალიც მე ვინ-
 დომო ის წამალი იხმარეო, მაშინ, ერობა ტვირთია და არა შვება და
 შელავათი. ...ერობა, — განაგრძობს ილია, — ორკაცი რამ არის:
 ერთით მოვალეობაა და მეორით უფლება. ერთით ტვირთია, მეო-
 რით ღონეა სიკეთისა, რადგან ერი თვითონვე ბატონობს თავის
 თავს. რაღა თქმა უნდა, ერობაში სანუკვარი უფრო მეორეა. ადა-
 შიანი ტვირთს ადვილად იკისრებს, როცა საჭიროა ეგ თავის თავი-
 სავე საკეთილოდ. მაშასადამე, აქ ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებუ-
 ლი, რა მოედანი ექნება შემოზღუდული ერობას, რა ფართო გზა

50 ი. ჰავკავაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 181—182.

51 იქვე.

მოქმედებისა დაგნიშნება და უკეთესთა მოქირნახულეთა არჩევანი დაბრკოლდება რითიმე თუ არა“⁵².

ეს სიტყვები ცხადყოფს, რომ ილიას არ მოსწონდა ცარიზმის ბიუროკრატიული აპარატის დამატების სახით არსებული უფლებაკომპეტენცია — შეზღუდული ერობა. იგი „საერობო თვითმმართველობის“ ცნებაში ფართო შინაარსს ღებდა და არსებითად იბრძოდა ეროვნული თვითმმართველობისათვის.

1882 წელს გაუქმდა კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომია, გაუქმდა მუფსინსაცვლის თანამდებობა, დანნიშნა მთავარმმართველი. ამასთან ერთად გამოიყო კომისია, რომელსაც უნდა შეედგინა მხარის ახლებური ადმინისტრაციული დაყოფისა და მართვა-გამგეობის ნაწილობრივი რეორგანიზაციის პროექტი. ა. ქავკავაძე მისალმა კომისიის გამოყოფას და იმედი გამოთქვა, რომ იგი იმუშავებდა სახელმწიფოსა და ერის უფლებებზე საზღვრების დადგენა-გამიჯვნის პრობლემაზე. „ჩვენის ფიქრით, — წერდა ილია, — ერთი არსებითი და უდიდესი ნაკლოვანება ძველის წესებისა ის იყო, რომ ეროვნების საჭიროებანი და სახელმწიფოსი ერთმანეთში გარჩეული არ იყო, ყველაფერი სახელმწიფოს ანაცვალეს და ეროვნებას გზა შეუკრეს“. ჩვენ არ ვიცით, განაგრძობს ილია, კომისიას დაავალეს თუ არა სახელმწიფოსა და ეროვნების არსებით საჭიროებათა გამოკვლევა, თითოეული მათგანისათვის მოქმედების სარბიელის შემოხაზვა. „ჩვენ კი ამას ვიტყვი, რომ თუ კომისიას ეს საგანი ვალად არ დასდევს, მაშინ კომისიას, ჩვენს თვალში, თავისი უადრესი მნიშვნელობა ჩამოერთმევა და მისი მოქმედება ისე საინტერესო და საყურადღებო არ იქნება, როგორც პირველ შემთხვევაში იქნებოდა“.

ილია ქავკავაძე შემდეგ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ სახელმწიფოს ინტერესი სრულიადაც არ მოითხოვს ეროვნებათა ბუნებრივი უფლებების შეზღუდვას. დაკვირვებული პოლიტიკოსი მიხვდება, რომ სახელმწიფო და ერი, ცენტრალური მმართველობა და ადგილობრივი თვითმმართველობა ერთმანეთს კი არ ეწინააღმდეგებიან, არამედ ერთმანეთს ავსებენ და ამაგრებენ. „ამიტომაც, თუ ქვეყნის სიკეთეს და ბედნიერებას ნიშნად წინ დაუსმენ კომისიას და განზრახულ ცვლილებას ამაზედ მიმართავენ, მაშინ სწორედ ეგ საგანი — ეროვნების და სახელმწიფოს ერთმანეთში მოთავსებისა — უნდა გან-

საკუთრებით გამოიკვლიონ, ნამეტნავად ჩვენში და ცვლილების დებადობად დაადებინონ“.

თუ ამ გრძნობით და სამართლიანის აზრით, — დაასკენის ილია, — არ მიუღებებიან ჩვენში ცვლილების საქმეს, ყოველივე ცვლილება სახელდახელო საქმე იქნება, უსულო, უგულო, უსიციო-ცხლო და გამოუსადეგარი ქვეყნისათვის ცალკე და სახელმწიფო-სათვის საზოგადოდ. მაშინ ცვლილება ჩინოვნიკის ერთი სკამიდან მეორეზედ გადახტუნება იქნება, კანცელარიების სახელებს შეცვ-ლა... ორიოდ გროშის გამოზოგვა და სხვა არაფერი“⁵³.

ბოლოს ი. ჭავჭავაძე აღნიშნავს, რომ აუცილებელია „ჩვენი გულისტკივილი და ჩვენი ნატვრის საგანი“ მთავრობას ვაუწყოთ, დასაბუთებული შუამდგომლობა უნდა აღვძრათ და ქვეყანას სამ-სახური გავუწიოთო. „ეს დიდი და წმინდა მოვალეობა, რომელიც დროთა ვითარებამ ჩვენ ზურგზე წამოგვკიდა, მძიმე ტვირთია. ...მაგ მძიმე ტვირთს უნდა ყოვლის ჩვენი სულიერის და ხორციელის ძალით ცნობიერად და წინდახედვით გაუძღვეთ“. ილია სვამს კითხვას—პრაქტიკულად ვინ უნდა უთავს ამ დიდ საქმეს, ვინ უნდა გაგზავნოს მთავრობაში შუამდგომლობა? ჩვენი დიდკაცობა ამისათვის გამოუსადეგარია. მას შეიძლება ჰქუა და გონება არ აკლდეს, მაგრამ ეს არ კმარა. ამისათვის საჭიროა, რომ დიდკაცობას პატრიოტული გრძნობები გააჩნდეს, „თავის პატრიოტურობას, სახელსა და დიდებას“ ქვეყნისათვის გაწეულ ღვაწლში უნდა ხედავდეს. სამწუხაროდ, დიდკაცები ვერ ამყდავენ ამ თვისებას, მათ ფეხებზე ჰკიდია სამშობლოსა და საზოგადოების ბედნიერება. ისინი არ ეხმარებიან ქართულ თეატრს, ეურნალ-გაზეთებს, რომელნიც „ჩვენი ვინაობის დამცველნი და შემნახველნი“ არიან. ვინც ქართულ თეატრსა და ეურნალ-გაზეთებს ზურგს შეაქცევს, ის ამით „თავის საკუთარ ვინაობას უარყოფს, თავის ადამიანურ სახელს შეუტრაცხყოფს. ...თუ ადამიანს თავის ვინაობა არად მიაჩნია, მაშინ იმ ადამიანში ადამიანური რაღაა? დრო გამოიცვლება, დრო მოვა, როცა თავის ვინაობიდან გადამდგარი კაცი ყველასაგან შერისხეული იქნება. ...დრო მოვა, როცა ყველასათვის ცხადი იქნება, რომ თუ კაცი თავისას გადაუდგა, სხვისას ვერ უერთგულებს. ...და მაშინ ვაი თავის ვინაობაზე გულაცრუებულს, გულგრილსა და ხელაღებულს“⁵⁴.

53 ი. ჭავჭავაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 193—194.

54 იქვე, გვ. 195—197.

უდარდელი დიდკაცების ასეთი შეხურების შემდეგ ილია თავადაზნაურთა მთელ წოდებას მიმართავს და მასგან მოითხოვს მთავრობის წინაშე სათანადო შუამდგომლობის აღძვრას. თავადაზნაურთა საერთო კრებას და არჩეულ დეპუტატებს კანონი აძლევს საამისო უფლებას და მათ ეს უფლება ქვეყნის საკეთილდღეოდ უნდა გამოიყენონო. მართალია, თავადაზნაურთა კრების ყველა მონაწილე ერთნაირად არაა გამსჭვალული ეროვნული თვითშეგნებითა და პატრიოტული გრძნობებით, მაგრამ იქ საკმაოდ მოიძებნებიან ისეთი მოღვაწეები, რომელნიც ქვეყნისათვის თავს გამოიღებენო.

„ღიად, ბატონებო, — დაასკვნის ი. ჭავჭავაძე, — ჩვენს ვინაობას ჩვენს ცხოვრებაში უსათუოდ გზა უნდა მიეცეს და ამაზნად თავადაზნაურთა კრებამ თავისი ხმა უნდა ამოიღოს. ხმა კანონიერი, დინჯი, დარბაისელი და მშვიდობიანი. უამისოდ წარმატების გზა შეუღობილია. ესეთი ყოფა წარმატების გზისა ერთნაირად საგრძნობელია ყველასათვის. ამ ერთ ტაფაში თავადიც იწვის, აზნაურიც, მღვდელიც და ერიც. თუ განზრახულ ცვლილებამ ჩვენს ვინაობას არ მოხედა, თუ გვერდზე აუარა, ამისი ბრალი ჩვენ დაგვედება, და მაშინ ნურც მთავრობას დავემდურებით და ნურც ბედსა“⁵⁵.

ი. ჭავჭავაძის ექვნარევი ოპტიმიზმი არ გამართლდა. თავადაზნაურთა კრებას, მართალია, ჰქონდა თავის წოდებრივ საქმეთა თვითმმართველობის უფლება, მაგრამ მას ნებას არაეინ მისცემდა საქართველოს ავტონომია მოეთხოვა. ამიტომ ის შუამდგომლობა, რის შესახებაც ილია ლაპარაკობს, არც აღძრულა. და კანონსაწინააღმდეგო შუამდგომლობას, კიდევ რომ აღძრულიყო, მეფის მთავრობა არ დააკმაყოფილებდა.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლის შინაარსი, რა თქმა უნდა, მართო ავტონომიისათვის ბრძოლით არ ამოიწურებოდა. ავტონომიის მოპოვებას დრო უნდოდა. დრო კი რუსიფიკატორთა წისქვილზეც ასხამდა წყალს. მოწინე ქართველ მოღვაწეებს შეგნებული ჰქონდათ ის საშიშროება, რუსიფიკატორები ქართველი ერის თავისთავადობას რომ უქმნიდნენ და ამიტომ თავის ერთ-ერთ ძირითად ამოცანად თვლიდნენ ავტოცია-პროპაგანდით, ისტორიულ-პატრიოტული ნაწარმოებებით გაელვიძებინათ ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება და აპით ჩაუშალათ ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკა.

ქურონალ „ივერიის“ 1882 წლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა

55 ი. ჭავჭავაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 198.

„შინაური მიმოხილვა“. ანონიმი ავტორი თავდაპირველად აღნიშნავს, შინაურ მასპინძელს (იგულისხმება ეურნალის რედაქტორი ი. ჭავჭავაძე, — ა. ბ.) არ სცალია და ამჯერად შინაური მიმოხილვის დაწერა მე ვიკისრეო. ამჟამად უკვე დადგენილია, რომ ამ მოწინავე წერილის ავტორი ი. გოგებაშვილია.

ყველასათვის ცნობილია, წერს ავტორი, რომ მამულის სიყვარული, პატრიოტიზმი ამა თუ იმ ქვეყნის წარმატების ერთ-ერთი მთავარი წინაპირობაა. რაც უფრო ბევრი ჰყავს ქვეყანას გულშემატყვივარი და ერთგული მამულიშვილი, მით უფრო მტკიცედ მიდის პროგრესის გზაზე. მაგრამ ის კი ბევრმა არ იცის, აღნიშნავს დიდი პედაგოგი, რომ მამულს ჭეშმარიტი სიყვარულის მაღალი გრძნობის აღზრდა ფრიად ძნელია. ზოგიერთს ჰგონია, რომ სამშობლო ქვეყნის სიყვარული ყველას ბუნებითვე თანა ჰყვება, ყოველი ადამიანი დედის მუცლიდანვე პატრიოტია. ამიტომ ამ გრძნობის აღზრდაზე ზრუნვა მათ ზედმეტად მიაჩნიათ. „ეს რომ ასე ყოფილიყო, — წერს ავტორი, — დედამწიწის ზურგზედ უბედურს კუთხეს სანთლითაც ვეღარ იპოვიდით; ყოველი ქვეყანა კეთილდღეობით სავსე იქნებოდა“. მაგრამ, საუბედუროდ, განაგრძობს ი. გოგებაშვილი, ბუნება ადამიანის პატრიოტიზმზე სრულიად არ ზრუნავს. იგი იძლევა არა ჩამოყალიბებულ საზოგადოებას, არამედ ინდივიდებს და არსებობის შესანარჩუნებლად ანიჭებს მათ ეგოიზმს. „ხალხი, ერი, კაცობრიობა ბუნებისათვის არ არსებობს და საზოგადოებრივ გრძნობასაც იგი ვერ დაანათლავდა ადამიანსა. პატრიოტობა საზოგადოებამ და ცალკე პირებმა უნდა დანერგონ. აღზარდონ და დააყენონ ჭეროვან სიმაღლეზედ. ამ გზაზედ ერთსაც და მეორესაც დიდი მუყაითი ზრუნვა ეჭირვებათ“⁵⁶.

XIX ს. 70—80-იან წლებში ი. გოგებაშვილის აზრით ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება და პატრიოტიზმი ვერ იდგა სასურველ სიმაღლეზე, მაგრამ ჩვენ ხალხს ზოგიერთი ისეთი სიკეთე ჰქონდა, რაც მას უკეთესი მომავლის ღირსად ხდიდა. სხვა ქვეყნებში, განსაკუთრებით დიდ სახელმწიფოებში არიან ისეთი „პატრიოტები“ რომელთაც უნდათ თავიანთი ქვეყნის ბედნიერება სხვის უბედურებაზე ააშენონ. საქართველოში კი შოვინისტები არ არიან. „ჩვენში მამულის სიყვარული სხვა თვისებისაა. ...იგი იბყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში თავის თავის მეტი არა ურევია რა. ვისიმე სიძულვილი, ვისიმე დათრგუნვც სურვილი, ვი-

⁵⁶ „ივერია“, 1882, № 1, გვ. 127—129.

სიბე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ არის. ჩვენს მამულის შვილებს ჰსურთ წარმატება ჩვენის ეროვნებისა და ვინაობისა, რომელთა გარეშე არა ხალხს არ შეუძლიან სიცოცხლე და ადამიანური არსებობა. ...ჩვენი მამულისშვილები ნატრულობენ ჩვენის ბედნიერების მიღწევას წმინდა და სწორი გზით, იმ გზით, რომელიც სხვის უბედურებაზედ არ არის გავლებული. ...ჩვენი მამულისშვილები მოღვაწეობენ არა იმ განზრახვით, რომ სხვანი დავთრავნოთ... არამედ იმისათვის, რომ ჩვენს ერსაც გავუკვლიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილდღეობისა. ერთის სიტყვით. ჩვენში მამულის სიყვარულმა მიიღო ისეთივე წმინდა მიმართულება, რომელსაც ამ ბოლო ეპოქა დაადგა დაწინაურებული, სოციალურ ნაწილი ევროპის ცივილიზაციის წარმოადგენელთა⁵⁷.

სტატიის გაგრძელებაში ი. გოგებაშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ „მჭიდრო სულიერი კავშირი ინტელიგენციასა და ერს შორისა არის ერთი დედაბოძთაგანი ქვეყნის წარმატებისა. ამ კავშირს ისე არაფერი განამტკიცებს როგორც ხალხოსნური ენის, ეროვნულის ლიტერატურისა და სამშობლო ქვეყნის ისტორიის შესწავლა. ...ამიტომ ყოველს ქვეყანაში სამშობლო ენის, ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლა შეადგენს ერთს უმთავრეს საგანს ზრუნვისას და ყოველს სასწავლებელში დათმობილი აქვს უპირველესი ადგილი. მაგრამ ჩვენი ქვეყანა ამ მხრივაც გამოკლებულია სხვა ქვეყნების დასიდაგან“. ქართულ ენას და სიტყვიერებას, სინანულით შენიშნავს სტატიის ავტორი, კვირაში მხოლოდ ერთი საათი და ისიც მეექვსე გაცვეთილი აქვსო დათმობილი⁵⁸.

ი. გოგებაშვილი იმავე სტატიაში ეხება ეკლესიას და აღნიშნავს, რომ ამ სფეროშიაც ირღვევაო ერის უფლება. კათალიკოსობის გაუქმებისა და ეგზარქოსობის დაწესების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ მღვდელმსახურებას პოლიტიკური მიზანი დაუსახა. „ნამდვილი ქართული სასულიერო სემინარიების ნაცვლად... დააფუძნეს სხოლასტიკური ბერძნულ-ლათინურ-რუსული სემინარია, რომელსაც თითქმის იმდენივე კავშირი აქვს ქართველ ხალხთან და მის მოთხოვნილებასთან, რამდენიც თათრულ მედრესებს“. სასულიერო სემინარიებში არ ისწავლება ქართული ენა და ლიტერატურა, სასულიერო სასწავლებლებიდან ქართული ელემენტი სრული-

57 „ივერია“, 1882, № 1, გვ. 130—132.

58 იქვე, გვ. 92—93.

ად განდევნილია, ეს იმის შედეგია, რომ საქართველოს ეკლესიას განაგებს სინოდი, რომელიც მხოლოდ იმას ცდილობს, „საზოგადო რუსულ დონეზე დააყენოს ჩვენი სასულიერო სასწავლებლები“.

ი. გოგებაშვილს მიაჩნდა, რომ ამიერკავკასიის საერო, სამოქალაქო უწყებაში უკეთ მიდიოდა საქმე, ამ სფეროში ადგილობრივ ელემენტს გარკვეული პატივი და უფლება ჰქონდა შენარჩუნებულნი. ეს იმით აიხსნებოდა, ავტორის აზრით, რომ მეფისნაცვალ ალექსანდრე იყო ადმინისტრაციულ-ავტონომიური სტატუსით და ცდილობდა „ადგილობრივი ელემენტის პატივდებით დაემსახურებინა თანაგრძნობა მცხოვრებლებსა.“ ასეთი ადმინისტრაციული ავტონომია კი ცხადყოფდა, ი. გოგებაშვილის განცხადებით, თუ რადიდი შნიშვნელობა აქვს ავტონომიურს თვითმმართველობის პრინციპს ჩვენი ქვეყნისათვის და რამდენად საჭიროა, რომ ჩვენი ეკლესიის მართვა და განგება უმთავრესად იყოს საქართველოს ეგზარქოსის ხელში და პირდაპირ არ ექვემდებარებოდეს პეტერბურგის ინსტანციას“⁵⁹.

დასახელებული სტატიის ბოლო ნაწილში ი. გოგებაშვილი სვამს ეროვნული და სოციალური საკითხების ურთიერთმიმართების, მათი შნიშვნელობის პრობლემას და არსებითად სწორად წყვეტს მას. „კარგი რამ გახლავთ, — წერს ავტორი, — ეროვნებობის პრინციპის დამყარება ყოველ სფეროში, მაგრამ მარტო ეს არ არის საკმარისი ქვეყნის დაყენებისათვის ბედნიერების გზაზედ. თუ მომეტებულად არა, იმდენადვე მაინც საჭიროა ზრუნვა სოციალურ ცვლილებებზედ, ხალხის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუკეთესებაზედ. მართალია, დოვლათის აღორძინებაზედ ეროვნულს უფლებათა აღდგენასაც კეთილი გავლენა აქვს, მაგრამ პირდაპირ არა, მხოლოდ შუამავლობით. მეორე მხრით, ეკონომიურად აყვავება ქვეყნისა ხდება შეურყეველ ბურჯად ეროვნების აღორძინებისა. ამ სახით ეს ორი დედაბოძი ხალხის ცხოვრებისა ერთმანეთს მხარს აძლევენ, ხელი ხელს არიან გადაბმული და მათი გაცალკეება ხერხს არ დააყრის არც ცალკე პირს, არც საზოგადოებას“. ჩვენი ინტელიგენცია, შენიშნავს ავტორი, ორივე პრინციპს აქცევდა ყურადღებას, მაგრამ ეროვნული კითხვები მაინც წინა პლანზე იყო წამოწეული და ეს სავსებით ბუნებრივია, რადგან შექმნილს პოლიტიკურ სიტუაციაში ჩვენი ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიკური, „ეროვნული მხარე ჩვენი არსებობისა

⁵⁹ „ივერია“, 1882, № 2, გვ. 100—103.

უფრო ძლიერ გვტყიოდა, გვალონებდა, ვიდრე სოციალური, და ნათქვამია, რომ რაც უფრო მეტად სტკივა კაცს იმაზე უფრო ხშირად სჩივის, ხშირად ლაპარაკობს“. ამასთან ერთად ი. გოგებაშვილი მიუთითებს, რომ ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები დღემდე სრულიად შეუსწავლელი გვაქვს და ამიტომ ქართულმა პრესამ, ჩვენმა ინტელიგენციამ ამ პრობლემებს თანდათან მეტი ყურადღება უნდა მიაქციოს⁶⁰.

3. „საპარტიველოს თავისუფლების ლიგა“

თერგდალეულთა შეხედულებები ფართოდ გავრცელდა ქართველ ხალხში. სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის იდეები განსაკუთრებული ენთუზიაზმით აიტაცეს რუსეთის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებმა, საქართველოს სემინარია-გიმნაზიების მოსწავლეებმა. მოსწავლე ახალგაზრდობის ნაწილი განიცდიდა აგრეთვე ხალხოსნური იდეების გავლენას.

რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველი სტუდენტები სათვისტომოების, ურთიერთდახმარებისა და თვითგანვითარების წრეების დაარსებას XIX ს. 60-იან წლებში იწყებენ. ქართველი სტუდენტები თავიდანვე აქტიურად მონაწილეობდნენ რუსეთის რევოლუციურ მოძრაობაში. თავიანთ წრეებში, ბუნებრივია, სტუდენტები მსჯელობდნენ საქართველოს მდგომარეობაზე, ოცნებობდნენ სამშობლოს უკეთეს მომავალზე. მაგრამ ამ წრეებს შორის კავშირი თითქმის არ არსებობდა. ქართველმა სტუდენტებმა დიდი ხნის განმავლობაში ვერ მოახერხეს ერთიანი საზოგადოების, ერთიანი ორგანიზაციის ჩამოყალიბება. სტუდენტთა მოძრაობის იდეურ-ორგანიზატორულ სფეროში საგრძნობი გარდატეხა XIX ს. 80—90-იანი წლების მიჯნაზე ხდება.

კავკასიის უნდადარმერიის მასალებიდან ჩანს, რომ ქართველ სტუდენტთა წრეების გაერთიანებისა და პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნის იდეა ჩაისახა 1889 წელს, როცა პეტერბურგის სტუდენტთა წრემ წერილით მიმართა მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტობას ურთიერთგაცნობისა და გაერთიანების მიზანშეწონილობის თაობაზე. პეტერბურგის წრე წინადადებას აყენებდა, რომ მომავალი წლის ზაფხულის არდადეგების დროს საქარ-

თველოში ჩაეტარებინათ სტუდენტთა წარმომადგენლების ყრილობა, რომელიც საფუძველს ჩაუყრიდა ქართველ სტუდენტთა ერთიან საზოგადოებას.

მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველმა სტუდენტებმა ეს იდეა შიიწონეს, გააფართოვეს და თავიანთი თვალსაზრისი წერილობით აცნობეს ქართველ სტუდენტთა სხვა წრეებს. მოსკოველი სტუდენტები წინადადებას იძლეოდნენ ჩამოყალიბებულყო „სტუდენტთა კორპორაცია“. მათი აზრითაც, სტუდენტთა წრეების წარმომადგენელთა ყრილობა უნდა ჩატარებულიყო საქართველოში, რომელზეც ყოველი წრე წარადგენდა თავის პროექტს მომავალი კორპორაციის ხასიათის შესახებ. ყრილობა განიხილავდა პროექტებს, შეიმუშავებდა საერთო თვალსაზრისს, განსაზღვრავდა სტუდენტთა ორგანიზაციის მიზნებსა და საქმიანობის ფორმებს⁶¹.

მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა წრემ საერთო ორგანიზაციის პროგრამის შედგენა დაავალა გ. გვაზავას, ჩიქოვანსა და ვაშაკიძეს. უანდარმერიის მიერ დაკავებული სტუდენტთა პირადი წერილებიდან ჩანს, რომ 1890 წლის გაზაფხულზე მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა წრეში დიდი გამოცოცხლება შეინიშნებოდა, მიმდინარეობდა პროგრამის პროექტის განხილვა⁶².

წინადადებები სტუდენტთა კრების ჩატარებისა და ფარული პოლიტიკური ორგანიზაციის დაარსების შესახებ შიილეს აგრეთვე ოდესის, ხარკოვის, კიევის, ვარშავის და სხვა ქალაქების უმაღლეს სასწავლებელთა ქართველმა სტუდენტებმა. საკმაო ხანგრძლივი მიმოწერის შემდეგ შეთანხმდნენ, რომ სტუდენტთა წრეების წარმომადგენელთა ყრილობა ჩაეტარებინათ საქართველოში 1892 წლის ივლისის ბოლო რიცხვებში⁶³.

ქართველ სტუდენტთა წარმომადგენლების პირველი ყრილობა მართლაც ჩატარდა ქ. ქუთაისში 1892 წლის 26—29 ივლისს. მონაწილეობდა 20 დელეგატი: მოსკოვის უნივერსიტეტიდან—მიხეილ ხელთუფლიშვილი, გიორგი გვაზავა, ივანე ელიაშვილი, ვახტანგ ღამბაშიძე; პეტერბურგის უნივერსიტეტიდან—იოსებ ჩარეჭიშვილი. ნიკოლოზ ჯაყელი, იაკობ ფანცხავა, ილია ჭიშკარიანი, ვარლამ ქიქინაძე; კიევიდან — არქიპო მუსხელიშვილი, ოდესიდან—დავით

61 სსცია, ფ. 153, ანაწ. I, საქ. 3202, ფურც. 103, 107—108.

62 იქვე, ფურც. 103.

63 იქვე, ფურც. 8—9.

მდივანი, ვარშავიდან ანტონ გელიაზაროვი და სხვ. ყრილობაზე თავმჯდომარეობდა მ. ხელთუფლიშვილი, მდივნობდა ვ. ლაშაშვიძე⁶⁴.

ყრილობაზე განიხილეს 8 საკითხი, მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო: 1) როგორ ესმით ქართველ სტუდენტებს ეროვნული საკითხი და რამდენად ფიქრობენ მასზე. 2) როგორი უნდა იყოს ქართველ-სომეხთა ურთიერთდამოკიდებულება. 3) როგორი პოზიცია უნდა დაიკავონ ქართველმა სტუდენტებმა „რუსეთის საქმეების მიმართ“. 4) რა მდგომარეობაშია ჩვენი ქვეყანა და რა დახმარებას საჭიროებს იგი.

გომხსენებლებს და მოკამათებებს განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევიათ ცნება ერისა და ერისათვის დამახასიათებელი ნიშნების განპარტება-დახასიათებისათვის. ყრილობამ მიიჩნია, რომ რასას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს ადამიანთა ეროვნული კუთვნილების დადგენაში. ამ მხრივ მნიშვნელობა დაკარგაო აგრეთვე რელიგიამ. ორატორების განცხადებით სარწმუნოება ხალხის ცხოვრების უარყოფით მხარედ იქცა და იგი არ შეიძლება ჩავთვალოთ ერის დამახასიათებელ ნიშნად. დელეგატების მიერ გამოთქმულ მოსაზრებათა საფუძველზე ცნება ერი და მისი დამახასიათებელი ნიშნები ასეთნაირად იქნა ფორმულირებული: ერი არის სულიერი ერთობა ჯგუფებისა, რომლებიც შეკავშირებული არიან საერთო ენით, ურთიერთ სიყვარულით, ზნე-ჩვეულებებითა და ისტორიული ცხოვრებით. ამასთან ერთად ყრილობამ ხაზი გაუსვა ერისათვის ტერიტორიის დიდ მნიშვნელობას⁶⁵.

ქუთაისის კრების მუშაობის ანგარიში დაიწერა, გამრავლდა და დაიგზავნა ყველა უმაღლეს სასწავლებელში, სადაც კი ქართველ სტუდენტთა წრეები არსებობდა. ამ ანგარიშის საფუძველზე შედგენილ ქანდარმერიის პატაკიდან ჩანს, რომ კრებამ ქართველ სტუდენტთა ორგანიზაციის მიზნად გამოაცხადა სამშობლოს სამსახური, ცარიზმის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლება. ყრილობამ სტუდენტთა იდეალების განხორციელების ერთ-ერთ წინაპირობად მიიჩნია რუსეთის მართვა-გამგეობის სისტემის შეცვლა, იქ დემოკრატიული წყობილების დამყარება. ყრილობამ, მართალია, უარყო რუს რევოლუციონერებთან ორგანიზაციული გაერთიანების აზრი, მაგრამ არა იმიტომ, რომ შეუძლებლად მიაჩნდა ცარიზმის

64 ЦГИА УССР, ф. 385, оп. 1, д. 497, лл. 9—10.

65 ზ. შველიძე. რევოლუციური ორგანიზაცია „თავისუფლების ლიგა“, თბ., 1969, გვ. 56—57.

წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა, არამედ მხოლოდ იმ მოტივით, რომ არ დაეკარგათ ისედაც მცირერიცხოვანი ინტელიგენტური ძალები, რაც უფრო საჭირო იყო ეროვნულ ნიადაგზე მუშაობისა და ბრძოლისათვის⁶⁶.

ყრილობის დელეგატთა უმრავლესობამ მოითხოვა საქართველოში ფარული ორგანიზაციის შექმნა, რომელიც გამაერთიანებელი ცენტრის როლს შეასრულებდა. სტუდენტებს მიაჩნდათ, რომ საქართველოში ჩამოყალიბებული მტკიცე ორგანიზაცია დიდ როლს შეასრულებდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის, სახალხო რევოლუციის მომზადების საქმეში⁶⁷. ამასთან ერთად გადაწყდა შვიდრო ურთიერთობის დამყარება ყველა სტუდენტთან, უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულთან და მოსწავლე ახალგაზრდობასთან. დელეგატები შეთანხმდნენ, რომ ყოველწლიურად ჩაეტარებინათ სტუდენტთა ორგანიზაციის ყრილობები.

ჭუთაისის ყრილობამ, მართალია, საფუძველი ჩაუყარა ქართველ სტუდენტთა ერთიან პოლიტიკურ ორგანიზაციას, მაგრამ ამით მუშაობა, რა თქმა უნდა, არ დამთავრებულა. რუსეთის საუნივერსიტეტო ქალაქებში კვლავ გრძელდებოდა სჯა-ბაასი ორგანიზაციის მიზნებსა და საქმიანობის მეთოდებზე. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ვარშავის უმაღლეს სასწავლებლების ქართველი სტუდენტები. სწორედ მათ უწოდეს ჩამოყალიბებულ ორგანიზაციას „საქართველოს თავისუფლები ლიგა“ და მათვე შეადგინეს პროგრამის პროექტი.

ვარშავის წრემ პროგრამისა და წესდების შედგენა დაავალა კომისიას. ამ საქმეში განსაკუთრებით აქტიურობდნენ მიხეილ მირიანაშვილი და ნიკოლოზ შენგელია. უნდარბერიის მასალებიდან ჩანს, რომ ნ. შენგელიას თავის ხელით გადაუწერია პროგრამისა და წესდების ასი ეგზემპლარი და გადაუგზავნია ოდესაში სტუდენტ ივანე აბაშიძისათვის. ამ უკანასკნელს ევალეობდა პროექტი გაეცრცელებინა „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ წევრებს შორის, რომელნიც თავის თვალსაზრისს გამოთქვამდნენ პროგრამის აკარგვიანობაზე. მალე ი. აბაშიძემ ნ. შენგელიას აცნობა, რომ ოდესის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა წრე ძირითადად იწონებს „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ პროგრამის პროექტს. ჩვენს

66 ЦГИА УССР. ф. 385, оп. 1, д. 497, лл. 9—10.

67 ზ. შენგელია. დასახ. ნაშრ., გვ. 64.

თვალსაზრისს უფრო დაწვრილებით მოგვიანებით შეგატყობა-
ნებთო⁶⁸.

ჯანდარმერია ქუთაისის ყრილობის ანგარიშისა და „ლიგის“ პროგრამის დეტალური ანალიზის შემდეგ იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ქართველ სტუდენტთა წრეების გაერთიანებისა და „საქართველოს თავისუფლებს ლიგის“ შექმნის ინიციატორი იყო ვარშაგის წრე. ყველა წრემ მხარი დაუჭირა ამ ინიციატივას და ეროვნული თავისუფლებისათვის საბრძოლველად დაირაზმენ.

„საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ პროგრამა-წესდების დედანი ქართულ ენაზე ყოფილა დაწერილი. მისი რუსული თარგმანი ჟანდარმერიის დავალებით შესრულებულია აზიის დეპარტამენტში და სწორედ ეს თარგმანი შემორჩა არქივსაცავებში.

პროგრამის პრეამბულაში ნათქვამია: საქართველო დაჩაგრულ მდგომარეობაში იმყოფება. ქართველ ხალხს ემუქრება მშობლიური ენის, ზნე-ჩვეულების და მიწის დაკარგვის საფრთხე. ქართველობა მოკლებულია მატერიალურ კეთილდღეობას და გონებრივი განვითარების შესაძლებლობას.

ქართველი ხალხი თავის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ხშირად ყოფილა ასეთ მძიმე მდგომარეობაში, მაგრამ გამოსავალი მოუნახავს. მას არც ახლა დაუკარგავს იმედი. თავიდან რომ ავიცილოთ ძალთა დაქსაქსულობა და ბრძოლა პერსპექტიული გავხადოთ ვაარსებთ „საქართველოს თავისუფლების ლიგას“.

„თავისუფლების ლიგა“ მიზნად ისახავს საქართველო გამოიყვანოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების ფართო გზაზე. იგი ეცდება ქართველ ხალხს აუხსნას თავის ჩამორჩენილობის მიზეზები, შეაგნებინოს თავისი მძიმე მდგომარეობა, დარაზმოს ჩაგვრისაგან გათავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

„ლიგას“ მხედველობაში აქვს აგრეთვე, განაგრძობენ პროგრამის ავტორები, კავკასიის სხვა ხალხებს მძიმე მდგომარეობა და სურს მათ შორისაც დამყარდეს ისეთი წესრიგი, რომელიც შეესაბამება ამ ერების ზნე-ჩვეულებას და რომელიც მათ დააყენებს ბედნიერებისაკენ შიშვალ გზაზე. ამისათვის „ლიგა“ ეცდება სხვადასხვა საშუალებით შეუწყოს ხელი კავკასიის ხალხთა ძალების გაერთიანებას, რომ მათ ერთად იბრძოლონ საერთო მტრის წინააღმდეგ. ერთი სიტყვით, „ლიგას“ მიზანია კავკასიის ხალხებმა მოიპოვონ დამოუკიდებლობა და გაერთიანდნენ ფედერაციაში. რაც შეეხება

სხვა ქვეყნებიდან ჩამოსახლებულთ, ჩვენ არ ვაპირებთ მათი ინტერესების უგულვებელყოფას. ლიგას იდეალია ისეთი წყობილება, რომელიც ყველა ეროვნებას მისცემს საშუალებას თავისუფლად გააუმჯობესოს მდგომარეობა. მომავლის ამ საზოგადოებაში ადგილი არ უნდა ჰქონდეს ეროვნების, რელიგიისა და რწმენის შევიწროებას.

ამგვარად, „ლიგა“ დარწმუნებულია, რომ იგი ემსახურება არა მარტო ეროვნულ პრინციპს, არამედ საერთო საკაცობრიო პრინციპსაც⁶⁹.

შემდეგ პროგრამის ავტორები ლაპარაკობენ იმ საშუალებებზე, რომელთა გამოყენება უზრუნველყოფდა „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ მიზანდასახულობათა განხორციელებას:

1) ჩვენ დავეხმარებით რუსებს მონარქიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, რადგან ძირმომპალი რეჟიმის დამხობა ყველა ხალხის ინტერესებს პასუხობს. დემოკრატიული წყობილების პირობებში იმპერიის ხალხები მიიღებენ გარკვეულ პოლიტიკურ თავისუფლებას, რაც თავისთავად გაადვილებს დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის ბრძოლას.

2) ვეცდებით გოვიპოვოთ ევროპის ხალხების და გამოჩენილ დიპლომატთა თანაგრძნობა-მხარდაჭერა.

3) „ლიგას“ მოქმედების გეგმაში შედის რუსეთის იმპერიის და ჩაგრულ ხალხთა (პოლონელები, ბალტიისპირელები, ფინელები და სხვ.) ცხოვრების გაცნობა და მათთან მჭიდრო ურთიერთობის დამყარება. ამ ხალხების ერთიანი ორგანიზაცია და ერთსულოვანი მოქმედება გაადვილებს ყოველი მათგანის ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის.

4) თავისუფლების მოპოვების მთავარ საშუალებას ჩვენ ვხედავთ ხალხის განათლებაში და ამიტომ „ლიგა“ ეცდება აუხსნას ქართველებს და სხვა კავკასიელებს მათი მძიმე მდგომარეობა, გამოიწვიოს ამ ერებში თავისუფლებისათვის ბრძოლის სურვილი. რაც შეეხება ბრძოლისათვის საჭირო იარაღს, „ლიგა“ დაუყოვნებლივ შეუდგება კაპიტალის შექმნას, რაც თავის დროზე გამოყენებული იქნება იარაღის შესაძენად. თუ რუსეთის მონარქისტული სახელმწიფო შინაგანი ან გარეშე მიზეზების წყალობით შესუსტდება, „ლიგა“ ეცდება გამოიყენოს ასეთი ხელსაყ-

69 სსცია, ფ. 12, ანაწ. 13, საქ. 438, ფურც. 2—4.

რელი სიტუაცია, ააფრიალოს საერთო კავკასიური აჯანყების დრო-
შა, იბრძოდნენ დასახული მიზნების განხორციელებისათვის.

შემდეგ პროგრამაში ლაპარაკია იმ წყობილებაზე, რომელიც
უნდა დამყარებულიყო თავისუფალ საქართველოში. დოკუმენტი-
დან ჩანს, რომ „ლიგას“ ლიდერთა იდეალი იყო დემოკრატია და
თვითმმართველობა. ფარულ ორგანიზაციას ხალხი უნდა მოემზადე-
ბინა თვითმმართველობისათვის, რათა თავისუფლებას მოპოვებოს
შემდეგ უარეს მდგომარეობაში არ ჩავარდნილიყო. „თავისუფლე-
ბის ლიგის“ მესვეურთა აზრით, თუ ხალხი არ მოემზადებოდა თა-
ვისუფლების გამოყენებისათვის, ისე აზრიც არ ჰქონდა თავისუფ-
ლებისათვის ბრძოლას.

ამდენად, ნათქვამია პროგრამის დასკვნით ნაწილში, „ლიგა“
დარწმუნებულია, რომ ემსახურება წმინდა საქმეს და იმედი აქვს
საყოველთაო მხარდაჭერისა. ფარული ორგანიზაცია შეახსენებს
ქართველებს გამოღვიძების დროს დადგომას. ქართველებმა უნდა
შეიგნონ, რომ კერძო ინტერესებთან ერთად და მის გვერდით არ-
სებობს საზოგადოებრივი ინტერესები. ჩვენ გვწამს, რომ ქართველ
ხალხს არ დაუკარგავს თავისუფლების მოპოვების იმედი. ქართველ-
მა ხალხმა გაუძლო ისტორიის ქარტეხილებს, რადგან მშობლიურ
ნიწაში ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული. ქართველი ერი სიცო-
ცხლისუნარიანია. „ლიგა“ იმედოვნებს, რომ ყოველი ჭეშმარიტი
ქართველი მისი წევრი გახდება.

ქართველებო, „ლიგა“ ერთხელ კიდევ შეგახსენებთ ჰამლეტურ
კითხვას „ყოფნა თუ არ ყოფნა“. ერთსულოვნად ვთქვათ „ყოფნა“
და დავიწყოთ მოქმედება⁷⁰.

„საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ ლიდერები ცდილობ-
დნენ ფარული საზოგადოება გადაეჭვიათ მტკიცე ორგანიზაციად,
რომლის წევრები დაემორჩილებოდნენ გარკვეულ წესრიგსა და
დისციპლინას. ამიტომ მათ შეადგინეს „ლიგის“ წესდებაც.

წესდების თანახმად, „ლიგის“ წევრად შეიძლება გამხდარიყო
ყველა მოქალაქე, ვინც თანაუგრძნობდა მის მიზანს და იმსახურებ-
და ნდობას. გათვალისწინებული იყო ორი სახის წევრობა—წევრი
მოქმედნი და წევრი თანამგრძნობნი.

„ლიგა“ იყოფოდა სექციებად. თითოეულ სექციაში ირცხე-
ბოდა 10 მოქმედი წევრი. ყოველი სექცია „ლიგის“ ცენტრალურ
კომიტეტში გზავნიდა თითო წარმომადგენელს. ცენტრალური კო-

70 სსცია, ფ. 12, ანაწ. 13, საქ. 438, ფურც. 2—4.

მიტეტი კი ირჩევდა თავმჯდომარეს, მოლარეს, ბიბლიოთეკარს და რედაქტორს. ცენტრალურ კომიტეტს ევალეზობდა მოეწვია „ლიგის“ ყოველწლიური მორიგი ყრილობა და საჭიროების შემთხვევაში საგანგებო ყრილობაც. თავმჯდომარეს წინასწარ უნდა ეცნობებინა „ლიგის“ წევრებისათვის ყრილობის დღის წესრიგი.

წესდების ძალით ცენტრალურ კომიტეტს ევალეზობდა გაეცრცელებინა ისეთი ლიტერატურა, რომელიც ხელს შეუწყობდა „ლიგის“ მიზნების განხორციელებას. კერძოდ, მას უნდა გამოეკვლია: 1) მშობლიური ქვეყანა ისტორიული, სოციალურ-ეკონომიკური, ეთნოგრაფიული და გეოგრაფიული თვალსაზრისით. ნაშრომები დაეწერა პოპულარულად, ხალხისათვის გასაგები ენით. 2) ქართველი ხალხისათვის გაეცნო იტალიელების, ბერძნების, სერბების, ბულგარელების, მაღიარებისა და ირლანდიელების ეროვნული მოძრაობის ფაქტები. 3) შეესწავლა ინტერნაციონალიზმის ისტორია. 4) დაეარსებინა „ლიგის“ ბეჭდვითი ორგანო.

ამასთან ერთად, ცენტრალურ კომიტეტს ხალხში უნდა გაეცრცელებინა თავის გამოცემები, გაეწია „ლიგის“ პრინციპებს სიტყვიერი პროპაგანდა, შვიდრო ურთიერთობა დაემყარებინა კავკასიისა და იმპერიის სხვა დაჩაგრული ხალხების ორგანიზაციებთან, კავშირი ჰქონოდა რუს სოციალ-დემოკრატებთან. „ლიგის“ ცენტრალურ კომიტეტს ევროპისათვის უნდა გაეცნო საქართველოს წარსული და აწმყო, მიმოწერა გაემართა ევროპის გამოჩენილ დიპლომატებთან. ცენტრალური კომიტეტის ფუნქციებში შედიოდა აგრეთვე „ლიგის“ წევრების კონტროლი და თავის წარმომადგენელთა გაგზავნა ქვეყნის სხვადასხვა რაიონში.

წესდების თანახმად „ლიგის“ შემოსავალს შეადგენდა საწევრო შენატანები და შეწირულებანი. ყოველი წევრი ვალდებული იყო სალაროში შეეტანა თავის შემოსავლის 1% და თანაც ეზრუნა ორგანიზაციის შემოსავლის სხვა წყაროთა გამრავლებისათვის. ლიგის ყოველ სექციას ჰქონდა საკუთარი სალარო, რომლის შემოსავლის 50% იგზავნებოდა ცენტრალურ სალაროში და იგი იხარჯებოდა ცენტრალური კომიტეტის შეხედულებისამებრ. სექციებს უფლება ჰქონდათ დარჩენილი თანხა დაეხარჯათ ცენტრალური კომიტეტის ნებართვის გარეშე, მაგრამ შეჭდეგ უნდა წარედგინათ ამ დანახარჯის ანგარიში.

„ლიგის“ წლიური შემოსავლის 25% ირიცხებოდა ხელშეუხებელ კაპიტალში, რაც საჭიროების დროს გამოყენებული იქნებოდა

იარაღის შესაძენად. თანხის გარკვეული ნაწილი დაიხარჯებოდა „ლიგის“ გამოცემებზე, აგრეთვე დახმარების სახით მიეცემოდა ორგანიზაციის მოქმედ წევრებს.

წესდება ითვალისწინებდა „ლიგის“ პრინციპებს ლალატისათვის მკაცრ სასჯელს, გამცემლობისათვის კი დახვრეტას⁷¹.

პროგრამისა და წესდების შედგენის შემდეგ „საქართველოს თავისუფლების ლიგამ“ რაზდენადმე გააცხოველა საქმიანობა. სტუდენტთა წრეებს შორის დამყარდა უფრო მჭიდრო კავშირი, საქართველოში ჩამოყალიბდა „ლიგის“ სექციები, რომელშიც გაერთიანდნენ უმაღლეს სასწავლებელთა კურსდამთავრებულნი, საშუალო სკოლის უფროსკლასელები და სხვა თანამგრძობნი.

1893 წლის ივლისის ბოლოს თბილისში ჩატარდა „საქართველოს თავისუფლების ლიგის“ მეორე ყრილობა. ყრილობის მონაწილეთა და მასზე განხილული საკითხების შესახებ მეტად მცირე ცნობები მოგვეპოვება. ქანდარმერიამ მხოლოდ იმის დადგენა შეძლო, რომ პირველ ყრილობასთან შედარებით „ლიგის“ მეორე ყრილობა ნაკლებ წარმომადგენლობითი იყო. მასში მონაწილეობდნენ თედო სახოკია, ვარლამ ჭიჭინაძე, ვახტანგ ღამბაშიძე, შიო დედაბრიშვილი, ნიკოლოზ ნაკაშიძე, გიორგი დეკანოზიშვილი და მაცაშვილი. ყრილობის მსჯელობის საგნად კვლავ იქცა საკითხი ორგანიზაციულად გაერთიანებულებიყვნენ რუს რევოლუციონერებთან, თუ დამოუკიდებლად, ეროვნულ ნიადაგზე გაეშალათ რევოლუციური ბუშაობა. აზრთა სხვადასხვაობა იძლეოდა დიდი იყო, რომ დადგენილების მიღება არ მოხერხდებოდა⁷². ყრილობაზე განხილული სხვა საკითხების შესახებ მასალა არ გავაჩნია.

„საქართველოს თავისუფლების ლიგამ“, როგორც ჩანს, გარკვეული ღონისძიება ჩატარა დასავლეთ ევროპასთან დასაკავშირებლად. 1893 წლის 25 დეკემბერს გ. გვაზავა პარიზიდან მაშას (ალბათ მიხეილ ხელთუფლიშვილს) სწერდა, ნ. ნიკოლაძეს სახეზე გამოგიზავნოს სარეკომენდაციო ბარათი რომელიმე პოლიტიკური მოღვაწისადმი. მე, მართალია, ვიცნობ ზოგიერთი მინისტრის. შეილებს, მაგრამ რეკომენდაცია საქმეს გამიადვილებსო⁷³. ჩვენ არ ვიცით შეძლო თუ არა გ. გვაზავამ დასავლეთ ევროპის პოლიტიკურ მოღვაწეებთან კავშირის დამყარება. მაგრამ დამოწმებული წერილი

71 სსცია, ფ. 12, ანაწერი 13, საქ. 438, ფურც. 5—7.

72 იქვე, ფ. 153, ანაწ. I, საქ. 3202, ფურც. 11.

73 სსცია, ფ. 153, ანაწ. I, საქ. 3202, ფურც. 104.

ცხადყოფს, რომ ნ. ნიკოლაძე თანუგრძნობდა „ლიგის“ მიზანდასახულობას და ალბათ კიდევ ეხმარებოდა მის ორგანიზატორებს საქმიანობაში.

„ლიგამ“ სცადა საკუთარი ბეჭდვითი ორგანოს შექმნა. რადგან „მავნე მიმართულების“ ორგანოს გამოცემა რუსეთში ძნელ და სარისკო საქმეს წარმოადგენდა, ჟურნალის გამოცემა ნავარაუდევია იყო კონსტანტინოპოლში. სამწუხაროდ, ეს განზრახვა შეუძრწნეველი არ დარჩენილა. 1894 წლის 22 სექტემბერს რუსეთის კონსტანტინოპოლელი ელჩი აცნობებდა თბილისის გუბერნატორს, რომ სიკო ლარაძე და სალარიძე შუამდგომლობენ თურქეთის მთავრობის წინაშე, მიიღონ ნებართვა გამოსცენ ჟურნალი, რომელიც მოამზადებს კავკასიის განთავისუფლებას. რუსეთის მთავრობის მოთხოვნით თურქეთის პოლიციამ დასახელებული პირები დააპატიმრა⁷⁴.

1894 წელს ქანდარმერიას ხელში ჩაუვარდა „თავისუფლების ლიგის“ პროგრამა და წესდება. მთავრობამ მიიღო სათანადო ზომები და მოკლე ხანში ფარული ორგანიზაციის თითქმის ყველა აქტიური წევრი დააპატიმრა. გამოძიებისა და რეპრესიების ქვეშ მოექცნენ: მიხეილ ხელთუფლიშვილი, ვარლამ ჭიჭინაძე, თედო სახოკია, შიო დედაბრიშვილი (არაგვისპირელი), გიორგი დეკანოზიშვილი, იოსებ ჩარეჭიშვილი, ილია ჭიშკარიანი, ანტონ გელიაზაროვი, გიორგი გვაზავა, ვახტანგ ღამბაშიძე, იაკობ ფანცხავა, დავით მღივანი, ივანე ელიაშვილი, ნიკოლოზ ჯაყელი, ნიკოლოზ ნაკაშიძე, დავით მიქელაძე, ფილიპე მახარაძე, ნოე ქორდანი, ნიკოლოზ შენგელია, ივანე აბაშიძე, მიხეილ მირიანაშვილი, სიკო ლარაძე, არქიმო მუსხელიშვილი, მიხეილ მელეჩიშვილი, ალექსანდრე მიქაბერიძე, ვაშაკიძე, ჩიქოვანი, მაჩაიძე და სხვ.

ერთ წელს გაგრძელებულმა გამოძიებამ და სასამართლო პროცესმა დაადგინა ლიგის წევრთა მავნე განზრახვა, დანაშაულებრივი საქმიანობა, მაგრამ მთავრობამ გარკვეული მოსაზრებით საქროდ არ ჩათვალა სტუდენტთა ფარული ორგანიზაციისათვის დიდი მნიშვნელობის მინიჭება. სტუდენტებს წინასწარი პატიმრობა სასჯელის მოხდაში ჩაუთვალეს, ყველანი პატიმრობიდან გაათავისუფლეს და მეტნაკლები ხნით ქანდარმერიის პეთვალყურეობის ქვეშ დასტოვეს⁷⁵.

74 იქვე, ფურც 1.

75 დეტალურად „თავისუფლების ლიგის“ განადგურების შესახებ იხ. ზ. შველიძის დასახ. ნაშრ., გვ. 89—97.

ფართული ორგანიზაციის პროგრამის ანალიზსა და მისი წევრების საქმიანობის ხასიათზე დაკვირვებას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ იყო ეროვნულ-რევოლუციური პარტიის ჩანასახი. მაგრამ იგი არ ამჟღავნებდა ეროვნულ შეზღუდულობა-განკერძოებულობას. ამ ორგანიზაციის წევრებს მიაჩნდათ, რომ ჩაბმული იყვნენ რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე საერთო დემოკრატიულ მოძრაობაში, თავისი წვლილი უნდა შეეტანათ ცარიზმის დამხობისა და დემოკრატიული წყობილების დამყარების საქმეში.

„ლიგა“ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა განათლებას, ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას. მაგრამ თავის მთავარ ამოცანად მიაჩნდა ქართველი ხალხის მომზადება ეროვნული რევოლუციის, თვითმმართველობისა და ქართული სახელმწიფოებრიობის შექმნისათვის: „ლიგა“ იყენებდა ბრძოლის როგორც მშვიდობიან, ისე არამშვიდობიან ფორმებს. მისი რადიკალი წევრები ეწეოდნენ აჯანყების იდეის პროპაგანდას, ემზადებოდნენ იმპერიის ჩაგრული ხალხების ერთობლივი ანტიცარისტული გამოსვლისათვის.

პოლიტიკური თავისუფლებისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ „თავისუფლების ლიგის“ სოციალური კრედო ბუნდოვანი და კომპრომისულია. მაგრამ პროგრამის ცალკეული მუხლები საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ წევრთა ერთი ნაწილი კვლავ იმყოფებოდა უტოპიური სოციალიზმის, ხალხოსნური იდეოლოგიის გავლენაში, ზოგი იზიარებდა ახლად ფორმირებული სოციალ-დემოკრატიული წრეების იდეალებს. უმრავლესობა იდგა საერთო დემოკრატიულ პოზიციაზე, არ სცილდებოდა ბურჟუაზიული დემოკრატიის ფარგლებს.

მსოფლმხედველობრივი სხვადასხვაობა იყო იმის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, რომ „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“ ვერ გადაიქცა მონოლითურ ორგანიზაციად, ერთიან პარტიად. ეს ცხადი გახდა მოგვიანებით, როცა „თავისუფლების ლიგის“ ყოფილი წევრები აღმოჩნდნენ სხვადასხვა პარტიებში, უმრავლესობა სოციალ-დემოკრატიული და ეროვნული დემოკრატი გახდა, უმცირესობა კი მარქსიზმის პოზიციაზე დადგა.

„საქართველოს თავისუფლების ლიგა“, მართალია, დემოკლავ აღმოჩნდა, მაგრამ გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ

„ლიგამ“ თავისებური ეტაპი შექმნა ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაში, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლაში.

მეოთხე თაპი

საქართველოს ავტონომიის პრობლემა და პოლიტიკური პარტიები XX ს. დამდეგს

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურთა პროგრამა-მაქსიზმში საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა, ქართული სახელმწიფოებრიობის დემოკრატიულ საფუძველზე რეორგანიზაცია იყო. მაგრამ თერჯდალეულები ანგარიშს უწევდნენ არახელსაყრელ პოლიტიკურ პირობებს და ძალაუვნებურად კვეცავდნენ თავიანთ მოთხოვნებს. XIX ს. 60-იანი წლების შემდეგ შექმნილ სიტუაციაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერები მხარს უჭერდნენ რეფორმებს, მოითხოვდნენ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ სახელმწიფოდ გარდაქმნას და მასში შემავალი ერების ავტონომიურ სახელმწიფოებრივ ერთეულებად მოწყობას. ავტონომიური საქართველო, მათი აზრით, წარმატებით განავითარებდა ეკონომიკას, კულტურას, მეცნიერებას და საპატიო ადგილს დაიკავებდა ფედერაციული რუსეთისა და მსოფლიოს ერთა რიგებში.

რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საფუძველზე რეორგანიზაციისა და საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეა, როგორც აღვნიშნეთ, ი. ჭავჭავაძემ წამოაყენა „ივერიის“ ჟურნალებზე. ამ იდეის პროპაგანდას გაზეთი 90-იან წლებშიც განაგრძობდა. მაგრამ ფედერაცია-ავტონომიის პრობლემას განსაკუთრებით დიდი ადგილი „ივერიის“ რედაქციამ დაუთმო რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში.

საერთო დემოკრატიულ პოზიციაზე მდგარი „ივერია“ მიესალმა რევოლუციას და შეეცადა საქართველოს მშრომელთა განმათავისუფლებელი მოძრაობა უპირველეს ყოვლისა თავის ეროვნული პროგრამის განხორციელებისათვის გამოეყენებია.

„ივერიის“ პუბლიცისტებს სახელმწიფო მიაჩნდათ ზეკლასობრივ ორგანიზაციად, რომელიც ერის ძალას ემყარებოდა და მთელი ერის ინტერესებს იცავდა. როცა ხალხი გაუნათლებელი და პოლიტიკურად მოუზნადებელი იყო მონარქიულ წყობილებასაც ეგუებოდა. მაგრამ ხალხი გამოფხიზლდა, პოლიტიკური საქმიანობისათვის მომწიფდა და მართვა-გამგეობის ძველი ფორმები აღარ აკმაყოფილებსო. გაზეთის პუბლიცისტები იდეალად დემოკრატიულ სახელმწიფოს თვლიდნენ, პარლამენტარიზმის, კანონის წინაშე თანასწორობის და საყოველთაო საარჩევნო უფლების პრინციპებს ქადაგებდნენ. მათი აზრით, სადაც საყოველთაო-საარჩევნო სისტემა იქნებოდა შემოდებული, იქ სავსებით შესაძლებელი გახდებოდა უმცირესობის დათრგუნვა და უმრავლესობის გაბატონება.

გაზეთის პუბლიცისტები იწუნებდნენ ცენტრალიზებული მართვა-გამგეობის პრინციპს, განსაკუთრებით მიუღებლად თვლიდნენ მას მრავალეროვნულ სახელმწიფოებშიათვის. მათი მთლიანობის დარღვევა საჭირო არაა, მაგრამ აუცილებელიაო ერების გარკვეული გამიჯვნა. ეს ერები ავტონომიური პოლიტიკური ერთეულების სახით უნდა მოეწყონ, „საერთო საქმეების მოსაწყობად“ ერთმანეთს უნდა შეუერთდნენ, „თავიანთ შინაურ, ადგილობრივ საქმეების მართვა-გამგეობაში კი ერთმანეთზე სრულებით არ უნდა იყვნენ დამოკიდებული“¹.

„ივერიამ“ მალე დაანება თავი სახელმწიფო წყობილების ფორმათა შესახებ აბსტრაქტულ მსჯელობას და კონკრეტულად რუსეთის იმპერიის მართვა-გამგეობის რეორგანიზაციის შესახებ დაიწყო სჯაბაასი. რევოლუციის აღმავლობის პარალელურად გაზეთის ტონი თანდათან უფრო გაბედული, პოლიტიკური მიზანი კი უფრო რადიკალური ხდებოდა. გაზეთის პუბლიცისტები სინარულით აუწყებდნენ მკითხველებს, რომ რუსეთის ხალხებმა გაიღვიძეს, პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზზე გამოვიდნენ, დამფუძნებელი კრებისა და საკანონმდებლო უფლებით აღჭურვილი პარლამენტის მოწვევას მოითხოვენო.

„ივერიის“ რედაქციის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა ხალხის წარმომადგენელთა კრებისა და განახლებული სახელმწიფო ორგანოების აგების პრინციპი. მას არ აკმაყოფილებდა „ცენტრალიზმის საფუძველზე“ აგებული პარლამენტი, იგი ერების შულლსა და წინააღმდეგობას ვერ აღმოფხვრის, სახელმწიფოში კეშმა-

¹ „ივერია“, 1905 წ. 25 თებერვალი, №9.

რიტ მშვიდობიანობას ვერ დაამყარებსო. „ამ ეროვნული განხეთქილებისა და უნაყოფო ბრძოლის თავიდან ასაცილებლად, — ნათქვამია გაზეთის მოწინავეში, — ითხოვენ სხვადასხვა ერის წარმომადგენლები, რომ ახალი წყობილების შემოღების დროს ნებდევლობაში იქნეს მიღებული რუსეთის ხალხების სხვადასხვაობა... და ამიტომ ხალხის წარმომადგენლობა იყოს აგებული დეცენტრალური პრინციპზე, ე. ი. ითხოვენ იმას, რომ ყოველ ეროვნებას მიენიჭოს ცალკე არსებობის უფლება, თავის საკანონმდებლო პარლამენტი, თავისი ავტონომია“. რუსეთის ხალხების ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებით მოიპოვება ეროვნული შუღლი და რუსეთის მთლიანობა კიდევ უფრო განმტკიცდებაო².

კაპიტალიზმის განვითარებამ და რუსეთის ცარიზმის პოლიტიკამ ამიერკავკასია ერთ ადმინისტრაციულ და ეკონომიკურ რეგიონად აქცია. გაძლიერდა ერების ურთიერთშერევა, გაფართოვდა მათი ეკონომიკური და კულტურული კავშირები. პირველი რევოლუციის ხანაში, რომელიც აგრეთვე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობის პერიოდია იყო, აქტიურად დაიწყო ამიერკავკასიის ერთა ურთიერთობის, მათი პოლიტიკური თანაცხოვრების მოგვარების საკითხი.

„ივერიის“ რედაქციის გეგმით, ფედერაციული რუსეთის შემადგენლობაში უნდა შესულიყო ფედერაციული ამიერკავკასია, რომელიც შეიქმნებოდა ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიების გაერთიანების გზით. რედაქცია აკრიტიკებდა სომეხი ბურჟუაზიის ლიდერებს, რომელნიც, მართალია, მხარს უჭერდნენ ამიერკავკასიის ავტონომიას, მაგრამ ეწინააღმდეგებოდნენ მხარის ცალკეულ ეროვნებათა ავტონომიების შექმნის იდეას. „ჩვენც მომხრე ვართ კავკასიის ავტონომიურ თვითმმართველობისა, — წერდა „ივერიის“ რედაქცია, — ჩვენც აუცილებლად მივგაჩნია ერთა შორის კავშირი... მაგრამ ამავე დროს ჩვენ გვინდა განსაზღვრული ტერიტორიის ფარგალში ეროვნული არსებობა და მთლიანობის შენარჩუნება. კავკასიის თვითმმართველობის ცენტრალური ორგანო არ უნდა ეხებოდეს ისეთ საქმეს, რომელიც თითოეული ერის და კერძოდ ქართველი ერის შინაური ცხოვრებას მოწესრიგებებს შეეხება და იქ გადასაწყვეტად მხოლოდ ისეთი საკითხები უნდა გადადიოდეს, რომელიც მთელი კავკასიის ხალხთა სოციალ-პოლიტიკური დამოკიდებულებისა და ურთიერთობის მომწესრიგებელია“. უფლება არ

² „ივერია“, 1905, № 44.

გვაქვს სომეხი ბურჟუაზიის მეთაურებს ჩვენი აზრი მოვახვიოთ. ისე კი კარგად ვხვდებით, რომ მათი ანტიპათია ავტონომიის მიმართ სომეხი ხალხის დანახლების ხასიათით (გაფანტულობა) არის გამაო-წვეული, რაც არ კმარაო ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის უარსაყოფად³.

საქართველოს ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომია ქართვე-ლი თავადაზნაურობის მსჯელობის საგანიც გახდა. მაღალი წოდე-ბის წინამძღოლთა და დეპუტატთა კრებამ 24 წლის შემდეგ გაიხსენ-ნა ი. ჭავჭავაძის წინადადება, ანგარიში გაუწია ქართველი ხალხის დიდი ნაწილის განწყობილებას და დაადგინა, რომ აღედგა შუა-მდგომლობა მეფის მთავრობის წინაშე საქართველოსათვის ავტო-ნომიის ბოძების თაობაზე. „ჩვენ აღტაცებით ვეგებებით, — წერდა „ივერიის“ ერთ-ერთი კორესპონდენტი, — თავადაზნაურობის ასეთ გადაწყვეტილებას. ახლა ისეთი დროა, რომ თვითონ ცხოვრება ყვე-ლას ძალაუზნებურად წინ ეწევა და აძალეებს მოწინავე აზრების შე-თვისებას. უკან ჩამორჩენა და განვლილი ცხოვრების ტრფიალი მო-მასწავებელია ყველასათვის სიკვდილისა და საკუთარს ხელით და-მარხვისა. ამას ეტყობა კარგად გრძნობს ჩვენი თავადაზნაურობა და ანიტომაც ამ შემთხვევაში იგი დაადგა ისეთ გზას, რომელიც მთე-ლი ქართველებისათვის ეროვნული სიკეთისა და სარგებლობის აღმოქმეღია“.

„ივერიის“ თანამშრომელმა, ჩანს, კარგად იცოდა, რომ თავადა-ზნაურობის უდიდესი ნაწილი კონსერვატიულ და რეაქციულ პო-ზიციებზე იდგა, ავტონომიას თავის წოდებრივი პრივილეგიებს გან-სამტკიცებელ საშუალებად თვლიდა. მაგრამ მთავარი ავტონო-მიის დედააზრი და „ჩვენც სწორედ ამ დედააზრის გულისათვის ვე-გებებით თანაგრძნობით თავადაზნაურთა გადაწყვეტილებას“. თუ დედააზრი განხორციელდა და ჩვენს ქვეყანას თვითმმართველობა მიეცა, ქართველ ერს არ გაუჭირდებაო ავტონომიური მართვა-გამ-გეობის დემოკრატიულ საფუძველზე აშენება⁴.

ივერიის ჯგუფს, რომელსაც ამ პერიოდშიც ტონს ი. ჭავჭავაძე აძლევდა, სავსებით შესაძლებლად მიაჩნდა ავტონომიისათვის ბრძო-ლაში თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის ჩაბმა, მაგრამ თავის მთა-ვარ სოციალურ-პოლიტიკურ საყრდენს იგი ხალხის ფართო ფე-ნებში ხედავდა. გაზეთის პუბლიცისტთა უმრავლესობა აღიარებდა

3 „ივერია“, 1905, № 37, № 38.

4 „ივერია“, 1905, № 42.

ქართველი საზოგადოების პოლიტიკური დიფერენციაციის და კლასობრივი ბრძოლის განსაკუთრებული გამწვავების ფაქტს. მათ კარგად იცოდნენ, რომ შეუძლებელი იყო წეურიგებელთა შერიგება. მეზბროლ კლასთა შორის ზავის ჩამოგდება და ავტონომისტთა ერთიანი არმიის შექმნა. ამიტომ „ივერია“ ძირითად იმედს მშრომელ მასაზე აწყობდა, იგი მიაჩნდა „ნაციონალური უფლებასათვის“ მეზბროლ მთავარ ძალად და თავის მოვალეობად მშრომელი ხალხის სანსახურს აცხადებდა. „მთელი ერის ძალა და მერმისი, — ვკითხულობთ გაზეთის მოწინავეში, — ამ მშრომელი ხალხის გარჯა-შრომაზეა დამყარებული და მისი ინტერესების უარყოფა მთელი ერის უარყოფასა და განწირვას ნიშნავს“⁵.

„ივერიის“ პუბლიცისტები აღიარებდნენ, რომ „მშრომელი ხალხის ინტერესთა ნამდვილი დამცველები“ სოციალ-დემოკრატები იყვნენ, მაგრამ მათ ვერ გაეგოთ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ეროვნული პროგრამის არსი, გაუგებრობად მიაჩნდათ ქართველი მარქსისტებს მიერ საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნაზე უარის თქმა. „ივერიის“ ჯგუფი საერთო დემოკრატიულ თვალსაზრისს, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული წყობილების ფარგლებს არ სცილდებოდა. ასეთი წყობილების დროს კი განაპირა ქვეყნების მშრომელთა ინტერესების დაცვა, მისი აზრით, მხოლოდ ავტონომიურ ერთეულთა ფარგლებში იყო შესაძლებელი. „ივერია“ ზედმეტად თვლიდა იდეოლოგიურ დავას, კლასობრივი ბრძოლის პრინციპს, შორეულ მომავალზე აქცენტის გაკეთებას და საკითხს კონკრეტულად სვამდა: სასარგებლო იყო თუ არა ქართველი ხალხისათვის საერთოდ და მშრომელი მოსახლეობისათვის კერძოდ, დემოკრატიულ საფუძველზე დაარსებული ავტონომიური თვითმმართველობა? გაზეთის რედაქცია, თითქმის მისი ყველა თანამშრომელი ამ კითხვაზე დადებით პასუხს იძლეოდა. მათი აზრით, „დამოუკიდებელი დემოკრატიული თვითმმართველობა ისეთი პოლიტიკური ფარგალია, რომელშიაც ქართველ მშრომელ ხალხს საუკეთესოდ შეუძლიან დაიცვას თავის ინტერესები და გააუმჯობესოს თავის ცხოვრება“. ეს ჩვენი სუბიექტური თვალსაზრისი როდია, ასეთი დასკვნა საქართველოს მდგომარეობიდან, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ძალთა განლაგებიდან გამომდინარეობს. გაზეთის რედაქცია აღნიშნავდა, რომ ქართველი ხალხის თვითცნობიერება საკმაოდ მაღალია, ერის კლასობრივი შემადგენლობა — თანათარღობა, პოლიტიკური

⁵ „ივერია“, 1905, № 32.

პარტიების განწყობილება ისეთია, რომ ავტონომიურ საქართველოს საკანონმდებლო და აღმასრულებელ დაწესებულებებში უპირატესობას მშრომელი ხალხის წარმომადგენლები მოიპოვებენ, ფეოდალურ-ბურჟუაზიული ელემენტები კი იქ ნიადაგს ვერ იპოვიან⁶.

საერთო დემოკრატიულ პლატფორმაზე მდგარ გაზეთისათვის აქ სადავო არაფერი იყო, მაგრამ პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპზე მდგარი სოციალ-დემოკრატებისათვის, რომელნიც ყოველგვარ მოვლენას მუშათა კლასის, მისი მომავლის ინტერესების პოზიციებიდან აფასებდნენ, ავტონომიის მოთხოვნის დასასაბუთებლად ზემოთ მოტანილი არგუმენტები სულაც არ აღმოჩნდა საკმარისი. ამიტომ „ივერიის“ ჯგუფი დაუზარებლად აგრძელებდა ავტონომიის იდეის პროპაგანდას, ცდილობდა მისაღები გაეხადა იგი სოციალ-დემოკრატებისათვის.

„ივერიის“ ჯგუფმა დაინახა, რომ ავტონომიის ცნებაში ყველა კლასი თავისთვის სასურველ შინაარსს ღებდა, ყოველი კლასი ავტონომიის თავის ინტერესებისათვის გამოყენებდა ვარაუდობდა. მაგრამ ეს გარემოება, ჯგუფის აზრით, არ გამოორციხავდა დაპირისპირებული კლასებისა და პარტიების დროებით შეთანხმებას საერთო დემოკრატიული ამოცანების შესასრულებლად. „ივერიის“ რედაქციის განცხადებით, ყველას ინტერესი მოითხოვდა ბიუროკრატიული წყობილების „თავიდან მოშორებას და მის ნაცვლად საზოგადოებისათვის თავისუფალი განვითარების პირობათა შექმნას“.

„ივერიის“ რედაქციის აზრით, პოლიტიკური ცვლილება კლასებისათვის თვითმიზანაა როდეს წარმოადგენს. „თავისუფალი პოლიტიკური წესწყობილება მიზანი კი არაა, საშუალებაა, ერთი მხრით, თითოეული კლასის ინტერესების დასაცავად და მეორეს მხრით, საერთო საზოგადოებრივი კულტურის გასაძლიერებლად. ...თავისუფლება აუცილებელი პირობაა ...ცხოვრებაში კონკრეტული სარგებლობის მოსაპოვებლად, რომელიც სხვადასხვა კლასებს სხვადასხვაგვარი და ერთმანეთის წინააღმდეგი აქვთ. აქ არის „ერთობა“ საშუალებების მოპოვებაში და არა მიზნისა და საბოლოო იდეალის განხორციელების საქმეში“. ზოგს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ ჩვენი მსჯელობა განყენებულია, მას კავშირი არ აქვს რეალურ ვითარებასთან და ჩვენს ახლანდელ პოლიტიკურ საჭიროებასთან, მაგრამ ეს ასე როდიაო. თუ რუსეთის სხვადასხვა კლასებისაგან პოლიტიკურ თავისუფლებათა მოთხოვნა „მუშა ხალხს არ ართმევს კლასო-

⁶ „ივერია“, 1905, № 62.

ბრივ ნიადაგს“, ცხადია იგივე შეიძლება ვთქვათ საქართველოს შესახებაც. საქართველოშიც შეიძლება წამოყენებულ იქნეს ისეთი საერთო პოლიტიკური მოთხოვნა, რომლის განხორციელებაც თავისუფალი და დაუბრკოლებელი განვითარების საშუალებას შეუქმნის როგორც თითოეულ საზოგადოებრივ კლასს, ისე მთელ ერს, მთელ საზოგადოებას. ასეთი უნდა ყოფილიყო, რედაქციის აზრით, მოთხოვნა და განხორციელება საქართველოს ავტონომიური მართვა-გამგეობისა, რომელიც თავისუფალი განვითარების საშუალებას შეუქმნიდა ერს, მის ყველა კლასს და არც პროლეტარიატის საბოლოო მიზნისათვის ბრძოლას დააბრკოლებდა⁷.

ამგვარად, „ივერიის“ ჯგუფი ცდილობდა სოციალ-დემოკრატიებთან დროებითი ბლოკი მაინც შეეყრა და ამ გზით ავტონომისტთა ძალები მნიშვნელოვნად გაეძლიერებინა. ნაგრამ საერთო-დემოკრატიულ პლატფორმაზე ქართველი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ძალებს გაერთიანება შეუძლებელი აღმოჩნდა.

თერგდალეულებს მიერ წამოყენებული ფედერაცია-ავტონომიის იდეა სოციალ-ფედერალისტებმაც აიტაცეს და მის პროპაგანდას ეწეოდნენ ჯერ გაზ. „საქართველოს“, შემდეგ კი „ცნობის ფურცლის“ მეშვეობით.

1903 წელს ქართველ ინტელიგენტთა ერთმა ჯგუფმა პარიზში დაარსა გაზ. „საქართველო“ და მასთან ერთად საფუძველი ჩაუყარა სოციალ-ფედერალისტურ პარტიას. გაზეთის პირველ ნომერში დაიბეჭდა რედაქციის „ღია წერილი რუსეთის ლიბერალთა და სოციალისტთა მიმართ“, რომელშიც არსებითად პარტიის ეროვნული პროგრამაა გადმოცემული. ღია წერილში ნათქვამია: „ჩვენი ზურვილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენა არ არის. ნათლად და აშკარად ვამბობთ—ჩვენ პოლიტიკური ლეპარატიზმის მომხრენი არა ვართ. ჩვენი წადილი და მისწრაფება—განაკუთრებულ, საქართველოს პირობებთან შესაფერი, კონსტიტუციის მოპოვებაა. ჩვენ გვსურს დავრჩეთ რუსეთის პოლიტიკური ორგანოების ჩარჩოებში, მხოლოდ ამასთან შინაურ საქმეებში გვინდა ვიყვეთ სრულიად დამოუკიდებელი. ერთი სიტყვით, ჩვენ გვსურს ეროვნული ავტონომია მოვიპოვოთ“⁸.

სოციალ-ფედერალისტების ორგანო ფართოდ აყენებდა პრობლემას. იგი საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობის

7 „ივერია“, 1905 წ. 26 მაისი, № 85.

8 „საქართველო“, 1903 წ. № 1.

საკითხს რუსეთის მრავალეროვნული იმპერიის ფედერაციულ საფუძველზე რეორგანიზაციის უფრო დიდი საკითხის შემადგენელ ნაწილად თვლიდა. რუსეთის წინაშე, რედაქციის აზრით, შემდეგი გადაუდებელი პრობლემა იღვა: „შემუშავება იმგვარ წესწყობილებებსა, რომელიც, ერთის მხრივ, ააღორძინებს სლავიანთა ელემენტს და მეორეს მხრივ, მშვიდობასა და თანხმობას დაამყარებს ცენტრსა და განაპირა ქვეყნებს შორის. ეს წესწყობილება, ჩვენას აზრით, რთულ დეცენტრალიზაციის სისტემაზე უნდა იყოს აგებული, ხოლო განმტკიცებული და განვითარებული დეცენტრალიზაცია რუსეთს ფედერატიულ წესწყობილებამდის მიიყვანს. ...ჩვენ, ქართველებს ვგვონია, რომ ჩვენი კერძო ეროვნული ავტონომიის საკითხი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ამ დიდ პრობლემასთან და ამიტომაც ალვძარით რუსეთის მომავალი ფედერაციის საკითხი“⁹.

ქართველ სოციალ-ფედერალისტებს მიაჩნდათ, რომ დიდი რუსეთის სახელმწიფოს ფედერაციულ საწყისებზე რეორგანიზაცია რუსი და სხვა ერების მოწინავე საზოგადოების საერთო ამოცანა იყო. ამიტომ ისინი საერთო პრობლემებზე თავის აზრს, მართალია, გამოთქვამდნენ, მაგრამ მთავარ ყურადღებას საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოს მოწყობის თეორიული და პრაქტიკული საკითხების დამუშავებას აქცევდნენ. ფედერალისტების აზრით, საქართველოს ავტონომიის საკითხი თუმცა დაკავშირებული იყო კავკასიისა და მთელი რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო წმართველობის რეორგანიზაციის პრობლემასთან, მაგრამ მას დამოუკიდებელი მნიშვნელობაც ჰქონდა. გაზ. „საქართველოს“ პუბლიცისტები ასე მსჯელობდნენ: თუ საქართველოს ავტონომიური მოწყობისათვის უკვე არსებობს პირობები, საქმის გადადება სრულიადაც არაა საჭირო იმ დრომდე, ვიდრე ავტონომიისათვის მომწიფდებიან იმპერიის სხვა ერები. ვრცელი რუსეთის ფედერაციისათვის მოუშვადებლობა არ გვავალდებულებს გადავდოთ სათანადო მოთხოვნის წამოყენება და საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ ორგანიზებაო.

გაზ. „საქართველოს“ რედაქცია, მართალია, იხსენიებდა რუსეთ-საქართველოს 1783 წლის ტრაქტატს და ავტონომიურ ქართლ-კახეთის სამეფოს, მაგრამ მას დაუშვებლად მიაჩნდა მონარქიის აღდგენა და საქართველოს განახლებული ავტონომიის აგებას კონს-

⁹ „საქართველო“, 1903 წ., № 1.

ტიტუციურ-პარლამენტურ საფუძველზე ვარაუდობდა. პარლამენტი აღიჭურვებოდა საკანონმდებლო უფლებით. მის მიერ გამოცემული კანონები განსაზღვრავდა ადმინისტრაციული ორგანოების, სასამართლოს, მილიციის, სკოლის და სხვ. კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულების მოწყობა-საქმიანობას. საქართველოს ავტონომიის ფარგლებში სახელმწიფო ენად ქართული გამოცხადდებოდა, შავრამ კანონმდებლობა უზრუნველყოფდა ავტონომიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლების ეროვნულ თავისებურებათა და ენების დაცვა-განვითარებას.

სოციალ-ფედერალისტების პროექტის მიხედვით ავტონომიური საქართველოს პარლამენტი და აღმასრულებელი ხელისუფლება შეასრულებდა შინაგანი მართვა-გამგეობის ყველა ფუნქციას. დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის წარმოების უფლება კი მას არ ექნებოდა. საქართველო თავის წილს შეიტანდა ფედერალურ ბიუჯეტში საერთოდ და რუსეთის თავდაცვის ხარჯებში კერძოდ. რუსეთის ფედერაციული სახელმწიფოს საერთო საქმეთა გაშვებლობაში ავტონომიური საქართველო მონაწილეობას მიიღებდა ცენტრალურ პარლამენტში გაგზავნილი წარმომადგენლებით მეშვეობით¹⁰.

პარიზში გამოშვებული გაზ. „საქართველოს“ რედაქცია თავის ეროვნული პროგრამის განხორციელებასათვის საჭირო სოციალურ საყრდენს, ბუნებრივია, საქართველოში ეძებდა. იგი შეუძლებლად თვლიდა დაყრდნობოდა ერთი რომელიმე კლასის ძალას, მხარდაჭერას და ყველა სოციალურ ფენას საერთო ნიადაგზე კონსოლიდაციისაკენ მოუწოდებდა. მისი სურვილი იყო ბრძოლის ასპარეზზე ეხილა ქართველთა ერთიანი მძლავრი ლაშქარი, რომლის დროშაზეც წაწერილი იქნებოდა „ეროვნული თავისუფლებისა და ხალხის ეკონომიური აღორძინების ლოზუნგი“¹¹.

ქართულ ნიადაგს მოწყვეტილი გაზ. „საქართველო“ და მის გარშემოკრებილი სოციალისტ-ფედერალისტები დიდ გავლენას ვერ ახდენდნენ ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობაზე. სოციალ-ფედერალისტური პარტიის როლი რამდენადმე გაიზარდა რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში, როცა იგი გაზ. „ცნობის ფურცლის“ მეშვეობით ეწეოდა ავტონომია-ფედერაციის იდეის პროპაგანდას და ცდილობდა ავტონომიის მოპოვებას.

10 „საქართველო“, 1903, № 2.

11 იქვე, № 4.

„ცნობის ფურცლის“ რედაქციის აზრით, ერთა თანასწორობა ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. არ არსებობდნენ მაღალი და დაბალი კატეგორიის ერები, ყველა ერი ერთნაირად იყო გაჩენილი „თავისუფლებსა, სამართლიანობისა და ადამიანური ცხოვრებისათვის“. ხოლო სადაც ეს ბუნებრივი კანონი ირღვეოდა, სადაც ერთი ერი მეორეს ჩაგრაოდა, იქ არსებობდა ეროვნული მოძრაობის საფუძველი. ამდენად, სოციალ-ფედერალისტებისათვის ეს პრინციპები აბსტრაქტული როდი იყო, მჭიდროდ უკავშირდებოდა პოლიტიკას. თავისუფლება და თანასწორობა მხოლოდ მაშინ იქცეოდა რეალურ ცნებებად, როცა ერებს პქონდათ თვითმოქმედების შესაძლებლობა, იყვნენ საკუთარი თავის „გამგებელი და პატრონი“, გააჩნდათ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. „თავისუფალი, თანასწორი და თვითმოქმედი ადამიანები, თავისუფალი თანასწორი და თვითმოქმედი ერები“, რაკი არსებობს ერი და ეროვნება, უნდა არსებობდეს ეროვნული დამოუკიდებლობა და თვითმმართველობა— ასეთი იყო სოციალ-ფედერალისტების იდეალი¹².

სოციალ-ფედერალისტებს მიაჩნდათ, რომ ეროვნული საკითხი ქართველი ხალხისათვის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო „მწვავე საკითხი“ იყო. ეროვნულ საკითხში ისინი ძირითადად პოლიტიკურ შინა-არსს დებდნენ, თავის უმთავრეს მიზნად ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას აცხადებდნენ, საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიისათვის იბრძოდნენ. მათი გაზეთი დიდ ყურადღებას აქცევდა ავტონომიისა და ფედერაციის პრობლემის დამუშავებას, მაგრამ განსაკუთრებული გულმოდგინებით ავტონომისტთა სოციალური ბაზის გაფართოებისათვის იღვწოდა. სოციალ-ფედერალისტები გულსწყრომას გამოთქვამდნენ სოციალ-დემოკრატებს მისამართით, რომლებმაც თითქოს უსამართლოდ მიაკერეს მათ ბურჟუაზიულ პარტიის იარლიყი და ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ ისინი მცირერიცხოვანი ბურჟუაზიის კი არა, არამედ მრავალრიცხოვანი მშრომელი ხალხის ინტერესებს იცავდნენ და სწორედ ამიტომ მოითხოვდნენ ავტონომიას.

„რა არის ავტონომია? სვამდა კითხვას „ცნობის ფურცლის“ ერთ-ერთი წამყვანი თანამშრომელი სამსონ ფირცხალავა და თვითონვე პასუხობდა: „ეს არის საუკეთესო, დემოკრატიული, ხალხური წესწყობილება, რომელიც კი შესაძლებელია დღევანდელ პირობებში. ...ჩვენი ეროვნული ავტონომია არაა ისეთი, სადაც გაბა-

12 „ცნობის ფურცელი“, 1905, № 2732.

ტონებული იყოს ოლიგარხია და უმცირესობა. არა, ჩვენ ვთხოვლობთ ისეთ ეროვნულ ავტონომიას, რომელიც იქნება სრულიად დემოკრატიული, რომელიც მოწყობილი იქნება ერის უმრავლესობის, მშრომელი ხალხის დასაცავად, რომელშიც გაბატონებული იქნება უბრალო ხალხი“¹³.

სოციალ-ფედერალისტები საერთო დემოკრატიულ პლატფორმაზე იდგნენ, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ამოცანების ფარგლებს არ სცილდებოდნენ და ავტონომიის მოთხოვნას ამ ამოცანების გადაწყვეტის საჭიროებით ხსნიდნენ. სოციალ-დემოკრატები უფრო შორს იხედებოდნენ. ისინი კლასობრივი ბრძოლისა და პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპზე იდგნენ, ყოველ მოვლენას პროლეტარიატის ინტერესთა თვალსაზრისით ზომავდნენ. მათ გულწრფელად სწამდათ, რომ პირველი რევოლუციის წლებში ავტონომიის მოთხოვნა არ პასუხობდა პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის წარმატების ინტერესებს. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ ეროვნულ მოთხოვნათა წამოყენება შეაფერხებდა რუსეთის განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ჯერ დამფუძნებელი კრების მოწვევას, რუსეთის პროგრესული საზოგადოებრივი ძალების ყველა სოციალურ-პოლიტიკური მოთხოვნის დაკმაყოფილებას უნდა მივალწიოთ და მხოლოდ ამის შემდეგ დადგებოდნენ ეროვნულ საჭიროებაზე ლაპარაკს დრო. ზოგი სოციალ-დემოკრატი ეროვნული საკითხის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამდე გადადებს მოთხოვნას.

სოციალ-ფედერალისტების აზრით კი ეროვნული საკითხი ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს, დემოკრატიულ გარდაქმნათა პროცესში უნდა გადაჭრილიყო. საერთო დემოკრატიის პოზიციებიდან ავტონომიისა და ფედერაციის საჭიროებას შედარებით დამაჯერებლად გ. ლასხიშვილი ასაბუთებდა. იგი აცხადებდა, რომ ვინც ეროვნული საკითხის გადადებაზე ლაპარაკობს, „მას არ ესმის აზრი და შინაარსი თვით გამათავისუფლებელი მოძრაობისა. ...აგრეთვე საჭესებით ვერ გაუგია დღევანდელი ისტორიული მომენტის მნიშვნელობა.

დღევანდელმა რუსეთის მოძრაობამ, — განაგრძობს გ. ლასხიშვილი, — წინ წამოაყენა ორი დიდი საკითხი — პოლიტიკური და სოციალური. გამოირკვა, რომ დღევანდელს პირობებში დარჩენა არ შეიძლება ...ამასთან გამოირკვა, რომ ცხოვრების ახალ მოთ-

¹³ „ენობის ფურცელი“, 1905, № 2800.

ხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად ძველ სახელმწიფო წყობილებას ძალა აღარ შესწევს. ...თვით ხალხმა უნდა შექმნას ახალი ფორმები ცხოვრებისა, რომელთა ფარგალში უფრო სამართლიანად დაკმაყოფილდება მისი ნივთიერი და სულიერი საჭიროებანი და მასთან უკეთესი პირობები შეიქმნება ხალხის მომავალი იდეალებისათვის სამუშაოდ“.

რაკი ეს გაშიოიკვა, წერს შემდეგ ავტორი, ყველა საკითხმა ადგილი დაუთმო პოლიტიკას, მთავარი გახდა სახელმწიფო წყობილების რეორგანიზაციის პრობლემა. „დამფუძნებელი კრება მოწვეული უნდა იქნას ახალ სახელმწიფო ფორმების მოსაწყობად, ახალი ძირითადი კანონების შესაქმნელად. ...უბეველია ამ ძირითად კანონშივე უნდა იქნას აღნიშნული ეროვნებათა უფლება, ასე თუ ისე უნდა გადაწყდეს ეროვნული საკითხი“.

გ. ლასხიშვილი აღნიშნავს, რომ ეროვნული საკითხის წინა პლანზე წამოწევა სრულიადაც არ აფერხებს განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რომლის ძირითადი მიზანი პოლიტიკური პრობლემების და მათ შორის ეროვნული საკითხის გადაწყვეტაო. ეს მარტო ჩვენი აზრი როდია. „დღევანდელი ისტორიული მომენტის მნიშვნელობა ასევე ესმის რუსეთის ყველა ერს, რომელნიც კულტურულად ცხოვრობენ. ...ყველანი ენერგიულ მონაწილეობას იღებენ დღევანდელ მოძრაობაში, რადგან დარწმუნებული არიან, რომ შიდა რუსეთის საკითხთან ერთად უნდა გადაწყდეს განაპირა ქვეყნებისა და არარუსი ერების სვებედიც“.

„როგორი იქნება არარუსთათვის ახლო მომავალი?“ — ამ კითხვაზე გ. ლასხიშვილი ასე პასუხობს: „რაც უნდა ოპტიმისტები ვიყოთ, როგორი აზრისაც არ უნდა ვიყოთ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მომავალ წარმატებებზე, იმაში მაინც ყველანი დარწმუნებული ვართ. რუსეთი ვერ გადაწყვეტს ახლო მომავალში დიად სოციალურ საკითხს; დიდი, დიდი რუსეთი გაუაღწორდეს ევროპის მოწინავე სახელმწიფოებს და განახორციელოს ცოტად თუ ბევრად დემოკრატიული რეჟიმი. ამით არ მოსპობა ბურჟუაზიის ბატონობა და სოციალური ერთობა არ დამყარდება. ბურჟუაზიის ბატონობას კი თან სდევს... ერთი ერის მეორეზე გაბატონების პრინციპი. ამის უტყუარ მაგალითს ევროპის დღევანდელი სახელმწიფოები წარმოგვიდგენენ. სადაც კი არსებობს დამპყრობელი და დამპყრობილი ერები, ეროვნულ დაჩაგვრასაც ადგილი აქვს და ერთა ბრძოლა აბრკოლებს კლასთა ბრძოლას ხალხთა შორის ნამდვილი გაერთიანების, სოლიდარობის დამყარებას... „რუსეთის არარუსმა ერე-

ბმა,—განაგრძობს ავტორი, — იგემეს რუსეთის ცენტრალური რე-
ჟიმის სიმწარე და ერთი ერის მეორეზე გაბატონების მნიშვნელობა.
ამიტომაც ვხედავთ, რომ, მაგალითად, რუსეთის პოლონეთში უკი-
დურესი პარტიებიც კი თხოულობენ ავტონომიას. რატომ? სწორედ
იმიტომ, რომ რუსეთის მომავალი წესწყობილება ბურჟუაზიული
იქნება და არა თუ არ მოსპობს მწვევე ეროვნულ განხეთქილებას,
არამედ კიდევ უფრო გაამწვევებს ერთა შორის ურთიერთობას. ხო-
ლო ეს გარეშობა, ე. ი. დაუსრულებელი ბრძოლა ერთა შორის შე-
აფერხებს სოციალური, კლასიურის თვითცნობიერების განვითარე-
ბას პოლონეთის ხალხისას და დააბრკოლებს მთელი რუსეთის მშრო-
მელი ელემენტების ბრძოლას საერთო მტრის წინააღმდეგ¹⁴.

როგორც ვხედავთ, გ. ლასხიშვილი ცდილობს სოციალ-დემო-
კრატიების თვალსაზრისი მათივე არგუმენტებით დაარღვიოს და მათი
არგუმენტებით დაამტკიცოს ავტონომიური მართვა-გამგეობის
სარგებლიანობა პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის განვითარე-
ბებისა და მომავალი იდეალების გამარჯვებისათვის. იგი საკმაოდ
დამაჯერებლად ასაბუთებს, რომ „ეროვნული საკითხის მდგომარე-
ობა დღევანდელ ბურჟუაზიულ ცხოვრებაში ხელს უშლის წმინდა
კლასობრივ ბრძოლას, აბრკოლებს მუშა ხალხის ბრძოლას კაპიტა-
ლთან. ეროვნებათა შევიწროება ზედმეტი უბედურებაა, რომელიც
აგვიანებს ხალხის სრულ გამარჯვებას და ამიტომ დღეს ისე უნდა
გადაწყდეს ეს საკითხი, რომ ამა თუ იმ ერს, რამდენადაც შესაძლე-
ბელია, ბრძოლა აღარ ჰქონდეს ეროვნული უფლების დაცვისათ-
ვის“.

ამ ჩვენი არგუმენტების წინააღმდეგ, გამარჯვებულის ტონით
შენიშნავს გ. ლასხიშვილი, სოციალ-დემოკრატები ვერაფერს იტყ-
ვიან, ისინი ვერასგზით ვერ დაამტკიცებენ, რომ ავტონომია ხელს
უშლის პროლეტარიატს კაპიტალის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამიტომ
ისინი ავტონომიას ბურჟუაზიის მოთხოვნად აცხადებენ და ეროვნული
საკითხის ჰემმარიტ გადაწყვეტას პროლეტარიატის გამარჯვე-
ბის შემდეგ გვპირდებიან.

ეროვნული საკითხის რომანტიკოსები, წერს ბოლოს გ. ლასხი-
შვილი, არც სოციალ-დემოკრატისტები არიან, მაგრამ ჩვენ იმ ფაქ-
ტიდან გამოვდივართ, რომ სანამ კაპიტალისტური წყობა არსებობს
ეროვნული ჩაგვრა არ მოისპობა და ეროვნული ბრძოლა არ შეწყ-
დება. „ჩვენ რომ დარწმუნებული ვიყოთ რუსეთის გამათავისუფ-

¹⁴ „ცნობის ფურცელი“, 1905 წ. 27 აპრილი, № 2805.

ლებელი მოძრაობა პროლეტარიატის იდეალის სრული გამარჯვებით დამთავრდება, მაშინ ეროვნულ საკითხზე ლაპარაკს, რასაკვირველია, ზედმეტად ჩავთვლიდით. მაგრამ უბედურება ის არის, რომ ამ გამარჯვებაზე ლაპარაკი ჯერ ადრეა და ახლო მომავალში ბურჟუაზია გაბატონდება. ყველა ამ ფაქტს ვუწევთ ანგარიშს და ვამტკიცებთ, რომ საჭიროა სრულიად რუსეთის ბურჟუაზიას დღესვე დავათმობინოთ ავტონომია, რათა მომავალში თავიდან ავიცილოთ ერთა გამწვავებული ბრძოლა, რომელიც ხელს უშლის კლასთა პირდაპირ ბრძოლას ...არც დასელები უარყოფენ იმ აზრს, რომ ბურჟუაზიის გაბატონებას თან სდევს ეროვნებათა დაჩაგვრა. მაშ არც იმას უნდა უარყოფდნენ, რომ პროლეტარიატის ინტერესი მოითხოვს, ისე მოაწყოს სახელმწიფო, რომ ერთი ერის მიერ მეორის დაჩაგვრა შესუსტდეს. ჩვენ ვფიქრობთ, ასეთი შესუსტება უკეთესად შეიძლება ავტონომიის პირობებში და არა იმ ცენტრალური დემოკრატიული წარმომადგენლობითი მართვა-გამგეობით, რომელსაც დასელები გვისახელებენ“¹⁵.

„ცნობის ფურცლის“ თანამშრომელთა ნაწილი არ უარყოფდა ავტონომიაში ბურჟუაზიის გაბატონების შესაძლებლობას და ამიტომ ავტონომიის მოთხოვნის მიზანშეწონილობას კაპიტალიზმის განვითარებისა და ბურჟუაზიული ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის საჭიროებით ასაბუთებდა. ვ. წერეთელი, მაგალითად, როცა ა. წულუკიძის მიერ ავტონომიის საწინააღმდეგოდ გამოყენებულ არგუმენტების გაბათილებას ცდილობდა, აღნიშნავდა, რომ რაკი რუსეთის ბურჟუაზიას აქვს ბაჟების დაწესების უფლება, ანეთ სურვილს თუ გამოიჩინოს ავტონომიური საქართველოს ბურჟუაზია, ბუნებრივი იქნებაო. „ამას გარდა ტყუილად გვარწმუნებთ, ვითომ ბურჟუაზია მართო ბაჟებსა და პრივილეგიებს შემოიტანს ჩვენშიო. თუ არსად არ ყოფილა ასეთი ბურჟუაზია, არც ჩვენში იქნება. ბურჟუაზია ცდილობს წინ წასწიოს თავის ერის განათლებაც, რადგან ახლანდელ დროში ბაჟები და პრივილეგიები კი არ იმარჯვებენ მრეწველობაში, არამედ განვითარებული მეცნიერება, ტექნიკა და სახალხო განათლება. ...მხოლოდ ადგილობრივი ეროვნული თვითმმართველობა მოგვანიჭებს თანამედროვე განათლებას... და განავითარებს მრეწველობას, რომელიც შექმნის და გააძლიერებს პროლეტარიატს“¹⁶.

¹⁵ „ცნობის ფურცელი“, 1905, № 2808.

¹⁶ „ცნობის ფურცელი“, 1905, № 2814.

სოციალ-ფედერალისტები არც იმას უარყოფდნენ, რომ საქართველო წვრილბურჟუაზიული ქვეყანა იყო, მაგრამ ეს გარემოება, მათი აზრით, იმას არ ნიშნავდა, რომ ავტონომიური მმართველობა წვრილი ბურჟუაზიის ხელში აღმოჩნდებოდა და ამდენად რეაქციულ მიმართულებას მიიღებდა. „თავისთავად ეროვნული თვითმმართველობა, — წერდა „ცნობის ფურცლის“ რედაქცია, — ერთი სოციალური კლასის ინტერესთა განხორციელების ფორმა არ არის. ეროვნულ თვითმმართველობიანი სახელმწიფო შესაძლოა მსხვილ კაპიტალისტებსაც ემსახუროს, წვრილ ბურჟუაზიასაც და მუშებსაც, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კლასი გაიმარჯვებს და რომელი კლასი ჩაიგდებს ხელში სახელმწიფო უფლებას“. დავუშვათ, განაგრძობს რედაქცია, რომ ავტონომია წვრილბურჟუაზიას ჩაუეარდა ხელში, „განა აქედან იმ აზრის დასკვნა შეიძლება, რომ ეროვნული თვითმმართველობის მომხრე აუცილებლად რეაქციონერი და წვრილი ბურჟუაზიის იყოს? ...ვინ არ იცის, რომ მთელ რუსეთში მცხოვრებთა 85% ისეთივე წვრილი მესაკუთრეა, ისეთივე წვრილი ბურჟუაზია, როგორც ჩვენში, მაგრამ რომელი რუსი იტყვის, უარყოფთ ჩვენი თვითმმართველობა და გერმანიის, ინგლისის ან საფრანგეთის კანონებით ვიცხოვროთო. ვინ იტყვის, რომ რუსეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არსებობა წვრილი ბურჟუაზიისათვის იყოს სასარგებლო და ამიტომ ყველა არარეაქციონერი უნდა ეწინააღმდეგებოდეს მას?“

კაპიტალიზმის კანონზომიერება „ცნობის ფურცლის“ რედაქციის აზრით ისეთია, რომ რაკი რომელიმე ქვეყანაში მოიკიდებს ფეხს, სხვა ქვეყანაშიც შეიქრება და ძირს გამოუთხრის წვრილ საკუთრებას. საფრანგეთისა და გერმანიის სახელმწიფოებრივმა თვითმმართველობამ თუ ვერ შეაჩერა კაპიტალიზმის ძლევა მოსილი მსვლელობა, „რა უფლებით უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ეროვნული თვითმმართველობა მოახერხებს მიუვალ სიმაგრეების შექმნას და ძველ წესებში სულს ამოხრჩობას“. ჩვენმა მარქსისტებმა, დასკვნის რედაქცია, უნდა იცოდნენ, რომ ეროვნული თვითმმართველობა კაპიტალიზმის განვითარების პროცესს ვერ შეაჩერებს და თუ საქართველოს ავტონომია წვრილბურჟუაზიის ინტერესთა იდეურ გამოხატულებად მიაჩნიათ, ეს მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ თავის მარქსისტობა ეროვნული დამოუკიდებლობის საწინააღმდეგოდ სურთო გამოიყენონ. რედაქცია ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქართველი მარქსისტები რუსი სოციალ-დემოკრატების იდეური საკვებით საზრდოობენ, მათ თითქოსდა არა აქვთ დამოუ-

კიდებული აზროვნებისა და საკუთარი სამშობლოს ინტერესთა შეცნობის უნარი. მათ ძალა არ შესწევთ „მოიპოვონ თავისი აზროვნების ემანსიპაცია და სწორედ იმ პრინციპებით იხელმძღვანელონ, რომლებიც თანამედროვე ევროპის სოციალისტური მიმართულების დედააზრად ითვლება“¹⁷.

სოციალ-ფედერალისტები, როგორც ვხედავთ, მკვეთრად უპირისპირდებოდნენ ქართველ სოციალ-დემოკრატებს, კერძოდ ბოლშევიკებს. სავაგიეროდ ისინი ძალიან ბევრ საერთოს პოულობდნენ დასავლეთ ევროპის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიებთან. ეროვნულ საკითხზე ბოლშევიკებთან კამათში ფედერალისტები ძალიან ხშირად რევიზიონისტებს ეყრდნობოდნენ და თავს ევროპული სოციალიზმის მიმდევრებად აცხადებდნენ.

1905 წლის სექტემბერში ჩატარდა რუსეთის იმპერიის საერთო და საქალაქო მოღვაწეთა კრება, რომლის დადგენილებაში, ჩხვასთან ერთად, შევიდა ასეთი მუხლებიც: 1) როცა დამყარდება სამოქალაქო თავისუფლება და შეიქმნება წესიერი სახალხო წარმომადგენლობითი დაწესებულება საკონსტიტუციო უფლებებით, იმპერიის ერებს უნდა მიეცეს ადგილობრივ ავტონომიათა ორგანიზების უფლება. 2) ავტონომიური ოლქების დაარსება ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ახალი კანონის გამოცემით უნდა გაფორმდეს. 3) ადგილობრივ ავტონომიათა საკანონმდებლო კრება აირჩევა საყოველთაო, თანასწორი, პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით. 4) ყოველი ავტონომიური ოლქის შინაგანი წყობილების ხასიათს განსაზღვრავს ადგილობრივი საკანონმდებლო კრება, მაგრამ დაცული იქნება საერთო სარუსეთო ძირითადი კანონი და კანონი ავტონომიის უფლებამოსილების შესახებ.

„ცნობის ფურცელი“ მიესალმა ამ დადგენილებას და იგი დეცენტრალიზაციის პრინციპის გამარჯვებად გამოაცხადა. რუსეთის ინტელაგენცია ავტონომია-ფედერაციის იდეას უჭერს მხარს და, უეჭველია, ეს გარემოება რუსეთის ხალხთა და მათ შორის ქართველი ერის უჭულმართი ბედის წალმა შემობრუნებას შეუწყობსო ხელს, ქართველი ერის ქუჩაზეც დადგება დღესასწაული და „უპრიანიც არის. ვინ დასძრახავს და ეტყვის შენ მონაწილეობა არ მიგოღია გამათავისუფლებელ მოძრაობაში და ამიტომ გამოირიცხული იქნები ბედნიერთა სიიდანო. ჩვენს ერს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ძველი ბოჩკილების დამსხვრევაში და სრული უფლება აქვს თვით-

მმართველობაზედ, რომელიც საშუალებას მისცემს კვლავ აყვავდეს და გაიფურჩქნოს“¹⁸.

„ცნობის ფურცელი“ ერების უფლებრივ გათანასწორებას გადაუდებელ ამოცანად თვლიდა. მისი აზრით, ამისათვის სულაც არ იყო საჭირო ერების სრული გამოყოფა. ერების მისწრაფება დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნისაკენ გაზეთის რედაქციას იმ საშინელებად ესახება, „რომელსაც განუზომელი და უაზრო უბედურება შეუძლიან დაატრიალოს მთელ რუსეთში. ამ მისწრაფებას საშუალო საუკუნეებში აქვს ფესვები და მშრომელი ხალხის ეხლანდელ ინტერესებს არაფერში არ შეესაბამება. სწორედ ამიტომ ვართ მთელის ჩვენის შეგნებით სეპარატიზმის მოწინააღმდეგენი. მაგრამ გვახსოვს რა აუცილებელი საჭიროება ერების გათანასწორებისა, ჩვენ ბეჭითად ვიცავთ ადგილობრივი ეროვნული თვითმმართველობის საჭიროებას რუსეთის იმპერიის მთელ სივრცეზე“¹⁹.

1906 წლის დამდეგს თბილისის გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით „ცნობის ფურცლის“ ბეჭდვა აიკრძალა. სოციალ-დემოკრატიკების დაიწყეს გაზ. „შრომის“ გამოცემა. ახალი ორგანო თანმიმდევრულად აგრძელებდა თავის წინამორბედის ხაზს, მთავარ ყურადღებას უთმობდა ეროვნულ საკითხს საერთოდ და ავტონომია-დემოკრატიის პრობლემას განსაკუთრებით.

1906 წელს მენშევიკებმა, რომლებიც აქამდე პრინციპულად ეწინააღმდეგებოდნენ ავტონომიის იდეას, წამოაყენეს კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის მოთხოვნა, რომლის მიხედვით ავტონომია უნდა მისცემოდა არა საქართველოს, არამედ ქართველ ერს ტერიტორიისაგან დამოუკიდებლად და მის კომპეტენციაში უნდა შესულიყო მხოლოდ კულტურულ-საგანმანათლებლო საკითხები. სოციალ-დემოკრატიკების დაიწუნეს მენშევიკების ეროვნული პროგრამა და მყისვე დაიწყეს მისი კრიტიკა.

მენშევიკი ბ. ნათაძე ტერიტორიულ-ეროვნულ ავტონომიის მოთხოვნას იმ მოტივით უარყოფდა, რომ წმინდა ეროვნული ტერიტორიები თითქმის არ არსებობს, ერები ერთმანეთში არეულად ცხოვრობენო. ვერ დავეთანხმებით ნათაძეს, წერდა „შრომის“ რედაქცია, რომ ეს მოსაზრება სამართლიანი იყოს. „შორს რომ არ წავიდეთ ავიღოთ თუნდაც ჩვენი ქვეყანა—საქართველო“, იდეალურად მთლიანი ქვეყანაა, რომელიც მკიდროდა დასახლებული ერთი

¹⁸ „ცნობის ფურცელი“, 1905, № 2915.

¹⁹ „ცნობის ფურცელი“, 1905, № 2943.

ზოდგმას ხალხით. ...რომელსაც თავის ენა აქვს, თავის კულტურა, თავის ზნე-ჩვეულება და ტრადიციები. ...ამ შემთხვევაში ჩვენ თვალწინ არის ის ბედნიერი კომბინაცია, როცა ტერიტორია და ერი ერთი და იგივეა. აქ აღარ არსებობს საკითხი იმის შესახებ, თუ რომელი ავტონომია უფრო სამართლიანია. ამგვარ შემთხვევაში აუცილებელია ტერიტორიულ-ეროვნული ავტონომია“.

ბ. ნათაძე ფიქრობს, განაგრძობს შემდეგ კრიტიკოსი, რომ ტერიტორიული ავტონომიის დაარსებისას უმრავლესობა ერთი ერისა მოინდომებს სხვა ერთა წარმომადგენლებზე გაბატონებას. მაგრამ ამ მოტივით უმრავლესობის ინტერესების უგულვებელყოფა უსამართლობა იქნებაო. მით უმეტეს, რომ სხვა გზითაც შეიძლება უმცირესობის დაცვა. დემოკრატიულ და ფედერაციულ სახელმწიფოში, ყოველ მოცემულ ტერიტორიაზე მცირე ეროვნებებს დაცვას ძირითადი და სპეციალური კანონები, რომელთა დარღვევის უფლება ცალკეულ ავტონომიურ ერთეულებს არ ექნებათ²⁰.

სოციალ-ფედერალისტები საკმაოდ დიდ იმედს ამყარებდნენ რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროზე. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ სათათბიროში წარმოდგენილი დემოკრატიული და სოციალისტური პარტიები აღიზარდნენ მომწიფებულ საკითხებს, შეიმუშავებდნენ ეპოქის შესაფერის კანონპროექტებს და სათანადო ყურადღებას მიუქცევდნენ ერთა ურთიერთობის მოწესრიგების პრობლემასაც. გაზ. „შრომის“ რედაქცია განსაკუთრებული სიხარულით შეხვდა სახელმწიფო სათათბიროში ავტონომისტ-ფედერალისტთა კავშირის ფრაქციის ჩამოყალიბებას.

აღნიშნული ფრაქცია, რედაქციის გადმოცემით, იცავდა რუსეთის იმპერიის მთლიანობას, მაგრამ გადაუღებელ საქმედ მიაჩნდა სახელმწიფო მართვა-გამგეობის დეცენტრალიზაცია დემოკრატიულ და ფართო საოლქო ავტონომიათა საფუძველზე. ფრაქცია მოითხოვდა ერების უფლებათა შემზღვეველი კანონების გაუქმებას და ერთა თვითგამორკვევის პრინციპის დაუყოვნებლივ დაკანონებას. „ასეა თუ ისე, — დაასკვნის „შრომის“ რედაქცია, — ავტონომისტ-ფედერალისტების კავშირი და მისი საპარლამენტო ფრაქცია... ისეთ ძალას წარმოადგენს, რომელსაც ყველა პარტიამა და ჯგუფმა სერიოზული ანგარიში უნდა გაუწიოს. თუ გავიხსენებთ იმ გარემოებასაც, რომ საკმაოდ დიდი ჯგუფი სოციალ-დემოკრატებისა და რადიკალ გლეხებისა პრინციპულად ავტონომიის იდეას წინ არ აღუ-

20 გაზ. „შრომა“, 1906, 16 აპრილი, № 11.

დგებიან, სახელმწიფო სათათბიროში ავტონომია საკანონმდებლო სანქციას მიიღებს“. მაგრამ კანონის საბოლოო მიღება დამოკიდებული იყო სახელმწიფო საბჭოს მიერ დაკავებულ პოზიციებზე, რომელიც, რედაქციის აზრით, მის დამტკიცებაზე ნებაყოფლობით არასდროს დათანხმდებოდა, ნებაყოფლობით არ იტყოდა უარს „ინოროდცებს“ ჩაგვრაზე²¹.

სოციალ-ფედერალისტური მიმართულებისა იყო აგრეთვე „პატარა გაზეთი“, რომელსაც უფრო რადიკალური პოზიცია ეკავა. ამ ორგანოს რედაქციას უაზროდ მიაჩნდა არსებული მთავრობისათვის თხოვნა-პეტიციების წარდგენა, ავტონომიის საჩუქრად გამოთხოვა. ამიტომ იგი შწვავედ აკრიტიკებდა თავადაზნაურობას, ქართველ კონსტიტუციურ დემოკრატებს, კადეტებს და სხვა მემარჯვენე პარტიებს. მათ არ შეუძლიათ მოვლენები შშრომელი ხალხის თვალთ შეათასონ, მათ მხოლოდ მონური თხოვნის უნარი აქვთო. გაზეთის რედაქცია ცარიზმის დამხობის წინაპირობად აცხადებდა სხვადასხვა ეროვნების შშრომელთა სოლიდარობას, რეაქციის წინააღმდეგ მათ შეერთებულ ბრძოლას. „რუსეთის შშრომელი ხალხი, — წერდა რედაქცია, — გაიგებს ჩვენს სურვილს და წინ არ აღუდგება. ...რუსეთი იქნება კრებული თავისუფალი ერებისა, შეერთებული შტატები თავისუფალი ავტონომიებისა“²².

სოციალ-ფედერალისტური პარტიის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი ლიდერი და თეორეტიკოსი არჩილ ჯორჯაძე იყო. მან განსაკუთრებით დიდი როლი შეასრულა ამ პარტიის ეროვნულ პროგრამის შემუშავებაში: წინა პლანზე წამოსწია ე. წ. „საერთო ნიადაგის თეორია“ და თავგამოდებით ცდილობდა „მოკამათე დასების“ გაერთიანებას ეროვნული საკითხის გადაწყვეტისათვის ბრძოლაში.

ა. ჯორჯაძეს ერი და სახელმწიფო განუყოფელ ერთიანობად მიაჩნია. „თუ ერსა და სახელმწიფოს შუა გათიშვა მოხდა (ე. ი. თუ ერმა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა დაკარგა. — ა. ბ.), ერი სულ იმის ცდაშია, რომ გათიშულ სახელმწიფოსთან ან ხელმეორედ შეკრას კავშირი, ან შექმნას რაიმე მისი მზგავსი ორგანიზაცია. ...აქ იმალება იმის მიზეზი, რომ თანამედროვე ეროვნული მოძრაობა არის მოძრაობა ან ახალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა, ან მათ მზგავს დაწესებულებათა დაარსებისა. ავტონომია, ფედერა-

21 „შრომა“, 1906, 18 მაისი, № 35.

22 „პატარა გაზეთი“, 1906 წ. № 2.

ცია და დამოუკიდებელი სახელმწიფო ამ მოძრაობის რგოლებია, ამ მოძრაობის შემადგენელი ელემენტებია“²³.

თავის კონცეფციის დასასაბუთებლად ა. ჯორჯაძე ისტორიაშიც იხედებოდა, საქართველოს წარსულშიც პოულობდა სათანადო მასალას. ქართველი ხალხი ეროვნული გადაგვარებზს საფრთხის წინაშე, მისი აზრით, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მოსპობის შემდეგ დადგა. საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფო XVIII ს. ბოლოს, შართალია, აღარ პასუხობდა დროის მოთხოვნილებას, მაგრამ საჭირო იყო არა მისი მოსპობა, არამედ რეორგანიზაცია. ასე ფიქრობდა ხალხის უმრავლესობა და ამიტომ ჯერ კიდევ ასი წლის წინათ „ახდენდა აჯანყებას პოლიტიკური თავისუფლების შესარჩენად“. ქართველები, აღნიშნავს შემდეგ ა. ჯორჯაძე, 1783 წლის ტრაქტატის ნიადაგზე იდგნენ, სრული დამოუკიდებლობისათვის კი არ იბრძოდნენ, არამედ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიურ სახელმწიფოებრივ ერთეულად დარჩენას მოითხოვდნენო. რუსეთის ცარიზმმა არ შეისმინა ქართველთა ეს სამართლიანი თხოვნა, ქართული სახელმწიფო გააუქმა და რუსიფიკაციის პოლიტიკით საფრთხის ქვეშ დააყენა ქართველი ერის არსებობა. ამ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად საჭირო აღდგენა ქართული სახელმწიფოებრიობისა, რომელსაც ამ ასი წლის წინათ ძალადობით მოუღესო ბოლო.

„აქედან გამომდინარეობს, — დაასკვნის ა. ჯორჯაძე, — ჩვენი მოთხოვნა ავტონომიისა, ავტონომიურ-დემოკრატიული თვითმმართველობისა, რომელიც, დღევანდელი პირობების მიხედვით, ქართული სახელმწიფოებრიობის შინაარსად ჩაითვლება. ჩვენი ავტონომია არც გაფართოებული ერობაა, არც ოლქობრივი თვითმმართველობა, არამედ პოლიტიკური თვითმმართველობით აღჭურვილი ტერიტორიულ-ეროვნული ერთეულია. საქართველოს პარლამენტი იქნება გამომსახველი და გამტარებელი ამ პოლიტიკური უფლებებისა და ეს კი უნდა მოხდეს რუსეთის პოლიტიკური ძალაუფლების დეცენტრალიზაციის ნიადაგზე. ამ ძალაუფლების ერთ ნაწილს, კონსტიტუციით განსაზღვრულს, რუსეთის პარლამენტი დაუთმობს საქართველოს პარლამენტს და ამ უკანასკნელს მიენიჭება ავტონომიური სახელმწიფოს ძალაუფლება“²⁴.

23 ა. ჯორჯაძე. თხზ., ტ. I, გვ. 88.

24 ა. ჯორჯაძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 132—133.

რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები თავიდანვე დემოკრატიული ცენტრალიზმისა და პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპის საფუძველზე ჩამოყალიბდნენ. II ყრილობაზე ბუნდელეები პარტიის აგებობას ფედერაციულ პრინციპს იცავდნენ, მაგრამ მათთვის მხარი არავის დაუჭერია. ვ. ი. ლენინმა თავის გამოსვლაში მიუთითა, რომ ფედერაციის პრინციპი აკანონებდა სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების განქვრივებულობას, მარქსისტებს კი დიდი ამოცანების შესასრულებლად ესაჭიროებოდათ არა გათიშვა, არამედ მჭიდრო ორგანიზაციული მთლიანობა, ყველა ერის პროლეტარიატის ინტერნაციონალურ არმიად დარაზმვაო. ამის ნიმუშს იძლეოდნენ ამიერკავკასიელი სოციალ-დემოკრატები, რომლებიც ეროვნების განურჩევლად ერთ ორგანიზაციაში იყვნენ გაერთიანებული და თავდადებით იბრძოდნენ მშრომელი მასებებს სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან გათავისუფლებისათვის.

რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მეორე ყრილობამ განსაკუთრებით დიდი ადგილი დაუთმო პროგრამის შემუშავებას, რომელშიც სათანადო ადგილი დაიკავა ეროვნულმა საკითხმა. პარტიის პროგრამა-მინიმუმი უახლოეს პოლიტიკურ ამოცანად აცხადებდა თვითმპყრობელობის დამხობას და დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას, რომლის კონსტიტუცია უზრუნველყოფდა:

„1) ფართო ადგილობრივ თვითმმართველობას, საოლქო თვითმმართველობას იმ ადგილებისათვის, რომლებიც განსხვავდებიან განსაკუთრებული საყოფაცხოვრებო პირობებით და მოსახლეობის შემადგენლობით. 2) წოდებათა მოსპობას და ყველა მოქალაქის სრულ თანასწორუფლებიანობას, მიუხედავად სქესისა, რელიგიისა, რასისა და ეროვნებისა. 3) მოსახლეობის უფლებას მიიღოს განათლება მშობლიურ ენაზე, რაც უზრუნველყოფილი იქნება ამისათვის საჭირო სკოლების შექმნით სახელმწიფოსა და თვითმმართველობის ორგანოების ხარჯზე; თითოეული მოქალაქის იმ უფლებას, რომ მშობლიურ ენაზე ილაპარაკოს კრებებზე, მშობლიური ენის შემოდებას ყველა ადგილობრივ საზოგადო და სახელმწიფო დაწესებულებაში სახელმწიფოებრივი ენის თანაბრად. 4) სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემავალი ყველა ერის თვითგამორკვევის უფლებას“²⁵.

²⁵ სკკ რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. I, თბ., 1954, გვ. 44.

ამ პუნქტების ანალიზს იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ყრილობას პარტიის ორგანიზაციული პრინციპი მთლიანად როდი გადაქონდა სახელმწიფოებრივი წყობის სფეროში. მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობითა და საყოფაცხოვრებო პირობებით განსხვავებული მხარეებისათვის პროგრამა ითვალისწინებდა საოლქო თვითმმართველობას. ამასთან ყველა ერის თვითგამორკვევას უფლებას აღიარება იმასაც ნიშნავდა, რომ სოციალ-დემოკრატები პრინციპულად ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის წინააღმდეგ ვერ გამოვიდოდნენ.

ქართველი სოციალ-დემოკრატები, რა თქმა უნდა, II ყრილობის მიერ მიღებულ ეროვნულ პროგრამას უჭერდნენ მხარს, მაგრამ ამ პროგრამის ცალკეული მუხლების თავისებურ ინტერპრეტაციას იძლეოდნენ და ტაქტიკური მოსაზრებით საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნაზე უარს აცხადებდნენ. ზოგი მათგანი გაცხარებული კამათის დროს ავტონომიის იდეას პრინციპულადაც უარყოფდა.

ავტონომისტებს განსაკუთრებით მკაცრად ა. წულუკიძე და ფ. მახარაძე აკრიტიკებდნენ. ისინი ავტონომიის მოთხოვნაზე უარის თქმას პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის წარმატებების, ამ კლასის მომავლის ინტერესებით ასაბუთებდნენ. ა. წულუკიძე სტატიაში — „ავტონომია და პროლეტარიატის ინტერესები“ ხაზგასმით წერს, რომ კაპიტალისტთა შეერთებული ძალის გატეხვას მხოლოდ შეკავშირებული პროლეტარიატი შესძლებსო. ამ ერთიანობის განმტკიცებას ცდილობს დღეს პროლეტარიატი, ავტონომისტები კი გვირჩევენ დაიქსაქსეთო და დაიშაღენითო. „ჩვენმა ნაციონალისტებმა, — აღნიშნავს ა. წულუკიძე, — ორი გზა აირჩიეს ავტონომიის მისაღებად: 1) დღესვე თხოვნით, 2) ხვალ კრებიდან მოთხოვნით. ...თავისთავად ცხადია, რომ თხოვნა ბრძოლას უარყოფს, ხოლო ავტონომიის იდეის გავრცელება ხალხში ქართველების გამოყოფის საჭიროებას ქადაგებს. ამნაირად ჩვენი ავტონომისტები დღევანდელი მოძრაობის მთავარი ძალის, მშრომელი ხალხის საშუალებას — ბრძოლას საქმით უარყოფენ, ხოლო მის შეერთებულ ძალას განცალკევებას უპირებენ. შედეგი? ერთობის შესუსტება და ბიუროკრატიისაგან მოწყალეების მიღების იმედი. ერთიც და მეორეც მებრძოლთ ასუსტებს. ეს სრულადაც ეწინააღმდეგება პროლეტარიატის დღევანდელ ტაქტიკას და ამიტომ მას გასაჯალიც არ ექნება“.

შემდეგ ა. წულუკიძე სვამს კითხვას — წარმოვიდგინოთ, რომ მეფის მთავრობამ ავტონომია ახლავე გვიწყალობა, რა მოჰყვება ამას? ქართველებმა თავის ავტონომიურ სახელმწიფოს მოწყობას უნ-

და მოჰკიდონ ზული, რუსეთის განახლებებისათვის ბრძოლას კი უნდა გამოეთიშონ. ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ ერთიანი მოძრაობის გათიშვის გამო რუსეთში შეიძლება ვერ დაბყარდეს ჰემშარიტი დემოკრატიული წყობილება. მაშინ ხომ საფრთხე შოელის საქართველოს ავტონომიასაც „მამ რა გარანტია აქვთ ჩვენს ავტონომისტებს ავტონომიის დაცვისა. ...გახისენეთ ფენეთი, რა იქნა მისი „თავისუფლება“, თქვენც კარგად მოგეხსენებათ რა იქნა და რად ვაიჭელა, აქედან ცხადია, თავი და თავი საზრუნავი ის უნდა იყოს, რომ რუსეთის სახელმწიფო დემოკრატიულ საფუძველზე აშენდეს და ყველაფერი ის, რაც ამის განხორციელებას ხელს უშლის დღეს, უარყოფილ იქნას. ...ავტონომიის თხოვნა დღეს ამას ხელს უშლის და ამიტომ ჩვენ მისი წინააღმდეგი ვართ“.

ასეთია, განაგრძობს ა. წულუკიძე, ბოძებული, ნაჩუქარი ავტონომიის ბედი. ვნახოთ როგორი იქნება დამფუძნებელი კრებიდან წამოღებული ავტონომია. იგი აღნიშნავს, რომ ავტონომიას ეროვნული ბურჟუაზია თავის კონკურენტების დასამარცხებლად, საკუთარი ჯიბის გასასქელებლად გამოიყენებს. იგივე ავტონომია კი პროლეტარიატის კლასობრივ თვითშეგნებას დაადაბლებს და სხვადასხვა ერების პროლეტართა ერთობას დაასუსტებს. ავტონომიებში ჩაკეტილი პროლეტარიატი ნაკლებ წარმატებას მოიპოვებს თავის მდგომარეობის გაუმჯობესების საქმეში, ვიდრე ცენტრალურ სახელმწიფოში გაერთიანებულ ამიტომ, დასკვნის ა. წულუკიძე, „დღევანდელ პირობებში პროლეტარიატისათვის ავტონომია საზიანო და სახიფათოა“²⁶.

ამ წერილის მთელი არგუმენტაცია, განსაკუთრებით კი მისი დასკვნა ცხადყოფს, რომ ა. წულუკიძე ეროვნულ-ტერიტორიულ ავტონომიას უარყოფდა არა საერთოდ, არა პრინციპულად, არამედ მხოლოდ ტაქტიკური მოსაზრებით. პირველი რევოლუციის ხანაში მიზანშეუწონლად მიაჩნდა ავტონომიის მოთხოვნა.

ბურჟუაზიულ სახელმწიფოსა და ბურჟუაზიული ავტონომიის წინააღმდეგ განსაკუთრებით შეურთებელ ბრძოლას ფ. მახარაძე ეწეოდა. იგი გამოდიოდა იმ დებულებიდან, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში მთავარია არა ეროვნული საკითხი, არამედ კლასობრივი ბრძოლა. ფ. მახარაძე გმობდა ნაციონალისტებს, რომელნიც კლასობრივ ბრძოლას განგებ ჩქმალავდნენ, ერთიანი ნიადაგის თეორიის პროპაგანდას ეწეოდნენ და ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენაზე ოცნებობდნენ. „ჩვენ, — წერდა ფ. მახარაძე, —

²⁶ „მოგზაური“, 1905, 8 მაისი, № 17.

ბურჟუაზიული სახელმწიფოების მოსპობის, ეროვნული ზღუდეების დანგრევისათვის ვიბრძვით. ...დღევანდელი სახელმწიფოები კაპიტალისტური წარმოების ნაყოფია და მუშა ხალხი არათუ არ შეუწყობს ხელს დღევანდელ სახელმწიფოს გამაგრებას, არამედ ყოველთვის ეცდება, რომ დღევანდელი სახელმწიფო დაინგრეს. ...ჩვენი ნაციონალისტების აზრით, ეროვნულ საკითხს გადაწყვეტს ავტონომია; ჩვენ კი ვამბობთ, რომ ეროვნული კითხვის გადაწყვეტა ამით არათუ გაადვილდება, არამედ კიდევ უფრო გამწვავდება. მაგალითი იგივე ავსტრია-უნგრეთია. ჩვენი შეხედულებით ეროვნული კითხვა ბოლოს და ბოლოს იგივე სოციალური კითხვაა. ...ამიტომ მისი გადაწყვეტა დამოკიდებულია იმაზე, როგორ შეიგნებს მშრომელი ხალხი თავის კლასობრივ მდგომარეობას. როცა შეერთდებიან ყველა ერის მუშები ყველა იმჩაგრელის წინააღმდეგ და დაამხობენ დღევანდელ ბურჟუაზიულ წყობილებას, ბოლოს მოუღებენ კერძო საკუთრებას და დაჭირავებულ შრომას, ე. ი. როცა ბოლო მოეღება დღევანდელ სოციალურ განხეთქილებას, მაშინ საბოლოოდ გადაწყდება ეროვნული კითხვაც²⁷.

სოციალ-ფედერალისტებთან კამათით გატაცებული ფ. მახარაძე ამ შემთხვევაში „მემარცხენე“ გადახრას იჩენს. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მეორე ყრილობამ ეროვნული საკითხი პროგრამა-მინიმუმში შეიტანა, საოლქო თვითმმართველობის მოთხოვნა და ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული გარდაქმნების ეპოქისათვის წამოაყენა. ფ. მახარაძეს თითქოს დაავიწყდა ეს გარემოება და ეროვნული საკითხის გადაჭრა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამდე გადადო. ეროვნული საკითხის უგულვებელყოფით, საერთო დემოკრატიული ამოცანების დევიწყებით ფ. მახარაძე თავისდაუნებურად ხელს უწყობდა პროლეტარიატის იზოლაციას, აფერხებდა ცარიზმის დამხობისათვის საერთო დემოკრატიული ფრონტის შექმნას. მაგრამ ფ. მახარაძემ მალე გამოასწორა ეს შეცდომა. ამის შემდეგ სოციალ-ფედერალისტებთან კამათში ავტონომიის უვარგისობის დასასაბუთებლად ხსენებული არგუმენტი მას აღარ გამოუყენებია.

„მოგზაურის“ პუბლიცისტთა ერთი ნაწილი შედარებით ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის მოკავშირეების საკითხს. ღარიბ გლეხობას იგი, მართალია, პროლეტარიატის ბუნებრივ მოკავშირედ თვლიდა, მაგრამ საშუალო ფენებს, წვრილ ბურჟუაზიას სოციალ-ფედერალისტების

კვლენაში ტოვებდა. გაზეთის არაერთ კორესპონდენციაში ის აზრია გატარებული, რომ სოციალ-ფედერალისტების მიერ წამოყენებულ ავტონომიის იდეას ზურგს უმაგრებს წვრილი ბურჟუაზია— „კლასი ცვალებადი, ოპორტი ბუნების მქონე, ხშირად კონსერვატიული, ხშირად რევოლუციონერი, უმეტეს წილად კი რეაქციონერი“.

ამ წერილის ავტორი შემდეგ აღნიშნავს, რომ ქვეყნის კაპიტალისტური განვითარება საფრთხის ქვეშ აყენებს თავადაზნაურულ და წვრილბურჟუაზიულ საკუთრებას. არსებულ პირობებში თავადაზნაურობისა და წვრილი ბურჟუაზიის დაღუპვა გარდაუვალია და ამიტომ ხსნას ეძებენ „ნაციონალურ-ტერიტორიულ ავტონომიაში“. ავტორის აზრით, თავადაზნაურობას არავითარი მნიშვნელობა აღარ ღერჩა ქვეყნის ცხოვრებაში. წვრილი ბურჟუაზია კი მრავალრიცხოვანი და გავლენიანი ძალაა. „მისი მნიშვნელობა ლიტერატურაში დღითიდღე იზრდება: „ივერია“ და „ცნობის ფურცელი“, აი ორი ცენტრი, რომლის გარშემო ტრიალებს ჯერჯერობით ეს ჯგუფი. ...დემოკრატიზმი და სოციალისტური ფრაზეოლოგია — აი, ორი თვისება, რომელიც მეორე მიმართულებას განსაკუთრებულ დაღს ასვამს. მისი დემოკრატიზმი კემბარიტია. კემბარიტია იმიტომ, რომ ის კლასი, რომლის წარმომადგენლადაც უნდა ჩაითვალოს ეს ჯგუფი—წვრილი ბურჟუაზია. ...თავგამოდებით იბრძვის სიტყვის, ბეჭდვის, კრებისა და სხვა დემოკრატიული თავისუფლებისათვის, საყოველთაო ხმის უფლებისათვის“.

ჩვენი ქვეყნის და რუსეთის პირობებში, განაგრძობს ავტორი, წვრილი ბურჟუაზია გულწრფელი რევოლუციონერია. „ამიტომ ის ადვილად შეიტვისებს იმ ფართო დემოკრატიულ პროგრამას, რომელსაც ჩვენი ფედერალისტები წამოაყენებენ“. მას მიაჩნია, რომ თუ წვრილი ბურჟუაზია ავტონომიურ მართვა-გამგეობას ხელში ჩაიგდებს, შეეცდება ხელისუფლება თავისი კლასობრივი ინტერესებისათვის გამოიყენოს. წვრილი ბურჟუაზია შელახავს ღარიბი გლეხობის ინტერესებს. უმცირესობაში მყოფ ქართველ პროლეტარიატს კი ამ რეაქციონერი ძალის წინააღმდეგ ბრძოლა გაუჭირდება. ამიტომ პროლეტარიატის პარტია ავტონომიის მოთხოვნას მხარს ვერ დაუჭერს²⁸. როგორც ვხედავთ, „მოგზაურის“ კორესპონდენტი მემარცხენე გადახრას იჩენს. მას სულაც არ მიაჩნია საჭიროდ სოციალ-დემოკრატიის ბრძოლა წვრილი ბურჟუაზიის მიმბრობის, ფართო დემოკრატიული ფრონტის შექმნისათვის.

28 „მოგზაური“, 1905, 4 აგვისტო, № 30.

ავტონომიის საკითხის კონკრეტულ-ისტორიული ვითარების შესაბამისად გადაწყვეტას ცდილობდა ა. ჯაფარიძე თავის წერილში — „ნაციონალური საკითხი“. ავტორი აღნიშნავს, რომ ერთი ერის მიერ მეორის ჩაგვრამ წარმოშვა ნაციონალური ბრძოლა, რაც თანდათან ძლიერდებაო. ერთი შეხედვით ნაციონალურ ბრძოლაში მარტო ბურჟუაზია იღებს მონაწილეობას, სინამდვილეში კი ეროვნული ჩაგვრა სხვა კლასების უკმაყოფილებასაც იწვევს და ნაციონალურ ბრძოლაში სხვადასხვა შოტივით და მეტნაკლები აქტიურობით ყველა კლასი მონაწილეობსო. „თუ ბურჟუაზია დაჩაგრული ერისა დაინტერესებულია დაიცვას ბაზარი, პროლეტარიატი იმავე ერისა დაინტერესებულია დაიცვას ენა, ეს იარაღი მისი კლასიური ინტერესების შეგნებისა. ასე რომ ნაციონალურ ბრძოლაში მთელი ერი (დაჩაგრული) ერევა და იღებს აქტიურ მონაწილეობას. ... ამიტომ არის სწორეთ, რომ ჩვენ ე. ი. სოციალ-დემოკრატიას არ შეეგვიძლია უყურადღებოდ დავტოვოთ ნაციონალური ბრძოლა, რადგანაც უკანასკნელი არის მართლა ნაციონალური ბრძოლა და არა მარტო ბურჟუაზიის ბრძოლა“.

ავტორს სოციალ-დემოკრატიის ამოცანად მიაჩნია, ერთი მხრივ, პროლეტარიატის დაცვა ეროვნული ბრძოლის მეთაურის ბურჟუაზიის იდეური გავლენისაგან, მეორე მხრივ, ბრძოლა ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ, რადგან გაბატონებული ერის ბურჟუაზია ავიწროებს არა მარტო დაჩაგრული ერის ბურჟუაზიას, არამედ ხელს უშლის პროლეტარიატის ენისა და კულტურის თავისუფალ განვითარებას²³.

ეროვნული საკითხის გადაჭრის საუკეთესო საშუალებად, ამბობს წერილის გაგრძელებაში ა. ჯაფარიძე, ერთნი თვლიან ნაციონალურ-ტერიტორიულ ავტონომიას, მეორენი — ექსტერიტორიულ, კულტურულ-ნაციონალურ ავტონომიას, მესამენი კი სახელმწიფოს დემოკრატიზაციასა და ეროვნულ თავისებურებათა გარანტიას სახელმწიფო კანონმდებლობის მიერ. ავტორის აზრით, ავტონომია სასარგებლოა ჩაგრული ერის ბურჟუაზიისათვის, რომლის ინტერესებს საქართველოში სოციალ-დემოკრატიის სტეპი და „ივერიის“ პუბლიცისტები განიხილავენო.

როგორ უნდა უყურებდეს ავტონომიას პროლეტარიატი? სვამს კითხვას წერილის ავტორი და პასუხობს: „ცხოვრებიდან ჩვენ ვიცით, რომ სოციალ-დემოკრატია ზოგიერთ შემთხვევაში მომხრეა

²³ გაზ. „ჩვენი ცხოვრება“, 1906, № 9.

ავტონომიის, ზოგიერთში კი წინააღმდეგი. თუ პოლიტიკური ავტონომია ააშკარავენ კლასთა ბრძოლას და ამით ათვისებენობიერებს პროლეტარიატს, სოციალ-დემოკრატია მას მხარს უჭერს, არ იბრძვის მის წინააღმდეგ. მაშასადამე, ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საზოგადოდ ჩვენ მომხრე ვართ ავტონომიისა, აგრეთვე არ ვიტყვი, რომ წინააღმდეგი ვართ მისი. ყველაფერი დამოკიდებულია კონკრეტულ პირობებზე“.

ავსტრიაში, ჯაფარიძის აზრით, ფართო ეროვნული ავტონომია ხელს შეუწყობდა პროლეტარიატის გათვითცნობიერებას. ასეთივე შედეგი მოჰყვებოდა პოლონეთის ავტონომიას. „პოლონეთში პროლეტარიატის დიდი ნაწილი ბურჟუაზიის გავლენის ქვეშ არის, მისი დროშის ქვეშ იბრძვის. სოციალ-დემოკრატია კი შედარებით სუსტია. ნაციონალური ბრძოლა თვითმპყრობელობის დაშობის შემდეგაც იქნება, იგი მართო ფორმას შეიცვლის, კონსტიტუციონურ ფარგლებში ჩადგება. ამ ბრძოლაში პოლონეთის პროლეტარიატი ისევ კულში მიჰყვება ბურჟუაზიას. ეს კი სრულებით არ არის სასურველი სოციალ-დემოკრატისათვის. ამ მოვლენას რომ ბოლო მოვუღოთ, ჩვენ ვთხოვლობთ პოლონეთის ავტონომიას. ავტონომიის ფარგალში პროლეტარიატი პირისპირ შეხვდება თავის მტერს ბურჟუაზიას, დაინახავს თავის წინანდელ სიბრძავეს და სოციალ-დემოკრატის დროშის ქვეშ მოიყრის თავს“.

საქართველოში, განაგრძობს ავტორი, სულ სხვაგვარი ვითარებაა. ქართველი პროლეტარიატი არათუ ბურჟუაზიის იდეური გავლენის ქვეშაა, არამედ პოლიტიკური მომხადებით ბურჟუაზიაზე მალა დგას. ქართველმა პროლეტარიატმა უფრო ადრე შექმნა თავისი პოლიტიკური პარტია. ასეთ პირობებში საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფო ხელსაყრელი იქნება ბურჟუაზიისათვის. „პროლეტარიატს კი ავტონომია არათუ არაფერს მისცემს, ერთმძლავრ მტერთან (რუსეთის ბურჟუაზია) მეორე მტერსაც დაუყენებს (ქართველი ბურჟუაზია). აი, რატომ ვართ ჩვენ წინააღმდეგი საქართველოს ავტონომიისა“³⁰.

ა. ჯაფარიძე კიდევ უფრო შკაცრად ესხმოდა თავს კულტურულ-ნაციონალურ ავტონომიას, რომელიც ერს ტერიტორიისაგან თიშავდა და ბურჟუაზიულ ნაციონალიზმს აღვივებდა. მისი აზრით, ეროვნული საკითხის გადაჭრის წინაპირობა იყო სახელმწიფოს დემოკრატია. ვისაც ეროვნულ ურთიერთობათა მოგვა-

³⁰ „ჩვენი ცხოვრება“, 1906, 5 სექტემბერი, № 13.

რება სურს, მან მთელი ძალა რევოლუციის საბოლოო გამარჯვებას უნდა მოახმაროსო. დემოკრატიული სახელმწიფოს ძირითად კანონში, მისი აზრით, აღიარებული უნდა ყოფილიყო: 1) მოქალაქე-თა თანასწორობა განურჩევლად ეროვნებისა. 2) ენათა თანასწორობა, 3) ყველა ერის ენის, ლიტერატურის და კულტურის განვითარების დაბრკოლებათა მოსპობა. ავტორს მიაჩნდა, რომ ფედერაცია კარგ შედეგს მოიტანდა თანაბრად განვითარებულ პროვინციებისაგან შემდგარ სახელმწიფოში. რუსეთში კი ასეთი მდგომარეობა არაა და ამიტომ სახელმწიფოს ფედერაციულ პრინციპზე მოწყობა მის დაშლას გამოიწვევს. პროვინციების თავისებურებათა დასაცავად საკმარისიყო ფართო ოლქობრივი თვითმმართველობა კავკასიისათვის³¹.

მენშევიკებმა, რომელნიც ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ნიადაგზე იდგნენ და სოციალიზმს შორეული მომავლის საქმედ თვლიდნენ, ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში ყველა კლასისა და პარტიის ერთიანობის იდეას დაუჭირეს მხარი. რაკი რუსეთის იმპერიაში შემავალი თითქმის ყველა ერის ბურჟუაზია თავს ქვეყნისათვის ავტონომიას მოითხოვდა, მენშევიკებმა მხარი დაუჭირეს ამ მოთხოვნას, რათა ამით ანტიცარისტულ ძალთა კონსოლიდაცია გაეადვილებინათ.

ავტონომიისა და ფედერაციის საფუძველზე რუსეთის რეორგანიზაციის იდეას მხარს უჭერდა რუსი მენშევიკების ორგანო „ნახლო“. ამან გავლენა მოახდინა ქართველ მენშევიკებზე და ბევრი მათგანი ავტონომისტთა რიგებში გადავიდა. ისინი თავის ამ ახლებურ პოზიციას პარტიის პროგრამაზე დაყრდნობით ასაბუთებდნენ. „რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამა, — წერდა ელ. დარჩიაშვილი, — ეროვნული საკითხის შესახებ ამბობს: „დაჩაგრულ ეროვნებათ უნდა მიენიჭოს სრული უფლება ეროვნული თვითგამორკვევისა“. როგორც ხედავთ, სოციალ-დემოკრატია ეროვნული კითხვის გადაწყვეტას უმორჩილებს თვითონ ერის სურვილს. თუ, მაგალითად, ერის სურვილია საკანონმდებლო თვითმმართველობა (ავტონომია), სოციალ-დემოკრატია მხარს უჭერს ავტონომიას და, თუ ერი ითხოვს სრულ განცალკევებას სახელმწიფოსაგან, პარტია მომხრე იქნება სეპარატიზმისა; ერთი სიტყვით, ერის სურვილი იქნება სოციალ-დემოკრატიული პარტიის კანონი“. ქართველი ერის სურვილი, დასძენს დარჩიაშვილი, ჯერ არ ვიცით,

³¹ „ჩვენი ცხოვრება“, 1906 № 13.

რადგან ამ საკითხზე რეფერენდუმი არ ჩატარებულა, მაგრამ უფლება შექონდა ამ პრობლემაზე ჩემი აზრი გამომეთქვა და საერობო თათბირზე მხარი დავუჭირეო ავტონომიას³².

უფრო გარკვევით დადგა ავტონომისტთა თვალსაზრისზე მენშევიკი ე. ეგვიტაშვილი. მან „ივერიაში“ მოათავსა წერილი — „პროლეტარიატი და ეროვნება“. იგი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ ავტონომია სასარგებლოა მთელი ქართველი ხალხისათვის. „მე როგორც სოციალ-დემოკრატი, — წერდა ნ. ეგვიტაშვილი, — მოვუწოდებ ყველა შეგნებულ პროლეტარებს და ყველა იმ ქართველ სოციალ-დემოკრატებს, რომელნიც პროლეტარიატისათვის ცენტრალიზმს ამ ბოლო დროს ვითომდა უფრო ხელსაყრელად სცნობენ, ...თავი დაანებონ ორჭოფობას და ერთხელ და სამუდამოდ შეიგნონ, რომ ყველა ერის პროლეტარიატის კულტურულად აყვავებისათვის ფართო თვითმმართველობაა საჭირო და ფართო თვითმმართველობის გამომსახველი კი დემოკრატიული ეროვნული ავტონომიაა“³³.

ეროვნული პროგრამის გარშემო, კერძოდ კი ავტონომიის საკითხზე დიდი დისკუსია გაიმართა ბოლშევიკებსა და მენშევიკებს შორის. პირველნი პოლიტიკური ცენტრალიზაციის პრინციპს იცავდნენ და მას პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის წარმატებათა ინტერესებით ასაბუთებდნენ. ბოლშევიკების წინააღმდეგ გამოვიდნენ მენშევიკი ავტონომისტები ვლ. დარჩიაშვილის მეთაურობით. ეროვნული საკითხი დიდი დავის საგნად იქცა ამიერკავკასიის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების IV ყრილობაზე, რომელიც ჩატარდა 1906 წლის სექტემბერში. ბოლშევიკები ცენტრალიზმის პოზიციაზე დარჩნენ, მენშევიკებმა ნ. ყორდანის მეთაურობით მხარი დაუჭირეს კავკასიის საოლქო თვითმმართველობას³⁴.

ა. ჯორჯაძე მიესალმა მენშევიკების ბოლშევიკებისაგან გამიჯვნის ფაქტს და ამის ძირითად მიზეზად ეროვნული პროგრამა, კერძოდ კი ავტონომიის საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობა მიიჩნია. „ყველასათვის ამკარა შეიქმნა, — წერდა სოციალ-ფედერალისტთა თეორეტიკოსი, — რომ სოციალ-დემოკრატიულ წრეებში სწორედ ამ ეროვნული პრობლემის გადაწყვეტის ნიადაგზე მოხდა განხეთქილება და საზოგადოებამ დიდის ყურადღებით აადევნა თვალი ჩვე-

32 „ივერია“, 1905, № 211.
33 „ივერია“, 1905, № 222.

34 ე. ახობაძე, ეროვნული საკითხის ისტორიიდან საქართველოში (1900—1917 წწ.), თბ., 1965, გვ. 246—249, 256.

ნი ცხოვრების ამ ახალ მოვლენას“. ა. ჯორჯაძე, მართალია, აკრიტიკებდა ნ. ჟორდანიას, ა. ჩხენკელის, ვლ. დარჩიაშვილის და სხვა მენშევიკების მიერ ეროვნულ საკითხში დაკავებულ არათანმიმდევრულ პოზიციას, მაგრამ სიამოვნებით აღნიშნავდა, რომ ისინი არსებითად ავტონომისტთა ბანაკში გადავიდნენო. „სოციალ-დემოკრატიის ვალდებულება, — დაასკვნა იგი, — დაამთავროს ეროვნული პროგრამის გადაშინჯვის საქმე. მისი გაჩერება შუა გზაზე შეუძლებელია. რაკი აზრი ჩვეული ადგილიდან დაიძრა, თავის მოძრაობაში იგი მივა ბოლო დასკვნამდე და ბოლო დასკვნა კი უნდა იყოს ეროვნულ-ტერიტორიული. ავტონომიის აღიარება სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ყველა ფრაქციის მიერ, ამ ავტონომიის წინადადებაზე მათი შეთანხმება სოციალ-დემოკრატიულად და სხვა ავტონომისტებთან. ეს იქნება დიდი ეროვნული საქმე, რომლის მზადებასა და ლოდინში უნდა ვიყვეთ დღეიდან“³⁵.

სოციალ-დემოკრატიულებმა და მენშევიკებმა მართლაც გამოიხატეს საერთო ენა. მათ წინა პლანზე ეროვნული საკითხი და ავტონომია წამოსწიეს. ბოლშევიკები კი კვლავ მტკიცედ იცავდნენ კლასობრივი ბრძოლის პრიმატობას და სოციალ-პოლიტიკური პრობლემების გადაჭრა მიაჩნდათ ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის წინაპირობად.

სტოლინის რეაქციის წლებში ცარიზმმა კიდევ უფრო გააძლიერა რუსიფიკაციისა და ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკა. დიდმპყრობელური შოვინიზმის თარეშმა, ბიუროკრატიის მკაცრმა რეპრესიებმა, ბუნებრივად, განაპირობა მხარეებში საპასუხო რეაქცია გამოიწვია. ადგილობრივი ნაციონალიზმი მკვეთრად დაუპირისპირდა დიდმპყრობელურ შოვინიზმს. წარმოიშვა საფრთხე, რომ ორივე სახის ნაციონალიზმი უარყოფით გავლენას მოახდენდა პროლეტარიატის განწყობასა და შრომობრუნებულობაზე. მაგრამ საჭირო იყო დიდმპყრობელური რეაქციული შოვინიზმისა და ადგილობრივი ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის გარჩევა, რადვან „ჩაგრული ერის ყოველ ბურჟუაზიულ ნაციონალიზმში არის საერთო დემოკრატიული შინაარსი ჩაგვრის წინააღმდეგ“ და ამ შინაარსს ბოლშევიკები ყოველთვის უჭერდნენ მხარს³⁶. ასეთ პირობებში საჭირო გახდა ეროვნული საკითხისადმი მეტი ყურადღე-

35 ა. ჯორჯაძე, თხზ., ტ. I, გვ. 269—270.

36 ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 504.

ბით მოპყრობა, ბოლშევიკური ეროვნული პროგრამის დაზუსტება და დაკონკრეტება.

ბოლშევიკებმა ეროვნულ საკითხს და ეროვნული პროგრამის დამუშავებას განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიაქციეს ახალი რევოლუციური აღმავლობის პერიოდში. ამ დროს დაწერა სტალინიშა თავის ცნობილი ნაშრომი „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“. ავტორი აღნიშნავდა, რომ დაჩაგრული ერებისათვის საარჩევნო ხმის უფლებას წართმევა, ენის შევიწროება, სკოლების შემცირება და სხვ. მუშათა კლასს ბურჟუაზიაზე ნაკლებ როდი აღაშფოთებს. ამასთან ერთად, „ნაციონალისტური რეპრესიების პოლიტიკა ფართო ფენების ყურადღებას აშორებს სოციალურ საკითხებს, კლასობრივი ბრძოლის საკითხებს და მიმართავს მას ნაციონალური საკითხებისაკენ, პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიის „საერთო. საკითხებისაკენ“. ეს კი ხელსაყრელ ნიადაგს ქმნის „ინტერესთა პარამონიის“ „ყალბი თეორიის ქადაგებისათვის, პროლეტარიატის კლასობრივი ინტერესების მიჩქმალვისათვის, მუშების სულიერი დამონებისათვის“³⁷.

ი. სტალინის აზრით, ეროვნული საკითხის საბოლოო გადაჭრა და ეროვნული ბრძოლის შეწყვეტა მხოლოდ სოციალიზმის დამყარების შემდეგ მოხდებოდა, მაგრამ კაპიტალიზმის ჩარჩოებშიც შეიძლებოდა ეროვნული წინააღმდეგობების მინიმუმამდე დაყვანა, მისი მხრიდან პროლეტარიატის უვნებელყოფა. ამის წინაპირობად ი. სტალინს მიაჩნდა ქვეყნის დემოკრატიზაცია და ერებისათვის თავისუფალი განვითარების შესაძლებლობის შექმნა.

„ერს უფლება აქვს, — წერდა ი. სტალინი,—მოეწყოს ავტონომიურად. მას გამოყოფის უფლებაც აქვს. მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ იგი ასე უნდა მოიქცეს ყოველგვარ პირობებში, რომ ავტონომია, სეპარაცია ყველგან და ყოველთვის სასარგებლო იქნება ერისათვის, მისი უმრავლესობისათვის“³⁸.

ი. სტალინი მკაცრად აკრიტიკებდა მენშევიკების მიერ ჯერ კიდევ 1906 წელს წამოყენებულ კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის თეორიას, რომელიც ნიადაგს ქმნიდა არა მარტო ერების განკერძოების, არამედ მუშათა მოძრაობის დაქსაქსვისა და ერთიანი მუშათა პარტიის დანაწილებისათვის. ი. სტალინი ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის აუცილებელ პირობად მიიჩნევდა ერთა

37 ი. ბ. სტალინი. თხ., ტ. 2, გვ. 332.

38 იქვე, გვ. 336.

ცივთგამორკვევის უფლებას. ხოლო რომელი ვერც გამოყოფას არ მოიხურებდა, მისი მოწყობის საუკეთესო ფორმად ეროვნულ-ტერიტორიულ ავტონომიას აღიარებდა. „საოლქო ავტონომიის უპირატესობა, — წერდა ი. სტალინი, — უწინარეს ყოვლისა ეს არის, რომ ამ ავტონომიის დროს საქმე გვაქვს არა უტერიტორიო ფიქციასთან, არამედ განსაზღვრულ ტერიტორიაზე მცხოვრებ განსაზღვრულ მოსახლეობასთან. იგი არ მიჯნავს ადამიანებს ერების მიხედვით, იგი არ ამაგრებს ნაციონალურ ტიხრებს, — პირიქით იგი ამსხვრევს ამ ტიხრებს და აერთიანებს მოსახლეობას იმისათვის, რომ გზა გაუხსნას სხვაგვარ გამიჯვნას, კლასების მიხედვით გამიჯვნას. ბოლოს იგი შესაძლებლობას იძლევა საუკეთესოდ გამოიყენონ ოლქის ბუნებრივი სიშლიდრენი და განავითარონ საწარმოო ძალები, ისე რომ არ დაელოდონ ცენტრის გადაწყვეტილებებს“³⁹.

ი. სტალინი მიზანშეწონილად თვლიდა ეროვნულ-ტერიტორიულ ავტონომიურ ერთეულებად მოწყობილიყვნენ პოლონეთი, ლიტვა, უკრაინა, კავკასია და სხვა ქვეყნები. ეს ავტონომიები წმინდა ეროვნული არ იქნებოდა, მაგრამ იქ მცხოვრებ ნაცუმციირებათა ინტერესებს დაცვას, ავტორის აზრით, მთელი სახელმწიფოს დემოკრატიზაცია უზრუნველყოფდა⁴⁰.

კავკასიელ ბოლშევიკთა ნაწილი, როგორც ჩანს, არ დაეთანხმა ი. სტალინის თვალსაზრისს და კვლავ ილაშქრებდა ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის წინააღმდეგ. საკითხის გარკვევის მიზნით ს. შაუმიანმა ვ. ი. ლენინს მიმართა. საპასუხოდ ბელადი სომეხ თანამებრძოლს სწერდა: „თქვენ წინააღმდეგი ხართ ავტონომიისა, თქვენ მხარს უჭერთ მხოლოდ საოლქო თვითმმართველობას. სრულიად არ გეთანხმებით. მოიგონეთ ენგელსის განმარტება, რომ ცენტრალიზაცია სრულიადაც არ გამორიცხავს ადგილობრივ „თავისუფლებათ“, რატომ უნდა მიეცეს ავტონომია პოლონეთს, ხოლო კავკასიას, სამხრეთ რუსეთს და ურალს არა? ავტონომიის ფარგლებს ხომ ცენტრალური პარლამენტი განსაზღვრავს! ჩვენ დემოკრატიულ ცენტრალიზმს ვუჭერთ მხარს, უსათუოდ ჩვენ წინააღმდეგი ვართ ფედერაციისა. ჩვენ მხარს ვუჭერთ იაკობინელებს ეროვნულისტების წინააღმდეგ. მაგრამ ავტონომიის შიში რუსეთში... რას ბრძანებთ, ეს სასაცილოა. ეს რეაქციულია. მომიყვანეთ მაგალითი, მოიგონეთ მაგალითი, სადაც ავტონომიას შეუძლია ზიანი

³⁹ ი. ბ. სტალინი. თხზ., ტ. 2, გვ. 390.

⁴⁰ იქვე.

მოიტანოს! ვერ მოიყვანათ. ხოლო ვიწრო გაგება: მხოლოდ თვით-მმართველობა რუსეთში (და პრუსიაში) ხელსაყრელია არამზადა პოლიციელებისათვის“⁴¹.

შემდეგ, იმავე პასუხში ვ. ი. ლენინი ურთიერთმიმართებაში განიხილავს სრული გამოყოფისა და ავტონომიის პრინციპებს და ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ბოლშევიკები გამოყოფის უფლების მომხრენი ვართ, მაგრამ პრაქტიკულად მას მხარს დაუჭერთ მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებში. „ჩვენ მომხრე ვართ გამოყოფის უფლებისა შავრაზმული ველიკორუსული ნაციონალიზმის გამო, რომელმაც ისე წაბილწა ნაციონალური თანაცხოვრების საქმე, რომ ზოგჯერ მეტი კავშირი იქნება თავისუფალი გამოყოფის შემდეგ“. რაც შეეხება ავტონომიას, წერდა იქვე ვ. ი. ლენინი, „ჩვენ ავტონომიის მომხრე ვართ ყველა ნაწილისათვის. ...ავტონომია არის დემოკრატიული სახელმწიფოს მოწყობის ჩვენი გეგმა“⁴².

ასე ჩამოაყალიბა ვ. ი. ლენინმა ბოლშევიკების თვალსაზრისი ავტონომიის არსის, ამ პრობლემისადმი პარტიის დამოკიდებულების შესახებ. ბელადი სულაც არ იფიქვებდა პროლეტარიატის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ინტერესებს და პარტიის საბოლოო მიზანს, მაგრამ მიაჩნდა, რომ ავტონომია ამ სფეროში დაბრკოლებას სრულიადაც არ ქმნიდა. ვ. ი. ლენინმა გაასწორა ეროვნულ საკითხში ზოგი ბოლშევიკის მიერ დაშვებული შეცდომები და ამით აღმოფხვრა მემარცხენე გადახრის საფრთხე. სწორი ეროვნული პროგრამა და პოლიტიკა საერთო დემოკრატიული ფრონტის შექმნის, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საერთო დემოკრატიულ რევოლუციასთან შერწყმის ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობა იყო.

მეხუთე თავი

ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პრობლემა

1. ეროვნული მოძრაობა საქართველოში 1914—1918 წწ.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს ბურჟუაზიული და წვრილ-ბურჟუაზიული პარტიების ეროვნული პროგრამის ღერძს ავტონო-

41 ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 19, გვ. 597.

42 იქვე. გვ. 598—599.

მის ნოთხონა წარმოადგენდა. მაგრამ ამ იდეის რეალიზაციისათვის მათ ბევრი არაფერი გაუკეთებიათ. ყველაზე უფრო თავგამოდებული ავტონომისტების — სოციალ-ფედერალისტების საქმიანობა ძირითადად ავტონომია-ფედერაციის იდეის პროპაგანდაში გამოიხატა.

წვრილბურჟუაზიული მიმართულების პრესა მთელი ათი წლის განმავლობაში დაუნდობლად აკრიტიკებდა სოციალ-დემოკრატიას ეროვნული საკითხის უგულვებელყოფისა და ავტონომიის მოთხოვნის უარყოფისათვის. სოციალ-ფედერალისტები მოწინააღმდეგეთა კრიტიკას არ დასჯერდნენ და პრაქტიკული ნაბიჯიც გადადგეს. მათ რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში ავტონომიის მოთხოვნით გამოსვლა ვარლამ გელოვანს დაავალეს. ამ უკანასკნელმაც შეასრულა თავის პარტიის ნება და 1912 წ. სათათბიროს ერთ-ერთ სხდომაზე ასეთი სიტყვით გამოვიდა: „პატარა ქვეყანამ, რომელმაც მე აქ გამოგზავნა, დამავალა მონაწილეობა მივიღო სრულიად რუსეთის საკანონმდებლო მუშაობაში და ქართველი ხალხის საჭიროების გამომხატველი ვიყო“.

საქართველო, განაგრძო სოციალ-ფედერალისტების დეპუტატმა, რუსეთის იმპერიაში შედის. ქართველი ხალხი პატივს სცემს რუსულ მეცნიერებას, კულტურას, თავის ბედს რუსეთის უკეთეს მომავალს უკავშირებს. რუსეთის ზოგი პოლიტიკოსი ქართველ ერს სეპარატისტად აცხადებს, მაგრამ ეს სიცრუეა. ჩვენ ქართველები როგორც რუსეთის მოქალაქენი, დემოკრატიასთან ერთად ხელჩაკიდებულნი, მიზნად პოლიტიკური თავისუფლების დამყარებას ვისახავთ ... მაგრამ ქართველ ხალხს თავისებური საპოლიტიკოსაზოგადოებრივი საჭიროება და მისწრაფება აქვს.

ცარიზმის ბიუროკრატია, — განაცხადა შემდეგ გელოვანმა, — 1801 წელსვე დაარღვია რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება და მოქმედებდა არა როგორც მფარველი. ასი წლის პოლიტიკა ნათლად მოწმობს, რომ ქართველებს ცარიზმის ბიუროკრატის „იმედნი არ უნდა ჰქონდეს. ... დღევანდელი ორგანიზაცია, დღევანდელი მართვა-გამგეობა არ ეთანხმება ჩვენს ხალხში მომწიფებულ პოლიტიკურ მოთხოვნებს. ... რუსეთის მთლიანობა მოითხოვს, რომ რუსეთის იმპერიაში შემავალ ყოველ ერს ადამიანური, შესაფერი პოლიტიკური ცხოვრება მიენიჭოს. ... პოლიტიკური ავტონომია, როგორც მშრომელს, ისე მთელ ხალხს თავისუფალი განვითარების გზაზე დააყენებს“.

„ბატონებო, — მიმართა ბოლოს ვ. გელოვანმა სათათბიროს

დებუტატებს, — თქვენ 5 დეკემბერს ნებურვალე ტაშის ცემით შე-
ხვდით მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, როცა მან სიყვარულით
შოიხსენია ბალკანეთის სლავიანები. ცხადია, ჩემსასაც მიხვდებ-
ით... სრული ასი წელია საქართველო ბალკანეთის სლავიანთა
მზგავსად დამცირებულია და შეურაცხყოფილი. ცარიზმის ბიურო-
კრატია ჩვენთვის იგივე იყო, რაც თურქები სლავებისათვის. დარწ-
მუნებულნი ვარ, რაც არ მოიხურვა, არ მოიმოქმედა ცარიზმის ბიუ-
როკრატია, იმას რუსი ხალხი და მისი წარმომადგენლები იყის-
რებენ“¹.

ასე სცადეს სოციალ-ფედერალისტებმა სახელმწიფო სათათბი-
როს მუშაობის პროგრამაში საქართველოს ავტონომიის საკითხის
შეტანა. რუსეთის საზოგადოების პროგრესული ნაწილი და სათათ-
ბიროს მემარცხენე ფრაქციები, მართალია, თანაუგრძნობდნენ და-
ჩაგრულ ერებს, მაგრამ სათათბიროს მემარჯვენე უმრავლესობა
მტკიცედ იდგა დიდმპყრობელური შოვინიზმის პოზიციაზე. ამიტომ
პატარა ერების უფლებათა დასაცავად, ავტონომიის იდეის ხორც-
შესხმისათვის სათათბიროს არაფერი გაუკეთებია.

პირველი მსოფლიო ომის წინ სოციალ-ფედერალისტთა პოლი-
ტიკური დიფერენციაცია გაძლიერდა, ცალკე გამოიკვეთა ეროვნულ-
დემოკრატთა ბირთვი, რომელთა ჯგუფები ჩამოყალიბდა თბი-
ლისში, საქართველოს რამდენიმე რაიონში და ქ. ბაქოში.

ეროვნულ-დემოკრატთა ბაქოს ორგანიზაცია ჯერ კიდევ რეაქ-
ციის წლებში ჩასახულა. მას თავის პროგრამის პროექტიც კი შე-
უდგენია. პროექტის ავტორების განცხადებით, პატარა ქართველი
ხალხი არასდროს არ სპიროვებდა თავის ძალთა გაერთიანებას რო-
გორც ამჟამად, მაგრამ ქართველები არასდროს არ ყოფილან ისე
დაქსაქსული როგორც ამ გარდამავალ პერიოდში არიანო. საქართ-
ველოში არსებულ არც ერთ პარტიას არ შეუძლია პრეტენზია გა-
ნაცხადოს თავის პროგრამის უნივერსალობაზე და ამდენად არ შე-
უძლია ყველა ქართველის თავის დროშის ქვეშ გაერთიანება. ისინი
ივიწყებენ საერთო ეროვნულ ინტერესებს, მსხვერპლად წირავენო
მას ვიწრო პარტიულ ამოცანებს. ჩვენ ვიკისრეთ საერთო ქართუ-
ლი ინტერესების განსაზღვრისა და მისი ხორცშესხმისათვის ყველა
ქართველის გაერთიანების რთული საქმე, მაგრამ იმედი გვაქვს, რომ
ყოველი ქართველი, რომელსაც შერჩენია ეროვნული ღირსების
გრძნობა, ჩვენი პარტიის რიგებში დადგებაო. ეროვნულ-დემოკრა-

¹ გაზ. „იმერეთი“, 1912, № 75.

ტებმა თავიანთ ლოზუნგად წამოაყენეს — „ქართველებო, ყველა კლასისა შეერთდით“. გაერთიანდით არა სპეციალურად პარტიული; სპეციალურად გლეხური, თევადანზაურული, საეკლესიო და სხვა ინტერესებისათვის, არამედ სპეციალურად საერთო ქართული ეროვნული ამოცანების განხორციელებისათვის.

ეროვნული დემოკრატების უახლოესი პროგრამა იყო: 1) ფართო ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომია. 2) კავკასიის ავტონომიური ერთეულების ფედერაცია. 3) საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა. 4) დემოკრატიული წესწყობილების დამყარება. 5) ფართო კულტურული მუშაობა. 6) ქართველთა შორის ურთიერთდახმარების ორგანიზაცია².

ეროვნული დემოკრატები 1917 წლამდე სოციალ-ფედერალისტური პარტიის შეზადგენლობაში რჩებოდნენ. მაგრამ ისინი ხშირად არ ემორჩილებოდნენ უმრავლესობას, ცდილობდნენ თავიანთი თვალსაზრისის დაცვას, საკუთარი მეთოდებით იბრძოდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. ეროვნულ-დემოკრატთა ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით 1913 წელს საზღვარგარეთ (ყენევაში) ჩამოყალიბდა ჯგუფი — „წავისუფალი საქართველო“, რომელმაც დაიწყო ასეთივე სახელწოდების ეურნალის გამოცემა. ამ ორგანოს პირველ ნომერში გამოქვეყნდა მოწოდება — „საქართველოს მამულიშვილნო!“ მოწოდების შესავალ ნაწილში ლაპარაკია საქართველოს ისტორიის ცალკეული ეპიზოდების. ქართველი ხალხის ძნელბედობის, ცარიზმის ასიმილიატორული პოლიტიკის შესახებ. შემდეგ კი იწყება მოწოდება ბრძოლისაკენ. მამულიშვილნო! ცარიზმის „უხეში ძალა ქართველ ერს მოსპობას, განადგურებას, სულიერ გათახსირებას უქადის. სანშობლო განსაცდელშია. სამშობლო თქვენგან მსხვერპლს მოითხოვს. შემოიკრიბეთ სამშობლოს გარშემო, იბრძოლეთ მისი მიწაყელის დაცვისათვის ... იცოდეთ მხოლოდ ბრძოლით მოიპოვება თავისუფლება, იცოდეთ მხოლოდ პოლიტიკური თავისუფლება უზრუნველყოფს საქართველოს არსებობას. მამ იბრძოლეთ სამშობლოს პოლიტიკური თავისუფლებისათვის. დიდებულ ქართველთა სული თქვენ გაგამხნევეთ, სხვა ერთა საუკეთესო შვილნი ტანს დაგიკრავენ. სამშობლოს თავისუფლება თქვენი აღამიანობის თავისუფლებაა. ... მამ შემოვიკრიბოთ ძალნი, შევერთდეთ ყველანი, ვისაც ქართველი ერის ბედნიერება სწყურია. ავაფრიალოთ დროშა საქართ-

² სსცია, ფ. 94 ს, ანაწ. I, ს. 433, 19.

ველოს თავისუფლებისა, დროშა დიდებულ გმირთა ... გაუნაჩრქოს სამშობლოსათვის მებრძოლთ, გაუმარჯოს თავისუფალ საქართველოს“³.

ცარიზმის ჟანდარმერიის საზღვარგარეთულ აგენტურას შეუმჩნეველი როდი დაჩა „თავისუფალი საქართველოს“ დაბადება. მან მალე პოლიციის დეპარტამენტს აცნობა, რომ ახალი ორგანიზაცია მიზნად ისახავს რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს გამოყოფას, დაზოუქიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას, აგენტურის ვარაუდით ჯგუფში შედიოდა ვარლამ ჩერქეზიშვილი, მ. წერეთელი, პ. სურგულაძე, გ. ქიქოძე, ალ. შანშიაშვილი⁴.

1914 წ. გამოვიდა ჟურ. „თავისუფალი საქართველოს“ მესამე ნომერი, რომელშიც სხვათა შორის დაბეჭდილია სტატია — „რატომ ესაჭიროება ქართველ ხალხს საკუთარი სახელმწიფო“. აქ აღრეულია სოციალ-დემოკრატიის და ეროვნული დემოკრატიების თვალსაზრისი, სახელმწიფოს არსის მათებური გაგება. ხალხის განვითარების ისტორია, წერს ავტორი, ყოველთვის თავდება სახელმწიფოს წარმოშობით. არ ყოფილა არც ერთი, ე. წ. ისტორიული ერი, რომელსაც არ შეექმნას საკუთარი სახელმწიფო, არ ყოფილა არც ერთი ერი, რომელსაც დამოუკიდებლობა დაეკარგოს და მთელი ძალა არ მოეხმაროს მისი აღდგენისათვის.

ერისათვის სახელმწიფო თავდაცვის ერთადერთი იარაღია. მართალია, ზოგჯერ ეს ძალა გამოიყენება სხვა ხალხების ტერიტორიის დაპყრობისათვის, ხშირად ერის გაბატონებული კლასები სახელმწიფოს იყენებენ ღარიბი კლასების წინააღმდეგ, მაგრამ ეს არც კლასო სახელმწიფოს ხასიათს. ჩაგვრისა და უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლა ყოველ სახელმწიფოში მიმდინარეობდა. ახლაც კაცობრიობა იმისათვის იბრძვის, რომ ერი მოეწყოს სამართლიანობის საფუძველზე და მალე დადგება ის დრო, როცა სახელმწიფო ნამდვილად გადაიქცევა სამართლიანობის, თანასწორობის, თავისუფლების დამცველ ძალად.

მაგრამ სამართლიანად სარგებლობს თუ უსამართლოდ ერი თავის სახელმწიფოებრივი ძალით, განაგრძობს სტატის ავტორი, ამას არც წარსულში ჰქონია გადამწყვეტი მნიშვნელობა და არც ახლა აქვს. მთავარია ის, რომ ერს სახელმწიფოს გარეშე არ შეუძლია არსებობა და ქართველი ხალხი, რომელსაც ცარიზმმა წაართ-

³ უკრაინის ცსია, ფ. 268, ანწ. 1, საქ. 901, ფურც. 11ა.

⁴ იქვე, საქ. 301, ფურც. 1.

ეა დამოუკიდებლობა, ახლა დგას დალუპვის საფრთხის წინაშე. წერილში დასაბუთებულია დებულება, რომ ტერიტორიისა და ენის გარეშე ერი არ არსებობს. ქართველებს ჯერ არ აქვთ ებრაელთა მსგავსი ხვედრი, მაგრამ ჩანს ამის ნიშნები. ასეთი უსახელო დასასრულის თავიდან აცილებილს წინაპირობაა ქართული სახელმწიფოს აღდგენა. წარსული ისტორია ცხადყოფს, რომ ქართველებს აქვთ სახელმწიფოს შექმნისა და მისი მართვა-გამგეობის უნარი. მრავალრიცხოვან მტრებს გავუძელით, სახელმწიფოებრიობა XIX ს-მდე მოვიტანეთ. ქართველები არ შერჩებიან დამოუკიდებლობის დაკარგვას და იმთავითვე დაიწყეს ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ. მართალია, არაერთი აჯანყება მარცხით დამთავრდა, მაგრამ ქართველმა ერმა მაინც გაუძლო განსაცდელს, შეინარჩუნა ენა. ტერიტორია. ქართული სახელმწიფოს აღდგენის შემდეგ ქართველი ხალხი თანაბრად განსახლდება თავის ტერიტორიაზე, დიდ წარმატებას მიაღწევსო ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებაში.

„განთავისუფლების ჯგუფის“ მოწოდებასა და ზემოთ განხილულ სტატიისში ერთი სიტყვაც არაა ნათქვამი ავტონომიის შესახებ. ცხადია, ცენზურაგაუფლელ თავისუფალ პრესაში სოციალ-ფედერალისტები და ეროვნული დემოკრატები უფრო თავისუფლად გამოთქვამდნენ სურვილებს. მართალია, არ ილაშქრებდნენ ავტონომიის ფედერაციის წინააღმდეგ, მაგრამ იდეალად მიაჩნდათ საქართველოს სრული დამოუკიდებლობა, ეროვნული სახელმწიფოს აშენება. ამასთან, მათი შეხედულება სახელმწიფოს არსის შესახებ არსებითად განსხვავდება მარქსისტული შეხედულებისაგან. მარქსიზმი გვასწავლის, რომ სახელმწიფო გაბატონებული კლასის იარაღია. „თავისუფალი საქართველოს“ რედაქციის თვალსაზრისით კი იგი ერის არსებობის და განვითარების ქვაკუთხედი. ეურნალის პუბლიცისტები არსებითად უარყოფდნენ სახელმწიფოს კლასობრივ ბუნებას და ქართველ ერს სახელმწიფოებრიობის ბურჟუაზიულ თეორიასა და პრაქტიკას სთავაზობდნენ.

„თავისუფალი საქართველოს“ ჯგუფის მოწოდება გავრცელდა ინტელიგენციის წრეში. შედარებით მეტი გავლენა მან მოახდინა რუსეთის უნივერსიტეტების ქართველ სტუდენტებზე. გადაწყდა სხვადასხვა ქალაქებში გაბნეულ სტუდენტთა კონფერენციის მოწვევა, რომელიც მიიღებდა აღორძინებული სოციალ-ფედერალისტური პარტიის მოქმედების პროგრამას. კიევის ქართველ სტუდენტთა კომიტეტმა გაზ. „ზაკავკასკაია რეჩის“ დახმარებით ურთიერ-

თობა დაამყარა სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქების სტუდენტებთან, დაიწყო დელეგატების შერჩევა და მომავალი კონფერენციის დღის წესრიგის შედგენა. მაგრამ პოლიციამ დააპატიმრა საქმის ორგანიზატორები. ამის გამო სტუდენტებმა შეაჩერეს აქტიური საქმიანობა. ფედერალისტები დაუბრუნდნენ ლეგალურ მოღვაწეობას და თავის იდეათა პროპაგანდას ეწეოდნენ ლეგალური გაზეთების მეშვეობით („ერი“, „ინერეთი“, „სახალხო გაზეთი“, „სახალხო ფურცელი“, „ზაკავკასკაია რეჩ“, „ზაკავკასიე“).

პრესის ჩამოთვლილ ორგანოებში იბეჭდებოდა სტატიები აგარაულ, სასკოლო, ეროვნულ და სხვ. საკითხებზე. პუბლიცისტები გამოდნენ მიწის უცხოელებზე გაყიდვის ფაქტებს, ილაშქრებდნენ საქართველოს კოლონიზაციის წინააღმდეგ. ისინი ასაბუთებდნენ დედაენაზე სწავლების აუცილებლობას, მოითხოვდნენ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიობის აღდგენას. ამუშებდნენ რა შექმნილ მდგომარეობას ქართველი ხალხის საერთო ინტერესების სულსაკეთებით, დასახელებული ჟურნალ-გაზეთები, პოლიციის მოხელეთა აზრით, ცდილობდნენ პატრიოტულ გრძნობებზე ზემოქმედების გზით გაეღვივებინათ ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნება, დაერაზმათ იგი საქართველოს ავტონომიისათვის საბრძოლველად. ეანდარმერაოს მიაჩნდა, რომ სოციალ-ფედერალისტების ამ ძირითად იდეას გლახობა გულგრილად უყურებდა, ინტელიგენციის დიდი ნაწილი კი იზიარებდა და სათანადო საქმიანობასაც ეწეოდა.

პირველი მსოფლიო ომი სოციალ-დემოკრატიული პარტიების მკაცრ გამოცდას წარმოადგენდა. ომისადმი დამოკიდებულების საკითხში პროლეტარული და ინტერნაციონალური პოზიცია მხოლოდ ბოლშევიკებმა შეინარჩუნეს. მათ სამოქმედო პროგრამად იქცა ე. ი. ლენინის მიერ წამოყენებული ლოზუნგი — გადავაცციოთ იმპერიალისტური ომი სამოქალაქო ომად. მეორე ინტერნაციონალის სოციალ-დემოკრატიული პარტიები კი ჩადგნენ თავის ქვეყნის ეროვნული ბურჟუაზიისა და იმპერიალისტური მთავრობების სამსახურში.

ქართველი ინტელიგენციის დიდი ნაწილი უარყოფდა პირველი მსოფლიო ომის იმპერიალისტურ ხასიათს, მას ერების ომად აცხადებდა. გაზ. „სახალხო ფურცლის“ რედაქციას მსოფლიო ომის დაწყება მიაჩნდა ინტერნაციონალიზმის იდეის მარცხისა და ეროვნული იდეის გამარჯვების მაუწყებელ მოვლენად. „დღევანდელი

ომი,—წერდა გ. ქიქოძე,—ეროვნული ომია და სწორედ ამიტომ არის იგი გამსჭვალული დიდი მიზნებითა და იდეალებით⁶“. „პროლეტარიატმა, სოციალ-დემოკრატებმა, — აცხადებდა თ. ლლონტი, — გააჩაღა ეროვნული ომი⁷“. იგი აღნიშნავდა, რომ „ეუროპის ახლანდელმა ომმა სოციალ-დემოკრატიულ აზროვნებაში ეროვნული მიმართულება გააძლიერა. სოციალ-დემოკრატებს შორის ახლა ნაციონალური მისწრაფება უკიდურეს ზომამდე ვითარდება⁸“.

ქართველ სოციალ-ფედერალისტთა და ნაციონალ-დემოკრატთა ერთი ნაწილი ქართველი ხალხის ეროვნული იდეალის (ავტონომია, დამოუკიდებლობა) განხორციელებას ომში რუსეთის გამარჯვებას უკავშირებდა, მეორე ნაწილი კი პირიქით, საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენის წინაპირობად გერმანია-ავსტრია-უნგრეთის ბლოკის გამარჯვებას და რუსეთის დამარცხებას მიიჩნევდა, რის გამო ანტიცარისტული ბრძოლის ტაქტიკას დააღვა. მათი წარმომადგენლების ინიციატივით ქუთაისში ჩატარდა თათბირი, რომელზედაც ახალგაზრდობამ წამოაყენა დაუყოვნებლივი ანტიცარისტული აჯანყების წინადადება. კ. აბაშიძემ, გ. ზდანოვიჩმა და მათმა თანამოაზრეებმა აჯანყების იდეა არ გაიზიარეს. მათ უფრო მიზანშეწონილად მიიჩნიეს თანაგრძნობის დეპეშის გაგზავნა ინგლისსა და საფრანგეთში, რადგან მათი აზრით ეს ორი დიდი სახელმწიფო გადამწყვეტ როლს შეასრულებდა ომის შემდგომ მსოფლიოს მოწყობაში და სათანადო მოლაპარაკების დროს ქართველი ხალხის ინტერესებსაც გაითვალისწინებდნენ. 1914 წ. სექტემბრის ბოლოს თბილისში ჩატარდა სოციალ-ფედერალისტთა პარტიის ყრილობა, რომელმაც ანტიცარისტული აჯანყების დაწყება გადადო ხელსაყრელი მომენტის დადგომამდე⁹.

მალე ამის შემდეგ უცხოეთში მყოფი მ. წერეთელი და გ. მაჩაბელი შეხვდნენ გერმანიის მთავრობის წარმომადგენლებს. მ. წერეთელმა გრაფ პურტალესს მიმართა თურმე შეკითხვით—მომავალ საზავო კონფერენციაზე იქნებოდა თუ არა მოსმენილი საქართველოს შემორანდუმი. საპასუხოდ გერმანიის რწმუნებულმა განაცხადა, რომ ეს დამოკიდებულებიაო ქართველებს პოზიციაზე, თუ ისინი აქტიურად გამოვლენ რუსეთის წინააღმდეგ, გერმანია დაიცავსო სა-

6 „სახალხო ფურცელი“, 1915, № 217.

7 იქვე, № 448.

8 თ. ლლონტი. ავტონომია და ფედერაცია, თბ., 1917, გვ. 192—193.

9 სსცია, ფ. 94, საქ. 695, ფურც. 277.

ქართველოს ინტერესებს. მ. წერეთელმა იმედი გამოთქვა, ქართველები რუსეთის წინააღმდეგ 50-ათასიან ლაშქარს გამოიყვანენო. გერმანიის წარმომადგენლებმა კი ივალდებულეს ამ ლაშქარს შეიარაღება, დაარწმუნეს მოლაპარაკებაში მონაწილე ქართველები, რომ საომარი საქურველად ნაწილი უკვე მიტანილია ტრაპიზონში და თუ შეთანხმება დაიდო, იგი გაეგზავნებაო ქართველ აჯანყებულთა ლაშქარს¹⁰.

რუსეთის საზღვარგარეთულმა დაზვერვამ თავის მთავრობას აცნობა: გერმანია ცდილობს გამოიწვიოს ქართველთა აჯანყება რუსეთის წინააღმდეგ და ამას უკავშირებს ომში თურქეთის ჩაბმას მომენტს. გერმანიიდან აჯანყებულთათვის გამოიგზავნება იარაღი 50 ათას კაცზე, აგრეთვე ფული 2 მილ. მანეთის ოდენობით¹¹.

გერმანიის მთავრობას, რა თქმა უნდა, იმპერიალისტური ზრახვები ამოძრავებდა. მისი მიზანი იყო ქართველთა აჯანყებით რუსეთისათვის დამატებითი სიძნელეების შექმნა და ამიტომ არ თაკილობდა ქართველი ავტონომისტები დახმარების დაპირებით გამოეყვება. მ. წერეთელმა და მისმა თანამოაზრეებმაც, ალბათ, კარგად იცოდნენ, რომ გერმანიის იმპერიალიზმი ქართველი ხალხის ინტერესებისათვის ერთ კაპიკსაც არ დახარჯავდა. მაგრამ მათ სურდათ დიდ სახელმწიფოთა წინააღმდეგობები თავიანთი ეროვნული იდეალის ხორცშესხმისათვის გამოეყენებიათ და სწორედ ამიტომ დაუკავშირეს აჯანყება რუსეთ-თურქეთის ფრონტზე საომარი ნოქმედების დაწყებას.

1914 წ. ოქტომბერში ავტონომისტთა ერთ-ერთი აქტიური წევრი გ. მაჩაბელი უცხოეთიდან საქართველოში დაბრუნდა და დაიწყო ეროვნული კომიტეტის ჩამოყალიბება. კომიტეტში მიწვეულ იქნენ ავტონომიის მომხრე ყველა მიმდინარეობის წარმომადგენლები და მათ ამოცანად დაუსახეს ქართველთა ანტიცარისტული აჯანყების მომზადება.

1914 წლის ბოლოს შობის არდადეგების დროს ქართველ სტუდენტთა დიდი ნაწილი სამშობლოში ჩამოვიდა. მათ თბილისში ჩამოაყალიბეს სტუდენტთა კომიტეტი, რომელიც მუშებსა და გლეხებს შორის ეწეოდა ეროვნული აჯანყების იდეის პროპაგანდას. გაღმწყვეტი მომენტის დადგომის გამო კომიტეტმა მიიღო დადგენილება სტუდენტთა თბილისში დარჩენისა და მუშაობის გაგრძე-

¹⁰ უკრაინის ცსია, ფ. 385, ანაწ. 2, საქ. 24, ფურც. 10—12.

¹¹ იქვე, ფურც. 19.

ლებს თაობაზე. მაგრამ ამასობაში სოციალ-ფედერალისტებმა, როგორც იქნა, შექმნეს „ქართული ნაციონალური კომიტეტი“, რომელმაც შევიდნენ ყველა წვრილბურჟუაზიული და ბურჟუაზიული პარტიის წარმომადგენელნი, აგრეთვე უპარტიონი ბურჟუაზიონისა და თავადაზნაურთა წრიდან. სტუდენტთა კომიტეტმა თავის უფლებამოსილება ნაციონალურ კომიტეტს გადასცა, მის შემადგენლობაში შევიდა¹².

ქართული ეროვნული კომიტეტის ჩამოყალიბებამ საქმეს ვერ უშველა. კავკასიის ფრონტზე თურქეთის წარმატება მეტად ეპიზოდური გამოდგა. რუსეთის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ, სწრაფად გაათავისუფლეს თურქთა მიერ ოკუპირებული ბათუმის ოლქის ტერიტორიები და არზუმ-ტრაპიზონის მიმართულებით დაიძრნენ. ასეთ პირობებში ეროვნული კომიტეტის მიერ წამოყენებულმა ანტიცარისტულ აჯანყების იდეამ მიმზიდველობა დაკარგა. გერმანია-თურქეთის ორიენტაციის მომხრეთა რიცხვი სწრაფად შემცირდა. სოციალ-ფედერალისტების უმრავლესობამ საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნის პრობლემა რუსეთში მოსალოდნელ პოლიტიკურ ცვლილებებს დაუკავშირა და სათანადო ნუშაობაც გააჩაღა, რათა ხელსაყრელ მომენტს მომზადებული შეხვედროდა.

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციას აღტაცებით შეხვდნენ რუსეთის იმპერიის ჩაგრული ხალხები. მაგრამ რუსეთის დროებით მთავრობას არაფერი გაუკეთებია ეროვნული საკითხის გადაჭრისათვის, იგი კვლავ იცავდა „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ ცარიზმისდროინდელ პრინციპს. ამიტომ დემოკრატიულ თავისუფლებათა მოპოვების შემდეგ განაპირა მხარეებში ეროვნული მოძრაობა კიდევ უფრო გაფართოვდა. „რუსეთის ეროვნებებმა, — წერდა ამ დროს სტალინი, — რომელთაც საუკუნეების განმავლობაში სჩაგრავდა და ექსპლოატაციას უწევდა „ძველი რეჟიმი“, პირველად იგრძნეს ძალა და გააჩაღეს ბრძოლა მჩაგვრელებთან. რუსეთის განაპირა მხარეები მყისვე დაიფარა საერთო ნაციონალური დაწესებულებებით: „...ეროვნული საბჭოები“ ლატვიაში, ესტონელთა მხარეში, ლიტვაში, საქართველოში, სომხეთში, აზერბაიჯანში, კავკასიის მთებში, ყირგიზისტანსა და ვოლგის შუა მხარეში; „რადა“ უკრაინასა და ბელორუსიაში ...ავტონომიური მთავრობა თურქესტანში — აი ის საერთო ნაციონა-

¹² უკრაინის სტია, ფ. 385, ანაწ .2, საქ. 24, ფურც. 105—106.

ლური ინსტიტუტები, რომელთა ირგვლივ ჰკრებდა ძალებს ნაციონალური ბურჟუაზია“¹³.

საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნულ საკითხს. ამიტომ მისი ასე თუ ისე გადამწყვეტის გარშემო მძაფრი ბრძოლა გაჩაღდა პარტიებს შორის. მეტნაკლებად განსხვავებული ეროვნული პროგრამები შეადგინეს ბოლშევიკებმა, მენშევიკებმა სოციალ-ფედერალისტებმა. ეროვნულ-დემოკრატიებმა.

ომისა და რევოლუციის პერიოდში ბოლშევიკები კვლავ ერთა თვითგამორკვევს მარქსისტულ-ლენინურ პრინციპზე იდგნენ, მაგრამ ახალ სატუაციაში საჭირო გახდა ეროვნული პროგრამის ზოგი მუხლის შეცვლა-დაზუსტება. ე. ი. ლენინმა კარგად შეამჩნია, რომ ახალი რევოლუციური აღმავლობის პირობებში ერებს აღარ აკმაყოფილებდა საკანონმდებლო უფლებას მოკლებული საოლქო თვითმმართველობა. ამიტომ ბელადის მითითებით პორონინოს თათბირმა (1913 წ.) მიიღო დადგენილება ეროვნული პროგრამის რამდენადმე შეცვლის თაობაზე. პროგრამაში, რა თქმა უნდა, დარჩა ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი, მაგრამ იქ ფართო საოლქო თვითმმართველობის ადგილი დაიკავა ფართო საოლქო ავტონომიამ, ე. ი. მიზანშეწონილად იქნა ცნობილი რუსეთის იმპერიის დემოკრატიულ და ფედერაციულ საფუძველზე გარდაქმნა, საკანონმდებლო უფლებით აღჭურვილ ავტონომიურ სახელმწიფო ერთეულთა ნებაყოფლობითი კავშირის შექმნა¹⁴.

ქართველი მენშევიკები რამდენადმე განთავისუფლდნენ ნაციონალურ-კულტურული ავტონომიის სენისაგან, მაგრამ ისინი არსებითად ვერ გასცილდნენ თვითმმართველობის მოთხოვნას. 1917 წლის ივნისში მენშევიკთა ყრილობამ დაადგინა: „არსებული პოლიტიკური წყობილებიან ფარგლებში ეროვნული კულტურის განვითარება შესაძლებელია უზრუნველყოფილ იქნას რუსეთში მოსახლე თითოეული ეროვნებისათვის ფართო შინაური თვითმმართველობის მინიჭებით. ნ. ჟორდანიას აზრით, ქართულ, სომხურ და თათრულ ეროვნულ ერთეულებს მიეცემოდა თვითმმართველობის უფლება, ისინი შექმნიდნენ ადგილობრივ ორგანოებს ადგილობრივ

13 ი. ბ. სტალინი. მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი. თბ., 1934, გვ. 70.

14 ი. მირცხულაევა. საქართველოს ბოლშევიკების ბრძოლა ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების ნაციონალისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ ოქტომბრის რევოლუციის მომზადებისა და გატარების პერიოდში. „მაცნე“, 1965, № 3, გვ. 2.

კულტურულ-სამეურნეო ამოცანების გადასაწყვეტად, მაგრამ ამას გააკეთებდნენ არა დამოუკიდებლად, არამედ სახელმწიფოს დავალებით¹⁵. კომენტარი ზედმეტია—ქორდანიასეული თვითმმართველობა სახელმწიფოებრივი ერთეული როდია. იგი დიდად არ განსხვავდებოდა ცარიზმისდროინდელი უფლება-კომპეტენციისშეზღუდულ საქალაქო და საერობო თვითმმართველობისაგან.

თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ შეცვალა სოციალ-ფედერალისტებისა და ეროვნული დემოკრატების პოზიცია. მათ თითქმის ერთხმად უარყვეს დასავლური ორიენტაცია, უცხო ძალებზე დაყრდნობის ტაქტიკა და საქართველოს მომავალი რუსეთის განახლებას დაუკავშირეს. სოციალ-ფედერალისტებმა გადალიერეს ავტონომია-ფედერაციის იდეათა პროპაგანდა. ისინი აქტიურად მონაწილეობდნენ სხვადასხვა თათბირებში, ცდილობდნენ დათმობებზე წაყვანათ რუსეთის დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობა, უზრუნველყვით საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობა.

სოციალ-ფედერალისტთა ერთ-ერთი ლიდერი გრ. რცხილაძე ითვალისწინებდა იმ გარემოებას, რომ რუსეთის იმპერიის ერთა ინტერესები მოითხოვდა, ერთი მხრივ, ცალკე ეროვნულ სახელმწიფოთა ჩამოყალიბებას, მეორე მხრივ კი ზოგი საქმის მართვა-გამგეობის ცენტრალიზაციას და საერთო კანონმდებლობას. გრ. რცხილაძის აზრით, ორივე რიგის ინტერესთა დაკმაყოფილებს საუკეთესო პოლიტიკური ფორმა იყო „ნაციონალურ სახელმწიფოთა ფედერაცია, რუსეთის ფედერაციული რესპუბლიკა“. ფედერაციული სახელმწიფოს სიმტკიცისათვის, მისი აზრით, საჭირო იყო საერთო საქმეთა გამგებლობა დაწყებოდა „რუსეთის ყველა ხალხთა წარმომადგენლობაზე და არა ნაციონალურ სახელმწიფოთა ერთობაზე“¹⁶.

ეროვნულ სახელმწიფოთა ფედერაციის იდეას თავგამოდებით იცავდა აგრეთვე თ. ლლონტი. მისი განცხადებით, ცარიზმის დამხობის შემდეგ „სავტონომიო და საფედერაციო მოძრაობას“ ფართო გასაქანი მიეცა. დიდი რუსეთი ფედერალისტური მოძრაობის აღში გაეხვია; ყველა ერი ავტონომიას და რუსეთის სახელმწიფოს დემოკრატიულ-ფედერაციულ საფუძველზე გარდაქმნას მოითხოვ-

15 გაზ. „ერთობა“, 1917, № 77.

16 გრ. რცხილაძე, ამიერკავკასიის თვითმმართველობა. თბ., 1917, გვ. 20—23.

და. თ. ლლონტი ასაბუთებდა, რომ ქართველი ხალხი მომზადებული იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის, რომ იგი ფედერაციული რუსეთის განვითარებაში საკუთარ წვლილს შეიტანდა¹⁷.

სოციალ-ფედერალისტებმა ომისა და რევოლუციის პერიოდში კვლავ გამოაცოცხლეს ერთიანი ნიადაგის თეორია. ისინი ასე მსჯელობდნენ: იმ დროს, როცა მძლავრ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიებმა კლასობრივი ნიადაგი დატოვეს და თავიანთ ქვეყნების ბურჟუაზიას ეხმარებოდნენ, რატომ არ უნდა გაერთიანდნენ თავისუფლებისათვის მებრძოლი პატარა საქართველოს სოციალური ძალები? „თანამედროვე საქართველოს მდგომარეობაში, წერდა თ. ლლონტი, დანაშაულად მიგვაჩნია გავჩუმდეთ და არ ვიბრძოლოთ ერის სხვადასხვა ჯგუფის შესათანხმებლად ეროვნული ინტერესების დასაცავად“. მას საქართველოს კლასებისა და პარტიების გაერთიანების საფუძვლად მიაჩნდა ავტონომიისა და ფედერაციის იდეა, იგი სიამოვნებით აღნიშნავდა, რომ 1917 წელს ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა სხვადასხვა პარტიების ეროვნულ ნიადაგზე გაერთიანებისათვის¹⁸.

სოციალ-ფედერალისტების მისწრაფება თითქოს ხორცსაც ისტამდა. 1917 წლის სექტემბერში ეროვნულმა დემოკრატებმა, მენშევიკებმა და ფედერალისტებმა მოქმედების ერთიანი პროგრამის წესამუშავებლად შექმნეს „ინტერპარტიული საბჭო“. მალე ამის შემდეგ აღნიშნულმა პარტიებმა ერთიანი დელუგაცია გაგზავნეს დემოკრატიულ თათბირზე პეტერბურგში და ქართველი ხალხის მოთხოვნილებებით გამოსვლა აკ. ჩხენკელს დაავალეს. ამ უკანასკნელმა თათბირის ტრიბუნიდან განაცხადა, რომ ეროვნულ საკითხზე ქართველ ხალხს, მის პოლიტიკურ პარტიებს უკვე აქვთ საერთო აზრი, ისინი მოითხოვენო საქართველოს ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის აღდგენას 1783 წლის ხელშეკრულების უფლებრივ ნორმათა საფუძველზე¹⁹.

ამგვარად, ჯერ კიდევ ოქტომბრის რევოლუციამდე საქართველოს ბურჟუაზიულმა და წვრილბურჟუაზიულმა პარტიებმა არსებითად უკვე ჩამოაყალიბეს ბლოკი, ერთად დაიწყეს საქმიანობა სა-

¹⁷ უ. სიღამონიძე. საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ისტორიოგრაფია. თბ., 1970, გვ. 202—207.

¹⁸ უ. სიღამონიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 210—211.

¹⁹ იქვე, გვ. 186—187.

ქართველოს ეროვნულ-ბურჟუაზიული სახელმწიფოს შექმნისათვის. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ სოციალ-ფედერალისტები და ნენშევიელები ავტონომიის მოთხოვნას სჭერდებოდნენ, ეროვნული დემოკრატები კი საქართველოს სრული დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდნენ. ამ განსხვავების მიუხედავად ისინი თანხმობით მოქმედებდნენ, რადგან ითვალისწინებდნენ იმ გარემოებას, რომ საქართველოს სახელმწიფოს ფორმის საკითხი დამოკიდებული იქნებოდა კონკრეტულ-პოლიტიკურ სიტუაციაზე.

საქართველოს მშრომელი მასის დიდი ნაწილი აღტაცებით შეხვდა ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციას. ბოლშევიეებმა მასებს მოუწოდეს ეცნოთ პეტროგრადში შექმნილი მუშურ-გლეხური მთავრობა, მყისვე დაეწყოთ ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოთა შექმნისათვის. სრულიად განსხვავებული პოზიცია დაიკავეს მენშევიეებმა. მათი კარნახით ამიერკავკასიის მუშათა სამხარეო საბჭომ „ანარქიის მორევში ჩაძირული რუსეთისაგან“ ამიერკავკასიის გამოყოფა მოითხოვა.

1917 წლის 11 ნოემბერს მენშევიეების ინიციატივით ჩატარდა მუშათა საბჭოს, თბილისის თვითმმართველობისა და ანტისაბჭოთა პარტიების წარმომადგენელთა თათბირი, რომელზეც ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: ას წელზე მეტია ამიერკავკასია რუსეთთან ერთად არის. ახლა თავს დაგვატყდა უბედურება, ბოლშევიეური გადატრიალების გამო კავშირი რუსეთთან გაწყვეტილია. ცენტრალური ხელისუფლების ორგანიზაცია (ლაპარაკია მენშევიეებისათვის მისაღებ ხელისუფლებაზე. — ა. ბ.) ფერხდება. ამიტომ აუცილებელია ადგილზე ჩამოყალიბდესო ხელისუფლების ორგანოები²⁰.

ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანიზება უფრო ენერგიულად მოითხოვეს წვრილბურჟუაზიულმა და ბურჟუაზიულმა პარტიებმა (სოციალ-ფედერალისტები, ესერები, დაშნაეები, მუსავატელები). გაფორმდა მათი ხელშეკრულება მენშევიეებთან. ამ ბლოკის მოთხოვნით დროებითი მთავრობის ფილიალი—ამიერკავკასიის საგანგებო კომიტეტი გადადგა. ჩამოყალიბდა ამიერკავკასიის კომისარიატი, რომლის თავმჯდომარედ დაინიშნა ე. გეგუჰორი, წევრებად კი ა. ჩხენკელი (მენშევიეი), დ. დონსკოი (ესერი), შ. ალექსი-მესხიშვილი (ფედერალისტი), ს. ხარჩიკიანი (დაშნაეი), ხან ხოისკი (მუსავატელი) და სხვ.

---

20 სსცია, ფ. 1825, ანაწ. I, საქ. 4, ფურც. 33.

ქართველი მენშევიკები თითქოს ბოდინს იხდიდნენ ხალხის წინაშე, რომ კონკრეტულ-ისტორიულმა პირობებმა ისინი იძულებული გახადა შეეკავშირებულიყვნენ ბურჟუაზიულ პარტიებთან, მათთან ერთად ემუშავათ საბჭოთა რუსეთისაგან ამიერკავკასიის გამოყოფის, ადგილობრივი ხელისუფლებას ჩამოყალიბებისათვის. 1917 წ. 20 ნოემბერს საქართველოს ეროვნულ ყრილობაზე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: ჩვენს წინაშე ახლა იგივე დილემა დგას, რაც ასი წლის წინ იდგა. ყველას სურვილია, რომ რუსეთში აღდგეს ცენტრალური რეფოლუციური ხელისუფლება, რომელთან ერთად ჩვენც ვიმუშავებდით საერთო საკითხების გადასაქრელად. ჩვენი ვაღია ხელი შევეუწყოთ დემოკრატიული რუსეთის ერთიანობის აღდგენას, მაგრამ ეს მომავლის საქმეა. დღეს კი აუცილებელია ამიერკავკასიის კომისარიატის ჩამოყალიბება და ადგილობრივი სენიის მოწვევა.

რუსეთის სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ, განაგრძობდა ნ. ჟორდანი, ყველა დემოკრატი და მფუძნებელ კრებას აცხადებს. მაგრამ თუ რუსეთში ანარქია გაგრძელდა და დამფუძნებელი კრების მოწვევა არ მოხერხდა, ჩვენ იძულებული ვიქნებით ადგილზე მოვიწვიოთ საკუთარი დამფუძნებელი კრება, შევადგინოთ ამიერკავკასიის ახლად ფორმირებული სახელმწიფოს კონსტიტუცია. ჩვენი პოზიცია, დასკვნა და ქართველ მენშევიკთა ლიდერი, გარკვეულია; მხარს ვუჭერთ რუსეთის დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან გაერთიანებას, მაგრამ რადგან რუსეთში ანარქიაა, საჭიროდ ვთვლით ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის შექმნას, რათა პერიფერიიდან ვემსახუროთ დემოკრატიის ინტერესებს²¹.

მენშევიკები, როგორც ვხედავთ, ფრთხილად მოქმედებდნენ. ბურჟუაზიული პარტიების დაწოლის მიუხედავად, ისინი ჭერ კიდევ თავს იკავებდნენ იურიდიულად გაეფორმებინათ და ოფიციალურად გამოეცხადებინათ ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა. და ახლოებით ასეთსავე პოზიციაზე იდგა ესერთა ნაწილიც. ი. თარხნიშვილი ერთ-ერთ სტატიაში წერდა, რომ ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება მწვავე კამათსა და ბრძოლას გამოიწვევს. იმ დროს, როცა ნაციონალისტური და სხვაგვარი „სოციალისტური“ პრესა ნაღარაა სცემს, მშრომელ დემოკრატიაში დაბ-

21 სსცია, ფ. 1825, ანაწ. I, საქ. 4, ფურც. 37—38.

ნეულება შეიძინე. ამ საკითხის პრინციპულად გადაჭრა შეიძლებოდა მხოლოდ სახალხო რეფერენდუმის გზით²².

ქართველი ბოლშევიკები გმობდნენ კოალიციური მთავრობის შექმნასა და ამიერკავკასიის საბჭოთა რუსეთისაგან გამოყოფის ცდებს. გაზ. „ბრძოლას“ კორესპონდენტი აღნიშნავდა, თავბრუდამხვევი სისწრაფით შეიქმნაო ამიერკავკასიის მთავრობა. ადგილობრივმა პარტიებმა რამდენიმე საათში მიაღწიეს შეთანხმებას ამ საკითხზე. თათბირმა, რომელშიც ბოლშევიკებს მონაწილეობა არ მიუღიათ, შექმნა მთავრობა, გაანაწილა პორტფელები. კომისარიატს, მართალია, არ გამოუქვეყნებია თავის მოქმედების პროგრამა, მაგრამ მისი შემადგენლობა თავისთავად მეტყველებს იმაზე, რომ მთავრობა რუსეთის საბჭოთა ხელისუფლების მტერია. არავითარი მხარდაქერა კომისარიატს, რომელიც შექმნეს მენეშევიებმა, დაშნაკებმა, ესერებმა და კადეტებმა ხალხის ზურგს უკან. მუშებო, გლეხებო, ჯარისკაცებო მხარი დაუჭირეთ რუსეთის მუშურ-გლეხურ მთავრობას. მხოლოდ რუსეთის მშრომელებთან სოლიდარობა მოგვიტანს თავისუფლებასა და ბედნიერებას²³.

1918 წ. 5 იანვარს მოსკოვში გახსნილ დამფუძნებელი კრების უმრავლესობა ბურჟუაზიულ და შემთანხმებულ პარტიებს ეკუთვნოდა. კრებამ უარი თქვა ეცნო საბჭოთა ხელისუფლებას, მის მიერ გამოცემული დეკრეტები. საბჭოთა მთავრობამ გარეკა ასეთი შემადგენლობის დამფუძნებელი კრება. საპასუხოდ ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულმა და შემთანხმებულმა პარტიებმა მიიღეს გადაწყვეტილება, რუსეთის დამფუძნებელი კრების ამიერკავკასიელი დეპუტატებისაგან ჩამოეყალიბებინათ ადგილობრივი სეიმი—პარლამენტი.

1918 წ. 15 თებერვალს საზეიმოდ გაიხსნა ამიერკავკასიის სეიმი. პირველ სხდომაზე განიხილეს მხარის დამოუკიდებლობის საკითხი. სოციალ-ფედერალისტებმა, დაშნაკებმა და მუსავატელებმა უყოყმანოდ დაუჭირეს მხარი ამიერკავკასიის რუსეთისაგან გამოყოფას, მოითხოვეს ენერგიულ ღონისძიებათა გატარება დამოუკიდებელი ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი აპარატის განმტკიცებისათვის. მემარცხენე ესერები წინ აღუდგნენ გამოყოფას, მენშე-

22 А. Н. Муджирн. Политические партии и национальный вопрос в Закавказье в период подготовки и проведения Октябрьской революции. Автореферат докторской диссертации, 1970, с. 35.

23 Борьба за победу Советской власти в Грузии, Документы и материалы, Тб., 1958, с. 150—152.

ვიკები კი კვლავ ყოყმანობდნენ, ორქოვულ პოლიტიკას აწარმოებდნენ. ბოლშევიკებმა უარი თქვეს ბურჟუაზიულ პარლამენტში მონაწილეობაზე, ისინი უშუალოდ ხალხში ეწეოდნენ აგიტაცია-პროპაგანდას გამოყოფის წინააღმდეგ, რუსეთის საბჭოთა ხელი-სუფლების ცნობისათვის.

სეიმის პირველ სხდომაზე მენშევიკური ფრაქციის პროგრამით ნ. ჟორდანია გამოვიდა, სოციალ-დემოკრატებს (მენშევიკებს) მიაჩნიათ, განაცხადა მან, რომ მიმდინარე რევოლუცია არ იძლევა კაპიტალისაგან შრომის განთავისუფლებას, იგი მხოლოდ საამისო პირობებს ამზადებს, ე. ი. ქმნის ისეთ პოლიტიკურ და საზღვარეულო ფორმებს, რომლებიც მომავალში გადავიღებენ ჩვენს ბრძოლას სოციალიზმისათვის. ქართველი მენშევიკები და ჩვენი რუსი ამხანაგები პეტროგრადში ამ თეორიის საფუძველზე ემოქმედებდით, დემოკრატიული რევოლუციის ამოცანები წყდებოდა საერთო რუსული მასშტაბით. მაგრამ ჩვენი ამგვარი საქმიანობა შეწყვიტა ბოლშევიკების გამოსვლამ. რუსეთის პროლეტარიატში გაიმარჯვა მაქსიმალისტურმა იდეებმა, მუშათა კლასმა დაიწყო სოციალისტურ რევოლუციაზე გადასვლა. რუსეთი დამოუკიდებელ ოლქებად გაიიარა. ასეთ პირობებში სეიმის ამოცანაა ამიერკავკასიის მისცეს სამართლებრივ პრინციპებზე დამყარებული რესპუბლიკური ფორმა.

ამიერკავკასიის ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი, განაგრძო შემდეგ ორატორმა, ეროვნული საკითხია. მას ჩვენ ყოველთვის ორ ასპექტში განვიხილავდით, ყურადღებას ვაქცევდით როგორც ამიერკავკასიის ხალხთა ცენტრთან დამოკიდებულების, ისე შინაკავკასიური ურთიერთობის მოწესრიგების პრობლემებს. ჯერ არ ვიცით მომავალში როგორი იქნება ჩვენი ურთიერთობა რუსეთთან, ამიტომ პირველი მხარე მოხსნილია. სეიმმა ძირითადად შინაგანი ეროვნული საკითხის გადაჭრაზე უნდა იმუშაოს. რაკი რევოლუცია ხალხებს თვითმმართველობას აძლევს, ეს თვითმმართველობა ეროვნული უნდა იქნეს. ერების ურთიერთობა თანასწორუფლებიანობის პრინციპს უნდა ემყარებოდეს²⁴.

ამიერკავკასიის სეიმში ყველაზე მეტი დეპუტატი (32) მენშევიკებმა გაიყვანეს. მუსავატელებმა მიიღეს 30, დაშნაკებმა 27 ადგილი. სხვა პარტიათა ფრაქციები გაცილებით მცირერიცხოვანი იყო. საბჭოთა რუსეთის ცნობაზე უარის თქმით ქართველმა მენშევიკებმა ამიერკავკასიის ბურჟუაზიული პარტიების მეტი ნდობა დაიმსახურეს და სეიმისაგან მთავრობის ჩამოყალიბების სანქცია

²⁴ სსცია, ფ. 1825, ანაწ. 1, საქ. 4, ფურც. 43-47.

მიიღეს. ე. გეგეჭკორის თავმჯდომარეობით შექმნილ მთავრობაშიც პოსტების უმრავლესობა მენშევიკებმა, მუსავატელებმა და დაშნაკებმა დაისაკუთრეს²⁵.

ამიერკავკასიის მთავრობას რთულ შინაპოლიტიკურ და საერთაშორისო პირობებში მოუხდა საქმიანობა. ბოლშევიკებისა და მუშათა კლასის ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის, ჯარისკაცთა რევოლუციური განწყობილება, ფრონტის დაშლა კრიტიკულ მდგომარეობაში აყენებდა ბურჟუაზიული და შემთანხმებლური პარტიების ბლოკს. ეროვნულმა საბჭოებმა, მართალია, შექმნეს ეროვნული (ქართული, აზერბაიჯანული, სომხური) ჯარის ნაწილები, მაგრამ ისინი ქვეყნის შიგნით „წესრიგს“ დაცვასაც კი ვერ უზრუნველყოფდნენ, თურქთა აგრესიის შეჩერება მათ არ შეეძლოთ.

ამიერკავკასიის მთავრობამ არ მიიღო ბრესტის ზავის პირობები, განგაში ატეხა საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ, ბრალად დადო მას ამიერკავკასიის ხალხთა ინტერესების ლალატი, ბათუმ-ყარსის ოლქების თურქებისათვის დათმობა. ე. გეგეჭკორმა თურქეთთან სეპარატიული საზავო მოლაპარაკებისათვის სპეციალური დელეგაცია გაგზავნა, რომელმაც აგრესორს უანექსიო ზავი შესთავაზა. მაგრამ ამიერკავკასიის მესვეურები მალე დარწმუნდნენ, რომ გერმანია-თურქეთის ბლოკთან სამართლიან ზავზე ლაპარაკი ფუჭი ოცნება იყო.

1918 წ. მარტში თურქები შეტევაზე გადმოვიდნენ, ორი თვის განმავლობაში მათ დაიკავეს ყარსი, არღანანი, ბათუმი, ოზურგეთი, ახალციხე. ხალხი, მართალია, აღსდგა დამპყრობთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, მაგრამ მთავრობის მაორგანიზებელი როლი თითქმის არ ჩანდა. სეიმის შიგნით თავი იჩინა უთანხმოებამ. მუსავატელები თურქეთთან შორიგებას მოითხოვდნენ, საქართველოსა და სომხეთის საპარლამენტო ფრაქციები კი უფრო კულტურულ მფარველს ეძებდნენ.

ფრონტზე დამარცხებამ ამიერკავკასიის მთავრობა დათმობათა გზაზე დააყენა. მან განაცხადა, რომ სცნობდა ბრესტის ზავის პირობებს, თურქეთის საკუთრებად აღიარებდა ყარსისა და ბათუმის ოლქებს. მოლაპარაკების განახლებაც გადაწყდა. მაგრამ თურქეთის მთავრობამ საზავო ხელშეკრულების გაფორმების წინაპირობად მიიჩნია ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის ოფიციალური და დეკლარაციული გაფორმება.

25 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972, გვ. 556—558.

ქართულმა მენშევიკებმა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადების საკითხი 1918 წ. 9 აპრილს განიხილეს. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ მიღებულ დადგენილებაში ნათქვამი იყო: ამიერკავკასია გამოცხადდეს ფედერაციულ რესპუბლიკად საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიული ერთეულებით. სხვა ეროვნებებს, შესაფერისი ტერიტორიების ფარგლებში მიეცეთ ავტონომია. ნ. ჟორდანიამ კენჭისყრის დროს თავი შეიკავა. როგორც ჩანს, მას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა დაკარგული რუსეთში ბურჟუაზიული წყობილების აღდგენის იმედი და ამიტომ ნაჩქარევად მიაჩნდა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის იურიდიული გაფორმება.

1918 წ. 22 აპრილს სეიმში დამთავრდა კამათი ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის საკითხზე. აზრთა სხვადასხვაობის მიუხედავად პარლამენტმა ხმის უმრავლესობით მიიღო დეკლარაცია ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიულ-ფედერაციულ რესპუბლიკად მისი გამოცხადების შესახებ. ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის აქტი იმ კონკრეტულ-ისტორიულ პირობებში, მართალია, არ პასუხობდა რუსეთის მრავალეროვნული პროლეტარიატის კლასობრივ ინტერესებს, მაგრამ არ იყო გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს, რომელმაც ერთა თვითგამორკვევის უფლებას შესაბამისად აღიარა ფინეთისა და პოლონეთის დამოუკიდებლობა, ეცნო ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ფედერაციული რესპუბლიკა. და თუ ეს ცნობა არ მოხდა, ამაში ძირითადი ბრალი მიუძღოდათ ამიერკავკასიის მმართველ წრეებს, რომლებმაც მეტად მტრული პოზიცია დაიკავეს საბჭოთა რუსეთის მიმართ²⁶.

დამოუკიდებლობის დეკლარაციის გამოცხადებას მოჰყვა ამიერკავკასიის მთავრობის შეცვლა. სეიმმა მთავრობის შედგენა დაავალა ა. ჩხენკელს, რომელმაც დაიკავა თავმჯდომარისა და საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტები. შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა ნ. ჩამიშვილი, ფინანსთა — ა. ხატისოვი, იუსტიციის — ფ. ხოსიკი, სამხედრო — გრ. გორგაძე, მიწათმოქმედების — ნ. ხომერიკი, სახალხო განათლების — ნ. უსუპბეკოვი, შრომისა — ა. ერზინკიანი, სასურსათო საქმეთა მინისტრი ა. სააკიანი და სხვ²⁷.

1918 წ. 11 მაისს თურქეთთან საზავო მოლაპარაკება განახლდა. ამიერკავკასიის მთავრობის დელეგაცია დარწმუნებული იყო, რომ მოლაპარაკებას საფუძვლად დაედებოდა ბრესტის ზავის პი-

²⁶ ა. მ უ ჟ ი რ ი. დასახ. ავტორეფერატი, გვ. 36—37.

²⁷ სსცია, ფ. 1861, ანაწ. 2, საქ. 9, ფურც. 1.

რობები, მაგრამ სამხედრო წარმატებებით გაამაყებულმა თურქებმა გაცილებით მეტი მოითხოვეს: ხელშეკრულების პროექტით ამიერკავკასიას უნდა დაეთმო ერევნის გუბერნიის ორი მესამედი, თბილისის გუბერნიის ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები და მშვიდობიანობის დამყარებამდე თურქეთის კონტროლქვეშ უნდა გადასულიყო ამიერკავკასიის რკინიგზა. სომხეთისა და საქართველოს მმართველ პარტიათა ლიდერები, ბუნებრივია, თურქეთის ასეთ გადაჭარბებულ პრეტენზიებს ვერ მიიღებდნენ. ისინი ცდილობდნენ გერმანიის დელეგაციის დახმარებით შეეზღუდათ თურქ დამპყრობთა მადა. აზერბაიჯანის ბურჟუაზიულ პარტიებს კი მიზანშეწონილად მიჩნდათ მათ ქვეყანაზე თურქეთის პროტექტორატის დამყარება²⁸.

1918 წ. 15 მაისს ა. ჩხენკელი ბათუმიდან აცნობებდა ნ. რამიშვილს, რომ გერმანია მხარს უჭერს ამიერკავკასიის ერთიანობას, თურქები კი მისი დაშლისაკენ მისწრაფიანო. აზერბაიჯანის ლიდერებს გამოყოფა სწავლიათ, ამისათვის მზად არიან სომხები გასწირონ და ქართველებიც ზედ მიაყოლონო. თუ თურქეთთან ომი განახლდა ეს ასეც იქნებაო. სომხები ვერასგზით ვერ შეურიგდებიან თურქთა გეგმას და ომს გაპართავენ, მით უმეტეს, რომ მათ შორეული იმედი მაინც რჩებათ ინგლისისა. ჩვენ კი ამ გზას ვერ გავყვებით, რადგან ინგლისელების ამიერკავკასიაში მოსვლამდე ყველაფერს დავკარგავთ²⁹.

ერთი სიტყვით, საქართველოს მმართველი წრეები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ომის გაგრძელება ქვეყანას დალუბავდა. შექმნილ სიტუაციაში ისინი მთელ იმედს გერმანელებზე ამყარებდნენ. თუ საერთო პოლიტიკური პლატფორმის საფუძველზე შეუძლებელი გახდებოდა ამიერკავკასიის ფედერაციის სამი ერთეულის მორიგება, უნდა გამოცხადებულიყო საქართველოს დამოუკიდებლობა. ამას, ა. ჩხენკელის აზრით, ისიც აადვილებდა, რომ ჯერ კიდევ 1917 წლის შემოდგომაზე გერმანიამ, ავსტრია-უნგრეთმა, ბულგარეთმა და თურქეთმა გაცვალეს ნოტები, იკისრეს ვალდებულება, ეცნოთ საქართველოს დამოუკიდებლობა³⁰.

ა. ჩხენკელმა საქართველოს ეროვნულ საბჭოს ურჩია დაუყოვნებლივ გამოცხადებინა საქართველოს დამოუკიდებლობა, საქართველოს მთავრობას კი მოეთხოვა გერმანიისაგან მფარველობა. ეს ასეც მოხდა. გერმანიის ჩარევამ, მართალია, „იხსნა“ საქართველო

²⁸ სსცია, ფ. 1861, ანაწ. 2, საქ. 23, ფურც. 3—4.

²⁹ იქვე, ფურც. 5—8.

³⁰ იქვე, ფურც. 3—4.

თურქეთის ოკუპაციისაგან, მაგრამ ქართველი ხალხის სასურველი სტუმრები, რა თქმა უნდა, არც გერმანელები აღმოჩნდნენ.

ამგვარად, მენშევიკების თეორია და პრაქტიკა არსებითად დაცვილდა ერთმანეთს. ისტორიის მსვლელობამ დაამსხვრია ნ. ჟორდანისა და მის თანამზრახველთა სახელმწიფოებრივ-ეროვნული პროგრამა. ამიერკავკასიის პარლამენტმა და მთავრობამ ავტორიტეტიკურ მოიპოვა, ამიერკავკასიის ერებს შეთანხმებული მუშაობა ვერ უზრუნველყო, ფედერაციული რესპუბლიკა ვერ განამტკიცა. საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოები სეიმის დადგენილებებს ანგარიშს არ უწევდნენ, ეროვნული ჯარის ნაწილები ფედერალურ მთავრობას არ ემორჩილებოდნენ. სახელმწიფოს შინაგან კრიზისს საგარეო საფრთხეც დაემატა, რამაც ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ფედერაციული რესპუბლიკის დაშლა გამოიწვია. ასეთ პირობებში მენშევიკებმა უარყვეს თავიანთი ეროვნული პროგრამა და სანქცია მისცეს ერების სახელმწიფოებრივ გამიჯვნას. 1918 წ. 26 მაისს სეიმმა გამოაქვეყნა თავისი უკანასკნელი დეკრეტი ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლისა და სეიმის თვითლიკვიდაციის შესახებ.

2. ქართველი მენშევიკები ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მშენებლობის სათავეში. მთავრობის საშინაო პოლიტიკა

საქართველოს წვრილბურჟუაზიული და ბურჟუაზიული პარტიების ლიდერები ამჩნევდნენ, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციის დასასრული ახლოვდებოდა. ამიტომ ისინი წინასწარ ამზადებდნენ ნიადაგს სეპარატული აქციისათვის. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ეროვნული დემოკრატები და სოციალ-ფედერალისტები, რომლებმაც თავიანთი მისწრაფება ეროვნული სახელმწიფოს შექმნისაკენ მენშევიკებსაც გადასდეს.

ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ფედერაციული რესპუბლიკის დაშლის თარიღი საქართველოს დამოუკიდებელი „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ დაბადების დღედ იქცა. 1918 წ. 26 მაისს საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა.

მენშევიკების მიერ შეთხზულ „საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტში“ ნათქვამი იყო: თებერვლის რევოლუციამ რუსეთში ისეთი შინაგანი წყობილება შექმნა, რომ სამხრეთის ფრონტი დაიშალა და რუსეთის ჯარმა დატოვა ამიერკავკასია. დარჩნენ რა თა-

ქნის ძალების ამარა, ამიერკავკასიის პოლიტიკურმა პარტიებმა დაიწყეს საკუთარი საქმეების გაძღოლა და შესაფერისი ორგანოებიც შექმნეს. მაგრამ გარეშე ძალთა ზეგავლენით, თურქეთის არმიის შემოსევის გამო ამიერკავკასიის ერთა კავშირი დაირღვა, ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკა დაიშალა.

ასეთ პირობებში, განაგრძობენ აქტის ავტორები, ქართველი ხალხის ინტერესი მოითხოვს, რომ საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას, მისი საშუალებით გარეშე ძალის მიერ დაპყრობის საფრთხეს თავი დააღწიოს და დამოუკიდებელი განვითარების საძირკველი ჩაყაროს.

ამ ამოცანების შესაბამისად ეროვნული ყრილობის მიერ 1917 წლის 22 ნოემბერს არჩეული ეროვნული საბჭო აცხადებს, რომ ქართველი ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფოა.

„სუვერენული“ საქართველოს მესვეურები პირობას დებდნენ, რომ შეინარჩუნებდნენ მუდმივ ნეიტრალიტეტს, ყველა სახელმწიფოსთან და განსაკუთრებით მოსახლვრე ქვეყნებთან დაამყარებდნენ კეთილმეზობლურ ურთიერთობას. ქვეყნის შიგნით დაიცავდნენ მოსახლეობის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს, განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხსნიდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ყველა ერსა და ეროვნებას.

აქტის ბოლო ნაწილში აღნიშნული იყო, რომ დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე საქართველოს მართვა-გამგეობას განახორციელებდა ეროვნული საბჭო. და დროებითი მთავრობა, რომელიც პასუხისმგებელი იქნებოდა საბჭოს წინაშე.

საქართველოს მშრომელები და ბოლშევიკები, რა თქმა უნდა, მხარს უჭერდნენ ქართველი ხალხის სუვერენულ უფლებათა აღდგენას, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის შექმნას. მაგრამ ისინი გამობზენენ მენშევიკების სეპარატულ აქტს, რომელშიც დავიწყებული იყო მშრომელი მასის სოციალური ინტერესები და პოლიტიკური მიზნები.

ქართველი ბოლშევიკები მართებულად აღნიშნავდნენ, რომ ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება და სოციალისტური სახელმწიფოს, საბჭოთა რუსეთის შექმნა ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა განაპირა მხარეებში და მათ შორის საქართველოშიც სოციალისტური სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებისათვის და ამიტომ მათ დაგმეს საქართველოს მენშევიკური დამოუკიდებლობა, მყისვე დაიწყეს ბრძოლა ქართული ბურჟუაზიუ-

ლი სახელმწიფოს დანგრევისა და ქართული სოციალისტური სახელმწიფოებრიობის შექმნისათვის.

ამ აქტის შესაბამისად საქართველოს ეროვნული საბჭო მართლაც შეიქმნა ახალი დეპუტატებით და მას ეროვნული კრება (პარლამენტი) ეწოდა. ჩამოყალიბდა პარლამენტის წინაშე ანგარიშვალდებული დროებითი მთავრობა, რომლის თავმჯდომარედ არჩეული იქნა. ნ. ჟორდანიას. სამხედრო მინისტრი გახდა გრ. გიორგაძე, შინაგან საქმეთა — ნ. რაპინიანი, იუსტიციის — შ. მესხიშვილი, გზათა — ივ. ლორთქიფანიძე, განათლების — გ. ლასხიშვილი, ფინანსთა — გ. ჟურული, მიწათმოქმედების — ნ. ხომერიკი³². ამ კოალიციურ მთავრობაში წამყვან როლს მენშევიკები ასრულებდნენ.

საქართველოს მთავრობის ერთ-ერთი პირველი ღონისძიება იყო გერმანიასთან ხელშეკრულებას დადება და გერმანიის ჯარების მოწვევა. ცდილობდა რა გაემართლებინა მთავრობის ასეთი ნაბიჯი, ნ. ჟორდანიამ 1918 წ. 9 ივნისს თბილისის მუშათა საბჭოს სხდომაზე განაცხადა, რომ საქართველოს თურქეთისაგან ოკუპაციის საფრთხე ელოდა და ამიტომ მოვიწვევთ გერმანელები. შეიძლება გერმანიამ სცადოს საქართველოს რესპუბლიკის სუვერენიტეტის შეზღუდვა, მისი დამოუკიდებლობის გაუქმებაც კი, მაგრამ თუ ჩვენ ძლიერ ხელისუფლებასა და არმიას შევქმნით, ასეთ საფრთხეს თავიდან ავიცილებთ³³.

მენშევიკებმა ეროვნულ ნიადაგზე დადგომით, მართალია, მოაპოვეს გაბატონებული კლასებისა და ინტელიგენციის დიდი ნაწილის ნდობა, მაგრამ ზოგს კვლავ აზინებდა მათი „სოციალისტობა“, უცნაურად ეჩვენებოდათ ბურჟუაზიული სახელმწიფოს სათავეში სოციალ-დემოკრატიული მთავრობის ყოფნა. მენშევიკთა ლიდერი ნ. ჟორდანიას, ცდილობდა რა გაეფანტა ეს ეჭვები, აცხადებდა, რომ სოციალისტებს კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა მართვა-გამგეობის გარკვეული გამოცდილება აქვთო, ფინეთის ავტონომიურ ერთეულს ჯერ კიდევ ცარიზმის დროს სოციალისტური მთავრობა განაგებდა, შვეიცარიაში რამდენიმე კანტონის მთავრობა სოციალისტურია და გერმანიაშიც ზოგიერთი ავტონომიური სახელმწიფოს სამინისტროები სოციალისტებს ხელშიაო. მარქსისტულ პოზიციაზე მდგარ მუშებს კი ნ. ჟორდანიას ასე არიგებდა: თქვენ ფიქ-

31 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. 1, საქ. 156, ფურც. 75—76.

32 იქვე, ფ. 1861, ანაწ. 2, საქ. 218, ფურც. 205.

33 იქვე, ფ. 1825, ანაწ. 7, საქ. 4, ფურც. 67.

რობთ, რაკი მთავრობა სოციალისტურაა, მან უნდა განახორციელოს სოციალიზმი, მაგრამ ეს ბოლშევიკური თვალსაზრისია. სოციალ-დემოკრატები კი სხვა შეხედულებებსა ვართო. ჩვენ, მართალია, ბურჟუაზიულ სახელმწიფოში ვმოღვაწეობთ, მაგრამ არ შეგვიძლია უსაქმოდ ვისხდეთ, ჩვენი მიზანი სოციალ-დემოკრატიის პროგრამა-მინიმუმის განხორციელებაა³⁴.

მენშევიკები, მართალია, აღიარებდნენ, რომ ისტორიის ჩარხის ტრიალმა მათ ქართული ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მშენებლობა დააკისრა, მაგრამ იმასაც ამბობდნენ, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებას არ განამტკიცებდნენ, დაქირავებულ შრომას არ ამარადისებდნენ. რაკი სახელმწიფო ძალაუფლება ხელში გვაქვს—წერდა ნ. ჟორდანიას, — „შეიძლება მხედველობაში ვიქონიოთ სოციალური რევოლუცია როგორც მიზანი და როგორც ისტორიული პერსპექტივა და არა როგორც პირდაპირი პრაქტიკული საგანი. ამ პერსპექტივებით განვსხვავდებით ჩვენ ყველა ბურჟუაზიული პარტიებისაგან, რომლებიც მონაწილეობას იღებენ სახელმწიფო დაწესებულებათა აშენების საქმეში, იმ მიზნით, რომ განამტკიცონ კაპიტალისტური საზოგადოება“³⁵.

მენშევიკები თითქოს ისეთი რესპუბლიკისათვის იბრძოდნენ, რომელიც ხალხს სახელმწიფოებრივი საშუალებებით ბურჟუაზიას არ დაუმორჩილებდა, მაგრამ ამავე დროს ხელს არ შეუშლიდა საწარმოო ძალთა განვითარებას. ნ. ჟორდანიას აზრით, ამ მიზნისათვის პარლამენტური რესპუბლიკა არ გამოდგებოდა. საჭირო იყო დემოკრატიული რესპუბლიკა, რომლის ნიშნულად იგი აშშ-ს და შვეიცარიას ასახელებდა. ამ ქვეყნებში დემოკრატიული პრინციპები მაინც რამდენადმე შეკვეცილია, ჩვენ კი ასეთ შეკვეცას არ დავუშვებთ³⁶.

ასეთი შეხედულების მქონე მენშევიკები, ბუნებრივია, მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა საბჭოებს ვერ მიიჩნევდნენ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებად. ისინი თანდათან ამცირებდნენ საბჭოების როლსა და მნიშვნელობას. საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ გამოცხადების შემდეგ, როცა ხელისუფლება პარლამენტისა და მისადმი პასუხისმგებელი მთავრობის ხელში გა-

34 სსცია, ფ. 1825, ანაწ. 1, საქ. 4, ფურც. 68—69.

35 ვაზ. „ერთობა“, 1918 წ. 30 აგვისტო.

36 გ. ჯანგველაძე. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბრძოლა ბურჟუაზიული და წერილბურჟუაზიული პარტიების იდეური და ორგანიზაციული განადგურებისათვის (1903—1923 წწ.), თბ., 1974, გვ. 231—232.

დავიდა, მენშევიკების კარნახით საბჭოებმა დათმეს ძალაუფლება და თავის ფუნქციები მთავრობის მოქმედების მოჩვენებითი კონტროლითა და აგიტაცია-პროპაგანდის წარმოებით შემოფარგლეს.

1918 წ. 24 ივნისს მრავალპარტიული ეროვნული კრებულს სსდომაზე ნ. ჟორდანიას თავმომწონედ აცხადებდა, პარლამენტის გარეშე არსებული და აღმასრულებელი ფუნქციებით აღჭურვილი რევოლუციური ორგანიზაციები ძალაუფლებას თმობენ, მიმდინარეობს აღმასრულებელი ხელისუფლების ერთ ორგანოში კონცენტრაციის პროცესი, საბჭოებმა უკვე მიიღესო დადგენილება მთელი აღმასრულებელი ხელისუფლების მთავრობისათვის გადაცემის თაობაზე. იმავე სსდომაზე მთავრობის თავმჯდომარემ ილაპარაკა მტკიცე ადმინისტრაციული აპარატის, სასამართლო დაწესებულებების, ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების, ეროვნული გვარდიისა და ჯარის ჩამოყალიბება-განმტკიცებინა აუცილებლობის შესახებ. მტკიცე იძულებითი ხელისუფლების გარეშე, დასკვნა ნ. ჟორდანიამ, თვით სახელმწიფოც არ არსებობს, უიმპოსოდ შეუძლებელია ანარქიის აღმოფხვრა და ქვეყანაში წესრიგის დამყარება.

საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ პარლამენტი და მთავრობა განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას აქცევდნენ შინაგან საქმეთა და იუსტიციის სამინისტროთა აპარატის გაძლიერებას, ადმინისტრაციისა და მილიციის ჩამოყალიბებას. 1918 წ. 2 აგვისტოს პარლამენტმა დაამტკიცა სპეციალური კანონი საგუბერნიო, საოლქო და სამაზრო ადმინისტრაციის შტატების შესახებ, რომლის თანახმად დაინიშნენ თბილისის და ქუთაისის საგუბერნიო კომისრები, მათი თანაშემწეები, სოხუმისა და ზაქათალის ოლქის კომისრები, 14 სამაზრო კომისარი, 56 სარაიონო კომისარი. ყოველ სასოფლო საზოგადოებაში წესრიგის დასაცავად შეიქმნა მულმივი სასოფლო მილიცია სასოფლო კომისარისა და 5 მილიციონერის შემადგენლობით³⁷.

მთავრობა და იუსტიციის სამინისტრო საკმაოდ აქტიურად საქმიანობდნენ ოფიციალური სასამართლოს ხელში მართლმსაჯულების ცენტრალიზაციისათვის. მათ გააუქმეს რევოლუციური ტრიბუნალები და სხვადასხვაგვარი საგამომძიებლო კომისიები, სამოსამართლო ფუნქცია ჩამოართვეს საბჭოებს, რასაც მენშევიკთა აზრით თითქოს ის შედეგი მოჰყვა, რომ „რევოლუციის პირველ ხა-

37 სსცია, ფ. 1938, ანაწ. 1, საქ. 37, ფურც. 23—24.

ნებში სრულიად დარღვეული და შეფერხებული საქმიანობა სასამართლო აპარატისა მოწესრიგდა, სახელმწიფოს სხვა მხარეებთან შედარებით მაინც ნორმალურ კალაპოტში ჩადგა³⁸.

1918 წ. 24 სექტემბრის კანონმა მოახდინა მომრიგებელ მოსამართლეთა ინსტიტუტის რეორგანიზაცია. ცალკე კანონის საფუძველზე ჩატარდა სასამართლოს საგამომძიებლო ნაწილის რეფორმა. 1919 წლის დამდეგს პარლამენტმა მიიღო კანონი ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს ორგანიზაციის თაობაზე, დამტკიცდა აგრეთვე „უზენაესი საკასაციო და კანონდამცველი დაწესებულებების“—სენატის დებულება. იუსტიციის სამინისტროსთან შეიქმნა განსაკუთრებული საკოდიფიკაციო განყოფილება, რომელიც 1919 წლის იანვრიდან რეგულარულად აქვეყნებდა „ოფიციალური კანონებისა და მთავრობის განკარგულებათა კრებულს“.³⁹

მენშევიკურმა სასამართლომ ფეხი აიდგა, მაგრამ იუსტიციის სამინისტროს აზრით მის მუშაობას აფერხებდა: ადმინისტრაციული აპარატის მოუწყობლობა, საერობო და საქალაქო თვითმმართველობათა მოხელეების უპასუხისმგებლობა, იურიდიული კადრების ნაკლებობა. იუსტიციის მინისტრი აღიარებდა, რომ მთავრობის ადმინისტრაციული აპარატი ჯერ არ იდგა მოწოდების სიმაღლეზე, მოხელეებს ან არ ჰქონდათ შეგნებული თავის მოვალეობა, ან არ სურდათ ამ მოვალეობის შესრულება. შექმნილი მდგომარეობის გამოსწორების წინაპირობად იუსტიციის სამინისტროს მიაჩნდა: 1) სასამართლოს აპარატში ხელფასის გადიდება; 2) მილიციის მეტრ სასამართლოს განკარგულებათა დაუყოვნებლივ შესრულება; 3) სისხლის სამართლის მილიციის შექმნა; 4) იურიდიული კურსების გახსნა; 5) ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოთა განმტკიცება, მათ მოხელეებში პასუხისმგებლობის გრძნობის ამაღლება⁴⁰.

პირველი პრაქტიკული ნაბიჯი საქართველოში საერობო თვითმმართველობის შემოღებისათვის ოზაკომის დროს გადაიდგა, მაგრამ საქართველოს ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნამდე ერობების ჩამოყალიბება არ მოხერხდა. საერობო თვითმმართველობის ორგანოთა არჩევნები 1918 წლის მეორე ნახევარში ჩატარდა. მართალია, ხმების უმრავლესობა მენშევიკებმა მიი-

38 სსცია, ფ. 1938, ანაწ. 1, საქ. 37, ფურც. 26—31.

39 იქვე.

40 იქვე, ფურც. 63—66.

ლეს, მაგრამ საკმაო რაოდენობით ხმოსნები აიჩიეს სოციალისტ-ფედერალისტებს, ეროვნული დემოკრატებისა და სოციალისტ-რევოლუციონერთა წრიდან. თითქმის ყველა მაზრაში ჩამოყალიბდა მრავალპარტიული საეროებო კრებები და გამგეობები.

საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ გააუქმა ქვეყნის დაყოფა გუბერნიებად, რის გამო, ბუნებრივია, ზედმეტი გახდა ერობის საგუბერნიო დაწესებულებათა ჩამოყალიბება. საქართველოში სულ შეიქმნა 21 სამაზრო საეროებო თვითმმართველობა. ყოველი მაზრის ერობას დაევალი თავის ტერიტორიაზე ერობის წვრილი ერთეულების ჩამოყალიბება. მაგრამ ბევრ თემში ეს საქმე 1920 წლამდე გაქიანურდა⁴¹.

საეროებო თვითმმართველობის ჩამოყალიბების შემდეგ მოქმედება შეწყვიტეს აღმასრულებელმა კომიტეტებმა. ლიკვიდირებულ იქნა აგრეთვე სამაზრო და სარაიონო კომისართა თანამდებობა. ერობები ადგილობრივი ხელისუფლების ერთადერთ ორგანოებად გადაიქცნენ. მათ ხელში გადავიდა ადგილობრივი ადმინისტრაცია და მილიცია. მათვე დაეკისრა ადგილობრივი სასამართლოების ჩამოყალიბების საქმე.

საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ მესვეურებს კარგად ესმოდათ სახელმწიფოსათვის შეიარაღებული ძალის დიდი მნიშვნელობა და ყოველნაირად ცდილობდნენ ბრძოლისუნარიანი არმიის შექმნას.

ახალი, ეროვნული ჯარის პირველი ბირთვი შეადგინა ორმა ქართულმა პოლკმა, რომლებიც ჩამოყალიბდა ჯერ კიდევ ცარიზმის დროს — 1915—1916 წლებში. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, 1918 წ. ივლისში რესპუბლიკის პარლამენტმა მიიღო კანონი სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალების ორგანიზაციის შესახებ, რომლის საფუძველზე წარმოებდა სახალხო გვარდიისა და მუდმივი ჯარის დაკომპლექტება.

საქართველოში რევოლუციის პირველ დღეებშივე ჩამოყალიბდა წითელი გვარდია, რომელსაც მენშევიკებმა სახალხო გვარდია უწოდეს. თავდაპირველად სახალხო გვარდიის შენახვა-შეიარაღების ხარჯები იქმნებოდა კერძო შემოწირულებითა და სუბსიდებით. საქართველოს ეროვნული საბჭოს 1918 წ. 2 ივლისის კანონით სა-

⁴¹ В. Ванишвили. Борьба грузинской общественности за земское самоуправление. Крах земской политики меньшевистского правительства. Автореферат кандидатской диссертации. Тб., 1974, с. 24—26.

ხალხო ვვარდია აღიარეს სახელმწიფო-სამხედრო ორგანიზაციად და მისი წყობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა. თუ ადრე გვარდია მხოლოდ მოხალისე მსროლელთაგან შედგებოდა, შემდეგ თანდათან ჩამოყალიბდა გვარდიის არტილერია, ცხენოსანთა დივიზიონი, ტყვიამფრქვეველთა რაზმი, ჯავშნიანი მატარებლებისა და ავტომობილების რაზმი, საინჟინრო ნაწილი. გვარდიასთან შეიქმნა 17 სარეზერვო ბატალიონი.

1919 წლის 2 ივლისის კანონის თანახმად საქართველოს რესპუბლიკის მუდმივი რეგულარული არმია შედგებოდა სამი ქვეითი ბრიგადის, სანაპირო ჯარის, თბილისის სადარაჯო ათასეულის, ერთი ცხენოსანი რაზმის, ერთი საარტილერიო დივიზიონის, ერთი მესანგრეთა ათასეულის, ავტომობილისტთა, სააუციო და რადიო-ტელეგრაფისტთა რაზმისაგან. 1919 წ. 29 ივლისის კანონმა საქართველოს შეიარაღებული ძალების უზენაეს ხელმძღვანელად გამოაცხადა პარლამენტი. სამხედრო უწყების უშუალო ხელმძღვანელად დაინიშნა სამხედრო მინისტრი. ომიანობის დროს მტრის წინააღმდეგ მოქმედ ყველა შეიარაღებულ ძალას სათავეში უნდა ჩადგომოდა მთავრობის საგანგებო დეკრეტით დანიშნული სარდალი. მთავრობისაგან ინიშნებოდა აგრეთვე შეიარაღებული ძალების მტაბის უფროსი.⁴²

პარლამენტის დეკრეტები და კანონები, რა თქმა უნდა, არ კმაროდა საქართველოს რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების განმტკიცებისათვის. მრავალრიცხოვანი არმიის შენახვა-შეიარაღებას სჭირდებოდა დიდი მატერიალური სახსრები, რის ნაკლებობას მთავრობა ყოველთვის მწვავედ განიცდიდა. ამის გამო მუდმივ ომიში არასდროს არ ყოფილა 25—30 ათას კაცზე მეტი. გვარდიის პირადი შემადგენლობა გაცილებით ნაკლები იყო.

სახელმწიფოს ძლიერების საფუძველი საერთოდ ეკონომიური ბაზისია. მენშევიკურ მთავრობასაც შეგნებული ჰქონდა ეს გარემოება და გარკვეულ ღონისძიებებს ატარებდა სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის ნგრევის შესაჩერებლად, სახელმწიფო შემოსავლის წყაროთა გასადიდებლად. მშრომელი მასის მხარდაჭერის უზრუნველყოფის მიზნით მენშევიკურ მთავრობას საჭიროდ მიიჩნდა აგრეთვე ზოგი მომწიფებული რეფორმის გატარება.

ოქტომბრის რევოლუციამ დაარღვია რუსი და ქართველი მენშევიკების ორგანიზაციული მთლიანობა. რუსეთის მენშევიკური

42 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 177, ფურც. 3—4, საქ. 80, ფურც. 397—399.

პარტია სულს დაფავდა, ქართველი მენშევიკები კი დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობის სათავეში მოექცნენ. ასეთ პირობებში მათ დღის წესრიგში დასვეს თავიანთი პარტიის დამოუკიდებლობის საკითხიც. 1918 წლის 19 ნოემბერს შედგა „საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის“ პირველი (დამფუძნებელი) ყრილობა, რომელმაც ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობაში აირჩია ნ. ჟორდანია, კ. ჩხეიძე, კ. წერეთელი, რ. არსენიძე, ს. ჯიბლაძე, ნ. რამიშვილი, ნ. ზომერიკი, ა. ლორთქიფანიძე, ე. გეგეჭკორი და სხვ.⁴³

რამდენიმე თვის შემდეგ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის მეორე ყრილობამ მოისმინა ცენტრალური კომიტეტის და საკონტროლო კომისიის მოხსენება, რომელიც არსებითად მიძღვნილი იყო მთავრობის სამოქმედო პროგრამის შემუშავებისადმი. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ, ნათქვამი იყო ყრილობის დადგენილებაში, დაიპყრო მთელა ძალაუფლება საქართველოში. პარტიის მიზანია განამტკიცოს დემოკრატიული წყობილება, განახორციელოს პირველ რიგში პროგრამა მიზნებში და ამავე დროს დემოკრატიული გზით თანდათან გაატაროს პროგრამა მაქსიმუმში. სოციალ-დემოკრატია ცდილობს ძალაუფლება გამოიყენოს ყველა სოციალ-ეკონომიური რეფორმის საეჭებით გასატარებლად და წარმოების შემდგომი განვითარებით შექმნას პირობები სოციალისტური წყობილების დასაფუძნებლად. ამ მთავარი მიზნის მისაღწევად პარტიის დადგენილებით სახელმწიფოს გადაეცა საკუთრებად რესპუბლიკის მთამადნეული და ტყეები, მსხვილი მამულები, რკინიგზები და სატრანსპორტო საშუალებანი. ფართოვდება სახელმწიფო, ქალაქთა, ერობებისა და კოოპერატიული საწარმოები. ხოლო მთავარ საექსპორტო საქონელზე მონოპოლიის დაწესებით სახელმწიფო გავლენიან ძალად ხდება მსოფლიო ბაზარზე. მაგრამ ამ გარდამავალ ხანაში, როცა ეკონომიკური ცხოვრება ძირფესვიანად შერყეულია, სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტები მოკლებული არიან საშუალებას წარმოება-აღებ-მიცემობა მარტო საკუთარი ძალით მოაწესრიგონ და ამიტომ კერძო ინიციატივას, რამდენადაც ის ემსახურება საწარმოო ძალთა განვითარებას, შესაფერისი ასპარეზი ეთმობათ⁴⁴.

43 სსკია, ფ. 1825, ანაწ. I, საქ. 49, ფურც. 40.

44 სსკია, ფ. 1825, ანაწ. I, საქ. 125, ფურც. 23—27.

ამ დადგენილებაში, რა თქმა უნდა, შელამაზებულია მენშე-
ვიკური პარტიის პოლიტიკა. რევოლუციური ფრაზები და სოცია-
ლიზმის საფუძველთა მშენებლობის ილუზიის შექმნა ამ პარტიას
პროლეტარიატის ნდობის მოპოვებისათვის სჭირდებოდა. ამასთან
ერთად მენშევიკებს სურდათ შეემციებინათ საბჭოთა რუსეთის
სოციალისტურ გარდაქმნათა მაგალითის გავლენა. ისინი მშრომელ
მასებს ეუბნებოდნენ ბოლშევიკები სოციალიზმს დიქტატურის მე-
შვეობით აშენებენ, ჩვენ კი ამისათვის დემოკრატიულ მეთოდებს
ვიყენებთო. მენშევიკების დემაგოგიური განცხადებით სოციალიზ-
მის წინაპირობათა მომზადებას ემსახურებოდა მათ მიერ გატარე-
ბული მუშათა კანონმდებლობა, აგრარული რეფორმა და ზოგი სხვა
ღონისძიება.

საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობას, მართალია, ქარ-
თველები შეადგენდნენ, მაგრამ მის ტერიტორიაზე საკმაო რაოდე-
ნობით ცხოვრობდნენ რუსები. სომხები, აზერბაიჯანელები, აფხა-
ზები, ოსები და სხვა ერთა წარმომადგენლები. ამიტომ მენშევი-
კური მთავრობა გარკვეულ ყურადღებას აქცევდა ეროვნულ ურთი-
ერთობათა „მოწესრიგებას“, ეროვნული საკითხის მოგვარებას.

მენშევიკები აღიარებდნენ ერთა თანასწორობის პრინციპს და
ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, მაგრამ საქართველოს პირო-
ბებში მათ ძალიან გაუჭირდათ ამ პრინციპის პრაქტიკული რეა-
ლიზაცია. განსაკუთრებით რთული აღმოჩნდა აფხაზეთის, ოსეთის,
აქარისა და ზაქათალის საკითხების გადაწყვეტა.

ჯერ კიდევ 1918 წლის 8 ივნისს საქართველოს „დემოკრატი-
ული რესპუბლიკის“ მთავრობის წარმომადგენლებმა აფხაზე-
თის სახალხო საბჭოს რწმუნებულებთან ასეთი ხელშეკრულება გა-
აფორმეს:

1) საქართველოს დროებით მთავრობასთან მიწვეული იქნება
აფხაზეთის წარმომადგენელი, აფხაზეთის საქმეთა მინისტრი.

2) აფხაზეთის შინაგანი მმართველობა და თვითმმართველობა
ეკუთვნის აფხაზეთის სახალხო საბჭოს.

3) აფხაზეთის მართვა-გამგეობისათვის საჭირო კრედიტები და
ფული გაიცემა საქართველოს მთავრობის მიერ და იხარჯება აფხა-
ზეთის სახალხო საბჭოს სურვილისამებრ.

4) რევოლუციური წესრიგის დამყარებისა და ხელისუფლების
განმტკიცებისათვის აფხაზეთში იგზავნება გვარდიის ნაწილები.

5) აფხაზეთში ყალიბდება ინტერნაციონალური რაზმი და იგი
იქნება აფხაზეთის სახალხო საბჭოს განკარგულებაში.

6) აფხაზეთში სოციალურ რეფორმებს ატარებს აფხაზეთის სახალხო საბჭო საქართველოს საერთო კანონების საფუძველზე ადგილობრივ თავისებურებათა გათვალისწინებით.

7) აფხაზეთის მოსახლეობის ყრილობა მოიწვევა რაც შეიძლება მალე და იგი საბოლოოდ გადაწყვეტს აფხაზეთის წყობილების საკითხებს⁴⁵.

მენშევიკური მთავრობა, როგორც ვხედავთ, პრინციპულად ცნობდა აფხაზეთში ჩამოყალიბებულ ადგილობრივ მმართველობას, მზად იყო მიეცა ამ კუთხის მოსახლეობისათვის ავტონომია. მაგრამ ხელშეკრულებაში ჩამოყალიბებული ზოგადი დებულებები არასაკმარისი აღმოჩნდა ადგილობრივი მმართველობის უფლებაკომპეტენციის დადგენისა და ცენტრთან ურთიერთობის ნორმების განსაზღვრისათვის. ამ ნიადაგზე ხშირი იყო კონფლიქტები და ინციდენტები. საქართველოს მთავრობა დაპირებას იძლეოდა, აფხაზეთის მართვა-გამგეობის ფორმას დამფუძნებელი კრება და რესპუბლიკის კონსტიტუცია განსაზღვრავსო, მაგრამ აფხაზეთის სახალხო საბჭო საკითხის დაუყოვნებლივ გადაჭრას მოითხოვდა.

1919 წლის 4 ოქტომბერს აფხაზეთის სახალხო საბჭოს დელეგაცია საქართველოს მთავრობას მოახსენებდა, რომ რესპუბლიკის კონსტიტუციის დამტკიცებამდე საჭიროა განსაზღვროს ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი ორგანოების ურთიერთდამოკიდებულება. „აფხაზეთის დემოკრატიას“ შეუძლია საკანონმდებლო მუშაობა, მხარის მართვა-გამგეობა. აფხაზეთის მრავალეროვნული მოსახლეობის თვითმოქმედების განვითარების ინტერესი თხოულობს „დემოკრატიულ ცენტრთან“ მკვიდრო კავშირს და ურთიერთობის ნორმების მოგვარებას, მაგრამ აქამდე ეს არ ხერხდებაო.

ადგილობრივ საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ორგანოებს, განაგრძობდა შემდეგ დელეგაცია, თავის ურთიერთობაში ცენტრთან არ შეუძლიათ დაეყრდნონ კანონით დადგენილ ნორმებს, განუსაზღვრელია ამ ორგანოების უფლება და მათი ვალდებულება ცენტრის მიმართ. ამიტომ საჭიროა შეიქმნას წერილობითი აქტი, სადაც გამოთქმული იქნებაო საქართველოს მთავრობის თვალსაზრისი შემდეგ საკითხებზე:

1) ცნობს თუ არა რესპუბლიკის მთავრობა აფხაზეთის ტერიტორიაზე შექმნილ ავტონომიურ პოლიტიკურ ერთეულს, მის საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ორგანოებს შინაგანი თვითმმართვე-

45 სცია, ფ. 1861, ანაწ. 2, საქ. 37, ფურც. 58.

ლობის უფლებით. 2) როგორი აზრისაა მთავრობა აფხაზეთის ავტონომიის კონსტიტუციის პროექტში ფიქსირებულ უფლებათა განხორციელების თაობაზე. 3) როგორია საქართველოს მთავრობის დამოკიდებულება აფხაზეთის სახალხო საბჭოს გადაწყვეტილებაზე დამფუძნებელი კრების არჩევნები მოახდინოს განსაკუთრებული სიების მიხედვით აფხაზეთის ეროვნებათა რაოდენობის შესაბამისად⁴⁶.

ამ წერილის პასუხად საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ მთავრობამ დაადასტურა აღრვევ გაკეთებული განცხადებების შესახებ, რომ ცნობდა აფხაზეთის ავტონომიას. მაგრამ ცენტრალური და ადგილობრივი ორგანოების ნორმალური ურთიერთობა ხშირად ირღვეოდა, ურთიერთდამოკიდებულების მტკიცე ნორმების დადგენა შეუძლებელი გახდა.

კიდევ უფრო გართულდა სამხრეთ ოსეთის, ზაქათალის და აჭარის ავტონომიური ერთეულების მოწყობის საკითხი. მართალია, შეადგინეს სამხრეთ ოსეთის კანტონის კონსტიტუციის პროექტი, მაგრამ მისი განხორციელებისათვის პრაქტიკული ნაბიჯი არ გადადგმულა. ზაქათალის მართვა-გამგეობის თაობაზე კი ფორმალური აქტიც კი არ ყოფილა შედგენილი. ბათუმის ოლქი 1920 წლამდე ინგლისელი ოკუპანტების ხელში იყო და მხოლოდ ამის შემდეგ დადგა დღის წესრიგში ამ მხარის მაჰმადიანი ქართველებისათვის შინაგანი ავტონომიის მიცემის საკითხი.

საქართველოს მკვიდრი სხვა ეროვნებები კომპაქტურად არ ცხოვრობდნენ, ტერიტორიული ავტონომიის მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდნენ. მათი ეროვნული უფლებების დაცვა საერობო თვითმმართველობის კომპეტენციას დაექვემდებარა.

ერობის მოღვაწე ლ. ნათაძე წერდა: „ნაციონალური საკითხის თითქმის ყველა თეორეტიკოსი თანახმანი არიან იმაში, რომ საუკეთესო გადაწყვეტა ნაციონალური საკითხისა ის იქნებოდა, რომ ყოველ ერს ჰქონოდა თავისი სახელმწიფო. ...მაგრამ სამწუხაროდ ერები ერთ კომპაქტურ ტერიტორიაზე არ ბინადრობენ. ამიტომ „ეროვნული სახელმწიფო“ მხოლოდ ტენდენციაში არსებობს და არსად წმინდათ არ განხორციელებულა“. ამ დაბრკოლების დაძლევის საუკეთესო საშუალებად, განაგრძობდა შემდეგ წერილის ავტორი, მიჩნეულია „ერთა ფედერაცია“, მაგრამ ფედერაციულ სახელმწიფოში დამაკმაყოფილებლად შეიძლება მხოლოდ ის ერები:

მოეწყონ, რომელნიც ავტონომიურ ერთეულებში უმრავლესობას შეადგენენ, უმცირესობაში მყოფ ერთა მდგომარეობა კი ფედერაციულ სახელმწიფოში არა თუ უმჯობესდება, არამედ უარესდება. ამ ბოროტების დასაძლევად ავსტრიელებმა საჭიროდ მიიჩნიეს სახელმწიფოს დანაწილება უფრო წვრილ ერთეულებად, ეროვნულ ოკრუგებად.

ამ მსჯელობის საფუძველზე ლ. ნათაძე ასკვნის, რომ სხვათა გამოცდილება ჩვენც უნდა გამოვიყენოთ, საერობო თვითმმართველობათა ერთეულების გამოიყენა შეძლებისდაგვარად ეროვნული ნიშნით უნდა მოვახდინოთ. „რაც უფრო მცირეა ის ერთეულები, რომლებზედაც ვანაწილებთ ჩვენს სახელმწიფოს, მით უფრო ეუხასლოვდებით ეროვნული საკითხის მოგვარების იდეალს, რადგან მით უფრო ადვილი ხდება სახელმწიფოს ცხოვრების დაუბრკოლებლად ისეთი ერთეულების გამოჭრა, რომლებიც ადგილობრივი თვითმმართველობის როლსაც შეასრულებენ და ამავე დროს ეროვნულადაც ერთგვარი იქნებიან“⁴⁷.

1920 წელს საქართველოში ყალიბდებოდა ერობის წვრილი ერთეულები, იქმნებოდა თემების მართვა-გამგეობის ორგანოები. ლ. ნათაძე მთავრობის წევრებსა და ერობის ლიდერებს ურჩევდა გამოეყენებიათ ეს ხელსაყრელი მომენტი. მართალია, წერდა იგი, განუხორციელებელია წმინდა ეროვნული სახელმწიფოს, წმინდა ეროვნული ავტონომიის პრინციპი, მაგრამ სავსებით შეიძლება განხორციელდეს წმინდა „ეროვნული თემის“ პრინციპი. ფართო ასპარეზი უნდა გაეხსნასო ეროვნული ნიშნით გამოჭრილ მცირე ერთეულებს, რომლებიც დაუბრკოლებლივ გადაჭრიან ადგილობრივ საქმეებს და მათ შორის ეროვნულ-კულტურულ საქმეებსაც. თემებს ეყოლება ეროვნული ადმინისტრაცია, ეროვნული სასამართლო, ეროვნული სკოლა და მასწავლებელი. მართალია, ერთი თემის ფარგლებში ვერ გადაიჭრება ყველა ეროვნული პრობლემა, მაგრამ ეროვნულად ერთნაირ თემებს არავინ დაუშლის ერთმანეთთან დაკავშირებას. საავსებით შესაძლებელი იქნება ასეთმა კავშირებმა მოიცვან რესპუბლიკის ყველა ის თემი, რომელთა ეროვნული შემადგენლობა ერთგვაროვანია. „ამნაირად, — დაასკვნის ავტორი, — შედეგება რესპუბლიკაში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა ეროვნული კავშირები, მაგრამ ეს არ ემგვანება იმ ეროვნულ კავშირს, რომელზედაც მიგვიითებენ... ექსტერიტორიული ერო-

47 „ერობა და ქალაქი“, 1920, № 6, გვ. 8—11.

ენული კავშირების მოტრფიალენი. ეროვნულ თემთა კავშირთ არ არის ექსტერიტორიალური, სახელმწიფოს კალაპოტს გარეშე მდებარე. მას ფესვები მიწაში აქვს გადგმული, თემის ტერიტორიაში, მისი ცხოვრება სახელმწიფოს კალაპოტში მიმდინარეობს და სახელმწიფოს ძლიერებით ნოყიერდება“.

ლ. ნათაძის აზრით, სომხური თემები უნდა შექმნილიყო ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრებში, სოხუმისა და ბათუმის ოლქებში, თათრული — ბორჩალოს, თბილისისა და ახალციხის მაზრებში; რუსული — თბილისის, ახალქალაქის, ბორჩალოს მაზრებში, აგრეთვე სოხუმის ოლქში: ოსური — გორისა და დუშეთის მაზრებში; გერმანული — თბილისისა და ბორჩალოს მაზრებში; ბერძნული — ბორჩალოს მაზრასა და სოხუმის ოლქში⁴⁸.

ლ. ნათაძის წინადადება მისაღებად მოეჩვენათ მთავრობის წრეებში და კიდევ დაიწყო თემების ეროვნული ნიშნით გამოჩენა. მაგრამ ეს ღონისძიება ბოლომდე არ ყოფილა მოყვანილი.

1919 წ. 18 II ნ. ქორდანიამ საქართველოს პარლამენტის სხდომაზე დემაგოგიურად განაცხადა: „დღეს ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველო უკვე მიაღდა იმ ნაპირს, საიდანაც იწყება ხალხის ნორმალური განვითარება. დღეს ჩვენ უკვე გვაქვს გარკვეული სოციალური და პოლიტიკური წყობა, მხოლოდ საჭიროა მივცეთ მას იურიდიული და კონსტიტუციური ფორმა, რასაც შეასრულებს უახლოეს ხანს მოწვეული დამფუძნებელი კრება“. საქართველოს შინაპოლიტიკური და საგარეო მდგომარეობა, განაგრძობდა მენშევიკთა ლიდერი, საკმაოდ მტკიცეა, მაგრამ რთული ვითარებაა ქვეყნის განაპირა მხარეებში (ბათუმის, სოხუმისა და ახალციხის ოლქები). მტრებს ვებრძვით, ვიცავთ საქართველოს ამ განუყოფელ ნაწილებს. ჩვენ მიუღიჯართ ამ განაპირა მხარეებში არა მათი ძალით დაპყრობის მიზნით, არამედ გვინდა, რომ გავუწიოთ მათ დახმარება დემოკრატიული წყობილების დამყარებაში. მუსლიმანებს, აფხაზებს, სომხებს ჩვენ ვეუბნებით, რომ გვინდა მათთან ნებაყოფლობითი კავშირი, რაც ორივე მხარისათვის სასარგებლო იქნება, ორივე მხარეს გააძლიერებს.

შემდეგ ნ. ქორდანიამ აღნიშნა, რომ განაპირა მხარეების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული მდგომარეობა თავისებურია, ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ მათ ზნე-ჩვეულებას, ტრადიციებს და ამიტომ მთავრობამ დაადგინა, მისცეს მათ ავტონომია, მხოლოდ იმ

პირობით, რომ დაცული იქნება საქართველოს ტერიტორიული, ისტორიული და ეკონომიური მთლიანობა⁴⁹.

ნ. ჟორდანიას ამ სიტყვის ძირითადი აზრი ის იყო, რომ საქართველოს დროებითმა პარლამენტმა და დროებითმა მთავრობამ მხოლოდ მოსამზადებელი მუშაობა ჩაატარეს. ქართული სახელმწიფოებრიობის მყარი შენობის აგება და მომავლის პროგრამის შემუშავება კი დამფუძნებელი კრების ამოცანას შეადგენდა.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნები 1919 წლის თებერვალში ჩატარდა. სოციალ-დემოკრატებმა (მენშევიკებმა) დამფუძნებელ კრებაში გაიყვანეს 109 დეპუტატი, სოციალ-ფედერალისტებმა—8 დეპუტატი (გ. ლასხიშვილი, გ. რცხილაძე, შ. ნუცუბიძე, ს. ფირცხალაია, შ. მესხიშვილი, ი. ბარათაშვილი, ი. გედევანიშვილი, ს. მდივანი), ეროვნულმა დემოკრატებმა — 8 დეპუტატი (ნ. ნიკოლაძე, სპ. კელია, გ. ქიქოძე, გ. გვაზავა, ე. თაყაიშვილი, ი. მაჭავარიანი, ალ. ასათიანი, პ. სურგულაძე), სოციალისტ-რევოლუციონერებმა—5 დეპუტატი (ლ. შენგელია, ი. ნუცუბიძე, ივ. გობეჩია, იოს. გობეჩია, გ. ნათაძე).

დამფუძნებელი კრების პირველი სხდომა 1919 წლის 12 მარტს ჩატარდა. უხუცესმა დეპუტატმა ს. ჯიბლაძემ წარმოთქვა პირველი სიტყვა, რომელშიც ფრიად შელამაზებული და მაღალფარდოვანი ფრაზებით იყო დახასიათებული ეს „ისტორიული მომენტი“. თებერვალ-მარტის რევოლუციის შედეგად, აღნიშნა ორატორმა, ხალხმა მოიცილა საძულველი მეფის მთავრობა. ახლა თვითმპყრობელობის ნანგრევებზე უნდა დაფუძნდეს ხალხის მმართველობა. ს. ჯიბლაძემ შექმნილი ვითარება ისე დახატა, თითქოს საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ მოიგერია შინა და გარეშე მტრები და განამტკიცა ახალი სახელმწიფოებრივი შენობა. სიბნელე ჯერ კიდევ ბევრია, მაგრამ ხალხი, რომელმაც მრავალი საუკუნის განმავლობაში დაიცვა თავის ვინაობა, არ დაილუპება და რევოლუციის მონაპოვარს შეინარჩუნებს⁵⁰.

1919 წ. 14 მარტს დამფუძნებელი კრების მეორე სხდომაზე მინისტრთა საბჭოს საქმიანობის შესახებ განცხადებით გამოვიდა ნ. ჟორდანიას. მან აღნიშნა, რომ ჩვენი ქვეყნიდან რუსეთის წასვლამ და თურქების შემოსევამ განაპირობა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების აუცილებლობა. შექმნილ მთავრობას დაე-

49 სსცია, ფ. 1825, ანაწ. I, საქ. 6, ფურც. 76.

50 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 3, ფურც. 6—9.

კისრა მეტად რთული მისია — ომისა და რევოლუციის ქარცეცხლში უვნებლად გაეტარებინა ჩვენი ქვეყანა. „დღეს თამამად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ეს ისტორიული დანიშნულება მთავრობამ გაამართლა“. ნ. ჟორდანიამ არსებული მთავრობის უდიდეს დამსახურებად მიიჩნია საერთო დემოკრატიის განმტკიცება. მთავრობას არ წამოუყენებია არც ერთი ისეთი ლოზუნგი, არ მიუღია არც ერთი ისეთი კანონი, რომელიც ჩამოაშორებდა ერის რომელიმე სოციალურ ჯგუფს, ერის რომელიმე სასიცოცხლო ელემენტს.

ნ. ჟორდანიას მისი თავმჯდომარეობით მოქმედი მთავრობის დიდ დამსახურებად მიაჩნდა ის, რომ საქართველო შეჩერდა ბურჟუაზიული რევოლუციის სტადიაზე, რომ ჩამოყალიბდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული სახელმწიფო, გატარდა ბურჟუაზიული რეფორმები, ჩამოყალიბდა გვარდია და მულმივი ჯარი. ერთი სიტყვით, ნ. ჟორდანიას მენშევიკური მთავრობის დამსახურებად ის მიაჩნდა, რაშიც ბოლშევიკები მას სამართლიანად, სასტიკად აკრიტიკებდნენ. მთავრობის თავმჯდომარემ თავის სიტყვა ასე დაამთავრა: „რაც შეგვიძლო ვიმუშავეთ, რუსეთის სახელმწიფოებთან და ერებთან შედარებით ჩვენი სახელმწიფო გემი მშვიდათ მოვიყვანეთ თქვენამდის. აი ჩაიბარეთ ეს გემი, მიიღეთ სახელმწიფოს სადავე და გააკეთეთ ის, რაც ჩვენ ვერ გავაკეთეთ. ...პარლამენტის მთავრობა მიდის და ადგილს უთმობს დამფუძნებელი კრების მთავრობას“.

ამის შემდეგ დამფუძნებელ კრებაში კამათი გაიმართა საკითხზე — პრეზიდენტი თუ პრემიერი ჩაეყენებინათ სახელმწიფოსა და მთავრობის სათავეში. ბოლოს კრებამ ხმის უმრავლესობით მიიღო მენშევიკების ასეთი წინადადება „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის შესადგენად დამფუძნებელი კრება ირჩევს ერთ კაცს, რომელიც ნიშნავს მინისტრებს. მთავრობის თავმჯდომარე არის იმავე დროს უმაღლესი წარმომადგენელი რესპუბლიკისა“⁵¹, ე. ი. დამფუძნებელმა კრებამ უარყო განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვილი პრეზიდენტის არჩევის საჭიროება, მაგრამ მიზანშეწონილად მიიჩნია მთავრობის თავმჯდომარის უფლებამოსილების გაფართოება.

მენშევიკებმა მთავრობის თავმჯდომარის პოსტზე წამოაყენეს ნ. ჟორდანიას კანდიდატურა. მას მხარი დაუჭირეს ეროვნულმა დე-

⁵¹ სსცია, ფ. 1833 ანაწ. 1, საქ. 3, ფურც. 3—14.

მოკრატებმაც. სოციალისტ-ფედერალისტებმა და ესერებმა თავი შეიკავეს. 1919 წ. 21 მარტს გამოცხადდა ახალი კაბინეტის შემადგენლობა; მთავრობის თავმჯდომარე — ნ. ჟორდანიას, საგარეო საქმეთა და იუსტიციის მინისტრი — ე. გეგეჭკორი, შინაგან საქმეთა, სახალხო განათლებისა და სამხედრო მინისტრი — ნ. რამიშვილი, მიწათმოქმედებისა და შრომის მინისტრი — ნ. ხომერიკი, ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი — კ. კანდელაკი⁵². როგორც ვხედავთ, შედგა წმინდა სოციალ-დემოკრატიული (მენშევიკური) მთავრობა და თანაც ერთი პირის ნებას დაუქვემდებარეს რამდენიმე სამინისტრო. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ საჭირო გახდა მთავრობაში ახალი მინისტრების მოწვევა.

დამფუძნებელი კრების 21 მარტის სხდომაზე ე. გეგეჭკორმა წაიკითხა მთავრობის მკვეხარა დეკლარაცია: „მოქალაქენო, დამფუძნებელი კრების წევრებო! ასრულდა საქართველოს ერის სურვილი, შედგა სუვერენული ორგანო, დამფუძნებელი კრება, რომელიც მოწოდებულია შეიმუშაოს რესპუბლიკის კონსტიტუცია და მტკიცე ნიადაგზე დაამკვიდროს დამოუკიდებელი დემოკრატიული სახელმწიფო. მთავრობა, როგორც აღმასრულებელი ორგანო დამფუძნებელი კრებისა და პასუხისმგებელი მის წინაშე, მიზნად ისახავს დემოკრატიის ინტერესთა დაცვას... ყველასათვის ცხადია, რომ ჩვენი ქვეყანა არასდროს არ შეურიგდება პოლიტიკურ მონობას და ქედს არ მოიხრის მოწინააღმდეგეთა წინაშე, რომელნიც მის არსებობას ემუქრებიან“. იქვე ლაპარაკი იყო მთავრობის უახლოეს ამოცანებზე პოლიტიკის, ეკონომიკისა და სოციალური ურთიერთობის სფეროში⁵³.

დეკლარაცია, მართალია, შეიცავდა რევოლუციურ ფრაზეოლოგიას, მაგრამ მის მიღმა კარგად ჩანდა მენშევიკების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული სამოქმედო პროგრამა და სულ არ შეინიშნებოდა სოციალისტური მიზანდასახულობა. ამიტომ იყო, რომ მთავრობის დეკლარაცია სოციალ-ფედერალისტებმა და ესერებმა მარცხნიდან გააკრიტიკეს და მხოლოდ ეროვნულმა დემოკრატებმა დაიკავეს უფრო მემარჯვენე პოზიცია.

სოციალ-ფედერალისტებმა ფრაქციის წევრმა შ. მესხიშვილმა აღნიშნა, რომ მთავრობა არსებობდა იმეორებს ძველ დეკ-

52 იქვე, ფურც. 25.

53 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 2, ფურც. 1—3.

ლარაცის, რაც ახლა საკმარისი აღარ არისო. „ჩვენ მოწმენი ვართ რუსეთში და ევროპაში შრომისა და კაპიტალის, სოციალიზმისა და იმპერიალიზმის ბრძოლისა. რევოლუციურმა ქარცეცხლმა ნათლად დაანახვა თვით იმპერიალისტებსაც კი, რომ ძველ სოციალურ ურთიერთობათა დაბრუნება შეუძლებელია. ... ამით იმის თქმა კი არ მინდა, თითქოს დღესვე შეიძლებოდეს სოციალიზმის განხორციელება. არა, მე მხოლოდ აღვნიშნავ, რომ თვით იმპერიალისტებიც კი გრძნობენ სერიოზულ სოციალურ გარდაქმნათა აუცილებლობას. სოციალისტები კი მოვალენი არიან, სადაც კი მათ შეუძლიათ, გაშალონ შემოქმედებითი ნიჭი და მტკიცე ნიადაგი მოუპოვონ სოციალისტურ წყობილებას. სოციალისტური მთავრობა, სოციალისტური დაბრუნებელი კრების ნდობით აღჭურვილი, ვალდებულია გაბედული ნაბიჯი გადადგას, თორემ იმ გზით, რომელიც დეკლარაციაშია ნაჩვენები და რადიკალებს უფრო შეეფერება, ვიდრე სოციალისტებს, ვერაფერს გახდება“⁵⁴.

შ. მესხიშვილმა შემდეგ განაცხადა, რომ რამდენადაც სოციალ-დემოკრატებმა თავს იდევს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა, ქართული სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბება, სოციალ-დემოკრატების მათთან საერთო ენა გამონახეს. შარშან დიდი საგარეო საშიშროება დაგვემუქრა, რის გამო აუცილებელი გახდა შეერთებული ბრძოლით თავისუფლების შენარჩუნება. „პირველ ხანებში საქართველოში მართლაც გაერთიანებული ეროვნული ფრონტი იყო, მაგრამ მალე დაირღვა იგი და მთელი სიმბინჟე ბრძოლისა ახალი წყობილების განსამტკიცებლად მხოლოდ ორ პარტიას — სოციალ-დემოკრატებსა და სოციალ-დემოკრატების დანაშაულებს — შეთანხმებული მუშაობა, კრიტიკის შენელება, დადებითი საქმიანობა აუცილებელი პირობა იყო ახლად შექმნილი სახელმწიფოს კეთილდღეობისათვის.“

ესლა დამფუძნებელი კრების წინაშე, — განაგრძობდა შ. მესხიშვილი, — დგება გადასაწყვეტი საკითხი — რა რეალური შინაარსის უნდა იყოს ჩვენი სახელმწიფო, რა უნდა განახორციელოს, რა მიზანი უნდა დაისახოს? აქ ჩვენი და მმართველი პარტიის პროგრამები ერთმანეთს შორდება. მმართველი პარტია აპირებს საქართველოში დაამყაროს მარტოოდენ დემოკრატიული სახელმწიფო და ერთდება მისთვის მას სოციალისტური ხასიათი. ჩვენ კი სოციალ-დემოკრატების ვამტკიცებთ: ეროვნული აღორძინება წილად

ხედა საქართველოს მშრომელ ხალხს და მის იდეოლოგიას, საქართველოს განთავისუფლების დროშა არის დროშა სოციალისტური დემოკრატიისა. ამ დემოკრატიის, მშრომელი მასის საქმეა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური აღორძინებაც განსაზოგადოებული მეურნეობით, რომელიც უნდა მოაწყონ კოოპერატივებმა, საერობო და საქალაქო თვითმმართველობებმა და მთელმა სახელმწიფომ. დამფუძნებელმა კრებამ ამ მიზნით უნდა გადასინჯოს აგრარული კანონი და მიწათმფლობელობა მოაწყოს სოციალიზაციის პრინციპზე. მხოლოდ ამ გზით დაიძლევა ეკონომიური კრიზისი, შეიქმნება სიმდიდრე, ნაწილობრივი განსაზოგადოებული მეურნეობით შევეშა-დებით სოციალისტური წარმოებისათვის⁵⁵.

სოციალ-ფედერალისტები მიზანშეწონილად თვლიდნენ უახლოეს დროში ჩატარებულყო ბანკების, სამთამანდო მრეწველობის, მსხვილი ფაბრიკა-ქარხნების, ელსადგურების, აფთიაქების, სასურსათო საქმის და სხვ. ნაციონალიზაცია. მართალია, ისინი არ მოითხოვდნენ კერძო ინიციატივის შეზღუდვას, მაგრამ მთავრობა კერძო კაპიტალს კი არა საზოგადოებრივ წარმოებას უნდა ემყარებოდეს.

სოციალ-ფედერალისტები, როგორც ვხედავთ, თითქოს უფრო სერიოზულ ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდნენ, უფრო რადიკალურ პროგრამას იძლეოდნენ სოციალიზმისათვის საფუძვლების ჩასაყრელად, მაგრამ იმასაც აცხადებდნენ, რომ ახლავე სოციალიზმის განხორციელება შეუძლებელიაო. „დღეს არის მხოლოდ გარდამავალი ხანა და ჩვენმა სახელმწიფომ უნდა შექმნას სოციალიზმის ელემენტები. სოციალიზმი მართოდენ საქართველოს ფარგლებში ვერ განხორციელდება, მაგრამ საქართველო მზად უნდა იყოს სოციალიზმის მისაღებად“⁵⁶.

დამფუძნებელ კრებაში რადიკალური პროგრამით გამოვიდნენ სოციალისტ-რევოლუციონერებიც (ლ. შენგელია). მათი აზრით, მხოლოდ ჭეშმარიტად სოციალისტური პარტია შეძლებდა ხალხის მეთაურობას, მხოლოდ ასეთ პარტიას დაუქერსო მხარს ესერთა ფრაქცია. სოციალისტ-რევოლუციონერებმა საქვეყნოდ განაცხადეს, რომ დამფუძნებელ კრებაში იბრძოდებდნენ მთავრობის მიერ გატარებული წვრილბუთუყუაზიული აგრარული კანონის წინააღმდეგ, დაიკავდნენ მიწის სოციალიზაციის პროგრამას, მოით-

55 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 3, ფურც. 31—32.

56 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 3, გვ. 32—33.

ზოგდნენ წარმოებაზე ნუშათა კონტროლის დაწესებას, სამუშაო დღის შემცირებას, მხარს დაუჭერდნენ საზოგადოებრივი წარმოების ჯანვითარებას. ესერებს საჭიროდ მიიჩნდათ მეგობრული ურთიერთობის დამყარება დემოკრატიულ და სოციალისტურ სახელმწიფოებთან, რადგან, მათი აზრით, მხოლოდ ამით განმტკიცდებოდა საქართველოს თავისუფლება, გამარჯვებით დაგვირგვინდებოდა მშრომელთა რევოლუცია⁵⁷.

სოციალ-დემოკრატები და ესერებო კარგად ხედავდნენ, რომ მშრომელი მასის დიდი ნაწილი სოციალისტურ გარდაქმნებს მოითხოვდა, საბჭოთა ხელისუფლებისათვის იბრძოდა. ეს ვარემოებაც აინულებდა მათ რევოლუციური და სოციალისტური პროგრამები წამოეყენებიათ, გარკვეული ნაბიჯი გადაედგათ კერძო საკუთრების, კაპიტალისტური წარმოების შეკვეცის, სოციალიზმისათვის საფუძვლების მომზადების მიმართულებით. თუ ეს არ გავაკეთეთ, აცხადებდნენ ისინი, „ამით შეიძლება საბაბი მიეცეს ანაქტიურ ელემენტებს სოციალიზმის სახელით ჩვენსკენ გამოილაშქრონ. აგვირდაგვირევენ წესიერებას და მიზანშეწონილი, სალი სახელმწიფო შემოქმედების მაგურ ჩვენში გაჩაღდება ანაქტია და სამოქალაქო ომი“⁵⁸. მაგრამ სურვილი სურვილად დარჩა. ვერც მენშევიკებმა, ვერც სოციალ-დემოკრატებმა და ესერებმა ვერ დაიმკვიდრეს ქვენშარიტი სოციალისტური პარტიების სახელი.

„დემოკრატიული სოციალიზმის“ იდეებმა მიზიდულობის ძალა ვერ დაუკარგეს საბჭოთა რუსეთის სოციალურ გარდაქმნებს და ქართველი მოლშევიკების საბრძოლო პროგრამებს.

ამჟარა ბურჟუაზიული პროგრამით გამოვიდნენ ეროვნული დემოკრატები. ამ პარტიის ერთ-ერთმა ლიდერმა ს. კელიამ განაცხადა, რომ სოციალ-დემოკრატები ფსიქოლოგიურად და იდეოლოგიურად მოუმზადებელი შეხვდნენო საქართველოს დამოუკიდებლობას, ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობას. ცხადია, ის პარტია, რომლის პროგრამაში არაა დროს არ შედიოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და რომელმაც მხოლოდ „გარემოების ძალდატანებით ჩაიბარა უკვე დამოუკიდებელი საქართველოს მართვა-გამგეობა“, ვერ გამოიჩინდა სათანადო უნარს, მკვიდრ საფუძველს ვერ დაუდებდა ჩვენ სახელმწიფოს. მთავრობა განუწყვეტლივ მერყეობს ინტერნაციონალიზმსა და ნამდვილ

57 იქვე, გვ. 37—39.

58 იქვე, ფურც. 31—32.

ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას შორის. „მთავრობას დღესაც არა აქვს გამოორკვეული სახელმწიფოებრივი შემოქმედების ორიენტაცია, ის თუ რომელ პრინციპს მისცეს უპირატესობა და სახელმძღვანელოდ გაიხადოს—მოსკოვის პრინციპი თუ პარიზისა“.

ს. კედიამ საქართველოს ეკონომიკის მოშლაში მთავარი ბრალი მთავრობას დასდო. ამ სფეროში განსაკუთრებით ცხადად გამოვლინდაო ჩვენი მთავრობის „სოციალისტური ცოდო და დანაშაული“. „რაც უფრო მალე დაადგება მთავრობა ნაცად და საიმედო ბურჟუაზიულ-სახელმწიფოებრივ შემოქმედების გზას, მით უფრო მალე და ადვილად მოხდება ჩვენი ეკონომიურ-ფინანსიური მდგომარეობის გაუმჯობესება და ჩვენი სახელმწიფოს კონსოლიდაცია“.

ს. კედიამ პრინციპულად დაიწუნა მთავრობის წარსული საქმიანობა, სრული უნდობლობა გამოუცხადა მის პროგრამასაც. მაგრამ რაც შეეხება ბრძოლას საქართველოს დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის, „ამ საკითხში, — განაცხადა კედიამ, — ყველა მთავრობასთან ვიქნებით ყოველ გასაჭირის დროს. დანარჩენ საკითხებში, სადაც მთავრობის რევოლუციური სოციალიზმის ნისწრაფება და მეთოდია, პრინციპულ და საქმიან ოპოზიციას დავადგებით, რადგან დღევანდელი მთავრობა მხოლოდ მაშინ გახდება გამოსადეგი, როცა იგი თავის თავს რადიკალურად გარდაქმნის, „როცა იგი შესძლებს თავის უარყოფას და დაადგება ნამდვილ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ გზას. ...დასასრულ, — ამბობდა იგი — მინდა სურვილი გამოვთქვა, რომ დამფუძნებელმა კრებამ, რომელსაც დაევალა ჩვენი ქვეყნის დაფუძნება, გამოიჩინოს საჭირო გონების სიფხიზლე და უტოპიურ ანთებაში არ ჩაწვას ჩვენი ქვეყნის ბედი და მომავალი“⁵⁹.

კავთის დასასრულს მთავრობის პოლიტიკის დაცვით გამოვიდა მენშევიკი რ. არსენიძე. მან უდავოდ მიიჩნია ის, რომ სოციალ-დემოკრატები მიზნად ისახევენ „სოციალიზმის განხორციელებას“. მისი ფარისევლური განცხადებით მთავრობა დღესვე ვერ შეუდგება საქართველოში სოციალიზმის მშენებლობის ექსპერიმენტებს. ჩვენ სოციალიზმისაკენ დემოკრატიის გზით მივდივართო. საქართველოს ცხოვრების გულში ვინც ჩაიხედავს, განაგრძობდა ნ. არსენიძე, ცხადად დაინახავს, რომ ჩვენ გვლუპავს არა მოქარბებუ-

⁵⁹ სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 3, ფურც. 33—36.

ლი წარმოება, არამედ მისი სათანადოდ განუვითარებლობა. მან საყვედური გამოთქვა იმ ორატორების მისამართით, რომლებმაც მოითხოვეს წარმოების ნაციონალიზაცია. ვიდრე წარმოება დაბალ დონეზე დგას, მის ნაციონალიზაციაზე ლაპარაკი დაუშვებელია, ჩვენ ჯერ წარმოების აღორძინება-განვითარებისათვის უნდა ვიმუშაოთ. „ჩვენთვის, რასაკვირველია, ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს კოლექტიურ, შეერთებულ მოღვაწეობას, როგორც არის ქალაქის თვითმმართველობა, ერობები და კოოპერატივები, მაგრამ არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვს კერძო ინიციატივას. ვისშიაც კი ასეთ ინიციატივას დავინახავთ, ჩვენ მხოლოდ ხელის შემწყობი ვიქნებით მისი“. ამ ძირითადი პრინციპის საფუძველზე მოხდა ყველა რეფორმის გატარება და მათ შორის აგრარული რეფორმისა, რომელიც ხალხმა მოიწონაო. რ. არსენიძემ დამფუძნებელ კრებას მოუწოდა მხარი დაუჭიროს სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას უკეთესი მერმისისათვის ბრძოლაში⁶⁰.

მოტანილი მასალა ცხადყოფს, რომ დამფუძნებელი კრების ფრაქციები სულაც არ იდგნენ ერთსა და იგივე თვალსაზრისზე, არ არსებობდა ბურჟუაზიული, წვრილბურჟუაზიული და სოციალისტური პარტიების მტკიცე ბლოკი. მმართველ პარტიას აკრიტიკებდა როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე ოპოზიცია. ერთსულენად მოქმედებდნენ ისინი მხოლოდ საჯარო პოლიტიკის საფეროში. მათ აერთიანებდა საბჭოთა ხელისუფლების სიძულვილი და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული საქართველოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნების სურვილი.

ახალი მთავრობის ჩამოყალიბების შემდეგ დამფუძნებელი კრება შეუდგა თავისი ძირითადი მოვალეობის შესრულებას, დაიწყო საკანონმდებლო მუშაობა.

დამფუძნებელმა კრებამ, ბუნებრივია, განსაკუთრებულა ყურადღება მიაქცია ფინანსიურ და ეკონომიურ საკითხებს, რადგან მათი მოწესრიგების გარეშე შეუძლებელი იყო ახლად შექმნილი სახელმწიფოს აპარატის ნორმალური მუშაობა და ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცება.

ნ. ჟორდანიას აღიარებდა, რომ საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკა“ თავიდანვე ფინანსიურ კრიზისს განიცდიდა. „როცა საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდებოდა, — ამბობდა იგი, — ხაზინა სრულიად ცარიელი იყო. მიუხედავად ამისა დღემდე სული

მინც მოვიტანეთ ისე, რომ არავითარი საგარეო ვალი არ აგვიღია. შემოსავლის წყაროები ფინანსური თვალსაზრისით ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს, ამიტომ ბონების ბეჭდვის მეტი სხვა გზა არ გვქონდა. ამას მოჰყვა ფულის კურსის დაცემა. ე. ი. გამოცემული ბონები ჩვენი დეფიციტია, საშინაო სესხია, მარა საგარეო სესხი ყველა ამ ვნებას მოგვიტანდა და იმავე დროს უცხო ძალის მოვალე გავხდებოდითო“. მთავრობის თავმჯდომარის განცხადებით, დამოუკიდებლობის გამოცხადების პირველ 7 თვეში საქართველოს ხაზინის შემოსავალმა შეადგინა მხოლოდ 96 მილ. მანეთი, გასავალმა კი მიაღწია 342 მილ. მანეთს. დეფიციტი 242 მილ. მან. დაიფარა ბონების გამოცემით. ნ. ჟორდანიამ ისიც აღნიშნა, რომ მთავრობის ხელში გადასული 2 მილ. დეს. ტყე, 800 ათასი დეს. საძოვრები, კურორტები და სხვ., თუ მათ ექსპლოატაციოზე 71 მილ. მანეთს დაეხარჯავთ, 90 მილ. მანეთ შემოსავალს მოგვეცემს. მაგრამ დეფიციტი მინც ვერ დაიფარებაო⁶¹.

კაპიტალისტურ საკრედიტო დაწესებულებათა უმოქმედობის პირობებში მთავრობა დიდ იმედს ამყარებდა სახელმწიფო ბანკზე, რომლის წესდება 1919 წლის დეკემბერში დამტკიცდა. სახელმწიფო ბანკის მუშაობას ძველი ყაიდის ეკონომისტები აძლევდნენ ტონს. მათ არაფერი სწამდათ სოციალისტური ექსპერაიმენტებისა და მთავრობას კაპიტალისტური კომერციის საფუძველზე დადგომას ურჩევდნენ. ბიუჯეტის წონასწორობის აღდგენისა და ფულის კურსის განმტკიცების წინაპირობად მათ მიაჩნდათ სავალუტო ფონდის შექმნა, რომელიც საგარეო ვაჭრობიდან მიიღებოდა.⁶²

სხვადასხვა თვალსაზრისი ბევრი გამოითქმოდა, დადგენილებებიც ბევრი მიიღებოდა, მაგრამ ქვეყნის ეკონომიკური ორგანიზმის გაჯანსაღება შეუძლებელი გახდა. სათბობისა და ნედლეულან უქონლობის გამო სრულიად შეწყდა ლითონდამუშავება და საფეიქრო მრეწველობა, რამდენჯერმე შემცირდა ხე-ტყის, თამბაქოს, სპირტ-კონიაკის და სხვ. წარმოება. მინიმუმამდე შემცირდა საგარეო ვაჭრობა. 1920 წ. 13 ოქტომბერს ეკონომიური საბჭოს სსდომანზე ნ. ჟორდანიას სასოწარკვეთილი აცხადებდა: „ჩვენ ვამბობდით, რომ ეკონომიური მხრივ კატასტროფისაკენ მივასწრებით. ...დღეს თითოეული ჩვენგანი გრძნობს, თითოეული მწვა-

61 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 3, ფურც. 6—9.

62 სსცია, ფ. 1833, ანაწ. I, საქ. 74, ფურც. 163—164.

ვედ განიცდის, რომ ჩვენ არა თუ მივდევართ კატასტროფისაკენ, ჩვენ უკვე მივედით იქამდე⁶³.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების მთავარი მიზანი ქვეყნის ძირითადი კანონის—კონსტიტუციის შედგენა იყო. სპეციალურად არჩეული საკონსტიტუციო კომისია მთელი წელი მუშაობდა და 1920 წლის „აპრილში დაამტკიცა საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ კონსტიტუციის პროექტი და შეიტანა იგი დამფუძნებელ კრებაში განსახილველად.

კონსტიტუციის პროექტით საქართველო ცხადდებოდა თავისუფალ, დამოუკიდებელ, განუყოფელ სახელმწიფოდ, დემოკრატიულ რესპუბლიკად. კონსტიტუციაში შეტანილი იყო მუხლები წოდებრივ განსხვავებათა მოსპობის, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობის შესახებ; გამოცხადებულა, რომ მოქალაქეებს აქვს სიტყვის, შეკრების, კავშირების შექმნის, გაფიცვების თავისუფლება, მაგრამ იქვე აღნიშნულია, რომ თუ ამ უფლებების გამოყენების დროს მოქალაქე ბოროტმოქმედებას ჩაიდენდა, მისი ქმედობა დანაშაულის ხასიათს მიიღებდა, კანონით განსაზღვრულ ფარგალს გადასცდებოდა აღმინისტრაცია და სასამართლო მასზე სათანადო რეაგირებას მოახდენდა. ხოლო „ზინაური ამბოხებისა და უცხო სახელმწიფოებთან ომის შემთხვევაში“ პარლამენტს უფლება ჰქონდა მთელ რესპუბლიკაში დროებით მოეხსნა მოქალაქეთა ზემოთ ჩამოთვლილი უფლებების გარანტია და მიემართა რეპრესიებისათვის.

კონსტიტუციის პროექტის მეოთხე თავში განსაზღვრული იყო რესპუბლიკის პარლამენტის უფლება-კომპეტენცია, მისი საქმიანობის წესები, კანონების განხილვა-მიღების პროცედურა. მეხუთე თავში ლაპარაკი იყო აღმასრულებელი ხელისუფლების ფუნქციებზე, მთავრობის შედგენის წესებზე. კონსტიტუციის პროექტის მეექვსე თავი ეძღვნება სასამართლოს, მეშვიდე — სახელმწიფო ფინანსებს, მერვე — სახელმწიფო კონტროლის ორგანოებს, მეცხრე—სახელმწიფოს თავდაცვას, მეათე—ადგილობრივი მმართველობის ორგანოებს. კონსტიტუციის პროექტის მეთერთმეტე თავში კონკრეტულად ლაპარაკი იყო აფხაზეთის, სამუსლიმანო საქართველოს და ზაქათალის შესახებ, ძირითადი კანონით შათ ავტონომიური მმართველობის უფლება უნდა მიანიჭებოდათ.

რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ეროვნებებს

უფლება ჰქონდათ შეედგინათ ეროვნული კავშირები, მოეწყობათ „დედაენით სწავლა-აღზრდა და ეროვნულ-კულტურულ საქმეთა შინაური მართვა-გამგეობა“.

ცალკე მეცამეტე თავში განსაზღვრული იყო რესპუბლიკის მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიკური უფლებები და სახელმწიფოს სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკა. სახელმწიფოს მოვალეობად ცხადდებოდა ზრუნვა მოქალაქეთა ღირსეული აღსებობის უზრუნველყოფისათვის. საკუთრების იძულებითი ჩამორთმევა დაიშვებოდა გამონაკლის შემთხვევაში, როცა ამას მოითხოვდა სახელმწიფოსა და საზოგადოების ინტერესები. რესპუბლიკას უფლება ჰქონდა კანონმდებლობის გზით სახელმწიფოსა და მუნიციპალიტეტებისათვის გადაეცა სავაჭრო, სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოები, რომელნიც საზოგადოებრივი სექტორის საფუძვლად გამოდგებოდა. კანონმდებლობის ზრუნვის საგნად ცხადდებოდა დაქირავებული შრომა. ადგილობრივი მმართველობის ორგანოებს ევალდებოდა შრომის ბირჟის, საშუამავლო კანტორებისა და სხვ. დაწესებულებათა დაარსება, უმუშევართათვის დახმარების გაწევა. კონსტიტუციის პროექტი აკანონებდა 8 საათიან სამუშაო დღეს, კვირაში ერთხელ 42 საათიან დასვენებას, კრძალავდა 16 წლამდე მოზარდთა შრომას. სახელმწიფოს უნდა ეზრუნა შრომის ნორმალური პირობების შექმნისა და ხელფასის მინიმუმის განსაზღვრისათვის, რისთვისაც არსდებოდა შრომის ინსპექცია და სანიტარული ზედამხედველობა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც 166 მუხლისაგან შედგებოდა, 1920 წლის მაისში სტამბურად დაიბეჭდა და დამფუძნებელი კრების დეპუტატებს დაურიგდა. მისი განხილვა დიდხანს გაგრძელდა, ყველა ფრაქციამ წარადგინა პროექტის დამატება-შესწორებები, საერთო თვალსაზრისის შემუშავება ძალიან გაძნელდა. სამოქალაქო ომის პირობებში მენშევიკური მთავრობა ანგარიშს არ უწყევდა პიროვნების თავისუფლების პრინციპს და მოწინააღმდეგე ძალების, პირველ რიგში კი ბოლშევიკების დათრგუნვისათვის იყენებდა საგანგებო კანონებს, ადმინისტრაციულ ღონისძიებებსა და რეპრესიებს. მთავრობის პრაქტიკაში დემოკრატიულ თავისუფლებათა დარღვევა იშვიათი გამონაკლისი როდი იყო.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ გარეშე სამყარო რამდენადმე გაფართოვდა. საქართველოს რესპუბლიკასთან მიმართებაში საზღვარგარეთის ქვეყნებად იქცნენ საბჭოთა რუსეთი, მუსავატური აზერბაიჯანი, დასწავლი სომხეთი, შთიელთა რესპუბლაკა და რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე შექმნილი სხვა მომენტალური სახელმწიფოები. მათთან ურთიერთობა საქართველოს მთავრობის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მხარეს წარმოადგენდა.

ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდშივე დაიწყო დავა ამიერკავკასიის ერების ტერიტორიული გამიჯვნის საკითხზე. ფედერაციის დაშლის შემდეგ ტერიტორიული დავა ახალ ფაზაში შევიდა. საქართველოსა და სომხეთის მთავრობები დაობდნენ ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილზე, საქართველო და აზერბაიჯანი ზაქათალის თაობაზე, სომხეთი და აზერბაიჯანი ყარაბაღის გამიჯვნის შესახებ.

1918 წ. ნოემბერში მოწვეულ იქნა ამიერკავკასიის „საერთაშორისო კონფერენცია“, რომლის დღის წესრიგში შედიოდა ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა ურთიერთობის საკითხები. მხარეებმა საჭიროდ მიიჩნიეს: 1) ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა ურთიერთ ცნობა; 2) ყველა სადავო საკითხის დაინტერესებული მთავრობების შეთანხმებით გადაწყვეტა, წარუმატებლობის შემთხვევაში საერთაშორისო არბიტრაჟისათვის მიმართვა; 3) სოლიდარული, ურთიერთმხარდაჭერის გამოხატვა მსოფლიო კონგრესზე იმ შიზნით, რომ მიღწეული ყოფილიყო ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების საერთაშორისო აღიარება, მათი დეიურე ცნობა⁶⁴.

ამ შეთანხმების რეალიზაცია შეუძლებელი გახდა. ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა ურთიერთობა არა თუ გაუმჯობესდა, კიდევ უფრო გაუარესდა.

1918 წ. 30 ოქტომბერს თურქეთმა ინგლის-საფრანგეთთან ხელი მოაწერა მუდროსის დროებით ზავს, რის შემდეგ დატოვა ამიერკავკასიის ოკუპირებული ტერიტორიები. როგორც კი თურქები ლორედან წავიდნენ, სომხეთის ჯარმა მყისვე დაიწყო წინ წამოწევა და დაიკავა ეს ტერიტორია. ბორჩალოში მდგარი ქართველთა ჯარის უფროსმა მომხდარი ფაქტი საქართველოს მთავ-

⁶⁴ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 3, ფურც. 1.

რობას აცნობა, დამატებითი ძალების გაგზავნა მოითხოვა საზღვრების აღსადგენად⁶⁵. ნოეზბრის ბოლოს სომეხ-ქართველთა ჯარებს შორის ნაშღვილი ომი გაჩაღდა.

საქართველოსა და სომხეთის ომს ამ სახელმწიფოთა მთავრობები ერთმანეთს აბრალუბდნენ. 1918 წ. 17 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტის სხდომაზე ნ. ჟორდანიამ განაცხადა: „მოქალაქენო, მოხდა ის, რაც არ უნდა მოხდარიყო. იმ დროს, როცა მსოფლიო ომის ხანძარი ჩაქრა, როცა მთავარი სახელმწიფოები ხმალს ქარქაშში აგებენ და იწყებენ მშვიდობიან ცხოვრებას, სომხეთის მთავრობა ფარულად ესხმის თავს საქართველოს რესპუბლიკას“. სალი მოსაზრება, ჟორდანიას აზრით, მოითხოვდა, რომ სომხეთის მთავრობას, რომელიც ომს აწარმოებდა აზერბაიჯანთან, საქართველოსთან მაინც შეენარჩუნებია კეთილმეზობლური ურთიერთობა. მან კი ანგარიში არ გაუწია შექმნილ სიტუაციას და ომი გამოგვიცხადა. სომხეთის მმართველი წრეები ალბათ დახმარებას გარედან ელიან, მაგრამ არა მგონია ვინმემ გაამართლოს ჩვენი მეზობლის მოქმედება და მას დახმარება გაუწიოს. ამჟამად შექმნილი კონკრეტული სიტუაცია მოითხოვს, რომ მშვიდობიანი შეთანხმებით განისაზღვროს ამიერკავკასიის ხალხთა უფლებრივი მდგომარეობა, მათი ტერიტორიების საზღვრები. მაგრამ სომხეთის მთავრობა მშვიდობიანი პოლიტიკის წინააღმდეგია, ერებს შორის მტრობას თესავს. ამიტომ ჩვენ იძულებული ვართ მშვიდობიანობის პოლიტიკა მას იარაღის ძალით მივალდებინოთ⁶⁶.

სომეხ-ქართველთა ურთიერთობის გამწვავებასა და ომის გაჩაღებაში არც საქართველოს მთავრობა იყო უცოდველი. მაგრამ პარლამენტი ოვაციით შეხვდა ჟორდანიას განცხადებას და ფრონტზე ჯარის ახალი ნაწილების გაგზავნა მოითხოვა. საომარი მოქმედება გაფართოვდა. ქართველთა ჯარმა შეაჩერა სომეხთა შემოტევა და 1918 წ. 20 დეკემბერს კონტრშეტევაზე გადავიდა, გამარჯვების სასწორი მისკენ გადაიხარა. ასეთ მომენტში არბიტრის როლი ინგლისის მისიამ იკისრა და ხანგრძლივი მოლაპარაკებებს შემდეგ დააწავა მხარეები. ომი შეწყდა. ჯარებმა დატოვეს სადავო ტერიტორია. შეიქმნა დემილიტარიზებული ზონა, მაგრამ საქართველოსა და სომხეთის მთავრობათა შეთანხმება ვერ მოხერხდა.

1919 წლის აპრილში საქართველოს მთავრობის ინიციატივით თბილისში ჩატარდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა წარმომადგენ-

⁶⁵ იქვე, ფურც. 25.

⁶⁶ სსცია, ფ. 1825, ანაწ. 1, საქ. 6, ფურც. 68—69.

ლებს კონფერენცია. საქართველოს მთავრობის რწმუნებულში ე. გუგუშვილმა აღნიშნა, რომ კონფერენცია შეიკრიბა ძალიან რთულ და საპასუხისმგებლო მომენტში. მსოფლიო ომი, მართალია, დამთავრდა, მაგრამ ბევრი საკითხი ჯერ კიდევ გადაუჭრელია. ჩვენი ვალაა გამოვინახოთ საერთო ენა, სოლიდარულად ვიმუშაოთ სიძნელეთა აღმოფხვრისათვის. ყველა ვგრძნობთ, განაგრძობდა იგი, ჩვენს წინაშე აღმართულ რეალურ საშიშროებას, რაც შემჭიდროვებასა და გარეშე მტრებთან ერთობლივ ბრძოლას გვიკარნახებს. ვიმედოვნებ, რომ ეს შეხვედრა საშუალებას მოგვცემს საფუძველი ჩავუყაროთ ამიერკავკასიის ხალხთა ეკონომიურ და პოლიტიკურ კავშირს; აღვადგინოთ საერთო ფრონტი, დავიცვათ ქვეყნის საზღვრები⁶⁶.

შემდეგ კონფერენციებზე სატყუებით გამოვიდნენ სომხეთის წარმომადგენელი ს. ტიგრანიანი და აზერბაიჯანის წარმომადგენელი ფ. ხოისკი. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ კონფერენციამ თითქმის უცვლელად მიიღო საქართველოს მთავრობის მიერ შეთავაზებული დღის წესრიგი. მის საბუთაო პროგრამაში შევიდა რკინიგზების, ფოსტა-ტელეგრაფის, ფინანსური, საბაჟო, საქონელმომოქცევისა და სხვ. ეკონომიური საკითხები. მანვე დიდი ყურადღება მიაქცია ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მიერ ურთიერთცნობისა და საერთაშორისო არენაზე ერთობლივად გამოსვლის პრობლემას. კონფერენციის მიერ გამოყოფილი კომისიების მუშაობა თითქმის ერთ თვეს გაგრძელდა. მაგრამ თითქმის ყველა საკითხი გადაუჭრელი დარჩა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ამიერკავკასიის სამ რესპუბლიკას შორის გაფორმდა ასეთი ხელშეკრულება: 1) ტერიტორიული და სხვა სადავო საკითხების მოსაგვარებლად უკვე დაწყებული მოლაპარაკება უფრო ენერგიულად უნდა გაგრძელდეს. 2) თუ 6 კვირის განმავლობაში ამ მოლაპარაკებას შედეგი არ მოჰყვა, დავა გადაწყდეს არბიტრაჟის მეშვეობით. 3) მოდავე მხარეები ამ მიზნით აყალიბებენ სამ საარბიტრაჟო კომისიას, ერთს სომხეთისა და აზერბაიჯანის, მეორეს აზერბაიჯანისა და საქართველოს, მესამეს სომხეთისა და საქართველოს უთანხმოებათა მოსაგვარებლად. 4) თუ კომისიების მუშაობასაც არ მოჰყვა სასურველი შედეგი, ამიერკავკასიის რესპუბლიკები ერთად მიმართავენ სამოკავშირეო საბჭოს

ან ერთა ლიგას, რათა გამოიყოს საერთაშორისო საარბიტრაჟო კომისია, რომლის გადაწყვეტილება საბოლოო იქნება⁶⁸. მაგრამ ვერც ამ გადაწყვეტილებამ და საერთაშორისო არბიტრაჟმა უშველა საქმეს. ამიერკავკასიის ბურჟუაზიული რესპუბლიკების ტერიტორიული დავა ბოლომდე გადაუწყვეტელი დარჩა.

საქართველოს რესპუბლიკის შდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ მას ხშირი კონფლიქტები ჰქონდა ყუბანის საბჭოთა რესპუბლიკასა და დენიკინთან.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ აფხაზეთში ემზას ხელმძღვანელობით ჩამოყალიბდა ბოლშევიკთა სამხედრო რევოლუციური კომიტეტი, რომელმაც დახმარება სთხოვა ყუბანის საბჭოთა რესპუბლიკას. ყუბანიდან აფხაზეთში მართლაც გამოიგზავნა 2-ათასიანი რაზმი, რომელმაც გუდაუთასთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა მენშევიკური საქართველოს ჯარის აქ მდგარი ნაწილი. მენშევიკურმა მთავრობამ აფხაზეთში თავისი ჯარის მსხვილი შენაერთები გაგზავნა. 1918 წ. ივნისის ბოლოს მთავრობის ჯარი შეტევაზე გადავიდა. წითელარმიელებმა და აჯანყებულებმა უკან დაიხიეს. 22 ივნისს მენშევიკური გვარდიისა და ჯარის ნაწილები გავრაში შევიდნენ, 2 ივლისს კი ადლერს დაეუფლნენ. 6 ივლისს საქართველოს შეიარაღებულმა ძალებმა დაიკავეს სოჭი, 26 ივლისს კი მძაფრი ბრძოლის შემდეგ აიღეს ტუაფსე. საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ გამოაცხადა, რომ მის გეგმაში არ შედიოდა ტერიტორიების შემატება, ჩვენი ჯარის შეტევის მიზანია უზრუნველყოს რესპუბლიკის უშიშროება ჩრდილოეთიდან, თავიდან აგვაცილოს ბოლშევიკური საფრთხე⁶⁹.

საქართველოს ბურჟუაზიული რესპუბლიკის მესვეურებმა, მართალია, დროებით თავიდან აიცილეს საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვება, მაგრამ მალე ისინი დენიკინის კონტრრევოლუციური არმიის დარტყმის ქვეშ მოექცნენ. დენიკინმა 1918 წ. სექტემბერში დაიკავა ნოვოროსიისკი, მალე იგი მიაღწა ტუაფსეს და საქართველოს ჯარი აიძულა გასცლოდა ქალაქს. ამის შემდეგ დენიკინის მოხალისეთა არმია სოქს მიუახლოვდა. ქალაქის სოციალ-დემოკრატიულმა და ესერულმა ორგანიზაციებმა სასწრაფოდ მოიწვიეს სხდომა. ორატორებმა დაგმეს ძმათა მკვლელი სამოქალაქო ომი, აღნიშნეს, რომ მხოლოდ საქართველოში არსე-

68 სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 118—119.

69 სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 40, ფურც. 1—2.

ბობსო შედარებითი მშვიდობა და საზოგადოებრივი წესრიგი. მართალია, ეკონომიურად სოკი ყუბანში შედის, მაგრამ ყუბანზე მიკედლება გააძლიერებსო დენიკინის კონტრარევოლუციურ დიქტატურას. ამიტომ მათ მიზანშეწონილად მიიჩნიეს მენშევიკურ მთავრობას განსაკუთრებული დეკრუტით გამოეცხადებინა სოკის დროებითი შეერთება საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან⁷⁰.

საქართველოს ჯარის ნაწილი 7 თვის განმავლობაში ინარჩუნებდა სოკის რაიონს. 1919 წ. 6 თებერვალს დენიკინის არმიის ქვედანაყოფი მოულოდნელად გარსემზოადგა სოკს და მას გარნიზონს იარალის დაყრა მოსთხოვა. საქართველოს ჯარის ნაწილმა დანებებუბზე უარი განაცხადა, რის გამო ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა. ანტიბოლშევიკურად განწყობილი ძალების ურთიერთბრძოლა ინტერვენტთა მიზნებს უწინააღმდეგებოდა. ამიტომ ინგლისის მისია კონფლიქტში ჩაერია, არბიტრის როლი იქიარა, მხარეებსაც განბრძოლას შეწყვეტა მოითხოვა. მაგრამ ცეცხლის შეწყვეტამდე დენიკინმა თავისი ერთ-ერთი მიზანი შეასრულა, სოკიდან ქართველები განდევნა. საქართველოს მთავრობამ არაერთხელ მიმართა ინგლისის მისიას, მოითხოვდა დენიკინის მტრული მოქმედების აღკვეთას, სოკის რაიონის ისევ საქართველოსათვის გადაცემას. ინგლისელები საქართველოს ჯარის სოკის რაიონში ყოფნას დასამშვებად მიიჩნევდნენ, მაგრამ დენიკინი შემოტევას განაგრძობდა. სოკის დაკავების შემდეგ მოხალისეთა არმიამ საომარი მოქმედება გაგრის რაიონში გადმოიტანა.

1919 წ. 23 ივნისს ინგლისის მისიის მეთაურ ვენ. ტომპსონის მოთხოვნით საქართველოს მთავრობისა და მოხალისეთა არმიის წარმომადგენელთა მოლაპარაკება იგანახლდა. სამოქალაქო ომის ფრონტებზე დროებითი წარმატებით გაამყებულ დენიკინის კონტრარევოლუციური არმიის წარმომადგენლობას თავი მედიდურად ექიარა, საქართველოს დამოუკიდებლობას არ სცნობდა, მისგან მორჩილებას მოითხოვდა, დაპირებას იძლეოდა საქართველო თვითმმართველობას დენიკინისაგან მიიღებსო. მაგრამ ქართველი მენშევიკებისათვის მიუღებელი იყო ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის პრინციპი დენიკინისაგან იქნებოდა იგი წამოყენებული თუ ბოლშევიკებისაგან. ამიტომ მოლაპარაკება ჩიხში მოექცა, ომის სუნი დატრიალდა.

⁷⁰ სსცია, ფ. 1864, ანწ. I, საქ. 40, ფურც. 2—4.

ასეთ სიტუაციაში, 1919 წ. 1 ივნისს ჩატარდა საქართველოს დამფუძნებელი კრების საგანგებო სხდომა, რომელზეც მთავრობის განცხადებით საგარეო საქმეთა მინისტრი ე. გეგეჭკორი გამოვიდა. „მოქალაქენო! — მიმართა მან დამფუძნებელი კრების წევრებს, — დენიკინის შავმა ლაშქარმა გაანადგურა მთიელთა რესპუბლიკა და აზერბაიჯანის საზღვარზე გავიდა. ამავე დროს მტერმა გააქტიურა მოქმედება სოჭის ოლქში, საქართველოს მიმართულებით მრავალრიცხოვანი ჯარი დასძრა. საქართველოს მთავრობის სურვილი იყო სადავო საკითხები დენიკინთან მშვიდობიანი მოლაპარაკებით მოგვარებინა. მაგრამ მალე დავრწმუნდით, რომ დენიკინს მარტო რუსეთის საზღვრის აღდგენა არ აკმაყოფილებს, მისი მიზანია დემოკრატიული რევოლუციის ჩახშობა, საქართველოს დამოუკიდებლობის გაუქმება. „ჩვენ ღრმად ვართ დაწრწმუნებული, — თქვა შემდეგ ე. გეგეჭკორმა, — რომ მთელი საერთაშორისო დემოკრატია, მოწინავე საზოგადოებრივი აზრი ევროპისა... მხარს დაუჭერს საქართველოს რესპუბლიკას და ამიერკავკასიის ერებს... მაგრამ უმთავრესი ძალა ჩვენში უნდა ვეძიოთ... ეჭვი არ გვაქვს, რომ საქართველოს ვლუბთა და მუშათა კლასი სასტიკად შეებრძოლება დენიკინს, ვინაიდან დენიკინს მოაქვს შავი რეჟიცია... დენიკინის შემოსვლა უქადის ჩვენს ქვეყანას აზრებას და მოსპობას... ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დენიკინი და მისი ლაშქარი ამიერკავკასიის საზღვრებს ვერ იხილავს და საქართველოს რესპუბლიკა მალე ააფრიალებს თავისუფლების და თავის სახელმწიფოებრივ დროშას“⁷¹.

სოციალისტ-ფედერალისტთა ფრაქციის სახელით სიტყვით გამოვიდა შ. მესხიშვილი, ხოლო სოციალისტ-რევოლუციონერთა სახელით ი. გობეჩია. მათ მხარი დაუჭირეს მთავრობის განცხადებას, მოითხოვეს ქვეყნის შინაგან ძალთა გაერთიანება, ქართველი ერის ყველა სოციალური ფენის მტრის წინააღმდეგ ამხედრება; მართალია, ჩვენ, დენიკინის მსგავსად, უცხო ქვეყნებისაგან არც იარაღი მიგვიღია და არც ფული, მაგრამ ჩვენ მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად უძლიერესი იარაღი გვაქვსო ეს არის თავისუფლებისადმი უსაზღვრო სიყვარული. ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელმა ს. კვლიამაც ძირითადად მოიწონა მთა-

71 საქართველოს დამფუძნებელი კრება, 22-ე სხდომის სტენოგრაფიული ანგარიში, გვ. 2—5.

ვრობის განცხადება, მაგრამ დაიწუნა მისი თორბა. სავშობლოს დასაცავად ბარტო გლახსა და მუშას როდი უნდა მოეუწოდოთ, ამ დიადი ამოცანის სამსახურში ყველა მოქალაქე უნდა ჩავაყენოთ განურჩევლად წოდებისა და კლასისაო. მან იმედი გამოთქვა, რომ ამ კრიტიკულ მომენტში თვით მთავრობაც გარდაიქმნებოდა, თავის გარშემო შემოიკრებდა მთელ ერს და წაიყვანდა მას გამარჯვებისაკენ⁷².

კამათის დამთავრების შემდეგ დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო ასეთი განცხადება: „მოისმინა რა მთავრობის მოხსენება მოხალისეთა ჯარების შემოსევის შესახებ, დამფუძნებელი კრება საქვეყნოდ აცხადებს, რომ ეს თავდასხმა გამოწვეულია ძველი რუსეთის მოტრფიალეთა იმპერიალისტური ზრახვებით, წვრილი ერების დამონებისა და დემოკრატიის დათრგუნვის სურვილით. დამფუძნებელი კრება დარწმუნებულია, რომ ჩვენი სახელოვანი ჯარი და გვარდია ღირსეულად შეხვდება მტერს და მთელი ძალდონით დაცავს საქართველოს რესპუბლიკის ხელშეუხებლობას. დამფუძნებელი კრება მოუწოდებს მთელ დემოკრატიას, მთელ ერს შემოკრბეს მთავრობის გარშემო, ზურგი გაუმაგროს დაშტარს.

დამფუძნებელი კრება დარწმუნებულია, რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკები და მათი დემოკრატია ამ საფრთხის წინაშე გაერთიანდებიან. ...დამფუძნებელი კრება რწმუნას გამოთქვამს, რომ ევროპის სახელმწიფოები და პირველ ყოვლისა მუშათა დემოკრატია ხმას აღიმადლებს ჩვენი ერისა და დემოკრატიის დასაცავად. დამფუძნებელი კრება მიმართავს პარიზის საზავო კონფერენციას და ევროპის ყველა პარლამენტს პროტესტით წინააღმდეგ დენიკინის შემოსევისა და მისი შეიარაღებისა წვრილ ერთა დასათრგუნავად“⁷³.

როგორც ვხედავთ, დამფუძნებელი კრების ყველა ფრაქციამ, მიუხედავად სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებზე აზრთა სხვადასხვაობისა, ერთსულოვნად გაილაშქრა დენიკინის რეაქციული ზრახვების წინააღმდეგ, ყველა დადგა საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვის პოზიციაზე. გამოცხადდა მობილიზაცია, დაიწყო ჯარების გადაადგილება ჩრდ. კავკასიის საზღვრებისაკენ. მაგრამ დიდი ომი დენიკინის წინააღმდეგ საქირო არ გახდა, საბ-

72 საქართველოს დამფუძნებელი კრება, 22-ე სხდომის სტენოგრაფიული ანგარიში, გვ. 11—20.

73 იქვე, გვ. 21.

ქოთა რუსეთის მიერ თეთრი არმიების განადგურებამ საქართველოს რესპუბლიკა იხსნა თეთრგვარდიელთა ურდოების შემოსევს საფრთხისაგან.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა საქართველოს რესპუბლიკის საერთაშორისო აღიარების მოპოვება, დიდი სახელმწიფოების მიერ მისი „დეფაქტო“ და „დეიურე“ ცნობა. ამ მიზნით სპეციალური დელეგაცია გაიგზავნა დასავლეთ ევროპაში. ამავე მიზნით საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ დასავლეთისაკენ გაგზავნა არა ერთი მემორანდუმი, ნოტა და განცხადება.

მსოფლიო ომის აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ფრონტებზე შექმნილმა სიტუაციამ 1918 წ. მაის-ივნისში საქართველოს მთავრობა იმპერიალისტურ გერმანიასთან დააკავშირა. მენშევიკებმა გაითვალისწინეს გერმანიის დაპყრობითი გეგმები ამიერკავკასიაში და მისი მეშვეობით თავიდან აიცილეს თურქთა ჭარბისაგან ოკუპაციის საფრთხე. უდავოა, გერმანიის იმპერიალიზმი ემზადებოდა თურქეთისათვის წართმეული გემრიელი ლუკმა თვითონ გადაეყლაპა, საქართველო გადაექცია თავის გავლენის სფეროდ და „მოკავშირე“ მთავრობასთან შეთანხმებით ხელი მოეთხო მისი ბუნებრივი რესურსების ექსპლოატაციის ხარჯზე. მაგრამ არ დასცალდა. მსოფლიო ომში გერმანიისა და თურქეთის მარცხმა ძირფესვიანად შეცვალა ძალთა განლაგება ახლო აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში.

საქართველოს მენშევიკური მთავრობის მესვეურებმა ჯერ კიდევ გერმანიის არმიის კაპიტულაციამდე დაამყარეს ურთიერთობა ანტანტის სახელმწიფოებთან. 1918 წ. 7 სექტემბერს საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელმა ზ. ავალიშვილმა ინგლისის, საფრანგეთის, აშშ-სა და იტალიის მთავრობებს აცნობა, რომ 1918 წ. 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, რუსეთის ცარიზმის 117 წლის ბატონობის შემდეგ ქართველმა ხალხმა კვლავ დაიკავა ადგილი თავისუფალ ერთა შორის და თავის შინაგან ცხოვრებას დემოკრატიულ თავისუფლებათა საფუძველზე აგებს⁷⁴.

74 სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 2.

იმავე წლის 14 სექტემბერს ანტანტის სახელმწიფოებს გაეგზავნა უფრო ვრცელი შემოწმანდუმი. იქ ლაპარაკია რუსეთის მეორე რევოლუციის შედეგობაზე, ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნასა და მის დაშლაზე. შემოწმანდუმის ავტორები სინანულთა აღნიშნავენ, რომ თურქეთმა დაიპყრო სომხეთის დიდი ნაწილი, სრული კონტროლი დაამყარა აზერბაიჯანზე. თავისუფალი რჩებაო მხოლოდ საქართველო. რევოლუციის პირველ ეტაპზე საქართველო სჯერდებოდა რუსეთის სახელმწიფოს ჩარჩოებში პოლიტიკურ ავტონომიას, მაგრამ რუსეთის იმპერიის დაშლა საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის გამოცხადების წინაპირობა გახდაო.

„საქართველოს მთავრობა, — ნათქვამია შემოწმანდუმის დასკვნაში, — მტკიცედაა დარწმუნებული, რომ თუ საგარეო ფაქტორები ხელშეწყობი იქნება, შეიძლება აღსდგეს ამიერკავკასიის ერთიანობა სამი სახელმწიფოს კონფედერაციის სახით. ...მაგრამ მანამდე საქართველომ უნდა განამტკიცოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. ამისათვის კი აუცილებელია მისი ოფიციალურად ცნობა მთავარი სახელმწიფოების მიერ. საქართველოს მთავრობა იმედოვნებს, რომ დასავლეთის დიდი დემოკრატია სცნობს ქართველი ხალხის მიერ მოპოვებულ დამოუკიდებლობას“⁷⁵.

გერმანიისა და ავსტრიის კაპიტულაციის შემდეგ საქართველოს მთავრობის დიპლომატიური ურთიერთობა ანტანტის ქვეყნებთან გაადვილდა და გააქტიურდა. საქართველოს რესპუბლიკამ საერთაშორისო არენაზე პირველ წარმატებასაც მიაღწია. 1918 წ. ბოლოს იგი სცნეს ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებულმა სახელმწიფოებმა და ნეიტრალურმა ქვეყნებმა (ჩეხოსლოვაკია, უნგრეთი, შვეცია, დანია, შვეიცარია, ნორვეგია). ინგლისის მთავრობამ კი საქართველოს წარმომადგენლებს კონკრეტული ცნობები მოთხოვა ამიერკავკასიაში შექმნილი მდგომარეობის შესახებ.

ინგლისის ამიერკავკასიით დაინტერესება შემთხვევითი როლი იყო. ჯერ კიდევ 1917 წ. 23 დეკემბერს ინგლისმა და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს საიდუმლო ანტისაბჭოურ ხელშეკრულებას, რომლის ძალით უკრაინა და ყირიმი საფრანგეთის, ხოლო მთელი კავკასია ინგლისის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა. მალე მას შემდეგ რაც მოკავშირეებმა დამარცხებულ თურქეთს თავს მოახვიეს მუდროსის ხელშეკრულება, საქართველოს მთავრობის დე-

⁷⁵ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 4—7.

ლუგაცია მთელი ინგლისის ნოტა იმის შესახებ, რომ დიდი ბრატანეთი თანაუგრძნობს საქართველოს დამოუკიდებლობას და მზადაა გამოვიდეს საზავო კონფერენციაზე მისი ცნობის სასარგებლოდ⁷⁶.

ინგლისის იმპერიალიზმს ამიერკავკასია, უპირველეს ყოვლისა, ანტისაბჭოურ პლაცდარმად სჭირდებოდა. ქართველი მენშევიკებიც აგრეთვე საბჭოთა ხელისუფლების დამხობაზე და რუსეთში ბურჟუაზიული წყობილების აღდგენაზე ოცნებობდნენ. ისინი ხელს უწყობდნენ დიდი ბრიტანეთის ანტისაბჭოური გეგმების განხორციელებას, ცდილობდნენ ახალი მფარველის ნდობის მოპოვებას, რათა მისი დახმარებით მიეღწიათ საერთაშორისო აღიარებისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის განმტკიცებისათვის. ამ პერიოდში ვ. ი. ლენინი ქართველი მენშევიკების შესახებ წერდა: „რაკი ხედავენ, რომ ინგლის-საფრანგეთის ბურჟუაზია იმარჯვებს, ისინი ყველანი მის მხარეზე ჯადადიან და ამზადებენ გაროებას ინგლის-საფრანგეთის იმპერიალიზმთან ჩვენს წინააღმდეგ, ჩვენს სარჯზე“⁷⁷.

საქართველოს მენშევიკურმა მთავრობამ პარიზის საზავო კონფერენციაზე თავის დელეგატებად გაგზავნა ზ. ავალიშვილი, დ. ლამბაშიძე, კ. ჩხეიძე, კ. წერეთელი. ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველმა წრეებმა ნდობა გამოუცხადეს ჩხეიძესა და წერეთელს, რის მიზეზიც, ზ. ავალიშვილის გადმოცემით, ის იყო, რომ „მათი სახელობი ჯერ კიდევ ბევრს ახსოვდა, მათ მიერ რუსეთის რევოლუციის პირველ დღეებში დაკავებული პოზიციის გამო. გაიხსენეს, რომ ისინი იბრძოდნენ ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ...დამამშვიდებლად მოქმედებდა აგრეთვე მათი თავდაპირილი მინიმალისტ სოციალისტების რეპუტაცია“⁷⁸.

მოუხედავად ამისა, მოკავშირეთა მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ოფიციალური ცნობა აგვიანებდა. 1918 წ. 18 დეკემბერს საქართველოს დელეგაცია დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს სწერდა, რომ საქართველოს მთავრობა ფაქტიურად არსებული კანონიერი მთავრობაა, რომელიც უკვე სცნეს ცენტრალური ევროპის ქვეყნებმა და ნეიტრალურმა სახელმწი-

76 გ. ლამბაშიძე. საქართველოში უცხოელთა ინტერვენციის ისტორიიდან. (1917—1921), თბ., 1961, გვ. 9—12.

77 ვ. ი. ლენინი. თხზ., ტ. 28, გვ. 123.

78 ზ. ავალიშვილი. საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918—1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში. გვ. 232.

ფოებმა. საქართველოს მთავრობამ ჩვენ მოგვანდო დიდ სახელმწიფოებთან მოლაპარაკება და ახლა მთავრობის რწმუნებით აღკურვით პატივი გვაქვს ვთხოვით ინგლისის მთავრობას სცნოს საქართველოს რესპუბლიკა დეფაქტო, დანიშნოს დიპლომატიური წარმომადგენელი თბილისში, დაუშვას საქართველოს წარმომადგენლობა ლონდონში და აწარმოოს მასთან მოლაპარაკება საქართველოს დამოუკიდებლობის, მისი მომავალი ბედის შესახებ. საქართველოს რესპუბლიკის მოსახლეობა დარწმუნებულია, რომ დიდი ბრიტანეთის მთავრობა მზარს დაუჭერს საქართველოს, როცა მისი ცნობის საკითხი განხილულ იქნება გამარჯვებულ სახელმწიფოთა საზავო კონფერენციაზე⁷⁹.

საქართველოს მთავრობამ თავის რწმუნებულთა მიშეუობით კიდევ რამდენჯერმე მიმართა ინგლისის მმართველ წრეებს. 1919 წ. 30 იანვარს კი ვრცელი წერილი მიართვა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს. წერილის პირველ ნაწილში ლაპარაკია საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენასა და მის საგარეო პოლიტიკაზე, შემდეგ კი დასმულია საქართველოს მომავლის საკითხი: რუსეთის იმპერია აღარ არსებობს, საქართველომ კი დამოუკიდებლობა დაიბრუნაო; თუ დიდი სახელმწიფოები განიხილავენ რუსეთის აღდგენის საკითხს, საქართველოს წინაშე დამდგარი ალტერნატივა შეიძლება ფორმულირებული იქნეს ასე—საქართველოს ისევ რუსეთის შემადგენელ ნაწილად გახდომა სურს, თუ განზრახული აქვს დარჩეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. წავიდა ის დრო, როცა საქართველოს არჩევანი უნდა მოეხდინა უბრალო გუბერნიასა და ადგილობრივ ავტონომიას შორის. ახლა არჩევანი უნდა მოეხდინოთ ავტონომიასა და დამოუკიდებლობას შორის, რაც ქართველი დემოკრატიისათვის დიდ სიმწელეს არ წარმოადგენს. საქართველოს დემოკრატია ვერ გაპყვება ქართველ მეფეთა ევალს. ქართველ ხალხს არც რუსეთის ქვეშევრდომობა სურს და არც უცხო ძალის კონტროლს ქვეშ ყოფნა. მას უნდა, გამოსცადოს საკუთარი ძალა, თავის ხელში აილოს საქართველოს მართვა-გამგეობის ძნელი საქმე და დამოუკიდებლობის შენარჩუნების გარანტიას ერთა ლიგისაგან ელოდებოა⁸⁰.

საქართველოს მმართველი წრეების თხოვნა-ვედრება კარგა ხანს უპასუხოდ რჩებოდა. ინგლის-საფრანგეთის ბურჟუაზიას, რა-

79 სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 48, ფურც. 8—9.

80 იქვე, საქ. 47, ფურც. 22—23.

თქმა უნდა, იზიდავდა ამიერკავკასიის ბუნებრივი სიმდიდრეები. „მოკავშირედ“ მოწვეული ინგლისელი ინტერვენტები ზღუდავდნენ საქართველოს სუვერენიტეტს, მათ საქართველოს მოწყვეტეს ბათუმის ოლქი, კონტროლი დაამყარეს მის რკინიგზებზე. მაგრამ დიდი ბრიტანეთის მთავრობა აჭიანურებდა საქართველოს „დეფაქტო“ ცნობასაც კი და მასთან არავითარ ხელშეკრულებას არ აფორმებდა. ამის მიზეზი ძნელი გამოსაცნობი როდია. ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეებს მთავარი მიზანი რუსეთის საბჭოთა ხელისუფლების განადგურება და მონარქიის ან ბურჟუაზიული კრესპუბლიკის აღდგენა იყო. ამის გარეშე რეალური ხლებოდა რუსეთის მეფისათვის სესხად მიცემული მილიარდების, ვეებერთელა სანედლეულო ბაზისა და ვაშსაღებელი ბაზის დაკარგვის საფრთხე. 1919 წელს ინტერვენტები საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ წარმატებითი ბრძოლის ძირითად იმედს კოლჩაკისა და დენიკინის კონტრრევოლუციურ არმიებზე ამყარებდნენ. ეს გენერლები კი „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“, ბურჟუაზიული სახელმწიფოს აღდგენისათვის იბრძოდნენ. ისინი არ სცნობდნენ რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებულ ეროვნულ სახელმწიფოებს. სწორედ ამის გამო ინგლის-საფრანგეთის მთავრობებიც თავს იკავებდნენ ამ ეროვნულ-ბურჟუაზიულ სახელმწიფოთა ცნობისაგან, მათი საკითხს განხილვას საერთო რუსული პრობლემების გადაწყვეტას უკავშირებდნენ.

ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეებსა დუმნით განაწყენებული საქართველოს მთავრობის დელეგაცია 1919 წ. 8 თებერვალს ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობას აცნობებდა, რომ მოკავშირეებისაგან აჭამდე პასუხი არ მიგვიღიაო. როგორც ჩანს ამ სახელმწიფოთა მთავრობები ერთდებიან საქართველოს საკითხის ცალკე განხილვას, მაგრამ ეს უსამართლობაა. საქართველო უკვე დამოუკიდებელი სახელმწიფოა. ის ტერიტორია, რაზეც ქართველი ხალხი თავის კანონიერ პრეტენზიას აცხადებს, საქართველოს ეკუთვნოდა იმ დიდი სახელმწიფოების აღმოცენებამდე, რომლებიც ახლა მსოფლიო პოლიტიკაში გადამწყვეტ როლს ასრულებენო.

რუსეთის ცარიზმი, განაგრძობდნენ ქართველი დიპლომატები, საქართველოს დაპყრობითი პოლიტიკის პლაცდარმად იყენებდა. თავისუფალ რუსეთს კი ჩვენი ქვეყანა აღარ ესაჭიროება. თანაც გაუგებარია რა მოტივით უნდა უთხრათ უარი დამოუკიდებლობაზე იმ ქვეყანას, რომელიც გეოგრაფიული, ეთნიკური და ისტო-

რეული თვალსაზრისით აკმაყოფილებს დამოუკიდებელი პოლიტიკური არსებობის ყველა მოთხოვნილებას. საქართველო აღარ შეიძლება განხილულ იქნას სხვა სახელმწიფოს ქვეშევრდომად, მან უნდა ჰპოვოს თავის საკუთარი ადგილი წინა აზიაში. ამისათვის აუცილებელია საქართველოს საკითხი დაუყოვნებლივ განიხილონ დიდმა სახელმწიფოებმა, რომელთა ნება საფუძვლად დაედება მომავალ საერთაშორისო საზოგადოებრივ წესრიგს⁸¹.

არც აშშ-ის მთავრობა ჩქარობდა საქართველოს დელეგაციის თხოვნაზე პასუხის გაცემას. მაგრამ საქართველოს წარმომადგენლობამ თავის მიზანდასახულობაზე ხელა არ აიღო. 1919 წ. მარტში საქართველოს რესპუბლიკის დელეგაციამ ვრცელი ნოტა წარადგინა პარიზის საზავო კონფერენციაზე. ნოტის პირველ პარაგრაფში ლაპარაკია ქართული სახელმწიფოებრიობის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებზე, მის ოქროს ხანაზე, შემდეგი საუკუნეების ძნელბედობაზე, აქვე აღნიშნულია, რომ აზიელი დამპყრობლებისაგან შევიწროებულმა საქართველომ დახმარება ჩრდილო მეზობელს სთხოვა. 1783 წელს საქართველო რუსეთის მფარველობაში შევიდა, მაგრამ რუსეთის ცარიზმმა დაარღვია ორმხრივი ხელშეკრულება.

შემდეგ ნოტაში მოტანილია ფაქტები ცარიზმის ასიმილიატორულ-კოლონიურ პოლიტიკასა და ქვეყნის ობიექტურ-პროგრესული განვითარების შესახებ, დემოკრატიულ მოძრაობაში ქართული ხალხის მიერ შეტანილ წვლილზე. ნოტის მეოთხე-მეხუთე პარაგრაფებში ამიერკავკასიის ფედერაციისა და დამოუკიდებელი საქართველოს მდგომარეობის ანალიზია მოცემული. ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება, ნოტის ავტორთა აზრით, ბოლშევიკური გამოსვლითა და ფრონტის დაშლით იყო განპირობებული. ამიერკავკასიის ფედერაცია დღემოკლე აღმოჩნდა, 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა. რადგან საქართველო შორს იყო ანტანტის ქვეყნებისაგან, იგი იძულებით დაეყრდნო გერმანიის მხარდაჭერას და ამით გადაიჩინა თავი თურქეთის მიერ ოკუპაციის საფრთხისაგან.

ნოტის ავტორები ხოტბას ასხამენ დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკურ წყობილებას, კმაყოფილებით აღნიშნავენ, რომ საქართველომ თავიდან აიცილა სამოქალაქო ომი, რევოლუციას იქ არ მოუსპია სახელმწიფოებრივი წესრიგი. საქართველო-

⁸¹ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 24—26.

ში განხორციელდა მართვა-გამგეობის რეორგანიზაცია. მიუხედავად სიძნელებებისა, ახალგაზრდა დემოკრატია აღმავლობის სტადიაშიაო.

ნოტის ბოლო ნაწილში ჩამოყალიბებულია „საქართველოს მოთხოვნები“. საქართველოს დამოუკიდებლობის ისტორიული საფუძველი, ნოტის ავტორთა აზრით, ყველასათვის ცნობილია. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა კი გაგრძელებდა მრავალსაუკუნოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობისა, რომელიც მხოლოდ XIX ს-ში გაწყდა. ახალი საქართველოს საზღვრებში, მათი განცხადებით, უნდა შესულიყო თბილისის და ქუთაისის გუბერნიები, სოხუმის, ბათუმისა და ზაქათალის ოლქები, ყარსის ოლქის ოლთისისა და არტანის ოკრუგები, შავი ზღვის ოლქისა და ტრაპიზონის ვილაიეთის ნაწილი. ამ ტერიტორიების მოსახლეობის 75% ქართველები შეადგენენო.

საქართველოს მისიის მალალფარდოვანი განცხადებით დიდი სახელმწიფოების მიერ საქართველოს ოფიციალური ცნობა, მისი დამოკიდებულობის საერთაშორისო გარანტიები საბოლოოდ განმტკიცებდა სოციალური თავისუფლებისა და სამართლიანობის ახალ კერას, რომ დამოუკიდებელი საქართველო საუკეთესოდ ორგანიზებული წევრი გახდებოდა იმ საერთაშორისო წესრიგისა, რომელსაც დაამყარებდნენ დასავლეთის სახელმწიფოები ხმელთაშუა ზღვიდან კავკასიის ქედამდე ყველა ცივილიზებული ერისა და მთელი კაცობრიობის ინტერესთა შესაბამისად⁸².

საქართველოს რესპუბლიკის ოფიციალური ცნობა, მისი საერთაშორისო აღიარება კიანურდებოდა, რაც მენშევიკების აზრით თეთრგვარდიელთა წისქვილზე ასხამდა წყალს, 1919 წლის 25 მაისს საქართველოს მთავრობამ თხოვნით მიმართა ოთხი დიდი სახელმწიფოს მისიებს დაეცვათ საქართველო დენიკინის პრეტენზიებისაგან. სათანადო ნოტაში ნათქვამია, რომ ანტანტისაგან შეიარაღებული მოხალისეთა არმია ცდილობს საქართველოს ტერიტორიების მითვისებას, დენიკინის ფლოტს ბლოკადაში ჰყავს საქართველო, იგი მოწყვეტილია გარე სამყაროს. ნოტის ავტორები იმედოვნებდნენ, რომ დასავლეთ ევროპისა და ჩრდილო ამერიკის „დემოკრატია“ დაეხმარებოდა საქართველოს ამ ბლოკადის მოხსნასა და დასავლეთის სამყაროსთან სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებაში⁸³.

⁸² სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 32—40.

⁸³ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 51—55.

ინტერვენტებს, როგორც აღნიშნული იყო, მიზანშეუწონლად მიაჩნდათ კოლჩაკ-დენიკინის თეთრი არმიებისა და რუსეთის განაპირა მხარეებში აღმოცენებული ბურჟუაზიული სახელმწიფოების ურთიერთშორის ბრძოლა. ისინი, მართალია, ცდილობდნენ მხარეების შორიგებას, მთელი მათი ძალები საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ წარმართვას, მაგრამ როცა კონფლიქტი მაინც ხდებოდა ინტერვენტები კოლჩაკ-დენიკინის თეთრი არმიების მხარეს იჭერდნენ. გარეშე ძალის ასეთი პოზიცია, ბუნებრივია, არ მოსწონდათ ეროვნულ-ბურჟუაზიულ სახელმწიფოთა მესვეურებს. 1919 წლის 7 ივნისს ამ სახელმწიფოთა წარმომადგენლებმა გამოაქვეყნეს საერთო დეკლარაცია, რომელშიც პროტესტს გამოთქვამენ თეთრი არმიების შეიარაღების წინააღმდეგ და საქვეყნოდ აცხადებდნენ: აზერბაიჯანის, ესტონეთის, საქართველოს, ლატვიის, ჩრდ. კავკასიის, ბელარუსიის და უკრაინის რესპუბლიკები შეიქმნა და არსებობენ ამ სახელმწიფოთა ხალხების თავისუფალი ნების საფუძველზე. ამ სახელმწიფოთა კონსტიტუციები შემუშავების პროცესშია. მეზობლებთან ურთიერთობას განსაზღვრავენ დასახელებულ სახელმწიფოთა უკვე მოწვეული დამფუძნებელი კრებები. ამიტომ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების ორგანოთა გადაწყვეტილებას არ შეიძლება რაიმე კავშირი ჰქონდეს ჩამოთვლილ სუვერენულ სახელმწიფოებთან და რუსეთის ურთიერთობა დასახელებულ რესპუბლიკებთან შეიძლება მოწესრიგდეს თანასწორუფლებიანობისა და სუვერენულ უფლებათა პრინციპების საფუძველზე. დასახელებულ სახელმწიფოთა მთავრობები იმეორებენ თხოვნას, რომ პარიზის საზავო კონფერენციამ დაუყოვნებლივ სცნოს მათი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა⁸⁴. მაგრამ ეს საერთო თხოვნაც დარჩა ხმად მლალადებისა უდაბნოსა შინა.

1919—1920 წლების მიჯნაზე საბჭოთა რუსეთმა გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვა სამოქალაქო ომის ფრონტებზე. დამარცხებულმა დენიკინის არმიის ნაშთებმა სამხრეთისაკენ მოკურცხლეს, ჩრდ. კავკასიაში კპოვეს დროებითი თავშესაფარი. ანტანტის მესვეურები შემოფოთდნენ, ინტერვენტებმა შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გაშოსავლის ძებნა დაიწყეს და ასეთ პირობებში გაიხსენეს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების საკითხი.

1920 წლის 10 იანვარს დიდი ბრიტანეთის მინისტრთა საბჭოს სხდომაზე პრეზიერმა ლორდ ჯორჯმა განაცხადა: დენიკინის

არმია გარბის, საბჭოთა არმია გამოდის შავი და კასპის ზღვის პირებთან, მთელი ჩრდ. კავკასია სამოქალაქო ომის ალშია გახვეული. თუ მოვლენები მომავალშიც ასე განვითარდა მთელი კავკასია დაგვეკარგება. საჭიროა გამოინახოს ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა ბრძოლაში ჩაბმის საშუალება, უნდა დავეხმაროთ იქ არსებულ მთავრობებს იარაღით. ლოიდ ჯორჯის ეს თვალსაზრისი საფრანგეთის პრემიერმა კლემანსომაც გაიზიარა.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ჩატარდა დიდ სახელმწიფოთა საგარეო საქმეთა მინისტრების სხდომა. ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ლორდმა კერზონმა საჭიროდ მიიჩნია საქართველოსა და აზერბაიჯანის სახელმწიფოთა დეფაქტო ცნობა. დასავლეთის იმპერიალისტურმა სახელმწიფოებმა გაითვალისწინეს მუსხევატური აზერბაიჯანისა და მენშევიკური საქართველოს მმართველი წრეების ანტისაბჭოური განწყობილება და 1920 წ. 11 იანვარს მიიღეს გადაწყვეტილება მათი დეფაქტო ცნობის თაობაზე⁸⁵.

დასავლეთის იმპერიალისტები უპირობოდ როდი სცნობდნენ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობას. ამ უკანასკნელთ ანტისაბჭოთა პლაკდარმის როლი ეკისრებოდათ. ინტერვენტები იმედოვნებდნენ, რომ ამიერკავკასიაში განალაგებდნენ თავის ჯარებს და ახალი მოკავშირეების დახმარებით შეაჩერებდნენ საბჭოთა ჯარების წინსვლას. დასავლეთის იმპერიალისტები ვარაუდობდნენ, რომ ახლო მომავალში შეძლებდნენ დენიკინის ჯარის ნაშთების, პოლონეთისა და ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა ერთობლივი ლაშქრობის ორგანიზებას საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ.

ქართველი მენშევიკები დარწმუნდნენ, რომ რევოლუციური სენით დაავადებული ინგლის-საფრანგეთის არმიებს არ შეეძლოთ საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლა. ამიტომ დენიკინის არმიის განადგურების შემდეგ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობა მხალისით როდი მონაწილეობდა ინტერვენტების ანტისაბჭოური გეგმების დამუშავებაში. ამ მხრივ საყურადღებოა საქართველოს დელეგაციის უფროსის წერაილი (1920 წ. 6 მარტი) ინგლისის პრემიერ ლოიდ ჯორჯისადმი. „მისი აღმატებულების მთავრობამ, — წერდა ქართველი დიპლომატი, — კარგად იცის, რომ საქართველო და აზერბაიჯანი რუსეთთან მიმართებაში ყოველთვის თავდაცვით პოზიციას იჭერდნენ. რუსე-

⁸⁵ ვ. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე. საქართველოში უცხოელთა ინტერვენციის ისტორიიდან. თბ., 1961, გვ. 56—57; სსცია, ფ. 1864, ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 131—133.

თქმის მიერ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის ცნობა იყო ჩვენი პოლიტიკური მოღვაწეობის მთავარი მიზანი. ამას წინათ, როცა უმაღლესმა სამოკავშირეო საბჭომ განიხილა ბოლშევიკების შესაძლო თავდასხმის შემთხვევაში ამიერკავკასიის რესპუბლიკებისათვის სამხედრო დახმარების გაწევის საკითხი, ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ თუმცა დიდი სურვილი გვაქვს დავიცვათ დამოუკიდებლობა, მაგრამ მიზანშეწონილად არ მოგვაჩნია საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა. ჩვენ მზად ვართ დაემაყაროთ რუსეთთან მეგობრული ურთიერთობა.

„იმედი გვაქვს, — დაასკენის ქართველი დესპანი, — რომ დავგეხმარებით ჩვენი რესპუბლიკების „დეიურე“ ცნობაში და განსწევთ არბიტრის როლს ამიერკავკასიის რესპუბლიკებისა და რუსეთის მორიგების საქმეში. რასაც ალბათ მოჰყვება ჩრდილოელი მეზობლის მიერ ჩვენი დამოუკიდებლობის ცნობა“⁸⁶.

ქართველი ხალხი აშკარა უკმაყოფილებას აცხადებდა ინგლისელი იმპერიალისტების მიმართ, რომლებმაც მოახდინეს ბათუმის ოლქის ოკუპაცია, ზღუდავდნენ საქართველოს რესპუბლიკის სუვერენულ უფლებებს, ცდილობდნენ წაუყვანათ იგი დათმობებზე რუსეთის კონტრარევოლუციის მიმართ. გენშევიკებს, ბუნებრივია, სურდათ ქართველი ხალხის თვალში აღედგინათ დაკარგული პრეტენი და ამიტომ გაბედეს ბათუმის ოლქის საქართველოსათვის დაბრუნების მოთხოვნა. 1920 წლის 16 მარტს საქართველოს დელეგაციის თავმჯდომარე კ. ჩხეიძე სამოკავშირეო საბჭოს თავმჯდომარეს სწერდა: 1) ბათუმის ოლქი, რომლის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქართველი მამამდიანები არიან, ისტორიული და სხვა საბუთების ძალით საქართველოს შემადგენლობაში უნდა შევიდეს. 2) ამ ოლქის დაყოფა, მისი ერთი ნაწილის სხვა სახელმწიფოსათვის გადაცემა, დიდ უკმაყოფილებას გამოიწვევს ქართველ ხალხში, მოწამლავს ურთიერთობას ამიერკავკასიის ერებს შორის. 3) თუ დასაბუთდება, რომ სომხეთისათვის აუცილებელია ზღვაზე გასასვლელი და მას მიეცემა ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე რკინიგზის გაყვანის უფლება, ეს უნდა გაკეთდეს განსაკუთრებული ხელშეკრულების საფუძველზე, რომელიც არ შელახავს ამ ტერიტორიის მიმართ საქართველოს სუვერენულ უფლებას. 4) ბათუმის ოლქის ტერიტორიაზე ე. წ. სამხრეთ-დასავლეთის სახელმწიფოს შექმნა კიდევ უფრო გაართულებს ამიერკავკასიის ხალხთა

⁸⁶ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 101—102.

უკეთიერობას, განსაკუთრებით კი გაანაწყენებს ქართველ ხალხს. ამიტომ ამ გეგმაზე ხელი უნდა აიღოთ. მით უმეტეს, რომ ბათუმის გადასვლა პოლიტიკურად საქართველოს ხელში როდი გადახედვლეს მის გამოყენებას მოკავშირეების მიერ როგორც საყრდენი პუნქტისა საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებისათვის. 5) ამასთან, საქართველოს მთავრობა მოითხოვს, რომ მას გადაეცეს ყარსის ოლქის არტანისა და ოლთისის ოკრუგები⁸⁷.

ანტანტა, როგორც ჩანს, ბათუმის განსაკუთრებული პოლიტიკური ერთეულის სტატუსსა შექმნას სომხეთ-აზერბაიჯანის ინტერესებისათვის ანგარიშგაწევის მოტივით ასახულებდა. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ უშუალოდ შეზობელ სახელმწიფოებთან გამართა მოლაპარაკება, რის შედეგადაც დაიდო ასეთი შეთანხმება: 1) აზერბაიჯანი და სომხეთი თანახმა არიან ბათუმის ოლქი შევიდეს საქართველოს შემადგენლობაში. 2) აზერბაიჯანი და სომხეთი თანახმა არიან ბათუმის ნავსადგურზე დაწესდეს საქართველოს სუვერენიტეტი, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ნავსადგურში დაცული იქნება მათი ეკონომიური ინტერესები. 3) საქართველოს რესპუბლიკა ვალდებულიება კისრულობს მეზობელ სახელმწიფოებს მისცეს იმის გარანტია, რომ ბათუმის ნავსადგურით ექნებათ ზღვაზე თავისუფალი გასასვლელი. 4) ამ გარანტიის უზრუნველყოფის მიზნით ბათუმში მოეწყობა კომერციული ბაზარი. მხედველობაში მიიღება ბაქოს ნავთობის ექსპორტის ინტერესები, ხოლო სომხეთს უფლება მიეცემა თავისი რკინიგზები მოიყვანოს ბათუმის ნავსადგურამდე. 7) უთანხმოებანი უნდა გადაიჭრას არბიტრაჟის მეშვეობით⁸⁸.

ინგლისს, საფრანგეთს და იტალიის მთავრობებს ბათუმი. მართალია, მნიშვნელოვან ანტისაბჭოურ ბაზად მიაჩნდათ, მაგრამ სამოქალაქო ომის ფრონტებზე დენიკინის დამარცხების შემდეგ მათ პესიმიზმი დაეუფლა. მოკავშირეებმა ვერ გაბედეს ბათუმში დიდი სამხედრო შენაერთების გადმოყვანა. 1920 წლის ივნისში ინგლისის 2-ათასიანმა გარნიზონმა ბათუმი დატოვა. ქალაქსა და მის ოლქზე საქართველოს სუვერენული უფლებები აღსდგა, რასაც ინტელიგენცია და ხალხი დიდი სიხარულით შეხვდა. მიუხედავად ამისა, საქართველო კვლავ ინგლისელ იმპერიალისტთა გავლენის სფეროში რჩებოდა. მენშევიკურ მთავრობას ინგლისისა

⁸⁷ სსცია, ფ. 1864. ანაწ. I, საქ. 47, ფურც. 104—105.

⁸⁸ იქვე, ფურც. 117.

და დასავლეთის სხვა დიდი სახელმწიფოების მხარდაჭერა დამოუკიდებლობის შენარჩუნების ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობად მიანდა.

4. საქართველოს „დემოკრატიული რესპუბლიკის“ ურთიერთობა საბჭოთა რუსეთთან. ბრძოლა საქართველოს ბურჟუაზიული სახელმწიფოს საბჭოთა სახელმწიფოდ გარდაქმნისათვის

სამოქალაქო ომის პერიოდში საბჭოთა რუსეთმა რამდენჯერმე მიმართა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას წინადადებით კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებისა და დენიკინის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლის თაობაზე, მაგრამ ყოველთვის უარა მიიღო. მენშევიკები ერიდებოდნენ დასავლეთის იმპერიალისტთა წყენას და საბჭოთა რუსეთთან არა თუ მეგობრულ ურთიერთობას ამყარებდნენ, არამედ ხშირად მის წინააღმდეგ აშკარა მტრულ პოზიციას იკავებდნენ.

1920 წლის გაზაფხულზე საერთაშორისო ძალთა განლაგება არსებითად შეიცვალა. კოლჩაკისა და დენიკინის თეთრი არმიები საბოლოოდ განადგურდა. დასავლეთელმა ინტერვენტებმა საბჭოთა რუსეთი ვერ წამოაჩოქეს. წითელმა არმიამ კონტრრევოლუციური ელემენტებისაგან გაწმინდა რუსეთის თითქმის ყველა ოლქი, დაეუფლა ჩრდილო კავკასიას და ამიერკავკასიის საზღვარზე გამოვიდა. საბჭოთა რუსეთის გამეზობლობითა და საქართველოს მშრომელი მასების რევოლუციური ბრძოლით შეშინებული ქართველი მენშევიკების ტონი საგრძნობლად შეიცვალა. მათ თავი დაანებეს ბოლშევიკების აშკარა ლანძღვა-გინებას და საბჭოთა რუსეთთან შეთანხმების შესაძლებლობაზე ალაპარაკდნენ. 1920 წ. 14 აპრილს საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულმა მთავრობამ ნოტიო მიმართა საბჭოთა მთავრობას და სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყების ინიციატივა თვით გამოიჩინა. საბჭოთა რუსეთმა ურანგელთან და პოლონეთთან მოსალოდნელი ომის პირობებში მისაღებად ჩათვალა სამხრეთელი მეზობლის წინადადება და მალე მოლაპარაკებაც გაიმართა.

1920 წ. 7 მაისს საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელმა ლევ კარახანმა და საქართველოს მთავრობის რწმუნებულმა გრიგოლ ურატაძემ ხელი მოაწერეს რუსეთ-საქართველოს სამშვიდობო ხელშეკრულებას, რომლის ძირითადი მუხლები ასეთი იყო: 1) ერ-

თა თვითგამორკვევის პრინციპის საფუძველზე საბჭოთა რუსეთის ცნობს საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობას და ნებაყოფლობით ამბობს უარს ქართველი ხალხის მიმართ რუსეთის ყველა სუვერენულ უფლებაზე. 2) რუსეთი უარს ამბობს საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევაზე. 5) საქართველო ვალდებულებას კისრულობს განაიარალოს და საკონცენტრაციო ბანაკებში მოათავსოს საქართველოს ტერიტორიაზე მყოფი, რუსეთის მთავრობის სახელით მოქმედი ჯარის ნაწილები (თეთრგვარდიელები.—ა. ბ.) და მათი კუთვნილი იარაღი გადასცეს საბჭოთა რუსეთს. არ შეუშვას საბჭოთა რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი ელემენტები საქართველოს ტერიტორიაზე. 6) რუსეთი ვალდებულებას კისრულობს თავის ტერიტორიაზე არ დაუშვას საქართველოს მთავრობის დამხობისათვის მებრძოლი პირები და ორგანიზაციები. 8) მეხუთე-მექვსე მუხლების შესასრულებლად მხარეები აყალიბებენ შერეულ კომისიას. 10) საქართველოს მთავრობა ვალდებულია გაათავისუფლოს საბჭოთა რუსეთისა და კომპარტიის სასარგებლო საქმიანობისათვის დასჯილი პირები⁸⁹.

ამ ხელშეკრულებაში კარგად ჩანს მხარეების მიზანდასახულობა. ჩიჩერინი აღნიშნავდა, რომ საქართველო მსოფლიო პოლიტიკის ურთ-ერთი ყველაზე მგრძნობიარე კვანძია და ამ ქვეყანაში ჩვენ ორი მიზანი დავისახეთ; აღმოგვეფხვრა საქართველოს ტერიტორიიდან მტრულად განწყობილი ძალების თავდასხმა და ამავე დროს საქართველოს კომუნისტებისათვის ლეგალური საქმიანობის შესაძლებლობა მიგვეცაო.⁹⁰ საქართველოს მთავრობას კი სურდა ამ ხელშეკრულებით დრო მოეგო ვიდრე ანტანტის სახელმწიფოებისაგან რეალურ დახმარებას მიიღებდა და ქვეყნის საერთაშორისო მდგომარეობას განამტკიცებდა.

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ მთავრობას კმაყოფილების საფუძველი, რა თქმა უნდა, ჰქონდა. გაფორმებული ხელშეკრულება თავისთავად საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს რესპუბლიკის დეიურე ცნობას ნიშნავდა, რის გამოყენებასაც, ბუნებრივია, იგი ცდილობდა დასავლეთელ მოკავშირეთა თვალში თავის პრესტიჟის ასამაღლებლად. მენშევიკური ოფიციალიზი გაზ. „ერთობა“ სამშვიდობო ხელშეკრულების ძირითად ღირსებას იმა-

⁸⁹ სსცია, ფ. 1833, ანაწ. 1, საქ. 227, ფურც. 26—28.

⁹⁰ ა. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე. სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება ამიერკავკასიაში, ტ. II, გვ. 150.

ში ხელავედა, რომ იგი ხელს გაუხსნიდა ევროპას ეცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა⁹¹.

1920 წ. 8 ივლისს საქართველოს მთავრობის მიერ სამოკავშირეო საბჭოსათვის გაგზავნილ ვრცელ მემორანდუმში აღნიშნულია, რომ დასავლეთის სახელმწიფოებისაგან საქართველოს დამოუკიდებლობის ფაქტის აღიარება საკმარისი არაა და ქართველო ხალხი ელოდებოდა მისი დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აქტით აღიარებას, მთავარი სახელმწიფოებისაგან დეიურე ცნობას. დიდ სახელმწიფოთა მთავრობებმა კარგად იცნან თუ რას წარმოადგენს საქართველოს რესპუბლიკა, როგორაა ამ დემოკრატიის პოლიტიკური მისწრაფებანი. საქართველოს დელეგაციას ზედმეტად მიანიჭია კვლავ ილაპარაკოს რესპუბლიკის დეიურე ცნობის დასასაბუთებლად, მით უმეტეს, რომ ქართველი ხალხი სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას თვლის თავის ბუნებრივ უფლებად და მისაოფიციალური ცნობა იქნება მხოლოდ მოვლენის ლოგიკური დასასრული.

1920 წლის ზაფხულში მემორანდუმის ავტორების აზრით, შეიქმნა ისეთი სიტუაცია, რომ საქართველოს დეიურე ცნობა გადაუდებელია. საბჭოთა რუსეთმა უკვე სცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა. მართალია, ევროპას ჯერ თვით საბჭოთა რუსეთი არ უცენია, მაგრამ რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარება საფუძველს აძლევს მას დაუყოვნებლივ სცნოს საქართველოს რესპუბლიკა იურიდიულად. საქართველოს დეიურე ცნობის საჭიროება, ქართველთა დელეგაციის აზრით, განპირობებული იყო წინა აზიაში შექმნილი მდგომარეობითაც. ახლა ფორმდება ხელშეკრულება, რომელმაც უნდა განსაზღვროს თურქეთის ყოფილი იმპერიის ზედი და გადაჭრას დამოუკიდებელი სომხეთის პრობლემაც. ამასთან დაკავშირებით ისმება საქართველოსომხეთის საზღვრების დადგენის საკითხი. ყველაფერი უნდა გაკეთდეს საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკების გზით და თუ საქართველო იურიდიულად არ იქნა ცნობილი, ისე არ შეიძლება მისი მონაწილეობა რომელიმე საერთაშორისო ხელშეკრულების გაფორმებაში. საქართველოს დეიურე ცნობას, ქართველთა დელეგაციის განცხადებით, მოითხოვდა აგრეთვე ეკონომიური პრობლემების გადაჭრის საჭიროება. საქართველოს მთავრობის გაცხოველებული მოლაპარაკება დასავლეთ ევროპულ ფორმებ-

⁹¹ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 126—128.

თან სხვადასხვა კონცესიების გაცემის თაობაზე წარმატებით ვერ დაგვირგვინდებოდა საქართველოს იურიდიულად ცნობის გარეშე.

ქართველი ხალხი, დაასკვნიან ქართველი დესპანები, დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლას განაგრძობს. საქართველოს მთავრობა იმედოვნებს, რომ მოკავშირეები იურიდიულად სცნობენ მას და ამით დიდ მორალურ დახმარებას გაუწევენ საქართველოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში⁹².

აღნიშნული შემოკანდილების ანტანტის სახელმწიფოებისათვის გადაცემის მომენტში რუსეთ-პოლონეთის ფრონტზე ცხარე ბრძოლები მიმდინარეობდა. რუსეთის კონტრრევოლუციას ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ დაეკარგა საბჭოთა ხელისუფლების დამხობისა და ერთიანი ბურჟუაზიული იმპერიის აღდგენის იმედი. ამიტომ დასავლეთ ევროპის დიდი სახელმწიფოები საქართველოს დეიურე ცნობის საკითხში კვლავ მერყეობდნენ, საქართველოს მთავრობის თხოვნაზე დადებითი პასუხის გაცემას კვლავ აკიანურებდნენ.

1920 წელს დიდმა სახელმწიფოებმა ხელი მოაწერეს სევრის ხელშეკრულებას, რომელიც ანაწილებდა თურქეთის ყოფილი იმპერიის სამფლობელოებს და თავისებურად წყვეტდა შავი ზღვის სრუტეების პრობლემას. ეს ხელშეკრულება უგულვებელყოფდა საქართველოს ინტერესებს. ბათუმი გამოცხადდა თავისუფალ ქალაქ-ნავსადგურად, რომლის სავაჭროდ გამოყენებისათვის საქართველოს მხოლოდ იმდენივე უფლება ჰქონდა, რამდენიც სხვა სახელმწიფოებს. კიდევ უფრო უგულვებელყოფილი იყო საქართველოს უფლებები შავი ზღვითა და სრუტეებით ჭარებლობის სფეროში. სრუტეების მართვის საერთაშორისო კომისიაში საქართველოს ადგილი არ ეძლეოდა და საერთოდ საქართველო იყო ერთადერთი შავიზღვისპირა სახელმწიფო, რომლის ხსენება სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით დასავლეთის დიდმა სახელმწიფოებმა საჭიროდ არ მიიჩნიეს⁹³.

აშშ-ის მთავრობას სევრის ხელშეკრულებაზე ხელი არ მოუწერია. მისი თვალსაზრისი რუსეთისა და ახლო აღმოსავლეთის პრობლემებზე გამოთქმულ იქნა აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის კოლბის ნოტაში, რომელიც სევრის ხელშეკრულების ხელმოწერის დღეს გამოქვეყნდა. ანტისაბჭოთა სულით გამსჭვალული ეს

92 სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 131—133.

93 გ. ლ. ა. შ. ი. ძ. იმპერიალისტური სახელმწიფოების აგრესიული პოლიტიკა საქართველოსა და ამიერკავკასიის მიმართ 1920 წელს. თბ., 1970, გვ. 108—112.

დოკუმენტი რუსეთის საკითხს თითქოს განიხილა და დამზობილი ბურჟუაზიული რეჟიმის პოზიციებიდან და რუსეთის ერთიანობაზე ლაღადებდა. მის საზღვარებში, ნოტის ავტორის აზრით, უნდა შესულიყო მთელი ყოფილი იმპერია ფინეთის, პოლონეთისა და იმ ტერიტორიების გამოკლებით, რომელიც სევრის ხელშეკრულებით უნდა გადასცემოდა დამოუკიდებელ სომხეთს. გამონაკლისი იმიტომ იყო დაშვებული, რომ აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის მესვეურთა განცხადებით მხოლოდ პოლონელებმა, ფინელებმა და სომხებმა გამოიჩინეს განსაკუთრებით დიდი სწრაფვა დამოუკიდებლობისაკენ. საქართველოსა და აზერბაიჯანის ე. წ. რესპუბლიკების დეფაქტო ცნობა შეცდომაა და ეს ქვეყნები ბურჟუაზიული რუსეთის შემადგენლობაში უნდა დაბრუნდნენო. აშშ-ის მთავრობა შეურაცხყოფდა ქართველების, აზერბაიჯანელების და რუსეთის სხვა ბევრი დაჩაგრული ერის პატრიოტულ გრძობებს, მათ მისწრაფებას თავისუფლებისა და ეროვნული თვითგამორკვევისაკენ. ქართველი ხალხსათვის, რა თქმა უნდა, გაუგებარი იყო, თუ რა უფლებით მიიჩნევდა ამერიკის მთავრობა მის ბრძოლას თავისუფლებისათვის უკანონოდ, ისეთ კრიმინალად, რის გამოც მსოფლიო საზოგადოებრივ აზრს მისთვის ანგარიში არ უნდა გაეწია, მხარი არ უნდა დაეჭირა. საბჭოთა მთავრობამ დაუყოვნებლივ აღნიშნა კოლბის ნოტის ანტიხალხური ხასიათი, საგარეო საქმეთა კომისიარიატმა თავის საზღვარგარეთულ წარმომადგენლებს აცნობა, რომ უსაფუძვლო იყო ქართველი, აზერბაიჯანელი, ლიტველი, ლატვიელი, ესტონელი და უკრაინელი ხალხების დამოუკიდებლობისაკენ მისწრაფების უკანონოდ გამოცხადება⁹⁴.

ამერიკის მთავრობის 10 აგვისტოს ნოტას, ბუნებრივია, საქართველოს ზენშევიკური მთავრობაც პროტესტით შეხვდა. მის მიერ 15 აგვისტოს მოკავშირეებსათვის გაგზავნილ მემორანდუმში ნათქვამი იყო, რომ ქართველი ხალხი არ დალოდებია ვილსონის პრინციპების გამოქვეყნებას, უფრო ადრე გამოაცხადა თავისი დამოუკიდებლობა. ქართველმა ერმა ცხადყო, რომ შესწევს დემოკრატიული სახელმწიფოს შექმნის და დამოუკიდებელი არსებობის უნარი. იმედია ევროპის დიდი სახელმწიფოები თანმიმდევრობას გამოიჩინენ, დეფაქტო აღიარებულ სახელმწიფოს დეიურედაც სცნობენო. დარწმუნებული ვართ, დაასკვნიდნენ მემორანდუმ-

მის ავტორები, რომ ეს სახელმწიფოები არასდროს არ იხელმძღვანელებენ ჯველი შექანიკური თეორიით რუსეთის იმპერიის შთლიანობის შესახებ და საჭიროდ არ ჩააზლიან რუსეთის მომავალი კეთილდღეობისათვის გასწირონ იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებული ახალი რესპუბლიკები და მათ შორის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა⁹⁵.

საქართველოს ბურჟუაზიული რესპუბლიკის მმართველი წრეები დიდი იმედით შეხვდნენ ერთა ლიგის შექმნას. ჯერ კიდევ 1920 წ. აპრილში მათ ჩამოაყალიბეს ერთა ლიგის საქართველოს საზოგადოება. საქართველოს წარმომადგენლები აქტიურად მონაწილეობდნენ ერთა ლიგის სხვადასხვა კომისიებში მუშაობაში. მიუხედავად ამისა, ერთა ლიგის წევრად საქართველოს მიღება გაცხანურდა. 1920 წ. 16 დეკემბერს ერთა ლიგამ სპეციალურად საქართველოს საკითხი განიხილა, მაგრამ უმრავლესობამ საქართველოს ერთა ლიგის წევრად მიღებას მხარი არ დაუჭირა. საქართველოს წარმომადგენლობამ მიიღო მხოლოდ ერთა ლიგის ტექნიკური კომისიების მუშაობაში მონაწილეობის უფლება. საქართველოს რესპუბლიკის ერთა ლიგის სრულუფლებიან წევრად მიღება იმიტომ გაძნელდა, რომ ეს სახელმწიფო ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი დეიურე. მენშევიკები, ბუნებრივია, კვლავ აგრძელებდნენ ბრძოლას საერთაშორისო აღიარებისათვის. მხოლოდ 1921 წლის დამდეგს შეისმინეს დიდმა სახელმწიფოებმა მენშევიკების ვედრება. 26 იანვარს მათ მიიღეს გადაწყვეტილება საქართველოს რესპუბლიკის დეიურე ცნობის თაობაზე⁹⁶. მაგრამ ამ დაგვიანებულ აქტს უკვე აღარ შეეძლო არსებითი დახმარება გაეწია საქართველოს ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მესვეურთათვის.

საქართველოს მშრომელები, რა თქმა უნდა, ეროვნული თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ და ერთა თვითგამორკვევის მარქსისტულ-ლენინურ პრინციპს იწონებდნენ, ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიები რამდენიმე ხანს კარგად იყენებდნენ ხალხის ასეთ სულსკვეთებას თავიანთი ნაციონალური პროგრამის განხორციელებისა და ეროვნულ-ბურჟუაზიული სახელმწიფოს მშენებლობის საქმეში. მენშევიკებიც საჯაროდ აცხადებდნენ, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა მშრომე-

⁹⁵ სსცია, ფ. 1864, ანაწ. 1, საქ. 47, ფურც. 136—138.

⁹⁶ გ. ლაშვაშიძე. საქართველოში უცხოელთა ინტერვენციის ისტორიდან, თბ., 1961, გვ. 78—79.

ლი მასების სურვილის თანახმად და საქართველოს სუვერენული უფლებების ხელყოფის უფლება საბჭოთა რუსეთს არა აქვს. ამასთან ერთად, მენშევიკები ყოველნაირად ცდილობდნენ მოეპოვებინათ დასავლეთის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მხარდაჭერა. როგორც ვნახეთ, მხოლოდ საბჭოთა რუსეთის სამოქალაქო ომში გამარჯვების შემდეგ სცნო ანტანტამ საქართველო დეიურე და ცდილობდა ცენტრალური ევროპის სახელმწიფოების მსგავსად გადაექცია იგი სანიტარულ კორდონად სოციალიზმის გზაზე დამდგარ რუსეთსა და წინა აზიას შორის. დასავლეთის დიდი სახელმწიფოები არა მარტო საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მთავრობის საგარეო პოლიტიკას განსაზღვრავდნენ, აქტიურად ერეოდნენ მის საშინაო პოლიტიკაში, ეწინააღმდეგებოდნენ მომწიფებული სოციალური პრობლემების გადაჭრას, აფერხებდნენ რევოლუციის გარზმავებას.

საქართველოს შშრომელი მასები საკუთარი გამოცდილებით დარწმუნდნენ, რომ მენშევიკურ მთავრობას არც სოციალური საკითხების რადიკალური გადაჭრა შეეძლო და არც საქართველოს დამოუკიდებლობის თანმიმდევრული დაცვა. შემთხვევით არ წერდა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარიატი თავის ინფორმაციაში, რომ დამოუკიდებლობის ყორდანიასეულ გავებას ქართველი ხალხი არ იზიარებსო. ქართველ მუშებსა და გლეხებს ნამდვილად სურთ დამოუკიდებლობა და ამითაა განპირობებული მათი ბრძოლა მენშევიკური „დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, საბჭოთა ფედერაციისათვის, საერთაშორისო იმპერიალიზმისაგან ნამდვილი დამოუკიდებლობისათვის“⁹⁷.

1917 წლამდე კომუნისტურ პარტიას, ვ. ი. ლენინს რუსეთის პირობებში მიუღებლად მიაჩნდა ფედერაციის პრინციპი. მიზანშეწონილი იყო ცენტრალიზებულ მონარქიულ-ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს ნანგრევებზე ცენტრალიზებული პროლეტარული სახელმწიფოს შექმნა. მაგრამ 1917 წლის ორი რევოლუციის შედეგად რუსეთის მთლიანობა დაირღვა, წარმოიშვა ნახევრად დამოუკიდებელი და დამოუკიდებელი ბურჟუაზიული, ესერული, მენშევიკური სახელმწიფოები. ახალ პირობებში კონფედერაციას და ფედერაციას უნდა შეესრულებინა ფაქტიურად უკვე დაშლილი რუსეთის შემკრების როლი. ამიტომ, ბუნებრივია კომუნისტებმა

97 Борьба за победу Советской власти в Грузии, с. 350—351.

გადასინჯეს თავისი შეხედულება. ვ. ი. ლენინმა ბურჟუაზიულ ფედერაციას საბჭოთა ფედერაცია დაუპირისპირა.

ვ. ი. ლენინი აკრიტიკებდა რუსეთის დროებითი მთავრობის იმპერიალისტურ პოლიტიკას ქვეყნის შიგნით. „თქვენ და თქვენი მთავრობა, — მიმართავდა ლენინი ბურჟუაზიის ლიდერებს, — სინამდვილეში განაგრძობთ ანექსიების პოლიტიკას ფინეთისა და უკრაინის მიმართ. თქვენ გადაჰკიდებინართ უკრაინელთა ყრილობას, კრძალავთ მის კრებებს თქვენი მინისტრების მეშვეობით. განა ეს ანექსია არ არის? ეს არის პოლიტიკა, აბუჩად ამგდები იმ ეროვნების უფლებებისა, რომელიც ტანჯვა-წამებამს განიცდიდა მეფეებისაგან იმიტომ, რომ ამ ეროვნების ბავშვებს უნდოდათ დედანაზე ლაპარაკო. ეს იმას ნიშნავს, რომ გეშინიათ ცალკეული რესპუბლიკებისა. მუშათა და გლეხთა თვალსაზრისით ეს საშიში არ არის. დაე, რუსეთი თავისუფალ რესპუბლიკათა კავშირი იყოს“⁹⁸, ცხადია, რუსეთის კომუნისტური პარტიის მეთაურს მიანიშნა, რომ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული წყობილების პირობებშიც სასურველი იყო რუსეთის გადაქცევა თავისუფალ რესპუბლიკათა კავშირად, ფედერაციულ სახელმწიფოდ.

ვ. ი. ლენინი მიზანშეწონილად თვლიდა სოციალიზმის მშენებლობის გზაზე დამდგარი ერებისა და სახელმწიფოების ფედერაციულ გაერთიანებასაც. ოქტომბრის რევოლუციამდე რამდენიმე ხნით ადრე იგი წერდა: „ჩვენ გვსურს რევოლუციური შეერთება, ამიტომ არ ვაყენებთ საერთოდ ყველა და ყოველგვარი სახელმწიფოს გაერთიანების ლოზუნგს, რადგან სოციალისტური რევოლუცია დღის წესრიგში აყენებს მხოლოდ იმ სახელმწიფოთა გაერთიანებას, რომლებიც გადავიდნენ და გადადიან სოციალიზმზე“⁹⁹.

ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, პირველ დღეებიდანვე, ვ. ი. ლენინი ბევრს მუშაობდა სახელმწიფოებრიობის ახალი ფორმების, ერებისა და მშრომელი მასებისათვის მისაღები ავტონომიისა და ფედერაციის პრინციპების დანერგვისათვის, იბრძოდა საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნისა და მათი ნებაყოფლობითი გაერთიანებისათვის. 1917 წლის 22 ნოემბერს ვ. ი. ლენინი მეზღვაურთა წარმომადგენლებს ეუბნებოდა, ჩვენ არ უნდა გვეშინოდესო რუსეთის ტერიტორიაზე ეროვნული საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნის. პირიქით, ჩვენ იმის იმედი

⁹⁸ ვ. ი. ლენინი თხზ., ტ. 25, გვ. 30.

⁹⁹ ვ. ი. ლენინი თხზ., ტ. 26, გვ. 199.

გვაქვს, რომ სხვა ერებს მოვიზიდავთ არა ძალმომრეობით, არამედ იმით, რომ „ისინი შექმნიან თავიანთ სოციალისტურ სამყაროს, თავიანთ საბჭოთა რესპუბლიკებს“¹⁰⁰.

1917 წლის 24—25 დეკემბერს, როგორც ცნობილია, ხარკოვში ჩატარდა უკრაინის საბჭოების პირველი ყრილობა, რომელმაც მიიღო დადგენილება უკრაინის ტერიტორიაზე საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შესახებ. უკრაინა გამოცხადდა მუშათა, გლეხთა და ჭარისკაცთა საბჭოების რესპუბლიკად. სრულიად რუსეთის საბჭოების მესამე ყრილობამ მოიწონა უკრაინის დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკის გამოცხადების აქტი. სახკომსაბჭომ ვ. ი. ლენინის მეთაურობით სცნო უკრაინის დამოუკიდებლობა, იგი აღიარა სუვერენულ და თანასწორუფლებიან საბჭოთა რესპუბლიკად.¹⁰¹

სრულიად რუსეთის საბჭოების მესამე ყრილობაზე ვ. ი. ლენინი ამბობდა: „მე ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ რევოლუციური რუსეთის ირგვლივ სულ უფრო და უფრო შემოიკრიბება თავისუფალი ერების... სხვადასხვა ფედერაცია. სრული ნებაყოფლობით, სიცრუისა და მახვილის გამოუყენებლად გაიზრდება ეს ფედერაცია“¹⁰² და უძლეველი გახდება.

კომუნისტური პარტიის მერვე ყრილობაზე მიღებულ პროგრამაში ჩაიწერა, რომ საბჭოთა ფედერაციის გაფართოება-განმტკიცება წარმოადგენს საიმედო გზას ერთა სოლიდარობის დასამყარებლად, მათი ერთიანობის მისაღწევად.

ზემოთ აღნიშნულის ფონზე თუ განვიხილავთ ქართველი ბოლშევიკების პოზიციას, მათ დამოკიდებულებას მრავალეროვანი პროლეტარული სახელმწიფოს მოწყობის პრობლემისადმი, ცხადი გახდება, რომ ისინი ეროვნულ საკითხში ზოგჯერ შეცდომებს უშვებდნენ. ზოგიერთ ქართველ კომუნისტს, მაგალითად, ავტონომიის მოთხოვნა საერთოდ ნაციონალისტობად მიაჩნდა. ასევე გრძელდებოდა, სამწუხაროდ, ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგაც, მაშინ როცა საბჭოთა ფედერაციის (რსფსრ) შექმნა უკვე ფაქტი იყო. საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციის ზოგიერთი ხელმძღვანელი თავის პრაქტიკულ საქმიანობაში ყოველთვის ვერ ახერხებდა წვრილბუჩქაზიული პარტიების ეროვნული პროგრამისათვის ნათლად დაეპირისპირებინა ეროვნული საკითხის

100 იქვე, გვ. 581.

101 გ. ჯ ა ნ გ ვ ე ლ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 302.

102 ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი. თხზ., ტ. 26, გვ. 562.

გადაჭრის ლენინური თეორია და პოლიტიკა, მრავალეროვნული სახელმწიფოს მოწყობის ლენინური პრინციპები. ასეთი ხელმძღვანელები მაშინაც კი უარყოფდნენ ეროვნული საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნისათვის ბრძოლის საჭიროებას, როცა ამიერკავკასიაში ბურჟუაზიული სახელმწიფოები უკვე შექმნილი იყო, როცა წვრილბურჟუაზიული პარტიები გამოდიოდნენ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნების დროშით და კომუნისტებს ბრალს სდებდნენ მის უარყოფაში¹⁰³.

ზოგიერთ ბოლშევიკს ერის თვითგამორკვევის უფლება ამიერკავკასიის პირობებში გააზრებული ჰქონდა დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის გარეშე. 1919 წლის 7—8 მაისს ბაქოში გამართულ ამიერკავკასიის ბოლშევიკების კონფერენციაზე ბაქოს დელეგაციამ დასვა აზერბაიჯანის დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნის საკითხი, მაგრამ რკპ(ბ) კავკასიის საწინააღმდეგო კომიტეტის თბილისის ბიუროს წევრებმა მემარცხენე სექტანტური პოზიცია დაიკავეს, უარყვეს დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნის საჭიროება.

ვ. ი. ლენინმა მკაცრად დაგმო ასეთი პოზიცია. ამის შესახებ საინტერესო ცნობას შეიცავს ბუნიატ-ზადეს მოგონებები: როდესაც მე ვუამბე ლენინს, წერს ავტორი, რომ აზერბაიჯანში არსებობს ორი მიმდინარეობა, რომელთაგან პირველი წინადადებას იძლევა მუსავატელებისაგან აზერბაიჯანის განთავისუფლების შემდეგ შეიქმნას დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკა, ხოლო მეორე გვთავაზობს აზერბაიჯანის გუბერნიებად დაყოფას და რსფსრ-თან შეერთებას-თქო, ილიჩმა თქვა: პირველი შეხედულება დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნის შესახებ სწორია, ხოლო მეორე წარმოადგენს კოლონიზატორობას და სისულელეს¹⁰⁴.

ვ. ი. ლენინის თვალსაზრისი ბოლოს და ბოლოს ცნობილი გახდა ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციის ყველა ხელმძღვანელისათვის, რამაც კეთილმოყოფელი გავლენა მოახდინა მათზე. 1919 წლის მაისის ბოლოს ბოლშევიკების სამხარეო კომიტეტმა მიიღო რეზოლუცია, რომლითაც მხარი დაუჭირა ეროვნული რესპუბლიკების შექმნის იდეას და მიზნად დაისახა ამიერკავკასიაში არსებული მთავრობების დამხობა, აზერბაიჯანის, საქართველო-

¹⁰³ გ. ჯ ა ნ გ ვ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 303—304.

¹⁰⁴ Воспоминания азербайджанских коммунистов о В. И. Ленине, 1958, с. 39—40.

სა და სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნა. იმავე წლის ივნისში სამხარეო კომიტეტის მიერ სპეციალურად გამოშვებულ დეკლარაციაში ნათქვამი იყო, რომ ბოლშევიკური ორგანიზაცია შეეცდება მიაღწიოს აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის ბურჟუაზიულ სახელმწიფოთა გარდაქმნას საბჭოთა რესპუბლიკებად. ამიერკავკასიელი კომუნისტების ეს გეზი მოიწონა რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ¹⁰⁵.

ამგვარად, ეროვნულ საკითხში დაშვებული შეცდომები გამოსწორდა. კომუნისტების გავლენა მნიშვნელოვნად გაიზარდა ინტელიგენციისა და წვრილი ბურჟუაზიის წრეებში, შესაბამისად მენშევიკების, სოციალ-ფედერალისტებისა და ბურჟუაზიული პარტიების საყრდენი სოციალური ბაზა საგრძნობლად შეთხელდა. ამან გააადვილა ბრძოლა ამიერკავკასიაში სოციალისტურ რევოლუციამზე გადასვლისა და საბჭოთა რესპუბლიკების შექმნისათვის.

რუსეთის საბჭოთა ხელისუფლება თავის კლასობრივ, ინტერნაციონალურ მოვალეობად თვლიდა დახმარებოდა ყოფილ რუსეთის იმპერიაში შემავალ ხალხთა მშრომელ მასებს ფეოდალური და კაპიტალისტური ექსპლოატაციისაგან განთავისუფლებაში. როგორც კი შესაძლებლობა მიეცა საბჭოთა რუსეთმა ეს მოვალეობა შეასრულა ქართველი მშრომელების მიმართაც.

1921 წლის დამდეგს სამოქალაქო ომი საქართველოში დასასრულს მიუახლოვდა, განსაკუთრებით ხელსაყრელი საშინაო და საერთაშორისო პირობები შეიქმნა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის. 11 თებერვალს ქვემო ქართლში დაიწყო შეიარაღებული აჯანყება, რაც სწრაფად გავრცელდა საქართველოს სხვა რაიონებშიც. 16 თებერვალს ჩამოყალიბდა რევოლუციური კომიტეტი ფ. მახარაძის, მ. ორახელაშვილის, შ. ელიაშვილის, ა. გეგეჭკორის და სხვ. ხელმძღვანელობით. რევკომმა გაითვალისწინა საქართველოს მენშევიკური მთავრობის კავშირი დასავლეთის იმპერიალისტურ სახელმწიფოებთან და ამიტომ დახმარება სთხოვა საბჭოთა რუსეთს, პირადად ვ. ი. ლენინს. ბელადის მითითებით მენშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ აჯანყებული საქართველოს მშრომელების დასახმარებლად წითელი არმიის ნაწილები გამოიგზავნა, რამაც საგრძნობლად დააჩქარა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება ჩვენს ქვეყანაში.

¹⁰⁵ Г. К. Ж в а н и я. Великий октябрь и борьба большевиков Закавказья за Советскую власть, с. 203—208.

სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შედეგად საქართველოს ბურჟუაზიული სახელმწიფო მანქანა დაიმსხვრა და სოციალიზმის მშენებლობას ჩაეყარა საფუძველი. დაიწყო ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარების სრულიად ახალი ეტაპი. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა სუვერენული და თანასწორუფლებიანი სახელმწიფოებრივი ერთეულის სახით შევიდა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ГРУЗИИ В XIX — НАЧАЛЕ XX ВВ.

Резюме

Грузинский народ на протяжении более чем двадцати столетий героически отстаивал свою государственную независимость в борьбе против всех и всяческих завоевателей. Разумеется, эта борьба шла с переменным успехом. Особенно обострилось внешнеполитическое положение Грузии, начиная с XV в., когда единая в прошлом страна распалась на отдельные царства и княжества.

Оказавшись в кольце враждебных мусульманских государств, с надеждой взирая на растущую мощь России, грузинский народ издавна проникся верой в то, что действительная помощь придет к нему лишь с Севера от могущественного единоверного соседа. Со своей стороны и русский царизм, вполне сознавая недостаточность своих сил в Передней Азии, рассчитывал использовать вековую борьбу грузинского народа против ирано-турецкой агрессии в своих целях. Выражением полного совпадения обоюдных интересов сторон и явился трактат 1783 года, в силу которого над картлийско-кахетинским (т. е. Восточногрузинским) царством был установлен протекторат России. Отныне Восточная Грузия входила в состав Российской империи в качестве автономного государства.

Однако к началу XIX в. царизм, уже не считая нужным ни для себя ни для грузинского народа существования в Грузии автономных государств, непосредственно присоединил страну к России.

В истории Грузии началась новая эпоха. В огражденную русским оружием страну прекратились, наконец, непрерывные нашествия турецких и иранских завоевателей. Народ, обретший долгожданный мир, стал на путь обновления и прогрессивного развития. Однако вскоре обнаружили и некоторые

отрицательные факторы господства царского самодержавия. Введенная царизмом система управления оказалась непонятной и непримлемой для грузинского народа. Правда, интересы страны требовали решительного отказа от устаревших норм феодально-вассальных отношений и поднятия Грузии до уровня абсолютной монархии, однако царская бюрократия не способна была осуществить эту прогрессивную задачу в справедливой и приемлемой для грузинского народа форме. Падкие на взятки, корыстолюбивые царские чиновники не считались с особенностями быта и жизни грузинского народа, с его исторически сложившимися обычаями и традициями. Рассматривая Грузию как источник своего личного обогащения, возлагая на грузинский народ бремя непосильных налогов и нескончаемых экзекуций, они беспощадно притесняли мирное население.

Разумеется, не все сословия грузинского народа одинаково испытывали на себе жесткость новой системы управления, недовольство тех или иных слоев населения подчас было вызвано вовсе не одними и теми же причинами; однако нередко эти антагонистические слои выступали заодно против царистского режима и движение таким образом получало всенародный характер. Таковыми было по сути дела восстание в Нагорной Грузии (Мтианети) в 1804 г., в Имерети в 1810 г., Кахети в 1812—1813 гг., Имерети — 1819—1820 гг. и т. д. и т. п. Одной из главных целей всех этих восстаний было упразднение самодержавно-бюрократического управления и восстановление утраченной грузинской государственности. Хотя восставшие и выступали против ненавистного режима, однако сепаратизма они почти не проявили. Их целью было восстановление внутренней автономии Грузии, сохранение в неприкосновенности и утверждение незыблемости русско-грузинского союза на основе трактата 1783 г.

В 20—30-х годах XIX в. национально-освободительная борьба грузинского народа обогатилась новыми идеями. Участвовавшие в ней наряду с представителями грузинского дворянства выходцы из третьего сословия придавали ей заметный радикальный оттенок. Действовавшее в ту пору в Грузии тайное общество уже не мечтало о восстановлении грузинской феодальной монархии, стремилось к установлению сравнительно передового конституционно-монархического строя. Среди заговорщиков были также и сторонники республики.

Второй период национально-освободительной борьбы грузинского народа, начатый в 60-х годах XIX в., продолжался до конца 90-х годов. Во главе движения стояли грузинские демократы, т. е. «тергдалеулеби», которые, преодолев социальный консерватизм участников заговора 1832 г., увязали

проблему освобождения грузинского народа от национального гнета с уничтожением крепостничества и борьбой за прогрессивное переустройство страны вообще.

Передовые грузинские деятели, проводя резкую грань между официальной царской Россией и Россией неофициальной, прогрессивной, революционной, твердо верили в то, что рано или поздно Россия встанет в ряды демократических государств, что идеи национальной и социальной свободы будут, наконец-то, воплощены в плоть и кровь. Однако эта вера в грядущее обновление России вовсе не обрекала их на бездействие в настоящем. Наоборот, грузинские шестидесятники, считая своей обязанностью наносить все более и более яростные удары по царизму со своих национально-освободительных позиций, рассчитывали тем самым еще более расширить рамки общедемократического движения.

В начале XX в. активную пропаганду идеи автономии и федерации вели стоявшие на общедемократических принципах газеты «Сакартвело» («Грузия»), «Иверия» и «Цнобис пурцели» («Листок известий»).

Публицисты этих органов печати рассматривали государство, как надклассовую организацию, опирающуюся на национальные силы и отстаивающую интересы всего народа. Они считали вполне возможным включение дворянства и буржуазии в борьбу за автономию, рассматривая однако главной движущей силой трудящиеся массы. По их мнению интересы всех без исключения классов требовали «упразднения» бюрократического режима и установления демократического строя. Вместе с тем общеполитическим требованием всего грузинского народа должно было стать завоевание автономного государственного управления, при котором все классы и слои получили бы возможность свободного развития.

При определении сущности нации и государства в суждениях публицистов «Цнобис пурцели» чувствовалось влияние идеалистических концепций, но в самом требовании автономии не было ничего ни идеалистического, ни неразумного. Оно отражало тенденцию национально-освободительного движения грузинского народа. В. И. Ленин учит, что «для всего цивилизованного мира — типичным, нормальным для капиталистического периода является национальное государство»¹.

Следует отметить, что на рубеже XIX—XX вв. тенден-

---

¹ В. И. Ленин. О праве наций на самоопределение, М., 1975, изд-во полит. лит-ры, с. 37—38.

цией национально-освободительного движения грузинского народа было создание именно национального государства. Однако грузинские национально-общественные деятели несколько ограничивали свои требования, борясь лишь за создание автономного грузинского государства в пределах Российской Федерации.

Принятая на втором съезде РСДРП программа-минимум явствует, что большевики признавали право наций на самоопределение. Это само собой означает, что они в принципе вовсе не выступали против национально-территориальной автономии. Однако некоторые грузинские социал-демократы, забывая о том, что II съезд РСДРП включил национальный вопрос в программу — минимум партии, разработав ее именно для эпохи буржуазно-демократических преобразований, объявили разрешение национального вопроса задачей лишь победоносной пролетарской революции.

Такая позиция во время первой русской революции угрожала изоляцией пролетариата, препятствуя установлению тесного союза рабочего класса и крестьянства, ослабляя общедемократические силы, задерживая победу буржуазно-демократической революции — пролога революции социалистической.

Борьба мнений вокруг вопроса национальной автономии не прекращалась и в эпоху столыпинской реакции и нового революционного подъема. Некоторые кавказские большевики — противники автономии обратились по этому поводу со специальным вопросом к В. И. Ленину.

Вождь мирового пролетариата, не согласившись с их аргументами, назвал территориальную автономию большевистским планом «демократического устройства государства». В. И. Ленин, исправив ошибки некоторых большевиков, допущенные ими в национальном вопросе, устранил опасность левого уклона, что было необходимо для создания единого демократического фронта против самодержавия для слияния национально-освободительного движения с общедемократической революцией.

Октябрьская революция еще больше обострила противоречия между различными классово-политическими силами Грузии. Большевики, потребовав признания Советской власти, объявили предпосылкой для решения национального вопроса и восстановления грузинской государственности, переход к социалистической революции. Националистические и буржуазные партии, осудив «большевистскую авантюру» отказавшись признать советское правительство России, поставили своей целью отделить Закавказье от России, «погряз-

шей в трясине анархии». Им даже удалось организовать на месте власть, создав Закавказскую буржуазную федеративную республику.

Закавказская федерация, оказавшись эфемерным объединением, вскоре распалась. 26 мая 1918 года была объявлена независимость Грузии.

Правительство многонациональной Грузии делало вид, что стремится к урегулированию взаимоотношений различными национальностями. Большевики на словах признавали необходимость предоставления автономии Абхазии, Южной Осетии, Аджаре и Закаталы, однако реальную автономию получила лишь Абхазия. Предоставление автономии трем остальным областям не вышла за рамки теоретических обсуждений. Неразрешенной осталась также проблема устройства судеб малочисленных национальных групп, план создания русской, армянской, греческой, немецкой и др. национальных общин.

Трудящиеся Грузии, борясь за социальную и национальную свободу, одобряли принцип самоопределения наций, однако им пришлось на опыте убедиться, что меньшевистское правительство не в силах было ни радикально решить социальный вопрос, ни обеспечить независимость Грузии. Трудящиеся массы, отказавшись принимать свободу в меньшевистском смысле, все более усиливали свою борьбу против меньшевистской «независимости», стремясь вступить в федерацию суверенных советских социалистических республик.

Советская Россия считала своим классовым и интернациональным долгом оказание помощи всем народам, входившим в состав бывшей Российской империи, в их борьбе за социальную свободу. При первой же возможности Советская Россия выполняла свой долг и в отношении тружеников Грузии, оказав ей помощь в свержении меньшевистского режима.

В результате победы социалистической революции в Грузии была сломана буржуазная государственная машина и заложены основы социалистического строительства. Начался совершенно новый этап грузинской государственности. Грузия вошла в Союз Советских Социалистических Республик в качестве суверенного и равноправного государства.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

- პ ი რ ვ ე ლ ი თ ა ვ ი. რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთება. ქართველი საზოგადოების ბრძოლა ეროვნული სახელმწიფოს შენარჩუნებისათვის XIX ს. პირველ ათწლეულში 11
- მ ე ო რ ე თ ა ვ ი. ანტირეჟიმული აჯანყებები საქართველოში 1812—1820 წლებში. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პრობლემა XIX ს. 30-იან წლებში 66
- მ ე ს ა მ ე თ ა ვ ი. ქართველი საზოგადოების ბრძოლა ეროვნული თვითგამორკვევისათვის XIX ს. მეორე ნახევარში 113
- მ ე ო თ ხ ე თ ა ვ ი. საქართველოს ავტონომიის პრობლემა და პოლიტიკური პარტიები XX ს. დამდეგს 164
- მ ე ხ უ თ ე თ ა ვ ი. ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის პრობლემა 196

Александр Сергеевич Бенднанишвили

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ГРУЗИИ
В XIX — НАЧАЛЕ XX ВВ.

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რეცენზენტები: პროფესორები ი. უთურაშვილი, შ. ხანთაძე;
ისტ. მეცნ. კანდიდატები: ლ. ჩიქოვანი, ო. ყორღანია

*

ИБ 1127

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე
ტექნორედაქტორი ც. ქ ა მ უ შ ა ძ ე
მხატვარი ვ. ხ მ ა ლ ა ძ ე
კორექტორი ლ. შ ა ბ უ რ ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 7.2.1980; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8.7.1980;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 17.3;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 14.9;

უე 00044; ტირაჟი 2000; შეკვეთა № 461;
ფასი 1 მან. 85 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19